

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrej Vozlič

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Somentor: red. prof. ddr. Rudi Rizman

**Transdemokracija kot rekonceptualizacija demokracije v okolju
digitalne države**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2020

Člani komisije za spremljanje doktorskega študenta: prof. dr. Tomaž Deželan, prof. dr. Matjaž Gams, prof. dr. Jernej Pikalo.

Slovarji opredeljujejo mentorja kot osebo, ki z nasveti in pojasnili usmerja manj izkušenega človeka pri nastajanju določenega dela. A slovarski opisi so pogosto pomanjkljivi, preskopi, nepopolni, predvsem pa ne zmorejo zajeti sentimenta.

Sodeloval sem že s poslovnimi partnerji, ki to niso bili; ne poslovni ne partnerski, čeprav so teoretično ustrezali slovarski definiciji besedne zveze. Imel sem dobre prijatelje, ki niso bili ne dobri ne prijateljski, čeprav so ustrezali slovarski definiciji konteksta. In imel sem mentorje, ki so pomen besede popolnoma zgrešili. Slovarske definicije zmorejo povedati le toliko; vse drugo je izkušnja.

A če bodo slovarji prihodnosti morda ob pomoči tehnologije kdaj sposobni poleg grobih opisov pojmov zajeti tudi nevro-kemični odtis izkušnje in občutkov, potem bosta morala biti ob definiciji termina mentor prikazana prof. Andrej Lukšič in prof. Rudi Rizman. Z besedami je moja hvaležnost za usmerjanje in odnos, ki sem ga bil deležen, težko izraziti. A če vseeno poskusim, lahko rečem samo iskrena hvala obema za izkušnjo!

Iskreno se zahvaljujem tudi vsem trem članom komisije za spremljanje doktorskega študenta, prof. Tomažu Deželanu, prof. Matjažu Gamsu in prof. Jerneju Pikalu, ki so s pronicljivim občutkom za evolucijo družbenega napredka podajali konstruktivne predloge, nasvete in ocene v procesu nastajanja tega dela.

Transdemokracija kot rekonceptualizacija demokracije v okolju digitalne države

Demokracija je več kot 2000 let star politični režim, na katerem danes temelji skoraj celoten svet; je ideja, ki je nastala pred internetom, pred elektriko in celo pred Jezusom Kristusom. Kako varno je, da temeljimo celotno družbo na tako arhaični ideji? Ali imamo na zalogi politične inovacije, ki bi lahko nadomestile demokracijo v primeru njenega kolapsa? Se da koncept demokracije pomladiti in ali je človek, razen tehnološkega prostora, sposoben inovirati tudi družbenopolitični prostor?

Analiza aktualnega stanja demokracije na podlagi fenomenov globalne kompleksnosti, postdemokracije, depolitizacije, družbe tveganja, (neo)liberalizma, kapitalizma ter likvidne modernosti zahteva redefinicijo demokracije in posledični razvoj novih družbenopolitičnih sistemov, ki bodo bolje ustrezali kompleksnosti moderne družbe.

Globinska analiza znanstvene literature, preteklih raziskav in drugih virov me je vodila k izboru kvalitativnih metodoloških pristopov – primerjalne analize in sintezne metode ob podpori preiskovalne, kritično-analitične in deskriptivne metode. Ta metodološki okvir sem v posameznih delih raziskave naslonil na definicijo družbenih inovacij Williama Footea Whytea, na kriterije primerjave družbenopolitičnih teorij Williama Moora in na metodologijo za oblikovanje in adaptacijo e-storitev Christosa Bourasa.

Na podlagi logičnega sklepanja v uvodu najprej aksiomatično razširim osnovne pogoje starogrške definicije demokracije. 1) Možnosti udeležbe vseh članov družbe pri snovanju vseh družbenih vprašanj, 2) možnosti izvolitve vseh državljanov na izvršilne funkcije in 3) možnosti nadzora in takojšnjega sankcioniranja uradnikov dodam 4) faktor “odpovsodnosti”; zahtevo po dostopu do demokracije od koderkoli (kadarkoli). Namreč, demokracija inherentno označuje vladavino vseh ljudi. Vladavina vseh mora zato najprej pomeniti enako možnost udeležbe vseh državljanov pri oblikovanju družbenih vprašanj, kar pa pomeni, da morajo biti vsi člani družbe enako oddaljeni oz. enako blizu točke odločanja. Če odpovsodnosti ne zagotovimo, potem vladavina vseh ne more biti vladavina vseh, temveč zgolj vladavina tistih, ki so najbližje točki odločanja (in s tem točki pozicije moči), to pa torej ni vladavina vseh in zatorej ne more biti demokracija. Odpovsodnost je integralni del demokracije, implementacija tega kriterija pa logično zahteva preseganje prostora (in časa).

V prvem delu raziskave pokažem na nepredstavlljivo velik razkorak med tehnološko in družbeno inovativnostjo. Medtem ko tehnologija ekspresno napreduje v umetni inteligenci, kvantnih računalnikih, virtualni resničnosti in ekstremnem podaljševanju življenja, se družboslovje na področju inoviranja družbenih in političnih sistemov ne premika nikamor.

Med nekaterimi obstoječimi družbenopolitičnimi alternativami analiziram: 1) nukracijo, 2) ciberokracijo, 3) singleton, 4) svetovno družbo, 5) družbo praznovanja, 6) demarhijo, 7) panarhijo in 8) futarhijo.

Ugotovim, da so vse ideje problematične, ker bodisi opisujejo idealizirano okolje končnega rezultata družbene tranzicije, ne obravnavajo pa strategije, kako do cilja priti, ali pa se ukvarjajo zgolj z enim od tehničnih aspektov družbenega sistema, druge pa povsem zanemarjajo.

Pri snovanju bodočih predlogov družbenopolitičnih ureditev se bo zato treba zateči k večplastnemu oblikovanju novih alternativnih rešitev in h kombiniranju pozitivno izkazanih lastnosti različnih že obstoječih režimskih predlogov. Nasloviti bomo morali vse aspekte

družbenega sistema in ne zgolj posameznih elementov ali idealiziranega rezultata končne oblike bodoče družbe. Na podlagi teh ugotovitev definiram orodje za celovito oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov.

V prvem poglavju izpostavim tudi problematiko neobstoja družboslovnega laboratorija, saj družboslovje ne more testirati idej v kontroliranem in zavarovanem okolju, kot je to omogočeno naravoslovnim znanostim. Šele danes počasi dobivamo orodja za potencialno vzpostavitev družbenih laboratorijev v kontekstu umetne inteligence in superračunalnikov, ki bodo sposobni analizirati in predvidevati rezultate kompleksnih sistemov. Veliko je govora tudi o vzpostavitvi neodvisnih držav na plavajočih modulih v mednarodnih vodah oceanov, ki bi lahko služile kot zaprti laboratoriji za preizkušanje alternativnih družbenih ureditev.

S ciljem oblikovati inovativni družbenopolitični sistem, ki bo obravnaval vse aspekte sodobnega družbenopolitičnega upravljanja, v drugem delu raziskave najprej definiram univerzalno orodje za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov, s katerim nato analiziram najbolj prominentne variacije demokracije na podlagi 30 kriterijev.

Med seboj primerjam izvorno in sodobno direktno demokracijo, participativno in deliberativno demokracijo, likvidno, elektronsko in blockchain demokracijo ter predstavniško in kontrademokracijo.

V skladu z analizo pridem do rezultatov, ki potrjujejo ali zavračajo v uvodu postavljene teze: 1) demokracija je idealen družbenopolitični sistem; 2) demokracija do danes v praksi ni obstajala nikjer na svetu; 3a) predstavniška demokracija ni demokracija, temveč sistem predstavništva; 3b) predstavništvo lahko nadomesti demokratične principe; 4a) deliberativna in participativna demokracija nista ločeni podzvrsti demokracije, temveč njen integralni del, 4b) hkrati pa je deliberativni del demokracije nadrejen participativnemu, saj lahko le s kulturo racionalnega pogovora rešimo družbena nesoglasja; 5) direktna demokracija, kot jo razumemo danes, ni direktna demokracija, temveč zgolj set orodij za navidezno implementacijo direktne demokracije v okolju drugih političnih sistemov; 6) kontrademokracija ne predstavlja opozicije demokraciji, temveč je njen integralni del.

Raziskavo spremljajo tudi temeljna raziskovalna vprašanja: 1) je zakonodajno in izvršilno vejo oblasti v praksi možno politično ločiti; 2) je e-demokracija nova demokratična oblika, ali zgolj platforma za implementacijo principov demokracije in ali e-demokracija pomeni rešitev za težave demokracije; 3) je blockchain demokracija nova demokratična oblika; 4) ali lahko likvidna demokracija razreši težavno razmerje med demokracijo in predstavništvom?

Na podlagi rezultatov sklenem, da obravnavani tipi demokracij niso tipi različnih demokracij, kot jih običajno razumemo, temveč da so fazni procesi znotraj ene same demokracije, ki se je ne da deliti na posamezne dele. Ugotovim, da je demokracija v krizi poleg razlogov obravnavanih v uvodu tudi zato, ker je ne razumemo pravilno. Demokracijo neupravičeno delimo na podzvrsti, ki jih družboslovna znanost pogosto med seboj postavlja v tekmovalno pozicijo. To pomeni, da demokracija tekmuje sama proti sebi, kar pa jo samo še dodatno šibi. Bolj ko demokracijo delimo na podzvrsti, bolj blede njena osnovna ideja in manj ljudi razume, kaj demokracija sploh je.

Na tej osnovi utemeljim "rekonceptualizirano demokracijo" kot krožni proces odločanja več konstitutivnih elementov znotraj ene same demokracije, ki v zaporednih fazah združuje elemente participacije, deliberacije, neposrednega odločanja, delegiranja glasov, izvrševanja in civilnega nadzora.

Cilj omenjene raziskave in analize je bil med drugim detektirati šibke točke vsake od posameznih demokratičnih faz ter jih med seboj združiti, tako da bo možno potencirati njihove pozitivne lastnosti, negativne pa minimizirati ali v celoti izničiti. Ugotovim tudi, da lahko izkazane šibke točke demokracije kot celote učinkovito nevtraliziramo z dodajanjem elementov predstavniškega sistema (ki ni "predstavniška-demokracija"), istočasno pa lahko negativno izkazane lastnosti predstavniškega sistema nevtraliziramo prav z dodajanjem elementov demokracije, zato je sinergija med rekonceptualizirano demokracijo in (rekonceptualiziranim) sistemom predstavnštva dobra osnova za oblikovanje sodobnega družbenopolitičnega sistema, ki lepše zrcali potrebe aktualnega časa.

Združitev temeljev rekonceptualizirane demokracije in rekonceptualiziranega sistema predstavnštva imenujem "transdemokracija", ki je večstopenjski, krožni, hibridni model družbenopolitičnega odločanja. Proces natančno določa politični krog upravljanja družbe in vodi ljudi po preišljenih korakih od začetne iniciative do implementacije politike, ob tem pa izničuje slabosti in maksimizira prednosti vsakega od korakov v procesu.

Transdemokracija za svojo polno implementacijo v praksi potrebuje konkretno reformacijo obstoječega sistema predstavnštva, vzpostavitev elektronske podpore za likvidno pretakanje glasov, reformacijo političnih strank, vzpostavitev digitalnega parlamenta ter ločitev zakonodajne in izvršilne oblasti. Potrebna je tudi redefinicija vloge poslancev in ministrov, redefinicija vloge volilnega glasu, uvedba političnega izpita oz. licence ipd.

V omejenih oblikah lahko transdemokracijo implementiramo kot 1) intra-strankarski sistem (vsi člani politične stranke lahko vplivajo na izvoljene strankarske parlamentarne poslance z neposrednim svetovanjem in glasovanjem glede posameznih politik – možno v prakso vpeljati takoj in brez institucionalnih sprememb), 2) sistem neodvisnih posameznikov in "virtualnega zastopnika" (kdor glasu na volitvah ne podeli nobeni politični opciji, lahko v času mandata za posamezne zakonske in druge predloge glasuje sam kot neodvisni posameznik preko "virtualnega zastopnika", ne more pa razpravljati ali predlagati svojih rešitev – možno v prakso vpeljati takoj z minimalnimi institucionalnimi spremembami), 3) posvetovalni sistem (zakonski predlogi oblikovani na predstavniški način potujejo pred sprejetjem v obvezno potrditev oz. komentar civilni družbi), 4) paralelni sistem (virtualna država v digitalnem okolju zrcali realna dogajanja v družbi in generira tekoče mnenje naroda, ki ga je v vsakem trenutku možno primerjati z mnenjem izvoljenih predstavnikov).

Ker je transdemokracija v kontekstu rekonceptualizirane demokracije in rekonceptualiziranega sistema predstavnštva z dodatkom faktorja odpovsodnosti v celoti odvisna ob obstoja tehnologije, ki presega prostor (in čas), v tretjem delu analiziram sodobne spletne aplikacije, namenjene političnim vsebinam z namenom oblikovanja arhitekture enovitega spletnega orodja, na podlagi katerega bi bilo možno transdemokracijo implementirati tudi v praksi.

Analiziram socialna in politična spletna omrežja in njihov učinek na mobilizacijo množic, umetno inteligenčne sisteme in njihov pomen pri nadomeščanju javnomnenjskih raziskav, e-volitve, orodja za promocijo e-kampanj, aplikacije za zbiranje in analizo političnih podatkov, sisteme za implementacijo likvidne demokracije, sistemske zmogljivosti blockchain tehnologije in druga e-orodja.

Raziskava pokaže, da internet sicer lahko ključno pripomore k demokratizaciji demokracije v vseh že omenjenih kontekstih, da pa je internet zaradi centralizirane narave serverjev možno z izjemno lahkoto kontrolirati, s postopki vedenjskega izključevanja podatke srhljivo preprosto

prikrivati, s sledenjem metapodatkov pa nasprotnike režima odkriti in cenzurirati hitreje kot kadarkoli v zgodovini človeka, zato internet nikakor ni več prostor neskončnih možnosti, kot se je zdelo sprva, temveč prostor zaskrbljujoče omejenih možnosti – zaradi neizbrisnosti in večnosti sledi našega spletnega vedenja, pa je internet postal predvsem ultimativna manifestacija benthamovskega panoptikona.

S tem v mislih oblikujem arhitekturo tehnične aplikacije VirtualnaSlovenija.si, ki združuje najsodobnejša orodja, namenjena političnemu odločanju na enem mestu na inovativen, pregleden, jasno razumljiv in uporabniku prijazen način, ki natanko posnema pretok informacij in sosledje transdemokratičnih faz.

V zadnjem sklopu raziskave v korektiv izvorni tezi – namreč, da je demokracija idealen družbenopolitični sistem – na podlagi fizikalnih zakonitosti prostora in časa postavim antitezo, ki trdi, da je demokracija nenaravna tvorba in da človek po naravi ni demokratično bitje. Raziskovalci bomo morali v prihodnje nujno posegati po interdisciplinarni obravnavi družbe in političnih sistemov in v celostno obravnavo družbe in politike vpoklicati tudi teorije s področja naravoslovnih znanosti, fizike, kemije, biologije, matematike, demokracijo pa bomo morali obravnavati le kot enega od konstitutivnih elementov bodočih družbenopolitičnih sistemov.

Transdemokracija je kritika sodobne družbe, je priročnik za oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih režimov, je zasuk paradigme v razumevanju družbe in politike kot interdisciplinarnega in ne zgolj družboslovnega pojava in je takoj uporaben koncept za prenovu družbenopolitičnega odločanja.

Izvirni prispevki k znanosti: 1) celostno oblikovan inovativni politični sistem nove generacije; 2) arhitekturna specifikacija tehnološkega okolja, v katerem lahko tak režim uresničimo v praksi; 3) orodje in navodila za oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov; 4) univerzalno orodje za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov; 5) redefinicija demokracije, 6) revizija deliberativnih in participativnih zahtev demokracije, 7) rekonceptualizacija predstavništva.

Ključne besede: izvorna antična demokracija, direktna demokracija, participativna demokracija, deliberativna demokracija, likvidna demokracija, elektronska demokracija, e-demokracija, blockchain demokracija, predstavniška demokracija, reprezentativna demokracija, kontrademokracija, civilna demokracija, transdemokracija, VirtualnaSlovenija.si, redefinicija demokracije, rekonceptualizacija demokracije, rekonceptualizacija predstavništva, digitalna država, družboslovni laboratorij, globalna kompleksnost, postdemokracija, depolitizacija, družba tveganja, neoliberalizem, liberalizem, kapitalizem, likvidna modernost, nukracija, ciberokracija, singleton, svetovna družba, družba praznovanja, demarhija, panarhija, futarhija, Seasteading, libertarijanci, inovativni družbenopolitični sistemi, družboslovno inoviranje, politično inoviranje, družbeno izumljanje, analiza in vrednotenje političnih fenomenov.

Transdemocracy as a reconceptualization of democracy in the environment of the digital state

Democracy is more than 2,000 years old political regime on which almost the entire world is based today. It is an idea that originated before the Internet, before electricity, and even before Jesus Christ. How safe is it to base an entire society on such an archaic idea? Do we keep in store any political innovations that could replace democracy in the event of its collapse? Is it possible to rejuvenate the concept of democracy and are we, besides the technological space, also capable of innovating the socio-political space?

An analysis of the current state of democracy based on the phenomena of global complexity, post-democracy, de-politicization, risk society, (neo)liberalism, capitalism, and liquid modernity requires a redefinition of democracy and the consequent development of new socio-political systems that will suit the complexity of modern society better.

An in-depth analysis of scientific literature, past research, and other sources led me to the selection of qualitative methodological approaches – the comparative analysis and synthesis method with the support of investigative, critical-analytical, and descriptive methods. In individual parts of the research, I base this methodological framework on William Foote Whyte's definition of social innovation, on William Moore's criteria for comparing sociopolitical theories, and on Christos Bouras' methodology for designing and adapting e-services.

In the introduction, based on logical reasoning, I first axiomatically expand the basic conditions of the ancient Greek definition of democracy. To the factors of 1) the possibility of participation of all members of society in the design of all social issues, 2) the possibility of all citizens being elected to executive positions in the society and 3) the possibility of control and immediate sanctioning of officials, I add 4) the factor of “from-anywhere-ness”, a demand to be able to access democracy from anywhere (at any time). Namely, democracy inherently signifies the rule of all people. Therefore, the rule-of-all must first represent the equal possibility of participation of all citizens in the formation of social issues, which means that all members of society must be equally distant or equally close to the decision-making point. If “from-anywhere-ness” is not ensured, then the rule-of-all cannot be the rule-of-all but only the rule of those closest to the decision-making point (and thus to the point of power); this is not the rule-of-all and, therefore, this cannot be a democracy. “From-anywhere-ness” is an integral part of democracy. However, the implementation of this criterion logically requires the transcendence of space (and time).

In the first part of the research, I point out to the unimaginably large gap between technological and social innovation. While technology is advancing rapidly in artificial intelligence, quantum computing, virtual reality, and extreme life prolongation, the social sciences are not moving anywhere in terms of innovating social and political systems.

However, among some existing socio-political alternatives, I analyze: 1) noocracy, 2) cyberocracy, 3) singleton, 4) world society, 5) celebration society, 6) demarchy, 7) panarchy, and 8) futarchy.

I conclude that all ideas are problematic because they either describe (idealized) end-results of social transition but do not address the strategy of how to reach that goal or deal with only one of the technical aspects of the social systems and completely ignore the others.

The approach to future proposals for socio-political arrangements will, therefore, have to resort to the multifaceted design of new alternative solutions and the combination of the already positively demonstrated features of various existing regime proposals. We will have to address all aspects of the social system and not just individual elements or the idealized result of the final form of the future society. Based on these findings, I define a tool for the comprehensive design of innovative socio-political systems.

In the first chapter, I also highlight the problem of the non-existence of a social science laboratory. The social sciences cannot test ideas in a controlled and secured environment, as it is made possible to the natural sciences. Only today, we are slowly gaining tools for the potential establishment of social laboratories in the context of artificial intelligence and supercomputers that will be able to analyze and predict the results of complex systems. There is also a lot of talk about establishing independent states on floating modules in international ocean waters that could serve as closed laboratories to test alternative social arrangements.

In the second part of the research, with the aim of creating an innovative socio-political system that will address all aspects of modern socio-political governance, I first define a universal tool for the analysis, evaluation, and comparison of political phenomena which I then use to analyze the most prominent variations of democracy based on 30 criteria.

I compare antique and contemporary direct democracy, participatory, and deliberative democracy, liquid, electronic, and block-chain democracy, and representative and counter-democracy.

According to the analysis, I arrive at results that either confirm or reject the theses set out in the introduction: 1) democracy is an ideal socio-political system; 2) to date, democracy has not existed anywhere in the world; 3a) representative democracy is not a democracy but a system of representation; 3b) representation can replace democratic principles; 4a) deliberative and participatory democracy are not separate subgenres of democracy – they are its integral parts, 4b) at the same time, the deliberative part of democracy is superior to participatory, as social disagreements can be resolved only with a culture of rational conversation; 5) direct democracy as we understand it today is not a direct democracy but merely a set of tools for the apparent implementation of direct democracy in the environment of other political systems; 6) counter-democracy does not represent opposition to democracy but is rather an integral part of it.

The research is accompanied by the fundamental research questions: 1) is it possible to politically separate the legislative and executive branches of government in practice; 2) is e-democracy a new democratic form or merely a platform for the implementation of the principles of democracy and can e-democracy pose as a solution to the problems of democracy; 3) is block-chain democracy a new democratic form; 4) can liquid democracy resolve the difficult relationship between democracy and representation?

Based on the results, I conclude that the analyzed types of democracies are not the types of different democracies as we usually understand them. They are rather phased processes within a single democracy that cannot be divided into individual parts. I find that democracy is in crisis in addition to the reasons discussed in the introduction also because we do not understand it correctly. Democracy is unjustifiably divided into subcategories which social science often puts in a competitive position with each other. This means that democracy is competing against itself which only weakens it further. The more we divide democracy into subgenres, the paler its basic idea, and the fewer people understand what it really is.

On this basis, I substantiate “reconceptualized democracy” as a circular decision-making process of several constitutive elements within a single democracy which combines elements of participation, deliberation, direct decision-making, vote delegation, enforcement, and civilian control in successive stages.

The aim of this research and analysis was also to detect the weak points of each of the individual democratic phases and to combine them so that it will be possible to potentiate their positive properties and minimize or eliminate the negative ones. I also find that the weaknesses of democracy as a whole can be effectively neutralized by adding elements of the representative system (which is not “representative-democracy”). At the same time, the negatively demonstrated features of the representative system can be neutralized by adding elements of democracy. Therefore, the synergy between the reconceptualized democracy and the (reconceptualized) system of representation is a good basis for the formation of a modern sociopolitical system that reflects the needs of the current time better.

I call the combination of reconceptualized democracy and the reconceptualized system of representation, “transdemocracy”, which is a multi-stage, circular, hybrid model of socio-political decision-making. The process defines the political circle of social governance precisely and guides people through thoughtful steps from initial initiative to policy implementation while eliminating weaknesses and maximizing the strengths of each of the steps in the process.

For its full implementation in practice, transdemocracy needs a concrete reform of the existing system of representation, the establishment of electronic support for liquid voting, the reform of political parties, the establishment of a digital parliament, and the separation of legislative and executive powers. It is also necessary to redefine the role of members of the parliament and governmental ministers, to redefine the role of the electoral vote, to introduce a political exam or license, etc.

In limited forms, transdemocracy can be implemented as 1) an intra-party system (all members of a political party can influence elected party MPs with direct consultation and votes on individual policies – this can be implemented immediately and without institutional changes), 2) a system of independent individuals and “virtual representative” (whoever does not vote for any political option during the elections, can vote for individual legislative and other proposals as an independent individual through a “virtual representative” but cannot discuss or propose their own solutions – this can be put into practice immediately with minimal institutional changes), 3) a consultative system (legislative proposals designed in a representative way must be sent to civil society for mandatory approval or comments before acceptance), 4) a parallel system (virtual state in the digital environment reflects real events in society and generates current opinion of the nation that can be compared with the opinion of elected representatives at any time).

Since transdemocracy in the context of reconceptualized democracy and the reconceptualized system of representation with the addition of the “from-anywhere-ness” depends entirely on the existence of technology that transcends space (and time), in the third part, I analyze the latest IT and web applications with the aim of creating the architecture of a single web tool based on which it would be possible to implement transdemocracy in practice.

I analyze online social and political networks and their impact on crowd mobilization, artificial intelligence systems, and their importance in replacing opinion polls, e-elections, tools for promoting e-campaigns, applications for collecting and analyzing political data,

systems for implementing liquid democracy, system capabilities of blockchain technology and other e-tools.

The research shows that the Internet can make a key contribution to the democratization of democracy in all of the aforementioned contexts, but it also shows that the Internet can be controlled with extreme ease due to the centralized nature of servers, that data can be easily concealed through behavioral exclusion procedures, and that metadata tracking can detect and censor regime opponents faster than at any time in human history. Therefore, the Internet is no longer a space of infinite possibilities as it seemed at first but a space of alarmingly limited possibilities. Moreover, due to the indelibility and eternity of traces of our online behavior, the Internet has become the ultimate manifestation of Bentham's panopticon.

With this in mind, I design the architecture of the technical application VirtualnaSlovenija.si which combines state-of-the-art tools for political decision-making in one place in an innovative, transparent, clearly understandable, and user-friendly way that accurately mimics the flow of information and the sequence of transdemocracy phases.

In the last part of the research, as a corrective to the original thesis – namely, that democracy is an ideal socio-political system – I put forth the antithesis based on the physical laws of space and time which argues that democracy is an unnatural creation and that man is not a democratic being by nature. Researchers will have to apply the interdisciplinary treatment of the society and political systems in the future and call on theories from the natural sciences, physics, chemistry, biology, mathematics and see democracy only as one of the constitutive elements of the future socio-political systems.

Transdemocracy is a critique of modern society, a manual for designing innovative socio-political regimes, a paradigm shift in understanding society and politics as an interdisciplinary and not just as a social science phenomenon, and an immediately useful concept for renewing socio-political decision-making.

Original contributions to science: 1) a comprehensively designed innovative political system of the new generation; 2) the architectural specification of the technological environment in which such a regime can be implemented in practice; 3) tools and instructions for the design of innovative socio-political systems; 4) a universal tool for analysis, evaluation, and comparison of political phenomena; 5) redefinition of democracy, 6) revision of deliberative and participatory demands of democracy, 7) reconceptualization of representation.

Keywords: antique ancient Greek democracy, direct democracy, participatory democracy, deliberative democracy, liquid democracy, electronic democracy, e-democracy, block-chain democracy, representative democracy, counter-democracy, civil democracy, transdemocracy, virtualnaslovenija.si, redefinition of democracy, reconceptualization of democracy, reconceptualization of representation, digital state, social science laboratory, global complexity, post-democracy, de-politicization, risk society, neoliberalism, liberalism, capitalism, liquid modernity, noocracy, cyberocracy, singleton, world society, celebration society, demarchy, panarchy, futarchy, Seasteading, libertarians, social innovation, political innovation, social invention, analysis and evaluation of political phenomena.

Kazalo

1) Uvod.....	17
1.1) Znanstvena relevantnost problematike proučevanja	17
1.2) Država na udaru	18
1.3) Demokracija na udaru	20
1.4) Demokracija, kot jo poznamo in kot smo jo poznali.....	25
1.5) (Idealno-tipska) demokracija – razširitev normativne teorije demokracije.....	28
1.6) Teze in raziskovalna vprašanja	31
1.7) Metodologija raziskave	35
1.8) Cilji, ključna terminologija in struktura disertacije.....	37
2) Prvo poglavje – Inoviranje družbenopolitičnih sistemov	39
2.1) Uvod.....	39
2.2) Demokracija in nacionalna država v retro-futuristični zanki	40
2.3) Tehnološki vs. družbeni izumi	41
2.4) Metodologija – družbenopolitična inovativnost.....	42
2.5) Alternative obstoječim družbenopolitičnim sistemom in nacionalnim državam	44
2.5.1) Analiza.....	51
2.5.2) Orodje za celovito oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov	52
2.6) Družboslovni laboratorij	53
2.7) Zaključek.....	59
3) Drugo poglavje – Rekonceptualizacija demokracije	62
3.1) Uvod.....	62
3.1.1) Politična teorija.....	62
3.1.2) Nove družbenopolitične teorije	63
3.1.3) Temeljni koncepti – politika, demokracija, teorije in režimi	64
3.1.4) Demokracija kot prazen, plavajoč označevalec.....	67
3.1.5) Zakaj sploh demokracija?.....	69
3.2) Metodologija	72
3.2.1) Definicije teorije	72
3.2.2) Moorovi kriteriji primerjave teorij.....	74
3.2.3) Demokratični stebri kot kriteriji primerjave	75

3.2.4) Metodološki pristop	76
3.2.5) Univerzalno orodje za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov – kriteriji raziskave.....	78
3.3) Izvorna demokracija – antična direktna demokracija	90
3.3.1) Uvod	90
3.3.2) Antična direktna demokracija.....	91
3.3.3) Zaključek	93
3.3.4) Analiza.....	95
3.4) Participativna demokracija.....	96
3.4.1) Kaj je participacija?	96
3.4.2) Predlog revizije participativnih zahtev	98
3.4.3) Participativna vs. deliberativna demokracija.....	99
3.4.4) Pomen izobrazbe.....	100
3.4.5) Primeri dobre prakse.....	101
3.4.6) Prednosti in slabosti.....	103
3.4.7) Zaključek	104
3.4.8) Analiza.....	105
3.5) Deliberativna demokracija	107
3.5.1) Kaj je deliberacija?	107
3.5.2) Deliberativna vs. participativna demokracija	109
3.5.3) Kritike deliberativne demokracije	109
3.5.4) Raziskave.....	112
3.5.5) Participacija, deliberacija in volitve	115
3.5.6) Zagovorniki deliberativne demokracije.....	116
3.5.7) Primeri dobre prakse.....	118
3.5.8) Prilagojena oblika sodobne deliberacije	120
3.5.9) Predlog revizije deliberativnih zahtev	121
3.5.10) Zaključek	122
3.5.11) Analiza.....	124
3.6) Direktna demokracija – sodobna (instrumentalna) direktna demokracija.....	126
3.6.1) Uvod	126
3.6.2) Vrnitev direktne demokracije	127
3.6.3) Delovno preimenovanje direktne demokracije.....	128

3.6.4) Orodja sodobne (instrumentalne) direktne demokracije.....	129
3.6.5) Referendumske omejitve in posebnosti	132
3.6.6) Koraki za pripravo civilnega referenduma	133
3.6.7) Prednosti in slabosti sodobne (instrumentalne) direktne demokracije	134
3.6.8) Primer slabe prakse – brexit	138
3.6.9) Primeri dobre prakse.....	140
3.6.10) Študija primerna EU	141
3.6.11) Direktna vs. predstavniška demokracija	143
3.6.12) Zaključek	144
3.6.13) Analiza.....	146
3.7) Likvidna demokracija.....	147
3.7.1) Uvod	147
3.7.2) Likvidna vs. delegativna demokracija	148
3.7.3) Kaj je torej likvidna demokracija?.....	152
3.7.4) Obvezna podpora tehnologije	153
3.7.5) Zaključek	154
3.7.6) Analiza.....	155
3.8) Elektronska demokracija	157
3.8.1) Uvod	157
3.8.2) Opredelitev e-demokracije.....	158
3.8.3) E-vlada in digitalizacija družbe	159
3.8.4) Nazivi in funkcije e-demokracije.....	160
3.8.5) Družbenopolitična vloga interneta.....	162
3.8.6) Internetni skepticizem.....	164
3.8.7) Raziskave.....	165
3.8.8) Zaključek	166
3.8.9) Analiza.....	168
3.9) Blockchain demokracija.....	170
3.9.1) Uvod	170
3.9.2) Nova oblika demokracije?	171
3.9.3) Projekti razvoja in implementacije blockchain demokracije.....	172
3.9.4) Omejitve blockchain demokracije	175
3.9.5) Centralizirana decentraliziranost	176

3.9.6) Zaključek	176
3.9.7) Analiza.....	178
3.10) Predstavniška demokracija.....	179
3.10.1) Uvod	179
3.10.2) Vloga volitev	181
3.10.3) Predstavniški oksimoron – voljena aristokracija	182
3.10.4) Predstavniška vs. direktna demokracija.....	183
3.10.5) Kritiki predstavniške demokracije.....	186
3.10.6) Zagovorniki predstavniške demokracije.....	188
3.10.7) Kriza in rešitve predstavniške demokracije.....	190
3.10.8) Redefinicija in rekonceptualizacija predstavniške demokracije.....	192
3.10.9) Zaključek	196
3.10.10) Analiza.....	199
3.11) Nadzorna oz. kontrademokracija.....	201
3.11.1) Uvod	201
3.11.2) Funkcije kontrademokracije	203
3.11.3) Orodja nadzorne demokracije.....	204
3.11.4) Kritiki nadzorne oz. kontrademokracije	205
3.11.6) Posledice depolitizacije in izgube države – prekariat.....	207
3.11.7) Nadzorna demokracija v praksi – nadzor volitev	208
3.11.8) Apolitično in depolitizacija.....	209
3.11.9) Zaključek	210
3.11.10) Analiza.....	211
3.12) Rezultati raziskave	213
3.12.1) Odgovori na zastavljene teze	213
3.12.2) Rekonceptualizacija demokracije – redefinicija demokratičnega procesa	217
3.12.3) Transdemokracija – definicija	219
3.12.4) Formula transdemokracije	219
3.12.5) Pojasnitev procesa	220
3.12.6) Praktična implementacija – možne oblike.....	222
3.12.7) Transdemokracija kot stres-test demokracije	226
3.12.8) Analiza transdemokracije	227
3.12.9) Tabela primerjalnih kriterijev izbranih političnih fenomenov	230

3.12.10) Transdemokracija kot nacionalni ali globalni koncept?	231
3.12.11) Je transdemokracija ustrezno ime?	233
3.13) Zaključek	234
4) Tretje poglavje – Tehnološka podpora transdemokraciji.....	236
4.1) Uvod	236
4.2) Metodologija	240
4.3) Socialna spletna omrežja	242
4.4) Politična spletna omrežja	246
4.4.1) Brigade.....	247
4.4.2) Countable.....	249
4.5) Umetna inteligenca in javnomnenjske raziskave	249
4.6) Volitve in e-volitve.....	251
4.6.1) Estonija	254
4.6.2) Švica	255
4.6.3) Norveška	255
4.6.4) Nemčija.....	255
3.6.5) Komercialni ponudnik spletnih volitev “Agora Voting”	256
4.6.6) Ne-obstoj tajnih e-volitev?	256
4.6.7) Blockchain volitve	258
4.7) E-kampanje.....	259
4.8) Aplikacije za zbiranje in obdelavo političnih podatkov	260
4.9) Volilno-svetovalne aplikacije.....	261
4.10) E-orodja	261
4.11) Sistemi za implementacijo principov likvidne demokracije	266
4.11.1) LiquidFeedback	266
4.11.2) Adhocracy.....	269
4.11.3) Polis	269
4.12) Tehnologija veriženja blokov	270
4.13) Primeri digitalne demokracije	272
4.13.1) Open Ministry Finland.....	272
4.13.2) Piratske stranke	273
4.13.3) vTaiwan	273
4.14) VirtualnaSlovenija.si – spletna platforma za politično odločanje.....	275

4.15) Zaključek	281
5) Četrto poglavje – Kako naprej?	285
5.1) Rekonceptualizacija predstavniškega sistema – dodatek k 2. poglavju	285
5.2) Transdemokratski manifest in temeljne vrednote	287
5.3) Hibridna, virtualno-analoga država	288
5.4) Totalitarizmi	289
5.5) Antiteza – interdisciplinarna obravnava družbenopolitičnih režimov	290
6) Sklepne misli in povzetki	295
6.1) Redefinicija demokracije (Uvod)	296
6.2) Družboslovna inovativnost in politično izumiteljstvo (1. poglavje)	296
6.3) Rekonceptualizacija demokracije in transdemokracija (2. poglavje).....	297
6.4) Tehnološka podpora – VirtualnaSlovenija.si (3. poglavje).....	297
6.5) Antiteza in nadaljnje raziskave (4. poglavje)	297
6.6) Poziv k nadaljnjim raziskavam (Zaključek).....	298
6.7) Doprinos disertacije k družboslovni znanosti	299
6.8) Sklepne misli (Zasoljena politika ...).....	299
6.9) Sklepne misli (... v zlati kletki)	300
7) Viri	304
8) Stvarno in imensko kazalo	340

1) Uvod

1.1) Znanstvena relevantnost problematike proučevanja

Demokracija je več kot 2000 let star politični režim, na katerem danes temelji skoraj celotna globalna družba (IDEA, 2019); je ideja, nastala pred elektriko, pred letali, pred internetom, pred klasično glasbo, pred popom, pred svetovnimi vojnami; celo pred Mohamedom in pred Jezusom, a vseeno še kar naprej verjamemo in verujemo vanjo. Zakaj? Je demokracija postala religija? Je sploh smiselno graditi na prastarih idejah ali bi bilo bolje čas posvetiti novim družbenim izumom? Kako lahko koncept nacionalne države preživi v dobi, ko se resno pogovarjamo o nastanku neodvisnih, plavajočih držav (Friedman in Taylor, 2012)? Kako lahko družba osnovana na antičnih političnih konceptih preživi v svetu, kjer smrt kmalu ne bo več nujna za vse (Corbyn, 2015; Kovner, 2018), v luči česar bodo padle obstoječe religije, filozofije in družbene (tudi naravoslovne) teorije? Je varno temeljiti celotno družbo na tako arhaični ideji? Ali potrebujemo povsem nov družbeni, politični (tudi verski?) sistem, ki bo odražal realnost in potrebe ne več samo sodobnega, temveč vedno hitreje in vsakič znova "novega" časa? Je ta sistem vendarle lahko demokracija, oplemenitena s sodobnimi tehnološkimi orodji? In ali sploh imamo na razpolago kakšne alternative?

Dialektika družbenega razvoja je iz javnega diskurza skoraj popolnoma izginila; neizprosno jo je nadomestila dialektika tehnološkega razvoja. Ali obstaja med tehnološkim napredkom in družbenim napredkom enačaja? Imamo na zalogi kakšne politične inovacije, ki bi lahko nadomestile demokracijo v primeru njenega kolapsa? Se da koncept demokracije pomladiti, rekonceptualizirati in ali je človek, razen tehnološkega prostora sposoben inovirati tudi družbenopolitični prostor?

Problematika, s katero se soočamo v sodobni družbi, je prepočasen razvoj inovativnih političnih sistemov in alternativnih oblik organizacije družbe, ki so na prehodu med analogno preteklostjo in digitalno sedanjostjo instrumentalnega pomena za preživetje globalne družbe. Gospodarsko-družbeni model, v katerem vsi govorimo le o eksplozivnem tehnološkem napredku, nikakor pa javno ne posvečamo dovolj pozornosti družbenemu napredku, ni sinhroniziran z ekstremnimi spremembami v družbi, zaradi česar so naše vrednote, predstavniška demokracija in koncept nacionalne države na močni preizkušnji. Generacijski razkorak med analognim razumevanjem političnega procesa in digitalnim DNK-jem mlade

generacije je za uveljavljeno politično elito tradicionalnega izključevanja težko razumljiv in neulovljiv pojav. Živimo v svetu prihodnosti z družbo preteklega časa. Spreminja se vse in slepili bi se, če bi mislili, da se ne bo spremenil tudi mehanizem političnega odločanja in družbenega upravljanja. Postaviti moramo novo filozofsko, politično in moralno-etično ogrodje, ki se bo sposobno prilagajati pritiskom eksponentnega tehnološkega in znanstvenega napredka. Posodobiti moramo model družbenopolitičnega odločanja in ga usmeriti na pot prihodnosti za družbo novega tisočletja. Potrebujemo popoln preobrat paradigme.

Spremenjen način produkcije in distribucije informacij spreminja ekonomsko, socialno in kulturno okolje in omogoča mreženje globalnega prebivalstva brez izrazito nacionalnih meja. “Informacije, znanje in kultura so centralne za človekovo svobodo in razvoj; kako se producirajo in izmenjujejo v naši družbi, kritično vpliva na to, kako vidimo stanje sveta” (Benkler, 2006: 2). Kulturne, jezikovne in rasne razlike se stapljajo v singularno identiteto svetovnega državljana. Globalizacija je sodobnemu, tehnološkemu človeku odprla in približala svet. Od nje “naj bi imeli koristi vsi prebivalci tega planeta”, a se “v razmerah intenzivne globalizacije ... upravičeno zastavlja vprašanje, kako lahko nacionalne države še naprej nadzorujejo procese in odločitve, ki zaradi njihove eksteritorialne narave presegajo zmožnosti nadzora ter posledično tudi samega odločanja o njih” (Rizman, 2010: 377, 382). Benkler v sklopu “ekonomije mrežnih informacij” vidi te trende kot nov modus produkcije, ki se pojavlja v najbolj naprednih ekonomijah, “tistih, ki so računalniško prepletene in za katere informacijske dobrine in storitve igrajo najpomembnejšo vlogo”, hkrati pa ekonomija mrežnih informacij povzroča “rast individualnih praktičnih sposobnosti in vloge, ki jo igrajo posamezniki v ... pogosto netržnem individualnem in družbenem vedenju” (2006: 4, 14), s čimer se zmanjšuje pomen obvezno tržnega vedenja povsod in za vsako ceno. Pojav mrežnosti vzpodbuja altruistično, netržno vedenje vedno večjega števila ljudi, ki se uporno kapitalizmu odločajo za nesebično pomoč sočloveku z individualno akcijo ali skozi eksponentno rastoč trg nevladnih organizacij, kar pa le še dodatno slabi nacionalno državo.

1.2) Država na udaru

Klasična oblika nacionalne države je na udaru. “Posamezniki lahko naredijo in dosežejo večji učinek v ohlapnih povezavah z drugimi brez potrebe po vzpostavitvi stabilnih, dolgo trajajočih povezav” (Benkler, 2006: 6), kot je to zaradi počasnih birokratskih procesov

zmožen narediti politični sistem nacionalne države. Čeprav je predstavniška demokracija od konca druge svetovne vojne pridobila več kot 100 izumov (Keane, 2011), se odločanje danes pogosto izvaja zunaj dosega oblasti, skozi transnacionalne nevladne organizacije (Ritchie, 1996; Donini, 1996; Gaer, 1996; Conca, 1996; Beetham, 2011; Porta, 2013), pri čemer te organizacije večinoma nimajo demokratične legitimacije, saj njihovi člani niso izvoljeni na demokratičnih volitvah, kar pa predstavniške institucije in demokracijo samo še dodatno slabi. Civilna družba in nevladne organizacije lahko tako v svojem prizadevanju nadomestiti manko demokracije in nacionalne države delujejo demokraciji in državi, paradoksalno, celo kontra-produktivno. Države delujejo v kontekstu nesposobnosti hitrega odziva na globalne krize in vpliva transnacionalnih organizacij nemočno, razvrednoteno, demoralizirano; na vsakem koraku izgubljajo avtoriteto in legitimnost.

Se lahko v luči tega vprašamo celo, kdo nacionalno državo sploh še potrebuje? Je prišel čas za eno globalno državo? “Problemi (kot je) globalizacije ... postavljajo v ospredje potrebo po redefiniciji demokracije, kot smo jo poznali doslej” (Rizman, 2010: 383), enako pa lahko velja tudi za vprašanje nacionalne države. Gleeson in Low (1998) sicer trdita, da družbe “niso bile dizajnirane, temveč so se razvile”, kar normativno gledano onemogoča predpostavko, da je mogoče razviti nov družbeni sistem “iz nič”; tj., če se le-ta ne bo razvil sam od sebe kot posledica naravne evolucije družbe in sistemov, s čimer pa se nikakor ne strinjajo libertarijanci, npr. snovalci projektov Seasteading in Liberland (Friedman in Taylor, 2012; Bartlett, 2017), ki nakazujejo, da je nove družbene sisteme možno ustvariti “iz nič”, če le imamo na razpolago za to primeren teritorij (laboratorij). “Meje podsistemov ne morejo biti več integrirane s klasičnimi teritorialnimi mejami ... Le še politični podsistem uporablja take omejitve ... Drugi podsistemi, kot sta znanost in ekonomija, se širijo po vsem planetu. Zato je postalo nemogoče omejiti družbo kot celoto s teritorialnimi mejami” (Luhmann, 1982).

A preden nam bo uspelo doseči globalno ureditev ene družbe, ene države, se bomo morda morali najprej vrniti v trend manjših, mestnih držav z neodvisno suvereno avtoriteto, kot smo jih poznali večino časa obstoja pred-informacijsko-tehnološke civilizacije. Med 10. in 16. stoletjem Benetke, Firence, pred tem Jeruzalem, Atene, še dlje nazaj v preteklosti Babilon in Ur. Zaradi vse kompleksnejšega nadzora pretoka ljudi in informacij nacionalne države že sedaj prepuščajo marsikatero odgovornost mestom (zvezna vlada ZDA se je odrekla kontroli varstva okolja in odgovornost prenesla na raven mest) (Bartlett, 2017). Mesta so središča inovacij, financ, trgovanja, razvoja, kulture in življenja (od 2014 prvič v zgodovini človeštva

v mestih živi več prebivalcev kot na podeželju (UN.org, 2014)). Trend po življenju v mestih in prenosu suverenih pravic na manjše enote od nacionalnih držav je viden tudi v aktualnih družbenih dogodkih. Poskus odcepitve Benetk od nacionalne italijanske vlade (na posvetovalnem referendumu leta 2014 je 2,1 milijona prebivalcev Benetk s širšo regijo Veneto (pribl. 5 mio. prebivalcev) oz. 89 % tistih, ki so volili, glasovalo za neodvisnost (Roberts, 2014)), poskus odcepitve Škotske od Velike Britanije leta 2014 (BBC, 2014), poskus odcepitve Katalonije od Španije leta 2017 (Jones in Burgen 2017). Ker so bili vsi poskusi odcepitve neuspešni, Friedman, Taylor, Thiel, Jedlička in drugi libertarijanci vidijo več upanja v ustvarjanju povsem novih mest in držav, ki bi na nezasedenem področju omogočala eksperimentacijo z novimi družbenimi, političnimi in ekonomskimi sistemi. Tisočletja je prava moč počivala v rokah mest in mestnih držav, zato je še toliko bolj verjetno, da se bomo ob vedno večji kompleksnosti globalnih povezav najprej vrnil v ureditev mestnih ali mikro držav, preden postanemo ena svetovna država.

1.3) Demokracija na udaru

Na udaru pa ni samo klasična oblika nacionalne države, temveč tudi demokracija kot politični sistem, najmanj zaradi naslednjih družbenih fenomenov: globalizacije, depolitizacije, tehnoloških in okoljskih tveganj, liberalizma in kapitalizma ter likvidnosti družbenih odnosov.

“Živimo v izjemnem času, ki vključuje masovne spremembe v sami tkanini normalnega ekonomskega, političnega in družbenega življenja” (Urry, 2003: 2), pri čemer so tehnološke inovacije stisnile čas in prostor do komaj razumljive mere. Pojav interneta in mobilne tehnologije je ta proces le še pospešil. “Nove tehnologije ustvarjajo „globalne čase”, v katerih se zdi, da se razdalje med kraji in ljudmi spet dramatično zmanjšujejo ... Čas in prostor se dematerializirata, saj so ljudje, stroji, podobe, informacije, denar, ideje in nevarnosti v (stalnem, op. a.) gibanju in potujejo z osupljivo hitrostjo v nepričakovanih smereh.” (ibid.: 4) Urry preplet globalizacije, individualizacije, prehajanja tretjega sveta zunaj svoje kategorije, kulturne in druge procese stapljanja družbenih kategorij poimenuje globalna kompleksnost, tj. proces, ki je rezultat nerazumljivosti in neobvladljivosti procesov, v katere se je svet prepletel v zadnjih treh desetletjih. Globalno kompleksnost je moč ponazoriti skozi fizikalne prisposodbe na diametrali stare realnosti mehanske fizike, kjer so stvari določene in urejene, in nove realnosti kvantne fizike, kjer nič ni določeno. “Družbeno življenje je lahko ... istočasno

“delec (angl. Particle)” in “val (angl. Wave)” ... Države se pospešeno usmerjajo stran od vladanja relativno fiksni in jasni populaciji državljanov znotraj svojega teritorija”, (ibid.: 49,109) k vključevanju in poskusu obvladovanja nejasnih mednarodnih povezav. Globalno urejanje je tako zapleteno, da ne more biti “prepoznano z enim samim konceptom ali sklopom procesov” (ibid.: 15).

Splošno “zdravje” demokracije, kot jo je ocenil Crouch (2000, 2004) že na začetku novega tisočletja, je “ubogo” kljub tedanjemu prepričanju velike večine raziskovalcev, da je demokracija po globalni prevladi v drugi polovici 90. let pr. st. prav tedaj bila na svojem vrhuncu. S stališča minimalističnega aspekta demokracije, tj. obstoja svobodnih volitev, je demokraciji sicer zadoščeno, se pa Crouch s takšnim minimalizmom ne zadovolji in izpostavi ambiciozen maksimalistični model, v katerem demokracija lahko zares uspeva le ob “aktivni participaciji ljudi, skozi diskusijo in avtonomne organizacije ... Obvezno moramo vzeti ta pristop k demokraciji in ne tistega bolj splošnega, ki zmanjšuje opredeljevanje idealov, vse dokler se le-ti ne skladajo s tistim, kar lahko dosežemo enostavno” (Crouch, 2000: 1). Manko demokracije in bolj direktnega dostopa volivcev do točk odločanja danes nadomeščajo predvsem že prej omenjene nevladne organizacije, ki se v imenu človekovih pravic, brezdomcev, tretjega sveta, okolja, živali in drugih tem borijo in na ta način zagotavljajo precej bogatejšo demokracijo, kot bi jo lahko imeli ob dosledno predstavniskem sistemu, kar pa vodi (verjetno nehote) v še dodatno šibenje demokracije in nacionalne države. Na osnovi take razpršitve demokracije in političnih vlog Crouch definira koncept postdemokracije kot situacijo, v kateri se po demokratičnem trenutku v družbi ustalijo dolgočasje, frustracija in razočaranje ter prevlada močnih manjšinskih interesov nad interesi družbe (Crouch, 2004). Postdemokracijo je torej možno razumeti kot kompleksen sistem globalizacije poslovnih interesov in fragmentacije populacije, kjer so se politične elite naučile manipulirati z ljudskimi zahtevami. Politična moč se preusmeri stran od tistih, ki stremijo po zmanjševanju neenakosti bogastva in moči k tistim, ki želijo sistem vrniti na nivo preddemokratične preteklosti. Posledice tega so vidne v odmiku države blaginje in v etabliranju peščice poslovnih voditeljev na vrhu družbenih in političnih odnosov. Najmočnejša sila postdemokratizacije sveta je torej ekonomska globalizacija, pri čemer velike korporacije pogosto preraščajo vladne kapacitete posameznih držav, ne plačujejo davkov ali pa se selijo v okolja, kjer je davčno okolje primernejše. Ob tem Crouch izpostavi razliko med nedemokratično, demokratično in postdemokratično družbo: “V nedemokratičnih družbah

elitni razredi s ponosom prikazujejo sebe in svojo moč. Demokracija razredne privilegije izziva. Postdemokracija pa njihov obstoj zanika ... V postdemokraciji politika ponovno postaja stvar zaprtih elit, enako kot je bila v preddemokratskih časih” (Crouch, 2000: 31).

Demokracijo šibi tudi t. i. depolitizacija, zmanjševanje vrednosti nacionalne države, ki je “vzporedno potekajoč proces neoliberalizma in globalizma, katerima je skupna politika manjšanja vpliva demosa na demokratične odločitve političnih skupnosti” (Pikalo in Trdina, 2009: 42). V procesu depolitizacije je moč ugotoviti, da so zaradi globalizacije, upadanja moči države, rasti moči mednarodnih korporacij in biznisa ter povečevanja vloge nevladnih in mednarodnih organizacij procesi odločanja vedno bolj neodvisni od skupnosti ter zaradi prepletenosti procesov vedno bolj odvisni od virov zunaj meja skupnosti, zaradi česar se odločitve ne zadržujejo več zgolj lokalno, temveč presegajo meje. “Področja, ki so bila prej v javni sferi, a ne nujno politizirana, se prenesejo na zasebno sfero. Primer take depolitizacije je prenos odgovornosti za okoljsko degradacijo ne samo na onesnaževalce, temveč tudi na končne potrošnike,” pri čemer pa gre tudi za t. i. politično pasivizacijo posameznikov “s kontinuiranim vcepljanjem ideje, da ni mogoče politično ničesar spremeniti”, v taki doktrini pa je tehnologija tista, “ki bo pripeljala do boljšega jutri. Pri tem je politična nacionalna država še zadnja ovira v globalni kapitalistični akumulaciji” (ibid.: 43, 48, 49).

Kot ugotavlja Lukšič, “problem ni v znanju in tehnologiji, pač pa v razkoraku med sistemom norm (in) institucij ... Pretresi in nakopičeni (ekološki) problemi zato niso posledica brezizhodne krize, pač pa prej uspehov modernizacijskih procesov industrijske družbe, ki presegajo njene omejitve” (Lukšič, 2001: 413, 414). Depolitizacija in nepolitični značaj tehnološkega napredka je tesno povezan z dialektičnim prepričanjem, da sta tehnološki razvoj in družbeni razvoj inherentno povezana in da tehnološki razvoj predvsem odpravlja številne družbene težave in odločilno prispeva k višjemu življenjskemu standardu. To se uporablja kot argument “za zavračanje tistih, ki so ugotavljali, da so tehnološke inovacije povzročale tudi negativne učinke”, pri čemer glavno vlogo igra diskurz napredka, v imenu katerega tehnološke inovacije brez kritičnega premisleka vnaprej pridobivajo legitimacijo in privolitev množic “za cilje in posledice, ki so bile (vnaprej) nepoznane in netematizirane” (ibid.: 415, 416), njeni nasprotniki pa veljajo skoraj za heretike. Zdi se, da je biti “proti napredku” enako kot biti “proti demokraciji”. Beck (1992) si zato prizadeva za revidiranje koncepta političnega in nepolitičnega v obliki politične participacije, saj prikriti učinki odločitev sprejetih v poslu in znanosti preraščajo v tveganja, ki ogrožajo družbeni obstoj.

Kot posledica globalizacije, neoliberalizma in neustrezne obravnave tehnologije se razvije t. i. družba tveganja (Beck, 1992), ki predstavlja “način soočanja s tveganji in negotovostmi, ki jih povzroča in proizvaja uvedba modernizacije”, pri čemer Beck modernizacijo definira kot serijo tehnoloških sprememb v delu, spremembah v organizaciji družbe, načinu življenja, moči in vpliva, dožemanja realnosti in celo ljubezni (Beck, 1992: 21, 50). Onesnaženje okolja, izumiranje živalskih vrst, zastrupljanje voda, kriminal idr. so tveganja proizvedena v času rizične družbe. Zaradi uporabe kemične, jedrske in genske tehnologije in gospodarstva nad naravo lahko tudi Slovenijo uvrstimo med rizične družbe, ki številnih rizikov ni zmožna ponotranjiti in se zato prvič v zgodovini spopada sama s sabo kot proizvajalko rizikov, ki lahko povzročijo njeno uničenje (Lukšič, 2001: 412).

Okoljski riziki pa niso edini obraz družbe tveganja. Mobilnost, pretočnost, prekarnost in ničstalnost sodobne potrošniške družbe se prav tako kaže kot produkt neoliberalizacije in globalizma, take rizike oz. tako družbo pa Bauman (2006) imenuje likvidna modernost, katere značilni komponenti sta predvsem mobilnost in prehodnost sodobnega časa, pri čemer globalizacija zajema povečano mobilnost kapitala in družbenih elit. “Kar se dogaja danes, je ... redistribucija in realokacija modernih talilnih sil,” pri čemer “vzorci in konfiguracije niso več dane, kaj šele same po sebi umevne; enostavno jih je preveč, zaletavajočih se druga ob drugo in nasprotujočih si” (Bauman, 2000: 6, 7). Ideologija, ki jo zapoveduje neoliberalizem, predvsem poudarja popolno svobodo posameznika, kar pomeni tudi popolno svobodo gospodarstva, pri čemer država vedno več odgovornosti prelaga na zasebni sektor in na posameznika, ki je v dobi likvidnosti odgovoren sam zase in za svojo usodo, za katero negativne posledice nosi sam, na prepihu nezavarovan, zdravstveno ranljiv, izobčen v vedno mobilni in samo vase zaviti družbi. Svoboda, “ki je prevedena kot potrošniška izbira in kot sposobnost za obravnavo vsake življenjske odločitve kot potrošniške izbire”, je lahko hkrati blagoslov ali prekletstvo in “ima veliko bolj uničujoč učinek na opazovalce (ki jih tovrstna svoboda ne zanima op. a.) kot na tiste, ki jim je domnevno namenjena”, individualizacija pa ne prinaša samo “izjemne svobode eksperimentiranja”, temveč tudi “nepriemerljivo nalogo obvladovanja posledic takega eksperimentiranja ... Ta sposobnost je umetnost, ki tako kot vse umetnosti zahteva študij in vadbo” (ibid.: 18, 37, 38, 89, 106).

Liberalizacija družbe, gospodarstva in politike, predvsem pa neoliberalistična drža tako desnih kot levosredinskih izvoljenih vlad, ki so se opirale “na mit o vsemogočnem trgu” (Rizman, 2012: 54), so postopoma, vse od 70. let prejšnjega stoletja, počasi vodile v

defragmentacijo vloge države in povečevanja moči kapitala ter prenašanja odgovornosti za vse (za družbo, usodo, zdravje, okolje in gospodarstvo) na navadne ljudi oz. t. i. končne uporabnike. Avtoritarnost kapitalizma je moč prepoznati v delovanju mednarodnih finančnih ustanov (Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka), v delovanju velikih korporacij in v “finančnem kompleksu, ki čedalje bolj marginalizirajo vlogo držav s tem, ko vplivajo na izbiro politikov na oblasti in ne plačujejo davkov” (Rizman, 2015), tam, kjer bi jih morale. Politika “postaja čedalje bolj neodgovorna s tem, ko državi odvzema njeno vlogo pri reguliranju tržne ekonomije ... Z dokapitalizacijo bank in sploh finančnih ustanov (pa) je politika prenesla (alocirala) investicijska tveganja na družbo”, zato lahko rečemo, da oblast “povzroča družbeno škodo in trpljenje velikega števila ljudi, vendar za to ne nosi nobenih posledic” (Rizman, 2012: 54). Če smo imeli v srednjem veku opraviti z agrarnim fevdalizmom, pa danes nesporno živimo v dobi ekonomskega fevdalizma. “Zanj je predvsem značilno, da manjše število najbolj premožnih ljudi obvladuje tako trg kot državo z namenom, da povečujejo svoje koristi”, z “ničimer omejena koncentracija bogastva in moči, pa ima tudi negativne posledice za demokracijo” (ibid.: 55). Številni družboslovci in politični raziskovalci “so si edini v tem, da stvari ne morejo iti naprej tako kot doslej, da je sedanji model (neoliberalnega) kapitalizma nevzdržen in tako rekoč uničuje samega sebe ... Tako razklane kapitalistične družbe dosedanja zgodovina človeštva še ni poznala” (Rizman, 2015).

Demokracijo si je treba v celoti zamisliti na novo. “Sistemi, ki jih imamo danes, ne delujejo več ... Celo sistem poštenih in svobodnih volitev favorizira ljudi na oblasti, človekove pravice pa so za monetarnimi in političnimi pohlepi šele na (tretjem) mestu,” istočasno pa se na ljudi gleda najprej kot na “potrošnike in šele nato kot na državljane” (Bergstrom, 2019).

Nov trend, ki že presega dialektiko globlanega in postaja nekaj drugega, je umikanje nekaterih držav iz pomembnih globalnih in transnacionalnih institucij. Velika Britanija je zapustila EU (2020), ZDA so zapustile odbor za človekove pravice pri Združenih narodih (Bergstrom, 2019), ZDA so zapustile organizacijo UNESCO, prav tako Izrael (Marwecki, 2019). Demokracija, kot smo jo poznali doslej, ne deluje več. Mednarodne organizacije, kot jih poznamo, ne delujejo več. Knjiga političnih, gospodarskih in družbenih pravil se v tem trenutku piše na novo.

Iz teh razlogov je treba definirati družbenopolitični sistem, ki se bo bolje odzival na težave in spremenjeno globalno okolje, in ki bo kljuboval silnicam, ki ne dušijo samo idej demokracije, temveč načenjajo tudi vrednote enakopravnosti, enakovrednosti, pravičnosti in poštenosti. Za

tak podvig pa se moramo najprej ozreti nazaj v sam temelj koncepta demokracije in ga redefinirati, rekonceptualizirati in prilagoditi sodobnim razmeram.

Če želimo redefinirati demokracijo, pa moramo najprej definirati polje demokracije, kot smo ga poznali v preteklosti in kot ga poznamo danes. Pri tem se bomo vprašali, kako normativno koherentne in samozadostne so posamezne zvrsti demokracije, kako se teorija preliva v prakso in katere posamezne elemente bi veljajo uporabiti pri inoviranju in oblikovanju novih političnih sistemov? In ne nazadnje, ali sploh lahko govorimo o (pod)zvrsteh demokracije? Ali ni demokracija vendarle lahko le ena sama? Z namenom oblikovanja inovativnega predloga političnega sistema bodo v doktorski raziskavi podrobno analizirane ključne podzvrsti demokracije, kot so deliberativna, participativna, direktna, predstavniška, elektronska, delegativna in monitoring demokracija, srečali pa se bomo tudi s postdemokracijo, blockchain demokracijo, neoliberalizmom in drugimi vejami demokratične doktrine.

1.4) Demokracija, kot jo poznamo in kot smo jo poznali

Obstajajo številne opredelitve koncepta demokracije, t. i. vladavine ljudstva, ki pa jo lahko v skladu z obstoječo klasifikacijo v osnovi razdelimo na dva večja sklopa: na direktno in predstavniško demokracijo. Direktna ali čista demokracija, imenovana tudi izvorna, atenska, klasična ali antična demokracija, je vladavina ljudstva (iz stare grščine: demos = ljudstvo, kratos = moč) razvita v 5. st. pr. n. št. v Atenah stare Grčije; je oblika demokracije, v kateri se ljudje neposredno in pogosto, tj. vsak dan oz. vsak teden odločajo o političnih vprašanjih, predlagajo zakone in sprejemajo vse z družbo povezane odločitve, kar zahteva široko in stalno udeležbo državljanov v politiki (Christiano, 2006; Mavropalias, 2017). Pri tem je razpolaganje s prostim časom ter življenje blizu fizične točke razprave in odločanja (npr. agora, mestni trg) skoraj imperativno. Danes prevladujoči veji direktne demokracije sta participativna in deliberativna demokracija (Barber, 1984; Mutz, 2006).

Zaradi operativne nepraktičnosti izvorne direktne demokracije je le-to v praksi nadomestila predstavniška demokracija. V predstavniški demokraciji državljani le enkrat na štiri do pet let (in ne vsak dan) odločajo in volijo predstavnike, zastopnike oz. posrednike, ki nato kot maloštevilna politična elita v imenu ljudstva uresničujejo politične iniciative (Beck, 2013).

Barber meni, da je tak pristop resda učinkovit, vendar v zameno za izgubo aktivnega državljanstva in participacije (1984: 4) ter povečanja nezmožnosti dejanskega vplivanja družbe na politične odločitve, razen pogojno na sam dan volitev. “Če si med mandatom premisliš, glede tega ne moreš kaj dosti storiti” (Behrens et al., 2014: 14).

Ob težavah reprezentativne oz. predstavniške demokracije in ob (vsaj do danes) neizvršljivem idealu antične direktne demokracije na površje pronicajo številni koncepti demokracije, ki imajo poleg direktne in predstavniške še posebej bogato zgodovino razvoja: 1) deliberativna demokracija temelji na Habermasovih (1992) načelih idealnega govora (angl. Ideal Speech Situation) in od udeležencev zahteva disciplinirano racionalnost in pripravljenost na sklenitev kompromisa – informirana in razumska narava naj bi v političnem procesu pripomogla k treznejši presoji argumentov in opcij ter s tem k zmanjševanju razlik med ekstremnimi družbenimi poli (Barber, 1984); 2) participativna demokracija temelji na aktivni udeležbi državljanov v političnem procesu; od fizične aktivacije na shodih v znamenje podpore določenim političnim opcijam do aktivnega snovanja političnih odločitev npr. v kontekstu participativnega oblikovanja proračunov (angl. Participatory Budgeting) – strastna udeležba državljanov v politični akciji naj bi vodila do politik, ki bolje odražajo realne vsakdanje potrebe državljanov, vzpodbujala združevanje ljudi, stimulirala politično debato in s tem na splošno vodila v bolj zadovoljno družbo (Mutz, 2006); 3) sodobna direktna demokracija se zanaša na zelo ozek segment siceršnjega razumevanja klasične direktne demokracije, tj. na orodja direktne demokracije, kot so referendum, iniciativa, peticija, odpoklic, s katerimi je moč v predstavniški režim vpeljati vsaj nekaj drobcev direktne demokracije (Altman, 2014); 4) e-demokracija pooseblja sodobna informacijsko-komunikacijska orodja, ki predvsem s pojavom interneta, mnogo-smernega komunikacijskega kanala, omogoča lažjo, hitrejšo in cenejšo realizacijo čistih principov demokracije. E-demokracijo pa razumemo kot paket aplikacij za izražanje mnenj državljanov in vključitev posameznika v odločevalske procese (Lukšič, 2006); 5) Blockchain demokracija je protokol elektronskega obvladovanja demokracije na decentraliziran način, edini pravi demokratični način, ki je v tem trenutku zavrt še v povsem svež razvojni povoj; 6) delegativna oz. likvidna demokracija je ena od celovitejših idej elektronskega združevanja predstavniške in direktne demokracije, saj vsakemu posamezniku omogoča, da se udeležuje debate in snovanja predlogov na posameznih področjih ali da začasno podeli upravljanje svojega glasu delegatu, če sam na posameznem področju nima dovolj znanja ali časa za soodločanje (Behrens et al., 2014). V

predstavniški demokraciji izgubiš kontrolo nad svojim glasom v trenutku volitev, v likvidni demokraciji pa obdržiš nad svojim glasom dnevno kontrolo. V likvidni demokraciji komunikacija poteka po principu mnogi-mnogim (Kersting, 2012); 7) iz razlogov propadanja nacionalne države in nezaupanja v predstavniške demokratične procese kot posledice globalizacije, evropskih integracij, intelektualne migracije, staranja prebivalstva, tehnoloških sprememb, individualizacije, (ne)sposobnosti reagiranja držav in občutka nevarnosti (Schmitter, 2011) pa se oblikuje tudi t. i. kontrademokracija oz. monitoring demokracija kot trajna oblika organiziranega nezaupanja, ki dopolnjuje epizodne predstavniške vlade (Rosanvallon, 2009; Keane, 2011).

Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) ponuja največ opcij za demokratizacijo demokracije in realizacijo tega plemenitega ideala v praksi sodobne kompleksne družbe. Ali lahko torej civilna družba pridobi učinkovit nadzor nad odločevalci prav v okolju spletne tehnologije? Čeprav naj bi internet pomenil novo upanje za razvoj demokracije in kontrolo mnogih nad redkimi, nekateri kritiki opozarjajo, da lahko nosilci moči z njim še lažje kontrolirajo družbo (nekateri mnoge) (Splichal, 2011; Kersting, 2012), skozi kratkotrajen uspeh mrežno emancipiranih vstaj civilne družbe (Arabska pomlad, Okupiraj Wall Street), pa se "lahko izkaže, da je scena družbenih medijev preveč odvisna od kratkoročnih trendov, da bi lahko služila kot resnejša podlaga" (Roemmele, 2012: 114), za korenite družbene spremembe. Družbena omrežja znajo biti zelo glasna, vprašanje pa je, ali so lahko tudi soglasna? Dvomov o politični mobilizacijski moči interneta je vse več. Pojavljajo se tudi dvomi o masovnem deliberativnem soočanju različnih mnenj z namenom vzpostavitve pravičnejše in strpnejše družbe (Wojcik, 2012). Študije deliberative kakovosti interneta kažejo, da spletni forumi ne delujejo v skladu s Habermasovimi kriteriji, ki niso usmerjeni k mirnemu ustvarjanju konsenza, temveč so pogosto agresivne monotone pozicije (Kersting, 2012; Wojick, 2012).

Negativne vplive centraliziranega interneta lahko morda omili prav decentralizirana tehnologija veriženja blokov (IBM, 2018), ki pa je na samem začetku razvoja, zato veliko o njenih dejanskih vplivih na demokratizacijo globalne družbe še ne poznamo. Zaradi močnega potenciala (možnost vzpostavitve povsem anonimnih elektronskih volitev, kontrola nadzora manipulacij političnih odločitev in novic, de facto transparenten odločevalski proces) (Democracy Earth, 2013; Horizonstate, 2018; Bitnation, 2019) pa lahko blockchain tehnologijo obravnavamo kot nov kanal znotraj kategorije e-demokracije.

Demokracija je kljub tehnološki podpori očitno zelo izmuzljiv in težko uresničljiv ideal. Koncept demokracije so kritizirali že stari Grki sami (Platon je krivil demokracijo za usmritev Sokrata); menili so, da mora biti organizacija družbe precej bolj ozko zaupana “tistim, ki posedujejo znanje, ki lahko navdahne državljane, da dosežejo krepost” (Beck, 2013:103), in nikakor ne enakovredno prepuščena odločanju vsem državljanom, saj lahko le vrline poguma in zmernosti “definirajo delež v vladavini (zaradi česar) bi morali tisti, ki so superiorni v teh odlikah imeti večji delež pri vladanju” (ibid.: 107), v smislu epistokracije (Brennan, 2016). Kljub temu se v svoji raziskavi ne bom osredotočal na vprašanje smiselnosti demokracije (čeprav bom tudi sam kritično naslovil vprašanje, ali je demokracija zares ideal upravljanja človeške družbe), temveč se bom osredotočil na oblikovanje pogojev, v katerih bi demokracija lahko sploh prvič od nastanka ideje zares imela možnost zaživeti in biti preizkušena v čisti obliki tudi v praksi.

1.5) (Idealno-tipska) demokracija – razširitev normativne teorije demokracije

Čeprav se nekatere definicije demokracije zadovoljijo že zgolj z obstojem svobodnih volitev, ki dajejo državljanom občutek, da živijo v demokratičnem sistemu (Wessels, 2011; Beyme, 2011; Altman, 2014), bom v svoji raziskavi in rekonceptualizaciji demokracije bolj zahteven. Pri tem se bom naslonil na izvorno, antično definicijo demokracije, t. i. direktno, naravno oz. čisto demokracijo, ki temelji na zakonodajnem zboru sestavljenem iz vseh volilno upravičenih državljanov, na naključnem izboru predstavnikov izvršilnega dela oblasti in civilnem nadzoru izvrševanja odločitev.

Če demokracija v skladu s starogrško definicijo pomeni vladavino ljudstva, tj. “vladavino vseh”, potem demokracija mimo preostalih treh faktorjev (navedenih spodaj) najprej in predvsem zahteva enako možnost udeležbe vseh članov družbe pri oblikovanju vseh družbenih vprašanj, kar pomeni, da mora biti demokracija dostopna vsem in od koderkoli s primerljivim časovnim (in finančnim) vložkom (in ne dostopna samo iz neke določene fizične točke, npr. mestni trg, parlament), sicer enaka možnost udeležbe v demokraciji ne more biti zagotovljena, kar pa povzroči neenaka razmerja v demokraciji in s tem neenako demokracijo (kljub spoštovanju preostalih treh faktorjev), neenaka demokracija pa normativno sploh ne more biti demokracija. Demokratično funkcijo dostopnosti do demokracije od koderkoli (kadarkoli) s primerljivim časovnim (in finančnim) vložkom imenujem “odpovsodnost”.

Čeprav normativna definicija demokracije ne izpostavlja zahteve po dostopnosti do demokracije od koderkoli, pa iz logične izpeljave pogojev izhaja, da je tudi faktor odpovsodnosti poleg preostalih treh faktorjev vitalnega pomena za obstoj demokracije. Za obstoj demokratičnega sistema morajo biti izpolnjeni vsi štirje pogoji hkrati.

Na podlagi logičnega sklepanja lahko tako aksiomatično razširim osnovne pogoje starogrške definicije demokracije in zahtevam 1) enake možnosti udeležbe vseh (volilno upravičenih) članov družbe pri oblikovanju vseh družbenih vprašanj in zakonodaje, 2) možnosti (naključne) izvolitve vseh državljanov na izvršilne funkcije in 3) možnosti nadzora vseh političnih procesov in (takojšnjega) sankcioniranja nepravilnosti dodam tudi 4) faktor “odpovsodnosti”, pod premiso, da torej ...

... Vladavina vseh najprej pomeni predvsem enako možnost udeležbe vseh članov družbe v vseh demokratičnih procesih, kar pa pomeni, da morajo biti vsi člani družbe enako oddaljeni oz. enako blizu točke odločanja, to pa zahteva preseganje omejitev fizičnega prostora (in časa); zahteva medij, ki ima sposobnost biti prisoten vse-smerno, povsod naenkrat.

Če take možnosti ne zagotovimo, potem demokracija kot “vladavina vseh” ne more biti vladavina vseh, temveč je lahko zgolj vladavina tistih, ki so najbližje točkam odločanja (in s tem točkam pozicij moči), to pa torej ni vladavina vseh in zatorej ne more biti “demokracija vseh”, temveč je lahko zgolj “demokracija privilegiranih”, to pa ni demokracija.

Demokracijo z vključenim faktorjem “odpovsodnosti” sem za potrebe raziskave poimenoval “(idealno-tipska) demokracija”¹.

---

¹ Tako osveženo normativno definicijo demokracije bi bilo še najbolje poimenovati bodisi čista demokracija (a je bil ta izraz že uporabljen v kontekstu klasične direktne demokracije) ali preprosto samo demokracija, saj demokracija v skladu z logično normativno izvedbo ne more biti nič drugega kot zgoraj definiran koncept. V izogib mešanju različnih konceptov in tipov demokracije, ki bodo obravnavani v tej disertaciji, se bom temu izognil z (začasnim) delovnim poimenovanjem čiste, izhodiščne demokracije kot (idealno-tipske) demokracije, pri čemer “idealno-tipska” iz opredeljenih razlogov namenoma pišem v oklepaju. Naj torej velja, da z “(idealno-tipsko) demokracijo” razumem osnovno, normativno definicijo demokracije oz. demokracijo kot tako, ki je definitivno razumljena širše (višje?) kot antična, t. i. izvorna oblika demokracije. Če se zdi, da je lahko ustrezno razumevanje naziva “idealno-tipsko” ogroženo zaradi drugih tradicionalno-vsebinskih etiket, ki jih termin “idealno-tipski” nosi s seboj (npr. da idealnega tipa nikoli ne moremo doseči in da ga lahko uporabljamo zgolj za referenco in korekturo približevanja nekega sistema idealnemu tipu (Crouch, 2004)) in so v predmetnem kontekstu neustrezni – (idealno-tipsko) demokracijo je v praksi danes namreč moč doseči – bi bilo bolj primerno

V luči (idealno-tipske) demokracije bom v jedru raziskave primerjal zgoraj omenjene in obravnavane tipe demokracije. Pri tem se z vprašanjem utopičnosti oz. realne (ne)dosegljivosti 100-odstotne participacije (ki jo potencialno nakazuje faktor odpovsodnosti) posebej ne bom ukvarjal, saj je za to doktorsko nalogo pomembno predvsem, in hkrati dovolj, že oblikovanje sistema oz. orodja, ki bi tako participacijo omogočal, ne pa raziskovanje njene (ne)smiselnosti, saj nam trenutni politični sistem 100-odstotne participacije ne omogoča, tudi če bi si tega želeli. Kot raziskovalcu mi je torej bolj pomembno “oblikovati možnost”, tudi če le-ta ne bo izkoriščena, kot pa se raziskave “oblikovanja možnosti” sploh ne lotiti zato, ker le-ta (s strani nekaterih ali večine) morda ne bo izkoriščena.

Sklepam, da veliko državljanov nikoli ne bo zainteresiranih za aktivno udeležbo pri oblikovanju politik, čeprav bodo tako možnost imeli, in da bodo oblikovanje politik zaradi povsem življenjskih faktorjev (pomanjkanje znanja, pomanjkanje časa, pomanjkanje interesa idr.) raje zaupali in delegirali strokovnjakom (političnim zastopnikom) s sorodnimi vzgibi kot npr. upravljanje svojega premoženja raje zaupamo bančniku (če to ni naša primarna dejavnost), izdelavo davčne napovedi zaupamo računovodji ipd.

Ravno zaradi fizikalnih omejitev prostora (in časa), ki jih v kontekstu “odpovsodnosti” sicer lahko rešimo s pomočjo sodobne tehnologije, pa se v demokraciji odpirajo tudi številna druga vprašanja. Predvsem kako obravnavati enake možnosti izvrševanja demokratičnih funkcij, ki se jih ne da digitalizirati in jih ne moremo obravnavati v kontekstu odpovsodnosti?

Demokracija predstavlja ideal enakopravnosti in pravičnosti, kar pa še ne pomeni nujno, da je tudi najbolj optimalna družbena ureditev. Noben družbeni sistem, ne glede na velikost, ne more delovati in obstajati brez hierarhije zaradi fizikalnih zakonitosti prostora in časa ter zaradi narave inherentne človeku kot biološki vrsti in družbi kot naravni obliki organizacije take vrste. Zato gre predpostavljati, da normativno sicer lahko oblikujemo napredni družbenopolitični sistem, ki bo horizontalno in vertikalno nevtralen sistem enakih možnosti brez hierarhično razporejenih vlog in nalog, a da je tak sistem v praksi neizvedljiv in zato nesmiseln. Hierarhija, z njo delitev socialne moči in s tem perpetualna afirmacija neenakosti

---

poiskati drug izraz za tako razširjeno normativno definicijo demokracije. Alternativno bi lahko uporabili naslednje nazive: poštena demokracija (saj le faktor odpovsodnosti zagotavlja pošten dostop do demokracije in s tem demokracijo kot tako), nulta oz. ničelna demokracija (kot demokracija, ki normativno predhoduje celo izvornemu, antičnemu konceptu).

je pozicija, ki je enako naravna človeški družbi, kot je naravna demokratična enakost vseh članov te družbe, kar povzroča naravni paradoks, zaradi česar bodo trenja v družbi vedno prisotna, čista demokracija kot edini sistem pa ne najbolj optimalna družbena ureditev. Družbeni sistemi prihodnosti bodo zato morali biti sestavljeni večplastno, demokracija pa bo pri tem verjetno igrala le eno od komponent, bi bodo bazirale na prožnem preskakovanju med več konstitutivnimi elementi (več v 4. poglavju).

1.6) Teze in raziskovalna vprašanja

Zdi se, da je način odločanja v politiki preživet. Ljudje so nezainteresirani za politično akcijo, volilna udeležba pada. Prevladuje občutek, da nimamo dejanske odločevalske moči; navidezno jo izkažemo le enkrat na štiri leta, vmes pa na dogajanje v politiki težko vplivamo, kar vodi v bledenje demokratičnih načel. Današnja generacija, ki je odrasla ob internetu, analognega načina odločanja ne pozna več. Rešitev predstavlja sodobna tehnologija, ki omogoča odločanje vsem v vsakem trenutku, razpravo in glasovanje od koderkoli, kadarkoli, s tem pa oblikovanje povsem novih okvirov globalne družbe, rekonceptualizacijo države, politike, demokracije in družbe kot take. Tako kot se digitalizira vse, se bosta digitalizirala tudi politični diskurz in sistem političnega odločanja in družbenega upravljanja.

V skladu z omenjenimi načeli utemeljujem naslednje teze:

1) Demokracija je idealen družbenopolitični sistem.

Družba je sposobna razumevanja osnovnih političnih konceptov in demokracije, sposobna suverenega, samostojnega odločanja brez posredovanja zastopnikov, zato je demokracija idealen, samo-reproduktiven družbenopolitični sistem. Če bom lahko dokazal, da so ljudje sposobni koherentne, samostojne politične akcije in sprejemanja odločitev brez posredovanja političnih profesionalcev, bom to tezo potrdil.

2) Demokracija do danes v praksi ni obstajala nikjer na svetu.

Če je demokracija vladavina vseh ljudi, potem mora omogočati dostop do točk odločanja vsem ljudem hkrati na enak, nepriviligiran način, za kar potrebuje medij, skozi katerega lahko

ljudje dostopajo do točk odločanja z enako časovno (in finančno) investicijo; točke odločanja morajo biti vsem članom družbe enako oddaljene oz. enako blizu. Tak medij mora po definiciji presegati fizikalne zakonitosti prostora (in časa). Demokracija za obstoj potrebuje, in je od nekdaj potrebovala medij, tehnologijo, ki obstaja šele danes, a hkrati že danes in prav danes. Demokracijo lahko v praksi uresničimo šele danes.

3a) Predstavniška demokracija ni demokracija, temveč sistem predstavništva.

Če demokracija pomeni dostop vseh članov družbe do političnega odločanja v vsakem trenutku, potem predstavniška demokracija zgolj s periodičnim dostopom do demokracije (in ob morebitnem občasnem dovoljenju za izvedbo instrumentov direktne demokracije) ni demokracija, temveč neki drug sistem; sistem predstavništva s svojimi specifičnimi značilnostmi, ki si povezave z idejo in terminom "demokracija" ne bi smel lastiti. Predstavništvo stalne udeležbe državljanov v političnem procesu ne predvideva, ne zahteva in si je niti ne želi, za delovanje in legitimacijo sistema kot navidez demokratičnega pa mu povsem zadostuje (pogosto že zelo nizka) zgolj "enkrat-na-nekaj-letna" volilna udeležba. Če se bo izkazalo, da sistem predstavništva lahko deluje samostojno brez centralnih elementov demokracije, bom tezo potrdil.

3b) Predstavništvo lahko nadomesti demokratične principe.

Predstavniški principi so v družbi superiorni demokratičnim principom. Če bom ugotovil, da lahko predstavništvo pokriva vsa področja, ki jih pokriva tudi demokracija, in če demokracija hkrati ne more pokrivati vseh področij, ki jih pokriva predstavništvo, bom tezo potrdil.

4a) Deliberativna in participativna demokracija nista ločeni podzvrsti demokracije, temveč njen integralni del,

4b) hkrati pa je deliberativni del demokracije nadrejen participativnemu, saj lahko le s kulturo racionalnega pogovora rešimo družbena nesoglasja.

Če se bo skozi raziskavo pokazalo, da demokracija brez razprave in participacije ne more obstajati (ker odločanje subsumira razpravo in akcijo), potem bom prvi del teze potrdil, če pa bosta tipa demokracije izkazala možnost samostojnega obstoja, bom hipotezo zavrgel. Če bo raziskava pokazala, da deliberacija rešuje družbena nesoglasja učinkoviteje kot participacija, bom drugi del te teze potrdil.

5) Direktna demokracija, kot jo razumemo danes, ni direktna demokracija, temveč zgolj set orodij za navidezno implementacijo direktne demokracije v okolju drugih političnih sistemov.

Če bo analiza pokazala, da direktno demokracijo danes razumemo predvsem kot sistem orodij za posredno-direktno odločanje in ne v kontestu (participativno-deliberativne) čiste direktne demokracije, potem tega sistema niti ne bo imenoval "x" demokracija, temveč sistem orodij, s katerimi lahko izvršujemo direktno demokracijo. Če se bo izkazalo, da sodobna direktna demokracija ne more preživeti sama (za razliko od inherentne funkcije čiste direktne demokracije) in je odvisna od kakšnega drugega političnega sistema, npr. sistema predstavnštva, avtoritarne, iliberalne demokracije ipd., bom to tezo potrdil.

6) Kontrademokracija ne predstavlja opozicije demokraciji, temveč je njen integralni del.

Demokracija so vsi člani družbe (pozicija), ne njena vladajoča manjšina (opozicija). Civilna družba je zato lahko definirana kot kontrademokracija le v nedemokratičnem sistemu, ki civilni nadzor tretira kot kontrademokratičen. Ker v formalno demokratičnih družbah danes vlada peščica predstavnikov, civilna družba pa je tretirana kot kontrademokracija, lahko rečemo, torej ravno obratno, da svetu danes vlada prej opozicija kot pozicija. Vsakršno normativno, retorično ali kontekstualno izključevanje civilne družbe iz konteksta demokracije ali označevanje le-te kot kontrademokratične je popolnoma nedemokratično. Če bo raziskava pokazala, da odločitve učinkovito sprejema manjšina družbe brez posveta z večino, večini pa je dostop do stalnega (so)odločanja blokiran, bom to tezo potrdil.

Temeljna raziskovalna vprašanja:

1) Je zakonodajno in izvršilno vejo oblasti v praksi možno politično ločiti?

Predstavniški sistem naravno pogojuje in s tem povezuje izvoljivost izvrševalcev politik (vlada) z izvoljivostjo oblikovalcev politik (parlament), kar ni naravna pozicija demokracije. Vlada in parlament nista nujno povezana in ju je moč voliti ločeno, neposredno, kar je bolj naravna pozicija demokracije. Vezava izvrševalcev politik na aktualno izvoljeno politično moč oblikovalcev zakona ter s tem odvzem možnosti nadzora izvoljivosti izvrševalcev politik izpod volje državljanov je demokratično neskladje, ki državljanom nadzor nad izvrševanjem politik omejuje in kviri. Je funkciji zakonodajne in izvršilne oblasti v demokraciji moč ločiti?

2) Je e-demokracija nova demokratična oblika, ali zgolj platforma za implementacijo principov demokracije in ali e-demokracija pomeni rešitev za težave demokracije?

E-demokracija pooseblja naj sodobnejše tehnološke postopke komuniciranja in odločanja in omogoča implementacijo odповsodnosti v praksi. Ali prinaša zato e-demokracija tudi nova razmerja v politiko ali ponuja zgolj nova orodja za utrjevanje enakih, že obstoječih razmerij moči? Ali lahko e-demokracija pomeni rešitev za demokracijo in odpravi njene (sodobne) težave?

3) Ali je blockchain demokracija nova demokratična oblika?

Blockchain demokracija prinaša popolnoma nova razmerja v politiki, med odločevalci in državljani, in zaradi decentralizirane narave omogoča implementacijo čiste demokracije. Ali lahko zato okrepi suverenost ljudstva nad odločevalci in prinese revolucijo v globalno demokratično odločanje?

4) Ali lahko likvidna demokracija razreši težavno razmerje med demokracijo in predstavnishvom?

Likvidna demokracija postavlja v ospredje vsakega posameznika in mu omogoča bodisi neposredno sodelovanje v političnem procesu bodisi likvidno delegiranje (in odvzem) svojega glasu zastopnikom. V tem kontekstu pokriva tudi liberalno demokratično opcijo nesodelovanja v demokratičnem procesu. Ali teorija likvidne demokracije in njen operativni sistem zadostno naslavlja in uresničuje aspekte demokratičnega in predstavnishkega družbenopolitičnega sistema, in ali ju lahko zato poveže v sinhronem so-delovanju?

Raziskavo bodo spremljala tudi naslednja robna vprašanja:

Zakaj izumljanju novih družbenih in političnih sistemov ne posvečamo enake pozornosti, kot jo posvečamo izumljanju novih tehnologij, novih zdravil, podaljšanju življenja in potovanju po vesolju? Kakšen družbeni sistem bo prenesel 200 let dolga življenja? Ali lahko demokracijo delimo na stotine podzvrsti, tipov, variacij, ali je demokracija lahko le ena sama? Vsebujejo avtokratski režimi zgolj slabe ali tudi kakšne pozitivne elemente, ki bi se jih dalo uporabiti v sinergičnem političnem sistemu prihodnosti? Ali sploh lahko združujemo politične režime med seboj? S kakšnim orodjem lahko kvalitetno primerjamo med seboj politične

teorije, tipe, koncepte in sisteme? Je internet zares pravo demokratično orodje, ali zgolj v demokratično obleko zakrita centralistična diktatura kapitala in absolutni nadzor populacije? Je možno decentralizirano naravo tehnologije veriženja blokov podrediti centraliziranemu nadzoru? Ali blockchain dejansko pomeni ultimativno demokratizacijo demokracije? Ali obstaja družboslovni laboratorij? Ali lahko novi politični sistemi sploh karkoli rešijo, spremenijo, če posameznik ostaja nespremenjen?

Odgovori na robna vprašanja bodo razvidni iz konteksta v nadaljevanju raziskave. Kjer odgovori ne bodo možni, bodo naslovljena nadaljnja vprašanja.

1.7) Metodologija raziskave

Raziskava bo osnovana na kvalitativnih teoretičnih metodah. S pojmom kvalitativna raziskava označujemo metodo, pri kateri temeljno izkustveno gradivo zbrano v raziskovalnem procesu predstavljajo besedni opisi, pripovedi ali besedila, ki so obdelana brez merskih postopkov, ki bi dala števila² (Mesec v Vogrinc, 2008). Pri tem je cilj kvalitativnega raziskovanja predvsem “priti do zanesljivih ... preverljivih in objektivnih spoznanj”, zaradi česar se v takih raziskavah pojavlja potreba po “ločitvi raziskovalnega objekta in raziskovalnega subjekta” (Vogrinc, 2008: 11), kar predstavlja temeljna načela vrednotne nevtralnosti. Guba in Lincoln (1994) kvalitativno raziskovanje označita kot realnost, ki je konstruirana s strani subjekta, zato obstajajo različne interpretacije iste proučevane situacije, raziskava pa je vedno vrednostno odvisna. Primerjalna orientacija kvalitativne raziskave pri tem izboljšuje meritve in konceptualizacijo. Koncepti, ki jih razvije raziskovalec na podlagi primerjalne raziskave več enot, okolij, so manj podvrženi uporabnosti samo v določenem kulturnem okolju in so zato bolj univerzalni in trajni (Neuman, 2009: 437).

Teze bom preverjal s pregledom relevantnih dokumentov, reprezentativne akademske in znanstvene literature, ki obravnava družbene inovacije, ter pregledom preteklih in aktualnih tipov demokracije in tehnoloških inovacij na področju politike in družbe (Barber, 1984; Beck, 1992, 2000; Bauman, 2000; Gamble, 2000; Urry, 2002; Crouch, 2004; Hughes, 2004; Mutz, 2006; Beyme, 2011; Kersting, 2012; Morozov, 2012; Altman, 2014; Brennan, 2016 idr.).

---

² MESEC, Blaž. (1998). Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Visoka šola za socialno delo Ljubljana.

Za zbiranje podatkov, preverjanje in dokazovanje tez bom uporabil naslednje kvalitativne metodološke pristope: 1) primerjalno oz. komparativno analizo (Neuman, 2009: 459), ki je primerna predvsem za “osvetljevanje in kritiko stabilnosti nečesa, za kar se je pred preiskavo in izpostavitvijo zdelo povsem razumljivo”, na ta način pa vidimo zadevo v novi luči (Walk, 1998); 2) razumevanje, ki temelji na “kvalitativnih opisih in interpretacijah predmeta proučevanja,” tako “da razumevanje in interpretacija predpostavljata vedno določen kontekst interpretacije” (Bučar et al., 2002: 16); 3) sintezno metodo, ki vsebuje sistematično raziskovanje obstoječe literature, raziskav in zbranih dokazov o določenem pojavu ali temi, ugotovitve posameznih raziskav pa so nato združene v novo formo, ki omogoča lažje razumevanje določene teme; “odkritja iz primarnih raziskav skozi sintezno metodo prispevajo k boljšemu razumevanju področja” (Seers, 2012), ki ga preiskujemo, od tam pa lahko “vzniknejo nova konceptualna razumevanja, ki vodijo v razvoj teorije, ki pojasnjuje in integrira koncepte” (ibid.); 4) kritično-analitično metodo, katere namen “ni zgolj informiranje, temveč predvsem ovrednotenje vrednosti, uporabnosti, odločnosti, razpoznavnosti, resnice utemeljenosti, lepote in odličnosti nečesa” (Southeastern, 2019), ovrednotenje določene vsebine z namenom povečanja razumevanja le-te, pri tem pa je kritična analiza lahko le subjektivno pisanje, ker izraža mnenje avtorja in oceno teksta (Bradford, 2019); 5) deskriptivno oz. opisno metodo kot trditve o zadevah, kakršne so v trenutku podajanja opisa, pri čemer raziskovalec nima nobenega vpliva nad spremenljivkami (Methodology, 2019), kot metodo, ki nam pove, kakšno je stanje, ki ga proučujemo (Bučar et al. 2002: 35); 6) preiskovalno metodo, ki se osredotoča zlasti na preiskovanje raziskovalnega vprašanja brez namena, da bi ponudila dokončne dokaze in dokončno rešitev obstoječemu problemu z namenom, da predvsem določi naravo problema in nam pomaga lažje razumeti problem (Methodology, 2019); 7) logično sklepanje, ki je znanstvena disciplina, ki jo uporabimo za pojasnilo argumentacije določene teme; je proces, ki omogoča izpeljavo novih izjav iz danih (FMF, 2018), proces, s katerim analiziramo veljavnost argumentov in pojasnimo, kako smo prišli do sklepa. Pri deduktivnem logičnem sklepanju lahko argumenti le držijo ali ne držijo. “Če držijo podporne trditve oz. izjave (premise), mora držati tudi sklep”, ob tem pa verižna dedukcija pomeni “uporabo sklepa izvirnega argumenta kot premiso za vzpostavitev novega argumenta” (MSU, 2019).

Ta metodološki okvir bo v vsakem od treh delov raziskave naslonjen: 1) v prvem na definicijo družbenih inovacij Williama Footea Whytea; 2) v drugem na kriterije primerjave

družbenopolitičnih teorij Williama Moora in druge izvedene kriterije; 3) v tretjem na metodologijo za oblikovanje in adaptacijo e-storitev Christosa Bourasa.

Raziskava bo potekala v več zaporednih in soodvisnih fazah. V uvodu sem z metodo logičnega sklepanja razširil normativno razumevanje demokracije. V prvi fazi bom s primerjalno analizo opravil pregled teorij, virov in znanstvene literature s področja družbene inovativnosti in obstoječih predlogov družbenih ureditev prihodnosti. V drugi fazi raziskave bom uporabil metodo razumevanja in kritično-analitično analizo za razlago normativnih in praktičnih aspektov izbranih demokratičnih tipov, na podlagi rezultatov pa bom ob vnaprej določenih kriteriji s sintezno metodo združil ugotovitve v alternativni sinergični politični sistem. V tretji fazi bom na podlagi deskriptivne metode s pomočjo analize tehničnih značilnosti obstoječih orodij elektronske demokracije in sistemov za elektronsko politično odločanje, razpravo in volitve pripravil arhitekturno specifikacijo elektronskega sistema namenjenega celostni politični obravnavi. V zadnji, četrti fazi, pa bom s preiskovalno metodo in metodo logičnega sklepanja na podlagi razdiralnih silnic znotraj demokracije oblikoval antitezo in definiral potrebo po interdisciplinarnem pristopu do oblikovanja družbenopolitičnih sistemov prihodnosti.

Opredeljene metode se bodo skozi raziskavo prepletale in prekrivale, kot bo razvidno iz konteksta. Več o metodologiji in metodoloških pristopih, kriterijih, analizi in raziskavi bo pojasnjeno na ustreznih mestih v 1., 2. in 3. poglavju.

1.8) Cilji, ključna terminologija in struktura disertacije

Nova ključna terminologija, novo uvedeni koncepti in cilji doktorata so: 1) prepoznati pomanjkljivo naravo normativne demokratične teorije in ponuditi razširjeno definicijo v kontekstu “(idealno-tipske) demokracije” (v uvodu); 2) opozoriti na velik razkorak med tehnološko in družbenopolitično inovativnostjo, ponuditi kritični vpogled v aktualne trende v političnem inoviranju in zasnovati “orodje za celovito oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov” (v 1. poglavju); 3) prepoznati težave sodobnega družbenopolitičnega odločanja, oblikovati “univerzalno orodje za analizo političnih fenomenov” (v 2. poglavju); 4) in ob analizi prednosti in slabosti vodilnih demokratičnih tipov “rekonceptualizirati demokracijo” z odpravljanjem pomanjkljivosti in združevanjem

prednosti posameznih demokratičnih tipov v faznem, krožnem procesu demokratičnega odločanja (v 2. poglavju); 5) na podlagi tega oblikovati inovativni predlog sinteznega družbenopolitičnega sistema nove generacije imenovanega “transdemokracija”, ki predstavlja hibridno zlitje rekonceptualizirane demokracije in (rekonceptualiziranega) predstavništva (v 2. poglavju); 6) ponuditi oblikovano arhitekturo tehnološkega orodja imenovanega “VirtualnaSlovenija.si”, ki bo delovanje transdemokracije omogočalo tudi v praksi (v 3. poglavju); 7) in nazadnje ponuditi korektiv temeljni tezi raziskave z oblikovanjem antiteze (v 4. poglavju).

Na začetku raziskave se pomikam po področju teorije; obravnavam teorijo demokracije kot normativni ideal in jo pomladim. V nadaljevanju raziskave se na tej osnovi premaknem na proceduralni nivo demokracije; postavim odločevalski proces oz. proceduralni aparat, v katerega vnesem različne tipe demokracije oz. faze demokratičnega procesa, s tem pa razvijem nov demokratični koncept.

2) Prvo poglavje – Inoviranje družbenopolitičnih sistemov

2.1) Uvod³

Brez dileme se nahajamo v enem izmed najpomembnejših obdobij, ki ga bo imel človek kot vrsta priložnost izkusiti v času svojega celotnega obstoja, pa če bomo živeli le še tisoč let, ali še milijone let. Imena, kot so Zuckerberg (Facebook), Jobs (Apple), Gates (Microsoft), Page (Google) idr., tako brezkompromisno, surovo, eksplozivno in neizbrisno spreminjajo realnost, da do danes še noben družbeni pojav ni imel takega učinka na človeka, in noben naravni pojav na življenje kot tako (morda z izjemo uničujočih naravnih katastrof). V takem okolju je treba vsaj razmisliti, če se že ne konkretno in intenzivno lotiti oblikovanja večplastnega in interdisciplinarnega teoretičnega okvira nove politične ureditve družbe, ki bo bolje zrcalila potrebe sodobnega časa in okolja, ki smo ga ustvarili sami. A vsaj zdi se, da družbeno izumiteljstvo ni tako moderno oz. popularno in dobičkonosno, kot je tehnološko, čeprav je za obstanek naše vrste na tej točki verjetno bolj potrebno kot razvoj kvantnih računalnikov.

Razkorak med investicijami v tehnološke, zdravstvene, ekonomske in vojaške raziskave na eni strani ter investicijami v raziskave družbe in izobraževanja na drugi, je nepredstavljen. V ZDA je kljub porastu državnih sredstev namenjenih raziskavam in razvoju s 63 milijard USD v 1990 na 164 milijard USD v 2009 in kljub spremembam v deležih ostalih programov, delež namenjen raziskavam družbe in izobraževanja ostal nespremenjen v višini pičlega 1 % (Markovich, 2012). Razkorak v resnejši obravnavi družbe in politike kot polja potencialne kreativnosti in inovativnosti je jasno razviden tudi iz dejstva, da za razliko od preštevilnih statističnih kazalcev, ki strukturirano obravnavajo investicije v tehnološke raziskave in jih je moč najti vsepovprek interneta (Worldbank.org, Statista.com, Europa.eu/eurostat), podobno strukturiranih in obravnavanih podatkov o investicijah v raziskave na področju družbe ali konkretno v raziskave namenjene novim družbenim ureditvam in političnim inovacijam praktično ni moč najti. To seveda ne pomeni, da takih raziskav ni (Osler, 2011; Smith et al., 2014), pomeni pa, da so vsaj v primerjavi s tehnološkim inoviranjem potisnjene tako daleč v ozadje, da so praktično neopazne in zanemarljive.

---

³ Deli teksta v tem poglavju so bili prvič objavljeni v Časopisu za kritiko znanosti:

VOZLIČ, Andrej (2019). Alternative demokraciji – inovativni družbenopolitični sistemi prihodnosti. Časopis za kritiko znanosti. Št. 275. 178–200.

Zakaj namenjamo milijarde za uničevanje tigrastih komarjev, razvoj samostojnih avtomobilov in 3D-kartografiranje sveta? Zakaj milijarde za nova zdravila, podaljševanje življenja in potovanje po vesolju? Zakaj razmišljamo o življenju na Marsu, če pa bi najprej morali urediti življenje na Zemlji? Je vse to zgolj beg pred problemi in težavami, ki si jih kopljemo? Neoliberalizem nas je naučil, da naj gledamo izključno vsak nase, vsak zase in ne predaleč v prihodnost. Ali tovrstna družbena inteligenca sploh omogoča napredek človeka kot vrste?

Eden od ciljev te disertacije je poudariti urgentno potrebo po sinhronizaciji naše družbe in političnih procesov s tehnološko realnostjo, ki smo jo ustvarili, a ji v luči propadanja nacionalnih držav, razpadanja demokracije in uničevalne moči kapitalizma nismo več sposobni slediti. Človek ni zmožen le tehnoloških inovacij, temveč se je sposoben domisliti tudi alternativnih in inovativnih družbenih sistemov, političnih izumov, ki bodo v skladu s tehnološko sedanostjo in vedno spreminjajočim se družbenim okoljem ponudili drugačno, bolj pravično in bolj uravnoteženo družbenopolitično okolje, kot ga ponujajo enoznačni obstoječi sistemi. Ob tem pa moramo urgentno preusmeriti naše intelektualne kapacitete in finančne vire iz podivjanega tehnološkega v podhranjeno družboslovno izumiteljstvo.

2.2) Demokracija in nacionalna država v retro-futuristični zanki

Če si poskušamo zamisliti svet brez nacionalnih držav, suverenih narodov in demokracije, se zaletimo v miselni zid. Tako dolgo že živimo na tej strani, da je vse drugo nepredstavljivo. Pa je res že tako dolgo? Ideja nacionalne države je postala popularna šele z ameriško in francosko revolucijo in kot politični konstrukt obstaja komaj dobrih 200 let. Kljub temu se zdi nemogoče, da bi lahko država ali demokracija, kot jo poznamo danes, propadla. A verjetno se je tudi Rimljanom, živečim okoli leta nič, zdelo nemogoče, da bi lahko propadel njihov imperij (Bartlett, 2017). Pa je, in propadli so do danes še vsi, še tako mogočni, kot je bil egipčanski, tako da ne bi bilo nič nenavadnega, če bi propadel tudi sistem nacionalnih držav ali demokracija kot podlaga sodobne družbenopolitične ureditve. Morda se utegne enako zgoditi tudi z neoliberalizmom (in kapitalizmom) ne glede na to, kako stabilno ustoličen deluje v tem trenutku. "Kot vsak družbeni sistem, ki smo ga kadarkoli poznali, tudi ta ne bo trajal večno," zato je naša naloga, da "izumimo, kaj se bo zgodilo po tem" (Srnicek in Williams, 2015), pri tem pa moramo najprej relocirati naše intelektualne in finančne kapacitete iz podivjanega tehnološkega izumiteljstva v inoviranje družbe. "Ljudje smo se

izkazali kot izredno sposobni reševanja zelo zahtevnih tehnoloških problemov ..., smo pa bistveno manj sposobni reševati večje družbene težave” (Friedman in Taylor, 2012: 6). Izumi in inovacije, kot jih razumemo danes, se nanašajo predvsem na tehnološko področje, bistveno premalo poudarka pa dajemo normativnim in praktičnim inovacijam in izumom družbenopolitičnih sistemov in družboslovja kot takega. “Nujno (je), da so sociologi bistveno bolj kot doslej tudi konceptualno inovativni, ker bodo v nasprotnem primeru ostali brez orodij, s katerimi je mogoče analizirati družbe in svet v času globalizacije” (Rizman, 2010: 375).

2.3) Tehnološki vs. družbeni izumi

Če je demokracija, več kot 2000 let stara ideja, zares vrhunec družbene ustvarjalnosti, se nam morda ne piše prav dobro. To seveda ne pomeni, da demokracija morda ni najboljša družbenopolitična ureditev, a se ob pomanjkanju družbene inovativnosti – ob tem, da mobilni telefon že danes, po komaj dobrih 20 letih obstoja, deluje skoraj arhaično – ne moremo počutiti preveč varno. Če bi se človeštvo zadovoljilo z iznajdbo kolesa, bi še danes živeli v brunaricah in poskakovali med kraji v kočijah, najbližji približek mobilni komunikaciji pa bi bil poštni golob. Danes izkušamo zelo drugačno družbeno okolje, a se še vedno zanašamo na arhaične politične in intelektualne moduse, kar povzroča probleme, ki jih ne bomo rešili “z enakim razmišljanjem, s katerim smo jih ustvarili” (Albert Einstein), zato je inovativno razmišljanje zunaj okvirov imperativnega pomena, hkrati pa potrebujemo tudi razvoj temeljnega “vrednotnega sistema, ki (bo) ustrezal taki realnosti, ki bo podkrepila naš razvoj proti razumni kulturi” (Fresco, 1995). Če želimo razumeti, kaj družbeno inoviranje pomeni, pa moramo najprej vsaj za trenutek začutiti razsežnosti inoviranja sodobne tehnologije.

Tehnologija nas spreminja v bogove, kot jih zna opisati le mitologija. Kreatorje življenja in manipulatorje narave. Znanstveniki z Inštituta J. Craig Venter so s pomočjo štirih steklenic kemikalij že razvili sintetično celico DNK-zapisa, ki se je sposobna replicirati na podlagi informacij, ki jih prejme iz računalnika (Nature, 2010). Jonathan Trent in Andrew McMillan sta pri NASI z genetskim združevanjem bakterij *Escherichia coli*, ki se nahaja v premalo kuhani hrani, in *Sulfolobus shibatae*, ki živi v kislem, vrelem blatu na robu gejzirjev, razvila bakterijo, ki je sposobna proizvajati posebno silicijevo snov, ki nam bo pomagala razvijati izjemno majhne računalniške čipe (Hughes, 2004). Verily, znanstvena roka Googlovega

materinskega podjetja Alphaneth, v laboratoriju umetno okužuje samce določene vrste komarjev z bakterijo Wolbachia, ki v samicah komarjev ob prajenju povzroči neplodnost in s tem posledično izkoreninjenje te vrste, ki v konkretnem primeru prenaša virus zika, v prihodnje pa sledi tudi iztrebljenje prenašalcev rumene mrzlice, denge in malarije (Buhr, 2017; Mullin, 2017). Uspelo nam je elektronsko povezati možgane dveh podgan tako, da sta druga drugi pomagali pri reševanju ugank, čeprav sta bili zaprti v kletkah tisoče kilometrov narazen (Pais-Vieira, 2013), znanstveniki pa se skozi razne tehnološke aplikacije zelo resno ukvarjajo tudi z ekstremnim podaljševanjem zdravega razpona življenja in celo s skorajšnjo nesmrtnostjo (Corbyn, 2015; Kovner, 2018). Ker znanstvena fantastika eksponentno izgublja svojo fantastičnost in eksplozivna postaja le še znanost, je serija izumov, ki bi jih lahko še izpostavili, preprosto predolga, da bi to storili tukaj, vse od medplanetarnih plovil (Musk, 2017) in 3D-tiskanja človeških organov (Shieber, 2018), do kvantnih računalnikov (Trabesinger, 2017) in tehnologije nevidnosti (Aigner, 2017).

James Hughes obširno obravnava številne implikacije sodobnih tehnologij na sodobno družbo in človeka, pri čemer zanj pereče vprašanje globalizacije in njenih posledic na človeško družbo niti ni več najpomembnejše; v ospredju so predvsem vprašanja tehnološko izboljšane človeka-stroja, kiborga, ki bo nadgradil biološko evolucijsko osnovo narave in nas potegnil nad to, kar nam ponuja narava hitreje, kot bi to lahko (če sploh kdaj) dosegla evolucija kot taka. “Konvergenca nanotehnologije, biotehnologije, informacijske tehnologije in kognitivne znanosti, (pa) nam bo v prihajajočih desetletjih dala nepredstavljivo tehnološko dominacijo nad naravo in nami samimi” (Hughes, 2004: 3). Za tehnološko inovativnost se nam torej ni treba bati. Nekaj povsem drugega pa je družbenopolitična inovativnost.

2.4) Metodologija – družbenopolitična inovativnost

William Foote Whyte (že) leta 1987 zapiše, da moramo v prihodnje narediti bistveno več, da bi “prikazali praktično relevantnost sociologije”, in predlaga, “da konceptualiziramo ta fokus v smislu odkrivanja, opisovanja in analize družbenih inovacij za reševanje problemov človeštva” (1987: 45), pri čemer definira družbene inovacije kot: 1) nov element v organizacijski strukturi ali medorganizacijskih odnosih, 2) nov skupek procedur za oblikovanje človeške interakcije in razmerje človeka do naravnega in družbenega okolja, 3) novo politiko v akciji in ne samo na papirju in kot, 4) novo vlogo oz. nov skupek vlog.

Lastnost dobrega družbenega izuma je to, da “čeprav je najverjetneje potreben izjemen posameznik, da iznajde družbeno novost, mora biti le-ta s strani navadnih smrtnikov brez težave prepoznana, opisana in analizirana na način, ki jim dopušča, da jo lahko adaptirajo in prilagodijo lastnim interesom in potrebam” (ibid.: 46). Whyte pa za inoviranje družbe ne zahteva nujno izuma nečesa iz nič; pomembno mu je predvsem, da ob poskušanju odkrivanja novih oblik družbene ureditve le-te v procesu lahko oplemenitimo tudi z odkritji preteklih let.

V luči te definicije bom izvedel naslednje robne pogoje za potrebe analize aktualnih trendov in bodočih predlogov v inoviranju družbenih sistemov:

1) “Praktičnost” (novo politiko v akciji in ne samo na papirju bom prevedel v praktičnost): ali obravnavane sisteme lahko tretiramo kot praktično uporabne oz. ali so ideje predvsem teoretično sicer smiselne in podkrepljene, v praksi pa težko uporabne? Možni raziskovalni odgovori: da, praktično uporabna (ker npr. dobro in jasno opisuje situacijo in ima realna pričakovanja) – ne, praktično neuporabna (ker je npr. preveč zapletena ali prezahtevna ali utopična in nima realnih pričakovanj);

2) “Aktualnost” (kriteriju praktičnost bom zaradi sodobne tehnološke dimenzije dodal kriterij aktualnost, ki ne bo preverjal samo, ali je teorija praktično uporabna, temveč tudi ...): ali lahko predlagani sistem v prakso apliciramo že danes – kako odvisen je sistem od razpoložljive tehnologije? Možni raziskovalni odgovori: da, aktualna (že danes uporabna) – ne, neaktualna (potencialno uporabna v oddaljeni prihodnosti);

3) “Razmerja” (nov skupek procedur in novo vlogo bom prevedel v kategorijo razmerja): ali predlagani sistemi predstavljajo nova razmerja med državljani in odločevalci/političnimi organizacijami (glede na aktualni politični sistem) oz. ali ohranjajo obstoječa razmerja? Možni raziskovalni odgovori: da, zagotavlja nova razmerja med državljani in obstoječo politično elito – ne, ne zagotavlja novih razmerij med državljani in obstoječo politično elito;

4) “Razkol” (nov element v medorganizacijskih odnosih bom prevedel v razkol): kako disruptiven je sistem za obstoječe politične organizacije oz. ali jih delno ali v celoti ukinja oz. ali jih dopolnjuje? Možni raziskovalni odgovori: ne, ohranja oz. sodeluje z obstoječo politično infrastrukturo – da, ruši oz. zanika obstoječo politično infrastrukturo;

5) “Univerzalnost” (kriterija razmerja in razkol bom razširil s kriterijem univerzalnost, ki bo dodatno posebej preverjal ...): ali lahko tak sistem praktično služi večini povprečnih

državljanov oz. ali služi in opolnomoči le manjšino? Možni raziskovalni odgovori: da, univerzalen (služi večini povprečnih državljanov, dviguje blaginjo, standard, pravično razporeja sredstva in moč) – ne, parcialen (opolnomoči le manjšino, bodisi privilegirano finančno ali politično elito bodisi parcialne in zelo ozke interese npr. etničnih manjšin, ras, spolnih identitet in veroizpovedi).

Inovativne družbenopolitične teorije, ki želijo imeti dejansko težo, morajo biti obvezno uporabne v praksi in ne zgolj normativno brezhibne, reflektirati morajo dejansko stanje problema in zahtevati oz. predvideti uresničljive rezultate. Teorije, ki so morda normativno brezhibne na papirju, a neuporabne v praksi zaradi npr. nemogočih, idealiziranih, z realnostjo nekonsistentnih ali celo utopičnih idej, nas ne morejo dolgoročno zanimati. Zaželeno politično inovacije morajo biti uporabne že danes in ne pogojno šele v oddaljeni prihodnosti, morajo vzpostavljati nova razmerja med ljudmi in političnimi organizacijami, pri čemer morajo imeti ljudje več kontrole nad organizacijami kot organizacije nad ljudmi, ne smejo zanemarjati ali nasilno rušiti moči obstoječih institucij, temveč morajo z njimi sodelovati v orkestru v obdobju morebitnega njihovega mehkega prestrukturiranja, ustrezati morajo večini povprečnih ljudi in ne privilegirati ali diskriminatorno služiti le parcialnim interesom peščice posameznikov. Ideje, ki bodo ustrezale vsem petim kriterijem, bodo vredne resne nadaljnje obravnave in preizkusa v testnem okolju, ki ga bom definiral kasneje.

Odgovori najbolj obetavnih družbeno inovativnih idej bi se torej glasili takole: Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: da. Razkol: ne. Univerzalnost: da. Kjer jasen odgovor ne bo možen, bo podan opisni odgovor.

2.5) Alternative obstoječim družbenopolitičnim sistemom in nacionalnim državam

Katere so torej obstoječe alternative sodobnim družbenopolitičnim ureditvam? Do kam seže naša domišljija, kaj lahko uporabimo in kaj je utopija?

V globaliziranem svetu, kjer se vedno več ljudi zavestno ne identificira z nacionalno državo, temveč se štejejo za globalne državljane (Grimley, 2016), je morda uporabna Luhmannova (1982) ideja organizacije civilne družbe, kot jo vidi v kontekstu "Svetovne družbe" (angl. World Society) oz. demokratične svetovne vlade, ki naj bi omogočala lažjo odpravo jedrskega oboroževanja, globalno varnost, izničenje genocidov, varovanje človekovih pravic in ureditev

podnebnih težav. Iz perspektive moderne systemske teorije je svetovna družba osnovana na komunikaciji, ki se zaradi svoje narave ne more ustaviti ob nacionalnih mejah (Schlichte, 2006), zato je komunikacija že po definiciji globalna. Ker komunikacija vedno bolj obvladuje celoten planet, lahko v skladu s tem obstaja le ena svetovna družba (Luhmann v Schlichte, 2006). Nevarnost, ki jo predstavlja tak sistem, je možnost, da se ureditve polasti posameznik, ki bi bil brutalno opresiven (Hughes, 2004). Ker ne bi bilo drugih nasprotujočih držav, bi bili lahko nevarno blizu ponovitvi nacističnega režima na globalni ravni. Vendar konceptu svetovne družbe vsaj za zdaj ne kaže dobro. Če že kaj, se vedno več etničnih manjšin in mest (kot smo videli v uvodu) odloča prav za nasprotno, za popolno suverenost. Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: ne. Razkol: da. Univerzalnost: ne nujno.

Iz teh razlogov je morda bolj verjeten Kolberjev koncept “Družbe praznovanja” (angl. Celebration Society), ki ponuja libertarno verzijo možnosti samooblikovanja družbe v kontekstu manjših civilnih enot v za ta namen umetno zgrajenih mestih kot npr. Masdar (Goldenberg, 2016). Kolber meni, da se lahko tehnološko povzročeni družbeni destabilizaciji (brezposelnosti, ki bo povezana s prevlado umetne inteligence, robotike, 3D-tiskalnikov, ki bodo zmožni natisniti tako človeške organe kot nebotičnike) obranimo le z radikalno drugačnim pristopom obravnavanja družbene ureditve, ki bi jo lahko prakticirali v namenskih, samooskrbnih mestnih državah, katerih gradnjo Kolber ocenjuje na 20 milijard dolarjev. Delovanje mestnih držav lahko danes “simuliramo v masivnih spletnih simulatorjih. Ko razvijamo in testiramo nove ideje družbenih organizacij, nam take simulacije ponujajo hitrost, lahkotnost sodelovanja in nizke stroške. Tovrstni sistemi so lahko dodelani že v nekaj letih in ne šele v nekaj desetletjih” (Kolber, 2015). Parlament v družbi praznovanja je izbran izmed prebivalcev po principu loterije, s čimer bistveno zmanjšamo vpliv premoženja in politike kot take. Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: da. Razkol: da. Univerzalnost: da.

Družbenopolitična ureditev, v kateri so odločevalci izbrani po principu loterije, t. i. lotokracija oz. “Demarhija” (angl. Demarchy), je koncept, ki ga je razvil (na podlagi starogrškega modela demokracije) avstralski filozof in politolog John Burnheim. V demarhiji državnim sektorjem (promet, zdravstvo, gospodarstvo, šolstvo idr.) vladajo naključno izbrani odločevalci, ki so izbrani iz bazena izvoljivih državljanov (1985, 2006, 2016). Čeprav je že antična demokracija na podoben način volila svoje uradnike, daje današnja oblika predstavniške demokracije ljudem le malo možnosti za dejansko upravljanje družbe zunaj občasnih volitev, kjer pa posamezniki tako ali tako volijo že vnaprej izbrane kandidate, v nobenem primeru pa ne

volijo pomembnih funkcij v vladni birokraciji in korporacijah (Martin, 1992). V sistemu demarhije imajo skupine pritiska in lobiji ter morebitni nelegitimni ali celo nelegalni postopki vplivanja na (bodoče) odločevalce nično moč, saj nihče vnaprej ne ve, kdo bo zasedel katero pozicijo. V zanikanje kritik, da naključni posamezniki naj ne bi znali odgovorno sprejemati odločitev, je bilo v eksperimentalnih projektih odkrito, da so udeleženci vzeli svoje naloge zelo resno in bili sposobni priti do razumskih zaključkov, ki niso bili nič slabši od zaključkov prenekaterih politikov, ki odločajo o strokovnih zadevah, na katere se pogosto sploh ne spoznajo, “ti eksperimenti (pa) so najboljši dokaz, da imajo naključno izbrani ljudje iz družbe interes, kapaciteto in sposobnost sprejemati odločitve glede pomembnih zadev” (Martin, 1992). Naključno izbrani posamezniki, ki so podprti s strani profesionalnega osebja, so bolj dovzetni za kolektivno modrost in lahko zato sprejmejo za družbo boljše odločitve kot primerljiva skupina homogenih strokovnjakov (Bouricius et al., 2016). Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: direktno ne, posredno da (prekinjena veriga lobijev, manjši pritisk kapitala). Razkol: ne. Univerzalnost: da.

“Panarhija” oz. polidržava (angl. Panarchy) je izvorno pomenila režim, ki zaobjema vse druge režime (de Puydt, 1860), danes pa predstavlja obliko globalnega vladovanja in nehierarhične družbene organizacije, ki je sestavljena iz geo-držav (vezane na geografsko lokacijo nacionalne države) in antropo-držav (vezane na politično in pravno jurisdikcijo), po kateri lahko ljudje izbirajo, kateremu političnemu, pravnemu in davčnemu sistemu želijo pripadati ne glede na to, kje geografsko dejansko živijo (Weinersmith, 2014). Tako lahko nekdo pripada monarhiji, njegov sosed fašističnemu režimu, sodelavec kanadskemu in njegov oče nemškemu davčnemu sistemu, čeprav vsi živijo v istem mestu, npr. Tokiu. Panarhija ideološko predpostavlja popolno enakost vseh ljudi ob vzajemnem spoštovanju popolne drugačnosti vsakega, pri čemer ima vsak posameznik svobodno pravico izbrati “sebi lastno ideologijo, družbeno organizacijo (in) živeti v svojem ali kateremkoli izbranem sistemu, nemoten s strani drugih, celo voditeljev” (Zube, 1986). Weinerschmidt špekulira, kako bi bile videti vlade, če ne bi vladale nad geografskim teritorijem, temveč nad človeškimi nazori. Medtem ko imajo antropodržave zakonodajno moč, geodržava deluje kot arbiter in skrbi, da se antropodržave ravna po pravilih, ki so jih določile (2014). Antropodržava je torej navidezna država, ki jo sestavljajo podobno misleči državljani. Ideja vsekakor vzpodbuja misel na zdravo konkurenčnost med političnimi režimi, ki so danes verjetno edini produkt, ki se ga (še) ne trži. Države imajo monopol nad jurisdikcijami, za monopole pa je znano, da se

ne trudijo zagotoviti najboljših možnih rešitev. To se kaže tudi v državno sponzoriranih konfliktih, ki so vzeli okoli 180 milijonov življenj, medtem ko je število ljudi ubitih v 20. stoletju v zadevah, ki niso povezane z državo "samo" 8 milijonov (Lin Lim, 2014). Strošek vlad v smislu človeških življenj je ogromen, in če bi se države ravnale po principu prostega trga – tako da bi imeli prebivalci več možnosti prosto izbirati prehodov med različnimi sistemi, da bi bili "stroški" selitve v druge države nižji – bi lahko bistveno bolj pritisnili na vlade in jih vzpodbudili k implementaciji atraktivnejših politik, ki bi se prej ukvarjale s privabljanjem novih "klientov" kot pa s sponzoriranjem vojn. "Če bi gledali na vladovanje kot na industrijo, bi ugotovili, da je največja na svetu in da predstavlja približno 30 % globalnega BDP-ja oz. 18 bilijonov dolarjev na leto" (Friedman in Taylor 2012: 10). Tekma v tem, kdo bo ponudil najboljši politični režim, bi nesporno vzpodbudila zdravo konkurenco in v stilu liberalne doktrine povzročila politične migracije Zemljanov v njim bolj lastne ureditve. Sorodno idejo predstavi Frey, ki predlaga novo obliko federalizma: funkcijske, prekrivajoče in kompetitivne jurisdikcije, ki bi omogočale državljanom lažji vstop in izstop v posamezne jurisdikcije, kar bi "povečalo učinkovitost javne administracije in vplivalo na bolj učinkovito družbo" (2005). Praktičnost: ne. Aktualnost: da. Razmerja: da. Razkol: da. Univerzalnost: da.

Če je panarhija težko uresničljiva v praksi, pa je "ciberokracija" (angl. Cyberocracy) le vprašanje časa (Ronfeldt, 1992). Gre za način vladanja s pomočjo ogromne količine metapodatkov zbranih iz vseh segmentov družbe, ki smo jih s pomočjo umetno-inteligenčnih sistemov za obdelavo gigantskih baz podatkov sposobni analizirati že danes. "Informacijska tehnologija počasi, a radikalno vpliva na to, kdo vlada, kako in zakaj" (Ronfeldt, 1992). Ciberokracija se lahko pojavi v ožji obliki kot oblika organizacije, "ki bo izpodrinila tradicionalno obliko birokracije in danes prevladujoče tehnokracije", ali pa v širši obliki kot "oblika vlade, ki bo redefinirala relacije med državo, družbo, zasebnim in javnim sektorjem" (ibid.). Ciberokratsko organiziran je bil že režim Stasi, ki je v Vzhodni Nemčiji zbral podrobne podatke 6 milijonov ljudi, kar je v času druge svetovne vojne predstavljalo več kot tretjino celotne populacije Vzhodne Nemčije, a se je sistem zadušil pod goro podatkov in se zrušil ravno zaradi pomanjkanja tehnološke podpore za obdelavo podatkov (Bruce, 2003), zato ni jasno le to, da bodo "informacije in kontrola nad informacijami postale primarni vir moči kot naravni naslednji korak v politični evoluciji" (Ronfeldt, 1992), temveč predvsem to, da so informacije glavni vir vzdrževanja krovnih pozicij moči v družbi že dolgo časa, verjetno že od nekdaj, le ustreznega orodja za obdelavo masovnih baz podatkov do danes nismo

poznali. A ravno neobstoj tovrstne tehnologije je pomagal zaprtim sistemom, da so ostajali dlje časa zaprti in represivni. In čeprav lahko nove tehnologije pomagajo izpodriniti stare tipe zaprtih režimov (in jih naredijo zato bolj odprte, transparentnejše), to še ne pomeni, da bodo demokracije bolj demokratične ali totalitarizmi manj mogoči, saj se “zna zgoditi, da bodo zavzele novo hibridno obliko med demokracijo in totalitarizmom, kjer bodo nekateri delovali bolj demokratično kot kadarkoli poprej, medtem ko bodo drugi podvrženi novim tehnikam nadzora in kontrole” (Ronfeldt, 1992), kjer bomo vsi prepuščeni na milost in nemilost nadzora in kontrole z vseh strani. Nadzorujejo nas zasebne korporacije, “lastnice” interneta (Facebook, Twitter, Google), vlade, ki imajo dostop do teh podatkov (uradno ali neuradno) ter hekerji, pred katerimi ni varen nihče, tudi vlade in politiki ne (WikiLeaks, PanamaPapers, ParadisePapers). Ronfeld in Varda (2008) definirata možne trende v prihodnosti: porast zaznavnih senzoričnih aparatov; mrežno osnovan socialni sektor sestavljen pretežno iz NVO-jev; mrežna governanca in multiorganizacijsko sodelovanje. Avtorja sicer povzemata, da države, zagotovo pa tudi družbe, ne morejo obstajati brez hierarhije. Države bodo po njunem mnenju najverjetneje ostale dom tovrstne organizacije, in čeprav bo tehnološka revolucija spremenila, decentralizirala in premrežila odnose, bo hierarhija ostala v njihovem centru (Ronfeld in Varda, 2008). Avtorja še poudarjata, da se nad sodobnimi informacijskimi tehnologijami ne smemo slepo navduševati, saj smo bili enako navdušeni nad pojavom tiska, radia in televizije kot medijev, ki naj bi pripomogli k demokraciji in pravi vladavini ljudi in kontrole nad korupcijo in samovoljno elito, a se je v vsakem od primerov izkazalo, da so mediji postali prej orodje elite za še učinkovitejšo propagando in nadzor nad družbo kot obratno. Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: ne. Razkol: ne. Univerzalnost: ne.

Na skrajnem polu premišljevanja sta futuristični ideji “umetnointeligenčni oz. UI Singleton” (angl. AI Singleton) in “nukracija” (angl. Noocracy). Nusfera, ki jo je 1922 utemeljil Pierre Teilhard de Chardin, je prostor, v katerem je človeška kognicija prepoznana kot integralni del naravnega okolja, v katerem neko biološko bitje (človek) spreminja svet na način, kot ga ne more nobeno drugo bitje (Inglis-Arkell, 2012). V skladu s tem lahko utemeljimo nukracijo kot družbenopolitični sistem, ki temelji na povezavi možganov vseh prebivalcev določene skupnosti ali celotnega sveta (Vernadsky, 1943); panjsko združen civilizacijski razum, ki bi ga lahko dosegli z mreženjem vseh komunikacijskih mrež v medmrežju ali celo s telepatsko povezanimi možgani (Pais-Vieira, 2013). Nukracijo (tudi kot epistokracijo) je v smislu vladavine modrih in avtoritete razuma in znanja videl že Platon (in pred njim Sokrat) kot tisto,

ki bo logično nasledila demokracijo kot avtoriteto in vladavino množice (Platon, 370 pr. n. š.), kar sporoča, da so na demokracijo že snovalci koncepta gledali kot na prehodno obliko, ki jo bo nadomestila kolektivna vladavina razuma. Čeravno bi lahko tako pozicijo razumeli tudi kot intelektualno-elitistično in masovno izključevalno, pa je treba iz tega potegniti predvsem dejstvo o pretočnosti in nekončnosti kateregakoli že sistema in s tem nakazati nujno potrebo po takojšnjem razvoju novih opcij. Kevin Warwick, britanski znanstvenik in profesor kibernetike na Univerzi v Readingu, in Anders Sandberg, nevroznanstvenik z inštituta za prihodnost človeštva na Univerzi v Oxfordu, trdita, da je možnost telepatske nufere zelo verjetna in da imamo večino tehnologije na razpolago že danes, manjkata nam le še denar in etično privoljenje (Dvorsky, 2013; Macaulay, 2017). Sandberg opredeljuje možnost telepatskega komuniciranja z uporabo pametnih telefonov in nosilnih naprav (angl. Wearables). Ko bodo te naprave sposobne prepoznavati naše nevronske signale kot misli, jih bomo lahko preko elektronskih signalov pošiljali naslovniku daleč stran. Težava je v začetni fazi predvsem dekodiranje znakovnih in simbolnih konceptov, ki jih predstavlja določen pojem za različne ljudi (Sandberg, 2006). Praktičnost: da. Aktualnost: ne. Razmerja: da. Razkol: da. Univerzalnost: da.

Singleton je (svetovni) red, ki mu vlada ena vrhovna odločevalska agencija, ki je sposobna učinkovito nadzorovati vsa družbena področja in ki je zmožna preprečiti zunanje ali notranje grožnje, ki bi bile uperjene proti njej (Bostrom, 2005). Singleton obstaja takrat, ko v njegovi najširši okolici ne obstaja nobena druga ureditev, ki bi lahko delovala kot enovita. Država, ki bi kot prva posedovala orožje, s katerim bo lahko onemogočila kakršnokoli grožnjo, ne da bi pri taki obrambi (ali napadu) tvegala uničevalne povračilne ukrepe, bo lahko postala učinkoviti singleton (Miller, 2011). Gre torej za sistem brez konkurence. Korak naprej predstavlja umetno-inteligenčni singleton, ki bo prevzel človeške odločitve in s pomočjo napredne kontrole nad ljudmi ter tehnologijami za kontrolo misli in obvladovanje ogromne količine podatkov deloval v ozadju družbe na neopazen, samo po sebi umeven način, kar v določeni meri predvideva že Fresco v idealizirani podobi zenovske družbe projekta Venera, kjer popolnoma vse odločitve – tudi to, koliko televizorjev in hladilnikov potrebujemo – sprejema centralni inteligentni sistem (Fresco, 1995). Skozi senzorično tehnologijo bo lahko UI singleton uravnaval najmanjše podrobnosti družbe, celo fitnes in velnes človeštva (Bostrom, 2005). Največja nevarnost takega monolitskega sistema je enaka kot v primeru svetovnega

reda; če se pokvari, nimamo nobene alternativne agencije, ki bi servisirala popravilo. Praktičnost: da. Aktualnost: ne. Razmerja: da. Razkol: da. Univerzalnost: ne.

Ekonomist Robin Hanson si je zamislil ekonomsko definiran družbeni sistem, kjer bi družbenopolitične odločitve sprejemali na osnovi predvidevanja tržnih zakonitosti. "Futarhija" (angl. Futarchy) je sistem, kjer izvoljeni predstavniki formalno definirajo in upravljajo postfaktična numerična merila nacionalne blaginje, špekulativni trgi pa so najboljše informacijske institucije, saj so sposobni zaznati in akumulirati spremembe in informacije v družbi hitreje kot politika. "To (pa) ne pomeni, da so stave glede cen vedno bolj natančne kot drugi viri informacij, temveč da je trg robustno natančna javna institucija, ki je sposobna ocenjevati (tudi) politično relevantne teme" (Hanson, 2013: 9). Demokracije pogosto ne uspejo akumulirati informacij, špekulativni trgi pa v tem blestijo (Hanson v Gelman, 2005). Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: ne. Razkol: ne. Univerzalnost: ne.

Omeniti je treba tudi zelo verjetno posledico hitrega podaljševanja zdravega življenjskega razpona, ki ga že omogoča tehnološki razvoj na področju medicine, tj. "gerontokracijo" (angl. Gerontocracy), oligarhično vladavino, kjer vladajo tisti, ki so bistveno starejši od povprečja odrasle populacije. V primeru drastičnega podaljšanja življenj na 200 ali več let se bo vzpostavil povsem nov družbeni red že samo zato, ker bodo starejši ljudje, ki so na političnih ali gospodarsko vplivnih položajih onemogočali mladim vstop na trg dela, kar pa se sicer dogaja že danes. Hughes v gerontokraciji ne vidi problema, ker "mladi doživijo veliko več čustvenih pretresov in negativnih emocij; odgovorni so za veliko večino nasilja in zločinov", tako da nam modrost starejših v današnjem stanju ne bi škodila (Hughes v Dvorsky, 2013). Praktičnost: da. Aktualnost: da. Razmerja: ne. Razkol: ne. Univerzalnost: ne.

Seznam inovativnih predlogov tukaj nikakor ni izčrpen, a želim predvsem pokazati, da premišljevanje o družbenih ureditvah seveda obstaja, da pa je v primerjavi s tehnološko inovativnostjo v precejšnjem zaostanku.

2.5.1) Analiza

Tabela 2.1: Analiza alternativnih družbenopolitičnih režimov

KRITERIJI / ALT. SISTEMI	Obetavni sistemi	Svetovna družba	Družba praznovanja	Demarhija	Panarhija (polidržava)	
1	Praktičnost	da	da	da	da	ne
2	Aktualnost	da	da	da	da	da
3	Razmerja	da	ne	da	direktno ne, posredno da	da
4	Razkol	ne	da	da	ne	da
5	Univerzalnost	da	ne nujno	da	da	da

KRITERIJI / ALT. SISTEMI	Ciberokracija	Nukracija	Singleton	Futarhija	Gerontokracija	
1	Praktičnost	da	da	da	da	da
2	Aktualnost	da	ne	ne	da	da
3	Razmerja	ne	da	da	ne	ne
4	Razkol	ne	da	da	ne	ne
5	Univerzalnost	ne	da	ne	ne	ne

Problem večine analiziranih alternativnih družbenopolitičnih režimov je, da opisujejo idealizirano okolje končnega rezultata družbene tranzicije (družba praznovanja, projekt Venera), ne obravnavajo pa strategije, kako do cilja priti, predvsem pa se ne poglobljajo v tehnična vprašanja družbenega odločanja, načina izbora kandidatov in odločitev, načinov reševanja manjšin, pat pozicij razklane družbe, kar so temeljna tehnična vprašanja vsakega družbenopolitičnega sistema. Teorija, ki bo obravnavala zgolj novo integralno organiziranost družbe (panarhija), ne bo pa jasneje opredeljevala ali spreminjala postopkov odločanja glede družbenih vprašanj in izvolitve uradnikov, nas v nadaljevanju analize ne more zanimati. Tako gerontokracija ne predstavlja drugega kot še večje poglobljanje že obstoječih družbenih razmerij in ciberokracija ne drugega kot novo osnovo, na podlagi katere odločevalci lažje sprejemajo odločitve; podobno velja tudi za futarhijo. Panarhija sicer predstavlja novo družbeno ureditev, ne pa nujno tudi novih odločevalskih procesov pri sprejemanju politik in zakonov, čeprav vzpodbuja zdravo konkurenco med političnimi režimi. Demarhija, ki se po rezultatu še najbolj približa kandidatom za celostno nadaljnjo obravnavo, govori predvsem o novem postopku izbora kandidatov, ne pa tudi o tehnologiji vladanja, nukracija in UI singleton pa sta preveč oddaljeni družbeni ureditvi, da bi ju na tem mestu sploh resneje obravnavali.

Analiza je pokazala, da se praktično noben od predlogov ne more uvrstiti med ožje kandidate, med tiste, ki bi lahko predstavljali novo družbeno ureditev že danes. Hanson z modeliranjem in aplikacijo ekonomske logike sicer pokaže, da "kolonisti nimajo razloga, da bi zapustili

Zemljo, dokler ekonomska rast ne zavre zgodovinskega trenda rasti” (1998: 6), kar v družboslovnem kontekstu lahko pomeni, da se ljudje ne bomo spustili v eksperimentacijo z novimi družbenimi sistemi, dokler nam obstoječi prinašajo profit. Smo že na točki preloma?

2.5.2) Orodje za celovito oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov

Zaključimo lahko s temeljno ugotovitvijo, da se bo treba pri snovanju bodočih predlogov družbenopolitičnih ureditev in v imenu zmanjševanja negativnih posledic posameznih predlogov zateči h kombiniranju pozitivnih lastnosti različnih režimov (demarhija predstavlja univerzalno pošten izbor kandidatov, panarhija predstavlja zdravo konkurenco med političnimi režimi, ciberokracija predstavlja sprejemanje odločitev na bistveno bolj informirani podlagi, družba praznovanja ponuja nov prostor za razvoj družbenih idej), predvsem pa bo treba bodoče ideje snovati večplastno in podrobno odgovoriti ne samo na vprašanje, kako naj bi bila videti idealizirana podoba nove družbenopolitične ureditve, temveč tudi oz. predvsem, kako do tja priti, kako urediti razmerja med državljani in odločevalci, kdo so odločevalci, po kakšnih postopkih odločamo glede družbenih vprašanj, kakšna je družbena hierarhija, kje znotraj te ureditve je mesto ekonomiji in gospodarstvu. Vsaka nova ideja družbene ureditve pa bi morala predlagati tudi mesto znanosti, umetnosti, šolstvu ipd. ter umestiti družbo v odnos do drugih družbenih ureditev; vsaka celovita, kreativna ideja nove družbenopolitične ureditve bi tako morala vsebovati tudi predlog družbenopolitičnega manifesta in program družbenopolitičnih vrednot. Izredno pomembno pa je tudi to, da teorija ne sme učinkovati brezhibno zgolj v teoretični, normativni obliki, temveč da jo je moč neposredno uporabiti tudi v praksi. Le tako bomo družboslovci pridobili celovit kreativni načrt za postavitev in preizkus novih družbenopolitičnih ureditev v testnih okoljih, ki nam bodo na voljo.

Celovit, zaokrožen, inovativen in potencialno samostojen družbenopolitični sistem oz. samostojna teorija družbenopolitičnega sistema mora obvezno predvideti, naslavlјati in ponuditi odgovore na vprašanja iz naslednjih kategorij: 1) kakšno je (sebi lastno, inovativno) odločanje na vseh stopnjah političnega procesa (način snovanja politik, način volitev, način glasovanja, upravičeni udeleženci, procedura odločanja idp.); 2) kako poteka implementacija sprejetih odločitev (infrastruktura odločanja, upravičeni izvrševalci politik ipd.); 3) kakšen je nadzor nad izvajanjem politik in kakšno je sankcioniranje nepravilnosti v delovanju kateregakoli dela političnega procesa (vprašanje civilnega nadzora, vprašanje formalnega

sodstva ipd.); 4) družbena hierarhija (razmerja med državljani in odločevalci, vprašanje civilne družbe ipd.); 5) kakšne so formalne politične institucije (fizična mesta odločanja, birokratski ustroj, javni sektor ipd.); 6) kakšne so formalno izvenpolitične institucije (prostor zasebnega, podjetništvo ipd.); 7) kakšne so temeljne družbenopolitične vrednote in kakšen je temeljni politični program oz. manifest (vloga kulture, šolstva, znanosti, gospodarstva, ekonomije, zunanje politike idr.); 8) celostna podoba družbe (mikro in makro podoba družbe in relacija do drugih družb ipd.); 9) ali je teorija uporabna v praksi?

Teorij (pod)tipov političnih režimov, ki zgornjih kategorij ne naslavljajo, ali ki jih naslavljajo nezadostno, neustrezno, ne moremo tretirati kot potencialno samostojnih političnih teorij in/ali režimov. Take ideje bodo vedno odvisne od drugih, nadrejenih teorij in bi zato lahko služile zgolj kot pomožne ali poglobitvene teorije. V vsakem primeru pa je vedno treba nasloviti tudi vprašanje njihove praktične uporabnosti.

Bodoči raziskovalci se lahko referirajo z zgoraj utemeljeno formulo družbenopolitičnega sistema oz. s t. i. receptom za pripravo novih (inovativnih) družbenopolitičnih sistemov in na ta način lažje definirajo, kako napreden in kako širok je njihov predlog, in ugotovijo, ali jim je pri vsakem od faktorjev uspelo podati svoj avtorski predlog oz. ali so posamezno področje pokrili z že obstoječim predlogom. Opazovalci pa bodo te robne pogoje lahko uporabili kot matriko primerjave med sistemskimi predlogi oz. kot podlago za oceno inovativnih idej z namenom definicije njihove uporabne perspektive.

2.6) Družboslovni laboratorij

“Tehnologija nam omogoča, da iščemo nove meje v družbeni organizaciji. Zelo mogoče je namreč, da najboljša oblika družbene organizacije še nikoli ni bila preizkušena oz. sploh še ni bila iznajdena” (Lin Lim, 2014). Vendar je morda še težje vprašanje od tega, kaj imamo trenutno na izbiro od alternativnih političnih sistemov, vprašanje, kje lahko take sisteme sploh preizkusimo?

Za razliko od tehničnih in naravoslovnih znanosti družboslovci nimamo laboratorija, v katerem bi lahko svoje ideje testirali varno in v kontroliranem okolju. Narava je predvidljiva in merljiva. Človek pa nepredvidljiv, konstantno spreminjajoč, poln prikritih in nejasnih namenov in pomenov, prostor družbenih eksperimentov, družboslovni laboratorij, če mu

lahko tako rečemo, pa je lahko kvečjemu naša družba sama. Danes drugega kot to, da si zamislimo nov družbeni ali ekonomski sistem, ga “vržemo” v družbo in testiramo na ljudeh ter čez kakšno desetletje ali dve odčitamo prve rezultate, vmes pa pogosto zagrešimo nepopravljive napake, ne moremo narediti. Šele danes počasi dobivamo orodja za vzpostavitev družbenih laboratorijev v kontekstu umetne inteligence in superračunalnikov, ki bodo kmalu sposobni analizirati, predvidevati rezultate in simulirati t. i. kompleksne sisteme, veliko pa je govora tudi o vzpostavitvi neodvisnih držav na plavajočih modulih v mednarodnih vodah oceanov ali celo na drugih planetih, ki bi lahko služili kot laboratoriji za preizkušanje alternativnih družbenih ureditev.

Elon Musk, eden izmed najbogatejših Zemljanov, soustanovitelj spletnega plačilnega sistema PayPal, ustanovitelj tovarne električnih avtomobilov Tesla, ustanovitelj instituta za razvoj raketnih motorjev in medplanetarnih vozil SpaceX, obljublja, da bo v prihodnjih 20 do 50 letih na Marsu obstajala kolonija z enim milijonom prebivalcev. S tehnologijo SpaceX naj bi bilo možno stroške medplanetarnega poleta zmanjšati z 10 milijard USD na osebo (pri uporabi konvencionalnih naprav) na 200.000 USD, verjetno pa tudi na samo 100.000 USD na osebo. Ker je Mars z Zemljo poravnan v ugodno orbito za polete le vsakih 26 mesecev, Musk v 20 letih predvideva floto vsaj 1000 takih vesoljskih ladij, da bo lahko dosegel zastavljeni cilj (Musk, 2017, Wall, 2017). Kolonije na Marsu ne spadajo še pod nobeno jurisdikcijo in noben politični sistem. Karkoli bo obstajalo, bomo ljudje prinesli s seboj z Zemlje; in prinesemo lahko karkoli. To bo idealni prostor za vzpostavitev povsem novih političnih, družbenih in ekonomskih sistemov, je pa zagotovo priporočljivo, da take ideje preizkusimo v manj eksplozivnem okolju že tukaj na Zemlji, morda v okolju projekta Seasteading.

Koncept Seasteading (leta 2008 ga je ustanovil inženir Googla Wayne Gramlich, finančno pa kot prvi podprl Peter Thiel, nekdanji poslovni partner Elona Muska in soustanovitelj PayPala) predvideva vzpostavitev neodvisnih držav v mednarodnih vodah oceanov. Seasteadi naj bi bile plavajoče države (umetni otoki zgrajeni na ogromnih modularnih tamponskih nosilcih), ki bodo ponujale samostojne družbene, politične in ekonomske ureditve ter nizke stroške “vstopa” in “izstopa”; če nam določen sistem ne bo ustrezal, bomo lahko odklopili svoj modul in s hišo vred odpluli po morju do drugega seasteada, ki bo ponujal drugačne zakone oz. “drugačna pravila igre” (Friedman in Taylor, 2012). “Smo pionirji boljše vladavine z ustvarjanjem eksperimentalnih ekonomskih con, kjer politični in družbeni inovatorji lahko implementirajo (svoje zamisli, op. a.)” (blue-frontiers.com, 2018). Umetni otoki predstavljajo

začetek vladovanja kot biznisa, gospodarske dejavnosti in države kot podjetja. Najbolj uspešen, privlačen družbenopolitični sistem bo pritegnil tudi največ strank in posledično generiral najvišje prihodke. Osnovni politični režimi upravljanja Seasteadov se spogledujejo s preizkušenimi poslovnimi metodami, npr. s principom “stanovanjske metode”, kjer vsak državljani glasuje glede družbenih vprašanj na podlagi lastniške kvadrature (Taylor, 2010, Seasteading.org, 2018).

Koncept Seasteading sicer ni novost. Prve verzije so obstajale že v času med obema svetovnima vojnama, ko je ob obali ZDA v mednarodnih, “brezpravnih” vodah, plula ladja, na kateri so bili kazinoji in bordeli (Ditler, 2014). Poznamo tudi primer piratskih radijskih postaj, ki so oddajale program v mednarodnih vodah ob obali Velike Britanije (Robertson, 1982), a jih je britanska vlada s posebnim pomorskim zakonom vseeno uspela uničiti, kar predvsem kaže na utopičnost dojemanja nedotakljivosti domnevno nezasedenih zemeljskih teritorijev; če določenega teritorija obstoječa pravila, zakoni še ne urejajo (zadostno), lahko obstoječa oblast spremeni zakone tako, da ga začnejo urejati. Tehnologija ni problem; problem predstavlja obvladovanje mednarodnih zakonov, ki vendarle urejajo tudi področja, ki uradno sicer ne pripadajo nobeni državi. “Če se države kolektivno odločijo, da jim Seasteadi niso po godu, bodo le-ti težko preživelili” (Friedman in Taylor, 2012: 10).

O rešitvah problema preobremenjene Zemlje z gradnjo mest na umetnih otokih je pisal pred vsemi že Jacques Fresco v sklopu projekta Venere (angl. Venus Project), ki pa za razliko od Seasteadinga vsebinsko ne ponuja zadosti odgovorov na vprašanja, kako družbo “brez vpliva kapitala, (s) samozadostno ekonomijo (in brez, op. a.) kriminala” (Fresco, 1995), tudi doseči, zaradi česar ta koncept ostaja na ravni designa in normativne utopije. Projekt Venera predvideva mesta na morju, saj bi s tem lahko razbremenili zemljo prekomerne populacije. Prav tako projekt Venera predvideva kibernetično povezanost med računalniki z avtomatiziranim sistemom, ki bo kontroliral vso mašinerijo, ki služi upravljanju celotnega mesta, naroda in končno tudi celotnega planeta, kar je jasna paralela s sistemom AI Singleton (Thevenusproject.com, 2018).

Alternativno družbeno ureditev bi lahko poskusili uveljaviti tudi na zemeljsko nedefiniranih teritorijih. Češki libertarijanec, Vit Jedlička, skuša na močvirnatem, sedem kvadratnih kilometrov velikem območju Gornja Siga med Hrvaško in Srbijo, ki je po balkanskih vojnah

ostalo tehnično in pravno nezavzeto ozemlje, zgraditi mesto Liberland⁴ (Campbell, 2015), prvo mesto na svetu brez kakršnihkoli pravil, razen tega, da prebivalci drug drugemu ne bi smeli storiti nič slabega. Liberland ima že danes 100.000 (spletnih) državljanov. Težava je v tem, da lahko na teritorij kadarkoli pride hrvaška ali srbska policija, saj si ozemlje v teoriji (neformalno) lastita obe (Bartlett, 2017), kar znova priča predvsem o naivnosti domišljanja, da si pravno neurejene zadeve lahko po principu "Divjega zahoda" lahko prilasča vsak nesankcionirano. Če nekaj pravno še ni urejeno, bo postalo urejeno takoj, ko bo za to nastala politična volja.

V skladu z zgoraj navedenimi primeri si morda ni preveč drzno zamisliti niti scenarija, kjer se bo morda katera ob obstoječih nacionalnih, suverenih držav odločila in prodala svoj teritorij ali podelila koncesijo nad upravljanjem države ultra-premožnim posameznikom (Knoema, 2016) ali korporacijam, pri čemer bi tak teritorij deloval tudi kot testni gospodarski, družboslovni laboratorij, tak teritorij pa bi lahko predstavljal tudi most med analogno državo, virtualno državo⁵ in futuristično hibridno virtualno-analogni državo (več v 4. poglavju).

Čeprav družboslovje zaradi neobstoja pravega družboslovnega laboratorija do sedaj ni imelo enakih testnih pogojev kot naravoslovje⁶, je predloge inovativnih družbenih sistemov in

---

⁴ Med številnimi inovativnimi koncepti, ki jih vpeljuje Liberland, je tudi prostovoljni sistem plačevanja davkov, v skladu s katerim postanejo tisti državljanji, ki se davke odločijo plačevati, delničarji oz. solastniki države (Futurethinkers, 2018). Analizi in možnosti upravljanja oz. gospodarjenja z državo kot s podjetjem, tretiranju državljanov kot solastnikov države in upravičenosti do izplačila "dividend", proračunskih presežkov oz. profita, se bom na kratko posvetili v 4. poglavju.

⁵ V izogib napačnemu tolmačenju posebej poudarjam, da virtualna država v kontekstu te raziskave ne pomeni klasičnega razumevanja e-države in digitalizacije državnih storitev (kot jo razumemo v kontekstu e-demokracije) in torej ne pomeni binarnega ločevanja na analogne državne storitve in digitalizirane državne storitve, temveč pomeni virtualna država v kontekstu te raziskave korak naprej od klasične obravnave e-demokracije in pomeni točno to; virtualiziran nacionalni teritorij, kjer se lahko zrcalijo in rešujejo realna, analogna družbena vprašanja, testirajo novi družbenopolitični sistemi, ali pa ob institucionalizaciji takega sistema v virtualni prostor prenesejo ne samo državniške storitve, temveč celotno državno odločanje. Taka virtualna država lahko kasneje predstavlja tudi morebiten prehod v hibridno, virtualno-analogni državo.

⁶ Ker družba in posameznik nista nikoli izolirana, ker v družbenem kontekstu posameznika ne moremo ločiti od družbe, in ker se družba oblikuje in premika po drugačnih, bistveno manj predvidljivih vzorcih, kot jih poznamo v fiziki in biologiji, tudi modeli testiranja alternativnih družbenih sistemov v okolju, ki bi ga po vzoru naravoslovnega testnega laboratorija lahko izolirali od zunanjih silnic, in ki hkrati ne bi mogel posnemati vseh

političnih aranžmajev poleg zgoraj opisanih konceptov danes moč sooblikovati na globalni ravni tudi v virtualnih prostorih (Bitnation.co, Democracy.earth ipd.), delovanje novih družbenih sistemov pa bi lahko simulirali tudi v masivnih spletnih simulatorjih (Kolber, 2015) in bi s tem presegli oviro evolucijskega razvoja družbe (Gleeson in Low, 1998), enako kot tehnološki napredek presega biološke meje evolucijskega razvoja človeka. Spletna izobraževalna igra Fold It (Fold.it) je odličen pokazatelj kumulativne kolektivne inteligence človeštva, kjer milijoni ljudi globalno sodelujejo pri sestavljanju novih proteinskih molekul, s čimer navadni ljudje na zabaven način pomagajo medicini odgovarjati na vprašanja, ki jih do danes tudi največji strokovnjaki s področja niso znali rešiti. Soroden primer je množično dizajniranje urbanih delov mesta v sklopu programa Urban Footprint (Urbanfootprint.com). Binance, eden od trenutno največjih blockchain projektov, vpeljuje modul Venus, ki bo državam omogočal “eksperimentiranje z novimi finančnimi instrumenti v kontroliranem okolju, kot je peskovnik (angl. Sandbox/Testbed)” (Allison, 2019), na soroden način pa bi v takih peskovnikih lahko preizkušali in eksperimentirali tudi z alternativnimi oblikami družbenih, političnih in ekonomskih sistemov. Politične ideje bi lahko preizkušali po vzoru socialnih iger (npr. Secondlife.com) ob podpori virtualnih svetov (npr. Staramba.com; Decentraland.org), kamor bi vnesli elemente alternativnih, družbenopolitičnih inovacij in v

---

spremenljivk, ki se pojavljajo v družbi (ali bo vse spremenljivke v vedno spreminjajoči se družbi sploh kdaj mogoče spoznati?), taki modeli ne bi mogli vrniti neizpodbitnih, in zato tudi ne v celoti relevantnih podatkov. A to nikakor ne bi smela biti ovira, da takega laboratorija ne bi poskusili vzpostaviti. V takem okolju bi nam bila po vzoru liberalne doktrine namreč dana možnost zavestne in prostovoljne potrditve ali zavrnitve participacije pri družbenem eksperimentu, kar nam v trenutnem okolju ni dano. Ne smemo namreč pozabiti, da smo v družbo rojeni kot testni zajci, na katerih se izvajajo dolgoletni preizkusi ekonomskih teorij, gospodarskih modelov in političnih režimov, ki za razliko od laboratorijskih testov v kontroliranem okolju puščajo negativne posledice neposredno na vseh ljudeh.

Take posledice bi lahko vsaj ublažili, če že ne v celoti izničili z vzpostavitvijo kontroliranega družbenega fizičnega okolja, ki bi ga načrtno naselili z vnaprej oblikovano družbeno, politično in ekonomsko (tudi versko) doktrino na teritorijih po vzoru idej Liberland ali Seasteading (vsak suveren umetni otok je lahko svoje mikro-testno okolje) ali z vzpostavitvijo digitalnih laboratorijev v okolju virtualnih svetov, ki bodo sposobni natančno simulirati čim več (vse?) spremenljivk analogne družbe, v kateri bodo lahko posamezniki s svojimi digitalnimi avatarji sodelovali pri testiranju takih in drugačnih izhodiščnih pozicij, za kar pa bo potrebna ogromna procesorska moč simulatorjev, ki jo utegnemo pridobiti s kvantnimi računalniki (Trabesinger, 2017), ali pa že v okviru tehnologije veriženja blokov z decentraliziranim “meglenim” preračunavanjem (angl. Decentralized Fog Computing – ne gre zamenjati s Centralized Cloud Computing) (npr. Sonm.com).

simuliranem okolju virtualnih držav z realnimi ljudmi, ki take teritorije naseljujejo, skozi svoje avatarje preverili, kako se določena ureditev razmerij med prebivalci posameznega virtualnega teritorija obnese. Tako bi lahko angažirali celoten planet, da se priključi simulirani državi, družbi na igričarski način, pri čemer bi v seriji digitalnih situacij iz resničnega življenja skušali reševati probleme v kontekstu različnih možnih družbenih ureditev, s čimer ne bi povzročili nobene škode, če bi se zmotili. Lahko bi preizkusili najbolj radikalne scenarije in se morda naučili o družbi to, kar moramo vedeti za realno-življenjsko implementacijo perspektivnih idej. Zaradi aktualnih tehnoloških trendov (eksponentni razvoj umetne inteligence (angl. AI), interneta stvari (angl. IoT), tehnologije veriženja blokov (angl. Blockchain), virtualne resničnosti (angl. VR), kvantnega računalništva (angl. Quantum Computing), ki jih v tej disertaciji ne bom podrobneje obravnaval, so pa izjemnega pomena za – ne nujno potizivno – transformacijo družbenih razmerij), ki so danes v samem centru investicij zasebnega kapitala, bo gotovo tudi tovrstno eksperimentiranje z alternativnimi političnimi sistemi v prihodnje pritegnilo ustrezen interes. V letu 2020 se bodo investicije v tehnološko podprto vladovanje 2.0 (t. i. Govtech) eksponentno povečale. Gradnja nove demokracije in digitalnih političnih sistemov predstavlja trg velik 8 bilijonov USD, za katerega so primarno zainteresirani skladi zasebnega kapitala (Andreessen Horowitz, Y Combinator) z bogato zgodovino investicij v tehnološko najinovativnejša podjetja, ki so danes vredna več kot 200 bilijonov USD (Scott, 2019).

Naravoslovci so pred družboslovci torej v veliki prednosti, saj imajo na voljo neprimerno boljše kontrolno okolje za testiranje tez.

Sumim, da so sociologi nezavedno sledili fizikalnemu modelu (preizkušanja hipotez in teorij, op. a.). V fiziki so fenomeni, ki jih preiskujemo, fiksni vsaj v smislu, da čeprav so v stalnem premikanju, ti premiki sledijo razmeroma standardni orbiti. Fizik lahko eksperimentira na osnovi visoko razvitega in koherentnega skupka teorij. Ker je opazovani fenomen pod kontrolo raziskovalca, le-ta od fenomena ne potrebuje aktivne participacije v eksperimentu. Ta model (pa, op. a.) je bistveno manj primeren v sociologiji ... Fenomene, ki jih proučujemo mi (sociologi, op. a.), so v premikanju – nove kombinacije se stalno pojavljajo. Naša teoretična osnova je precej manj stabilna ... Opravka imamo z aktivnimi človeškimi bitji, ki lahko prispevajo k naši raziskavi, če jim dovolimo udeležbo ... V raziskovalni strategiji, ki jo potrebujemo v študiju družbenih inovacij, ne moremo začeti z vnaprej obstoječim dizajnom ... Posvetuješ se z obstoječo literaturo, vendar se odrečeš povezavi z njo. Najprej predvidevaš, da je objavljena literatura najverjetneje desetletje za najbolj zanimivimi stvarmi, ki se dogajajo na področju (Whyte, 1987:58).

Kadar načrtujemo družbo v okviru obstoječih geografskih omejitev nacionalne države, jezika, kulture in političnega sistema, je rezultat replaniranja odvisen od socialnega bremena naštetih faktorjev. Če planiramo novo družbo na novem terenu, bodisi na Marsu ali odprtem oceanu,

pa lahko z veliko verjetnostjo pričakujemo povsem drugačne rezultate. Plavajoči otoki in kolonije na Marsu bodo v prihodnosti inkubator, laboratorij novih družbenih, ekonomskih in političnih (tudi verskih) ureditev, kot si jih v obstoječem zemeljskem smislu zaradi obremenjenosti z zgodovinskim spominom ne moremo predstavljati.

Danes prav v objemu sodobne tehnologije družboslovci vendarle dobivamo prostor, kjer bomo lahko v bolj kontroliranem okolju načrtovali in preizkušali družbene ureditve, pa naj si bo to s pomočjo računalniških simulacij in umetne inteligence, na prosto-plavajočih otokih zgrajenih na svetovnih oceanih, na nikogaršnji zemlji ali v kolonijah na Marsu.

A čeprav se ponujajo različni futuristični konteksti testnih okolij, ostaja družba, kot jo poznamo, do nadaljnjega edini pravi laboratorij za preizkus družbenopolitično-ekonomskih teorij, kjer se negativne posledice takih poskusov žal poznajo neposredno na naši koži.

2.7) Zaključek

Je Homo sapiens že tista človeška vrsta, ki bo dosegla “razsvetljenje”, ali nas bo v prihodnosti zamenjala nova, naprednejša človeška vrsta, ki bo od nas morda oddaljena toliko, kot smo mi oddaljeni od šimpanza? Kako se taka vrsta sploh lahko razvije? Se je brez “razsvetljenega” mentalnega preskoka na nivoju posameznika sploh smiselno ukvarjati z reševanjem družbene ureditve oz. ali lahko inovativni družbenopolitični sistemi sploh kaj spremenijo, če človek ostaja nespremenjen? Je ključ v spremenjenem načinu razmišljanja, morda v bio-inženiringu možganov?

Ob pomanjkanju kritičnega premišljevanja o alternativnih družbenih ureditvah si je trenutno težko predstavljati ureditev, ki ne bi vsaj v eni od svojih, verjetno večplastnih značilnosti vsebovala tudi normativne zakonitosti demokracije in za zdaj ni nobenega razloga, da bi bilo kaj drugače. Bodo pa raziskovalci morali v prihodnje na interdisciplinarnem področju povezovati družboslovne in naravoslovne vede, se bistveno tesneje prepletati in se odločneje lotiti reševanja problemov futuristične družbe. Vse namreč kaže na to, da demokracija ni naravna oblika vladavine človeštva, temveč da je človeštvu vsiljena ideja razsvetljenega človeka, ki deluje prej kot tujek v družbi in ne nujno kot njen integralni del (več v 4. poglavju).

Ob raziskavi literature za ta prispevek je izstopalo predvsem pomanjkanje strokovnega premišljevanja na temo razkoraka med tehnološko in družboslovno inovativnostjo, ki bi javnost bolj neposredno nagovarjala in vzpodbujala pri participaciji v družbeni inovativnosti. Če je danes najbolj glamurozno prejeti nekaj deset milijonov dolarjev razvojnih sredstev za “start-up” idejo, kar te v očeh javnosti takoj izstreli v orbito popularnih, zaželenih, sposobnih in inteligentnih, tistih, ki si nemudoma zaslužijo osrednjo pozornost vseh nacionalnih in globalnih medijev, pa bo v prihodnje le družboslovna inovativnost tista, ki bo lahko rešila našo družbo pred zdrsom iz neenakopravne v segmentirano, kastno družbo (pre)velikih razlik.

Do sedaj so se vsi sistemi razvijali po naravni evolucijski poti sami od sebe v skladu z razvojem družbe in družbenimi razmerami, zato si je marsikateremu teoretiku verjetno težko predstavljati situacijo, kjer bi imeli možnost umetno ustvariti družbeni sistem in ga načrtno “čez noč” aplicirati na določen družbeni segment, če že ne na celotno družbo.

Tehnologija je katalizator vse-mreženja, internet pa je največji talilni lonec v dosedanji zgodovini človeka. “Internet JE politični sistem jutrišnjega dne” (Kyriacos, 2016). Informacijska tehnologija počasi, a radikalno vpliva na to, kdo vlada, kako in zakaj. “Informacije in kontrola (državljanov) bodo postale primarni vir moči kot naravni korak v politični evoluciji” (Ronfeldt, 1992). “Priča smo zatonu institucij in struktur ustvarjenih za servisiranje dobe preteklosti. Med njimi so nacionalna država, delavski sindikati, cerkev, nuklearna družina, monogamija, časopis, knjiga ... politična stranka in celo reprezentativna demokracija” (Will Derks v Behrens et al., 2014: 5), zato je nujno, da inoviramo prostor demokracije in politike kot take ter ju postavimo v korak z zahtevami sodobnega časa.

Modernizem in postmodernizem sta pasé. Nedvomno se nahajamo v obdobju, za katerega moramo ime šele iznajti. Hkrati se lahko vprašamo, ali lahko v dobi skorajšnje singularnosti in globalne hiper-povezanosti sploh še govorimo o globalizaciji, in ali je morda tudi tukaj že bolj primerno vpeljati nov pojem in govoriti npr. o “mikrolizaciji”? Realnost se za uporabnika interneta, ki gleda v svet samo še skozi računalniški zaslon, ne povečuje in ne globalizira, temveč se v psihološkem smislu staplja v sploh najmanjšo možno točko mikrolokalnega oziroma “mikralnega”.

Premožne posameznike, ki jim radikalni premiki človeške vrste očitno predstavljajo izziv, kot so Musk, Thiel, Jedlička idr., je treba jasno nagovoriti in nedvoumno vzpodbuditi, da del svojega investicijskega kapitala preusmerijo s področja tehnološkega inoviranja na področje

družbenopolitičnega izumljanja in izobraževanja posameznikov v idealih nove, pravične, globalne družbe enega človeštva, sicer lahko “globalno” prav zares hitro zatone v “mikralno”, le-to pa lahko uniči še tisto malo pronicljivega, kar ga je v naši vrsti sploh še ostalo.

“Ljudje smo ogromen vir kreativnosti, kar nam omogoča, da oblikujemo svoje lastne družbene inovacije, ne da bi čakali na zunanjo silo, ki bi intervenirala in izumila, kar potrebuje skupnost ali organizacija” (Whyte, 1987: 46). Ključ do uspeha so popularizacija področja in zadostna finančna sredstva, ki bodo poleg medicinskih in medplanetarnih raziskav podprla tudi družboslovne raziskave in s tem vzpodbudila večje množice ljudi, da se kreativno udeležijo reševanja družbenih vprašanj.

V tem delu raziskave sem pokazal, da med tehnološko in družbeno inovativnostjo zeva katastrofalno veliko brezno. Medtem ko tehnologija ekspresno napreduje v umetni inteligenci, kvantnih računalnikih, virtualni resničnosti, tehnologijah nevidnosti in ekstremnem podaljševanju življenja, se družboslovje na področju inoviranja družbenih in političnih sistemov ne premika (praktično) nikamor. Skrajni čas je, da ta problem takoj naslovimo.

V luči teh izsledkov se bom v naslednjem poglavju lotil oblikovanja avtorskega koncepta političnega sistema.

3) Drugo poglavje – Rekonceptualizacija demokracije

3.1) Uvod

3.1.1) Politična teorija

Ko sta Karl Marx in Friedrich Engels leta 1848 v “Komunističnem manifestu” nakazala, da je pot do odrešitve vseh tegob le še korak stran, se je komunizem verjetno bral kot čarobno navodilo, kako doseči družbeno harmonijo. Ko je Benjamin Barber leta 1984 v “Strong Democracy” samozavestno predlagal koncept močne demokracije kot edine oblike sposobne preživetja, kot pravi model za emancipacijo družbe, se je moralo zdeti, da je to pa zdaj to; teorija, na katero je družba čakala ves čas. Ko je Habermas leta 1992 v “Between Facts and Norms” zaokrožil temelje deliberativne komunikacije in predvidel, da lahko družba doseže ekvilibrium, če bomo le upoštevali pravila razumske debate, ki vodi h konsenzu, se je moralo zdeti, da če nič od prejšnjega, pa to zdaj zares mora biti to; sistem organizacije in upravljanja družbe, v katerem bo človek zaživel bolj složno, bolj pravično in v miru. Kako bi sicer karkoli v družboslovni teoriji in kritiki sploh lahko imelo smisel? Nekaj pač mora biti tisto pravo. Ali pač?

Razsvetljenski duh, ki prežema patološko in na trenutke histerično potrebo po doseganju univerzalnih in ultimativnih resnic (Baker, 2002), je danes prav tako živ kot v razburljivem 18. in 19. stoletju. Potreba posameznika, da bi osmislil in končno uredil svet in družbo z eno neizpodbitno teorijo, je očitno bolj pomirjujoča kot misel na življenje v okolju, ki ga nikoli ne bomo mogli zares pojasniti in razumeti, in nikakor ne monolitsko vkalupiti in teoretizirati. Zakaj potem vse teoretične predpostavke v družboslovju in politiki tako redno in radikalno spreminjajo svojo obliko, zakaj propadejo in zakaj nekatere zamrejo, še preden se zares uveljavijo? Ali je spet prišel čas za novo politično teorijo? In zakaj človeštvo sploh potrebuje teorije?

Ne glede na prominentnost omenjenih teoretikov (in vseh, ki tukaj niso naštet) se zdi, da se vsaka (družbena) teorija slej ko prej, iz takšnega ali drugačnega razloga sfiži in propade, tako da na koncu zamaje (morda neupravičeno) predvsem ugled avtorja, ki je svojo kredibilnost stavil na svojo vizijo. Kako lahko sploh še resno jemljemo, karkoli je napisal Marx, ko pa je vse, kar je napovedal, tako neslavno propadlo? Kako lahko zaupamo Barberju, če pa njegovega koncepta v praksi ni moč zaznati? In kako naj resno jemljemo Habermasa, če je

njegov model idealnega govora in deliberacije tako kompleksen, da ga še znanstveniki v kontroliranem okolju pogosto ne morejo realizirati? Kako je torej možno, da se vsi strokovni in vodilni raziskovalci tako zelo motijo? So res krive njihove teorije, ali je narobe kaj drugega? In ali se res sploh motijo?

Ni nam treba dolgo premlevati, da spoznamo, da teorija sama po sebi ni živa entiteta in da povsem neustrezno reificiramo in napačno krivimo tisto, česar se sploh ne da kriviti. Teorije so namenjene ljudem, da lažje razumemo okoljske in družbene fenomene in da na njihovi podlagi lažje predvidimo prihodnost in le ljudje lahko teorije konstruktivno uporabimo ali pa zlorabimo. Čeprav je velika večina ljudi na srečo še vedno pripravljena na mir, sožitje in harmonijo v družbi, se v vsakem trenutku najde zadosti moči željnih, avtoritete potrebnih, oblasti požrtnih in z manipulacijo zasvojenih posameznikov, ki bodo naredili vse, da bodo dosegli svoje. In žal se vedno najde preprosto preveč takih, ki jih nič, prav zares nič sploh ne zanima, še najmanj pa dnevno ukvarjanje z lastnim okoljem. Številne sicer plemenite teorije tako postanejo sredstvo za manipulacijo praktične realnosti, ki vodi v tegobe, vojne in humanitarne grozote, zaradi česar posledično zasovražimo teorijo, čeprav z njo ali vsaj posameznimi deli le-te, morda ni nič narobe. Druge teorije obstanejo zgolj na ravni koncepta, praktično neuporabne, ker kritične mase ljudi, ki bi bila potrebna, da bi se nekaj zares spremenilo, takšni koncepti preprosto ne zanimajo ali je ni zmožna ponotranjiti. Iz vsakega političnega režima in vsake politične teorije je ob natančnem opazovanju možno izluščiti nekaj koristnega, elemente pa med seboj povezati v izboljššan, fleksibilen sistem pravil, ki bo lažje stopal v koraku z eksplozivno spreminjajočo se družbo in celotnim planetom.

3.1.2) Nove družbenopolitične teorije

Za neuspeh teorij in deformacijo politike torej (pogosto) niso krivi avtorji, njihove teorije in politika kot koncept; krivi smo ljudje. Ljudje zlorablamo teorije in ljudje zlorablamo politiko. Še ena nova teorija torej ne bo spremenila ničesar, vsaj dokler ne spremenimo ljudi, za kar pa bi, paradoksalno, najprej potrebovali novo teorijo in načrt, kako to narediti. Transdemokracija ne želi prevzemati ideologije "nove teorije", temveč z analizo prednosti in slabosti preteklih in aktualnih političnih režimov (v kontekstu te disertacije predvsem demokratičnih teorij) iz teorij izluščiti najboljše in predlagati sistem pravil in praktičnih orodij, ki nam bodo pomagala pri boljšem upravljanju družbe. Transdemokracija je

redefinicija, rekonceptualizacija in sinteza tistega, kar se je v zgodovini človeštva in družbe izkazalo za zelo uporabno, a je danes pogosto po krivem spregledano. Transdemokracija je večnivojski model demokracije, ki zase ne zahteva univerzalne resnice, temveč fleksibilnost. Ne zanima je brezpogojna trdna struktura, temveč pretočnost. Ne zanimata je hermetični mir in nedotakljiva popolnost, temveč uporabna praktičnost.

Veliko ljudi zaradi neustrezne družbene izobrazbe ne razume politike, kaj šele zapletenih teoretičnih konceptov, zato je potreba po jasnejši, transparentnejši teoriji, pisani z namenom praktične uporabnosti in razumljivosti za večino (vse?) državljanov imperativnega pomena. Obdobja, ko je bilo zadosti oz. še najbolje, če je vsebino razumela samo znanstvena (ali politična) elita, je konec. Danes je potreba po splošnem razumevanju imperativna. V tem prispevku bom skušal ponuditi praktični model za reintegracijo politike v splošno družbo in revitalizacijo družbenega odnosa do nje.

3.1.3) Temeljni koncepti – politika, demokracija, teorije in režimi

Čeprav je politiko težko enoznačno definirati (Learn, 2017), bi lahko rekli, da politika v ožjem smislu predstavlja vsako strategijo v kontekstu zasebnega, ki kot posledica izvršitve nima neposrednega vpliva na širšo družbo. Politika, kot jo razumemo običajno predvsem v kontekstu javnega – politične institucije, delo parlamentarnih poslancev, izvoljenih politikov, političnih strank in izvrševalcev politik, zdravstveno politiko, obrambno politiko, civilno družbo idr. – pa ima za svoj učinek spremembe v javnem prostoru, ki vplivajo neposredno na določen segment družbe ali na družbo v celoti. Profesionalizacija večšine, ki se nanaša na formalne procese upravljanja skupnega, javnega, hkrati pa deluje tudi kot zaščita zasebnega, varovanja človekovih pravic, enakosti, dostojanstva, vse bolj pogosto pa tudi nečloveške narave. “Politika je način, kako z vnaprej določenimi postopki pridemo do kolektivnih odločitev, ki so dobre za čim večji del skupnosti. Nihče npr. ne more zgolj uresničiti lastne želje po čistem okolju, če je obenem ne uresničujejo tudi drugi” (Pikalo in Trdina, 2009: 42).

Demokracija je politični sistem, v katerem moč odločanja in upravljanja družbe počiva v rokah celotne (volilno-upravičene) populacije za razliko od političnih režimov, kjer vlada manjša skupina znotraj družbe (npr. aristokracija, monarhija, diktatura). Demokracija naj bi

bila normativno najbolj uravnotežen in s tem najbolj pravičen način delitve moči v družbi in upravljanja družbe, ki vključuje vse člane družbe brez diskriminacije.

Za definicijo obstoja minimalnih zahtev demokracije lahko vzamemo Dahlovo definicijo poliarhije (1971), s katero opišemo obliko vlade, v kateri moč leži v rokah več ljudi (za razliko od monarhije, kjer je moč podeljena eni sobi). Ta oblika vladanja je bila najprej prisotna v ZDA in Franciji, povzela pa jo je večina držav po svetu. Poliarhija temelji na predpostavkah, da ima vsak posameznik pravico biti del volilne konkurence in s tem izvoljen, da vsak posameznik lahko voli, da ima vsak volilni glas enako moč ter da zmaga opcija z največ glasovi, izvajanje politik pa mora biti podrejeno predvolilnemu programu. Zahteva se svoboda organiziranja in izražanja, volilna pravica, možnost izvolitve na javne funkcije, pravica političnih voditeljev do tekmovanja za podporo, prisotnost alternativnih virov informacij, svobodne in poštene volitve, zavezanost institucij k spoštovanju javne izbire.

Dahl meni, da je “ključna značilnost demokracije nenehna odzivnost vlade do preferenc svojih državljanov, ki se štejejo za politično enakovredne”, pri čemer dopušča, da so morda “potrebne (tudi, op. a.) druge značilnosti, da bi bil sistem strogo demokratičen” (Dahl, 1971: 2), ob tem pa morajo imeti državljanji neizpodbitno možnost, da oblikujejo svoje preference, da lahko te preference sporočijo sodržavljanom in vladi na individualen ali kolektiven način ter da so njihove preference obravnavane enakovredno in brez diskriminacije v sklopu vlade (ibid.). Izpolnjena morajo biti naslednja institucionalna zagotovila: 1) svoboda ustanavljanja in pridruževanja organizacijam; 2) svoboda izražanja; 3) pravica do glasovanja; 4) upravičenost do javne funkcije, 5) pravica političnih voditeljev, da se potegujejo za podporo, in pravica političnih voditeljev do tekmovanja za glasovanje; 6) alternativni viri informacij; 7) svobodne in poštene volitve; 8) institucije za oblikovanje vladnih politik so odvisne od glasov in drugih (ibid.: 3). Poliarhija esencialno predstavlja predstavniško demokracijo; posredno vladanje več kot enega izvoljenega, ne pa tudi izvorne, starogrške definicije demokracije in neposrednega vladanja vseh.

Demokratični politični režimi se ločijo glede na prednosti posameznega tipa in po politični učinkovitosti sprejemanja in izvrševanja politik. 1) Večinski sistemi demokracije (zmagovalec na volitvah z večino odloča v parlamentu) so stabilnejši za preživetje, boljši pri reševanju problemov, učinkovitejši, transparentnejši, v njih je lažje ugotoviti politično odgovornost, hitreje so sposobni reagirati na nove izzive (Schmidt, 2002). 2) Evropske nevečinske (strankarske) demokracije (stranke, ki na volitvah dosežejo volilni prag, se morajo med seboj

povezati v koalicije, da ustvarijo večino v parlamentu) se kot pogajalske demokracije ali demokracije konsenza odlikujejo po vključujočnosti, pogajanjih in kompromisih in se pri mehkejših delih demokracije izkazujejo kot zmagovalci nad večinskim sistemom, veljajo za bolj demokratične v jedru. Zaščita manjšin, boljša volilna udeležba, bolj enakomerno porazdeljeni prihodki, večja blaginja države lahko globoko razslojene družbe lažje drži skupaj, so pa take demokracije slabše v formulaciji politike in njeni implementaciji, slabše se odzivajo na izzive, vsak postopek odločitve traja dlje časa, ker mora o njem razpravljati veliko število partnerjev, manjša je transparentnost in slabše so določitve politične odgovornosti, ker je vpletenih veliko partnerjev. Na področjih makroekonomskega političnega “out-puta” in vzdrževanja družbenega reda sicer ni bistvenih razlik (ibid.).

“Politični režim” lahko definiramo kot “nabor institucij, ki se ukvarjajo s formulacijo in implementacijo skupnih ciljev družbe oz. določene skupine znotraj le-te”, institucije pa so lahko “agencije ali strukture, kot so politične stranke, parlamenti, birokracija in sodišča, ki izvajajo določene aktivnosti ali izvajajo funkcije, ki omogočajo političnim sistemom, da formulirajo in uveljavljajo svoje politike⁷” (Almond et al. v Hogstrom, 2011: 2).

Prav tako ne smemo zanemariti razlike med politično znanostjo, ki se ukvarja predvsem z obstoječim stanjem afer, in politično filozofijo, ki generira “vizijo dobrega socialnega življenja”, torej “kaj naj bi bila vladajoča zbirka vrednot in institucij, ki povezujejo med seboj moške in ženske ... Ker so ljudje po naravi družabna in družbena bitja – manj je tistih, ki bi se obrnili stran od družbe in živeli sami – je to vprašanje možno parafrazirati kot, kakšno življenje je pravo za posameznika znotraj ljudi” (Moseley, 2019). Ob tem lahko upoštevamo tudi Hogstromovo definicijo “kvalitete demokracije” kot nivo legitimnosti v demokratičnem sistemu, ki jih le-ta nudi skozi demokratične norme, kot so politična participacija, politična tekmovalnost in konkurenca, politična enakost in vladavina prava, na podlagi katerih je moč meriti, kako dobro oz. kako slabo se v praksi odrezajo demokratični režimi pri implementaciji demokratičnih norm (Hogstrom, 2011: 26, Kaufmann, 2019). Poudariti je treba, da me primerjava demokratičnega delovanja v kontekstu primerjalnih politik posameznih demokratičnih držav ne bo zanimala (npr. faktorji socio-kulturna varnost, socio-ekonomska enakost, revni-bogati, vključenost žensk v politične institucije, indeks korupcije).

---

⁷ ALMOND, Gabriel A., BINGHAM, Powell G. Jr., MUNDT, Robert J. (1996). *Comparative Politics: A Theoretical Framework* (Second edition). Harpers Collins College Publishers.

Demokracijo vsi tretiramo kot vrhovni ideal družbe, čeprav smo, večinoma nezavedno, dnevno vpeti in pristajamo na avtokratske in celo diktatorske sisteme podjetniške hierarhije. Demokracijo glorificiramo, ker nam vsaj v teoriji vsem omogoča enako možnost upravljanja družbe, pa čeprav to morda ni najbolj učinkovit sistem. Kot lahko vidimo danes, so demokracije v globoki krizi, prosperirajo pa kapitalska podjetja, globalne korporacije, ki so upravljane vse prej kot demokratično. Morda je demokracija lep ideal, a vsaj kot se zdi na prvi pogled, sta avtokracija in oligarhija učinkovitejši. Vladavina peščice daje občutno učinkovitejše rezultate (kakršnikoli že to so) kot vladavina vseh. Zakaj je tako in kje je demokracija zašla v krizo? Je prosti trg res lahko klasificiran kot liberalni ideal demokracije, ali je neoliberalizem prej ideja anarhične oligarhije močnejših in srečnejših?

“Demokracija nam vsekakor daje moč na način, kot nam je diktatura ne da ..., a s tem še ne daje moči tebi, meni, tvojemu prijatelju, tvoji mami ali tvojemu otroku. Demokracija ne daje moči posameznikom. Posameznikom odvzema moč in jo podeljuje večini v določenem trenutku. V demokraciji so posamezniki skoraj brez moči” (Brennan, 2006: 110).

3.1.4) Demokracija kot prazen, plavajoč označevalec

Demokracija je bila od nekdaj kontroverzni koncept. Od druge polovice dvajsetega stoletja naprej je področje demokratičnih teorij tako obsežno, da ga je skoraj nemogoče pokriti. Rezultat so običajno “mešani sistemi, ki jih je možno brati kot dolg katalog” različnih predpon od “konservativne, liberalne, socialne, elitistične, odločevalske, komunitarne”, do “feministične, post-moderne, multikulturalne demokracije” (Merkel, 2014: 3). V želji po definiciji koncepta, vsebine in limitov demokracije so se oblikovale tri skupine demokratičnih teorij: minimalistična (elektorska – že svobodne volitve zadostujejo), sredinska (proceduralna – dodana je vladavina prava, horizontalna kontrola nad izvajanjem politik), maksimalistična (substancialna – dodane so notranja in zunanja varnost, ekonomsko blagostanje, država blaginje in poštena distribucija dobrin, kapitala, varnosti in življenjskih možnosti) (Merkel, 2014: 4–5). Jasno je, da demokracija ni stabilen koncept, da je, kot pravijo nekateri, prazen, plavajoč označevalec (Laclau v Worsham in Olson, 1999). Za razliko od Gramscijevega koncepta hegemonije, Laclau le-tega vidi, ne kot impozicijo vnaprej danega seta idej, temveč kot rezultat nenehnega boja za definicijo socialnega, le-ta pa zahteva identifikacijo plavajočih označevalcev; “tistih označevalcev, ki so odprti za stalno izpodbijanje in artikulacijo

radikalno različnih političnih projektov” (Worsham in Olson, 1999). Za Laclaua tako možnost svobodne družbe temelji na obstoju relacij moči in nefiksiranih ter hegemonsko neugrabljenih definicij konceptov, kar pa vsaj za demokracijo ne bi smelo držati.

Dokler demokracijo tretiramo kot prazno, plavajoče polje, ki se spreminja z zgodovino in se ga polni z vsebino glede na potrebo časa, kraja, politične volje in moči, demokracije ne moremo uporabiti kot stabilni primerjalni faktor same sebe, kaj šele za primerjavo odklonskih režimskih sistemov. Demokracija bi morala biti enoznačen, zabetoniran družbeni zakon, če jo želimo rekonceptualizirati, umestiti v prostor in si z njo zares kaj pomagati. Če tega ne naredimo in če jo obdržimo zgolj kot pretočno praznino, bo služila še naprej zgolj kot trojanski konj za infiltracijo najrazličnejši, tudi nedemokratskih idej. Najprej je potrebna stabilizacija katerega koli sistema, preden lahko sploh začnemo zaznavati njegove šibke točke, šele nato pa jih lahko odpravimo.

V napačnem razumevanju demokracije kot plavajočega pojma torej ne gre toliko za to, da so se skozi zgodovino uveljavljali različni koncepti demokracije oz. različne demokratične teorije (kot posledica bodisi Gramschijeve hegemonije ali Laclauovega hegemonskega boja), kot gre za to, da ti koncepti in teorije sploh niso bile več demokracija, temveč neki drug sistem, režim, ki ni nujno slabši od demokratičnega, a predvsem ni demokracija. Šele ko prepoznamo demokracijo kot “naravni”, družbeni zakon z jasno zabetoniranimi premisami in pravili in ne več kot prazen označevalec lahko ustrezno identificiramo demokratično-odklonske sisteme in jih ustrezno razumemo v taki ali drugačni luči in šele takrat lahko prepoznamo gospostvo, politično moč in vprašanje elit v odnosu do volje civilne družbe na pravičen, bistveno bolj transparenten način.

Seveda se postavi vprašanje, ali je transparentnost sploh v interesu političnih, kapitalskih elit, ki želijo ostati del mistike in neoprijemljivega bajeslovja, vraževerja, teorij zarote in napetih večernih pravljic, ne pa domena realnega in dosegljivega? Najlažje se je skrivati takrat, ko določen kontekst mistificiramo do te mere, da še samemu avtorju ideje na koncu ni več jasno, kdo je kdo, kje, kaj in zakaj. Tak status bistveno lažje ohranjamo prav na področju plavajočih pojmov in nejasnih razmerij, kjer je vse lahko hkrati dobro in slabo. Narava ne deluje po takih zakonih. Zakoni narave so (vsaj na vidni, nadatomske ravni) jasni in predvidljivi. Če kaj, lahko naravnim zakonom zaupamo precej bolj kot družbenim zakonom. Demokracija je v krizi torej tudi zato, ker nikoli ni bila opredeljena kot stabilen (naravni) zakon, temveč zgolj kot labilna (družbena) teorija, dovzetna za polnjenje iz preveč zornih kotov.

Stabilizacija demokratične teorije kot ene same je še toliko bolj potrebna, če le obstaja možnost, da demokracija ni ultimativen družbeni sistem (iz razlogov, ki jih spremljevalno naslavljam v raziskavi in podrobneje v 4. poglavju), temveč le eden od njegovih modulov. Module lahko namreč povezujemo v stabilne sistemske verige samo, če so tudi posamezni moduli stabilni.

Ob tem je treba poudariti, da seveda ni popolnoma nič narobe, če je variacija demokracije x na koncu dneva prepoznana in razumljena kot nov družbeni, politični sistem in nič ni narobe, če imamo takih družbenih sistemov x na x , le demokracija le-ti niso in ne morejo biti, ker je demokracija lahko (oz. bi morala biti) le ena sama, nedeljiva. Šele ko jo bomo zagledali na tak način, bomo znali prepoznati, kaj demokracija sploh je in kaj demokracija ni in šele takrat se bomo lahko zares odločili, ali je demokracija sploh tisti sistem, ki si ga želimo. In morda ne bo nič narobe, če si bomo na koncu priznali, da si želimo v resnici neki sistem, ki ni demokracija, če bomo le vedeli, o čem se sploh pogovarjamo. Za zdaj je namreč jasno, da nihče ne ve več, o čem sploh govorimo in prav take razmere so idealno gojišče za vse kaj drugega kot demokracijo. Upam, da mi bo prav ta medli prostor demokratične disperzije uspelo v tej raziskavi nekoliko osvetliti, demokracijo očistiti odvečne navlake in jo postaviti tja, kjer je nekoč že bila; stabilna in samozavestna monolitska zgradba, ki hegemonije elit ali stalnega hegemonskega boja družbenih razredov ne potrebuje, saj je sama zase personifikacija hegemonije, centralni družbeni zakon v službi vseh ljudi, ne elit in ne razrednih bojev. Kot pravi Merkel (2014), "potrebna je poenostavitev", pa čeprav skozi kompleksen proces (op. a.).

3.1.5) Zakaj sploh demokracija?

"Nekateri analitiki demokracije trdijo, da je obstoj svobodnih in poštenih volitev zadosten pogoj za obstoj demokracije" (Altman, 2014: 33), kar je trditev, ki si jo v današnjem času lahko privoščijo le tisti, ki so povsem zgrešili organski pomen demokracije, ali tisti, ki nimajo nobenega zaupanja v ljudi, kar pa je že v osnovi v popolnem nasprotju z demokracijo kot tako. Zakaj torej sploh demokracija, če pa v ljudi ne zaupamo niti toliko, da jim ne upamo dati v roke volilne pravice več kot enkrat na 4 do 5 let? Sklicevanje na demokracijo iz tega zornega kota je lahko le pesek v oči, ki miri množice in ustvarja lažen vtis, da živimo v enakopravnem svetu, kjer imamo izbiro in kjer naš glas dejansko nekaj šteje.

Na podlagi poročila o globalnem stanju demokracije (IDEA, 2019) je danes več kot polovica svetovnih držav demokratičnih (62 % oz. 97 držav), kar zajema več kot 4 milijarde prebivalstva. Zaznati je implementacijo več kot 23 različnih demokratičnih vzorcev, vendar lahko od tega le 22 % vseh demokratičnih držav označimo s polnovredno demokratično predstavo (večina v Severni in Zahodni Evropi), ki ustrezno deluje po vseh petih kriterijih primerjave: predstavniška vlada, osnovne pravice, nadzor izvrševanja politik, neodvisna administracija in participativna udeležba. Za demokracijo se danes zanima vse več držav, med njimi tudi tiste, ki nikoli do sedaj niso izrazile interesa. Kaj botruje temu trendu? Ena od statističnih informacij v poročilu IDEA (2019) jasno kaže, da so demokracije boljše za posel (in s tem bogatenje prebivalstva). Vsega prebivalstva? Kljub povečanju števila demokracij in izkazanemu interesu po širitvi le-te v tradicionalno avtokratskih državah, ostaja delovanje demokracije šibko, pojavlja se demokratična erozija, civilni prostor se krči (ibid.), socialna razslojenost je vse večja in število bogatih vse manjše. Ekstremno zmanjševane obdavčitve najbogatejših je v ZDA, Nemčiji, VB in Franciji je v zadnjih nekaj desetletjih padlo z 90 % na manj kot 35 % in še pada, korporacije pa plačujejo še bistveno manj; Apple – 17, Alphabet (Google) 16, Amazon 13 in Facebook 3,8 odstotka (v Rizman, 2018). Torej je moč zaznati relacijo med 1) povečanim povpraševanjem po demokraciji, 2) večjim kapitalskim izplenom demokracij, a hkrati 3) zmanjšanjem implementacije demokratičnih instrumentov. Je to zgolj naključje, ali pa želja po demokraciji dejansko ni želja po demokraciji, temveč le zamaskirana želja po avtoritarnem (fašističnem?) kapitalizmu in opolnomočenju peščice nad večino pod pretvezo demokratizacije in liberalizacije? Težko smo namreč lahko navdušeni nad podatkom, da se število demokracij v svetu povečuje, medtem ko istočasno prava demokratičnost izginja iz prostora realnega življenja. Prav tako je zelo vprašljiv kriterij “predstavniška vlada” kot eden izmed temeljnih kriterijev ugotavljanja političnega režima kot demokratičnega (več kasneje). Gre za antagonistične silnice, ki bi jih bilo treba v prihodnje podrobneje analizirati.

Altman se v svoji globalni analizi direktnih demokracij (skoraj navdušeno) sprašuje, “(le) kako naj razložimo (to) neustavljivo simpatijo bivših urugvajskih predsednikov do direktne (ljudske, prave, op. a.) demokracije?” (2014: 186) Odgovor je nepomemben, saj težava ni v nerazumljivosti navdušenja nad implementacijo direktne demokracije, temveč je težava v tem, da se nahajamo v razmerah, kjer si tako vprašanje sploh moramo postaviti. V zdravi demokraciji, še bolje, v pravem demokratičnem sistemu si takega vprašanja sploh ne bi smeli postaviti, saj bi morali biti vzvodi za implementacijo prave, čiste demokracije sami po sebi

umevni, vedno in kadarkoli, ne pa občasni povod za navdušenje in hvaležnost, da obstajajo. Za “sveži zrak” se iskreno zahvalijo le povsem zlomljeni ljudje, ki so bili dolga leta zaprti v koncentracijskem taborišču ali podvrženi drugačnim grozotam. Urgentno moramo vzpostaviti razmere, kjer ne bomo več hvaležni za demokracijo, temveč hvaležni za odsotnost vsega, kar to ni.

Včasih je politika pomenila “način ustvarjanja javnega dobrega, v današnjih razvitih demokratičnih skupnostih (pa je postala, op. a.) zmerljivka, aktivnost nevredna resnega dela in intelektualnega napora ... dojeta kot dejavnost maksimizacije lastnih interesov, način osebnega bogatenja, širjenja lastnega vpliva in reprodukcije ideologij” (Pikalo in Trdina, 2009:43). Kljub temu se ljudje navzven hitro razburimo, če kaj z demokracijo ni v redu, ob tem pa dnevno brez težav pristajamo na avtoritarne odnose (v službi, družini). Družba je postala paradoks same sebe. Govorimo nekaj, delamo nekaj drugega. Ne zastopimo osnovnih konceptov družbe, človeka, narave, politike. Pogosto smo v popolnem protislovju s samim sabo. Želimo si nezdruživega in neuresničljivega. Najmanj kar smo v tem trenutku kot družba in kot posamezniki, je to, da smo popolnoma izgubljeni. In dokler se ne bomo našli, nam verjetno nobena reformacija demokracije in politike ne more pomagati. A drugega, kot da kljub temu poskusimo, nam tako ali tako ne ostane. Morda nam bo razjasnitev določenih kritičnih pojmov, ki jih bom naslavljal v tej disertaciji, na tej poti vsaj malo pomagala in pozvala širšo javnost k urgentno poglavljenemu pristopu do problematike.

Politika (in demokracija) ni beseda, ki bi si zaslužila takšno osovraženost, kakršni je podvržena danes zaradi zlorabe položajev politikov, temveč je politika beseda, ki jo moramo oprati madežev in jo pred kakršnokoli nadaljnjo zlorabo brezpogojno in kategorično zaščititi. Zaščititi pred tistimi, ki z njo manipulirajo in jo zlorabljajo v lastne namene. Jo pripeljati nazaj ljudem in jo etabrirati kot obvezno družbeno prakso, enako kot religije zapovedujejo molitev. Demokracija mora postati naša religija.

V nadaljevanju bom obravnaval in analiziral temeljne tipe demokracije, nekatere zaradi svoje centralne in neobhodne vloge v povezavi z demokracijo (participativna, deliberativna in direktna demokracija), druge zaradi centralne prominentnosti (predstavniška demokracija), preostale pa zaradi aktualnosti in izjemnega potenciala, da potegnejo demokracijo ven iz brezna, v katerega je zatavala (likvidna, elektronska, blockchain demokracija) in nazadnje demokracijo vseh, ki niso izvoljeni na formalne politične funkcije, t. i. kontrademokracijo.

V raziskavi me bo zanimala analiza demokratičnih tipov skozi prizmo uporabnosti v širšem kontekstu in ne v kontekstu globinske empirične analize posameznega tipa. Posamezne tipe demokracije bi bilo možno detajlirati tudi navzdol do razpoložljivih instrumentov, vendar je namen te raziskave ostati na ravni proceduralnega procesa. Globinska analiza aparatov posameznega demokratičnega koncepta (npr. liberalno-demokratični aparati, kot so človekove pravice, socialne, politične pravice) me v tej nalogi torej ne zanima; za potrebe raziskave zadostuje splošni oris različnih aparatov, ki bodo sintezno vključeni v koncept transdemokracije. Zanima me torej npr. deliberacija kot instrument za uresničevanje deliberativnega koncepta demokracije znotraj deliberativne faze demokracije. Na podlagi tega bom oblikoval odločevalski proces, v katerega bom vnesel različne tipe demokracije oz. faze demokratičnega procesa, ki omogočajo posameznikom, da vstopajo v odločevalski proces na različnih točkah. Demokracijo v nadaljevanju torej obravnavam skozi proceduralni proces.

3.2) Metodologija

3.2.1) Definicije teorije

Moore meni, da je med seboj moč primerjati tiste (politične) teorije, ki pojasnjujejo enak fenomen (2001:9). Ker bom v svoji raziskavi med seboj primerjal različne izpeljane teorije demokracije, lahko ugotovim, da Moorova metoda primerjava teorij v politični znanosti ustreza mojemu namenu. Kljub temu bom nekatere od Moorovih šestih kriterijev parafraziral in ustrezno argumentirano prilagodil potrebam svoje raziskave. Druge kriterije primerjave demokratičnih fenomenov bom naslonil tudi na kriterije družbenih inovacij iz prvega poglavja, na kriterije tehničnih in moralnih temeljev demokracije, ki jih bom definiriral v nadaljevanju, vse skupaj pa bom naslonil na v uvodu definirano (idealno-tipsko) demokracijo.

Teorijo kot koncept različni raziskovalci opredeljujejo različno, zato nima enega samega pomena. "Številni raziskovalci (Bachman in Schutt, 2007; Creswell, 2009; Gay in Weaver, 2011; Gelso, 2006; Harlow, 2009; Heinen, 1985; Kerlinger, 1986; Stam, 2007 idr.) so poskušali pojasniti svoje poglede na teorijo z uporabo tipologij, ki je privedla do številnih definicij in malo strinjanja glede pomenov" (Mouza, 2018), se pa večina teoretikov strinja, da teorija poskuša zagotoviti pojasnila za fenomene. "Teorija je definirana kot trditev ali skupina trditev, ki pojasnjujejo mehaniko sveta okoli nas in pogosto pojasnjuje razmerja med

fenomeni” (Vogt, 2005), prav tako teorija predstavlja temelj za analizo, pripomore k razvoju področja in je nujna za aplikacijo problemov resničnega sveta; (Gelso, 2006) “pomen teorije ni vnaprej določen, niti ni univerzalen, namesto tega prebuja odločilni zakon ali konstrukt, ki izhaja iz metodične ureditve in razumevanja pojavov” (Harlow, 2009)⁸ (vsi v Mouza, 2018). Teorija je “zbirka trditve, ki natančno opisujejo vzročna razmerja med koncepti, ki jih trditve vsebujejo. Te trditve morajo biti notranje čvrste (ne smejo nasprotovati druga drugi), logično zaokrožene, hkrati pa morajo imeti posledice na empirični, izkustveni svet”, prav tako pa je pomembno “da so trditve dovolj specifične, da vemo, kateri dokazi bodo potrebni za preverjanje njihovih ustreznosti in da jih lahko ob testiranju tudi zavrremo” (Moore, 2001: 4, 1). Teorijo lahko štejemo tudi kot “mentalno oblikovano sliko omejenega področja aktivnosti in ... povezave med njenimi deli ... ki so lahko organizirani na neskončno različnih načinov” (Waltz, 1997: 913). Ker je lastnost dobre teorije predvsem sposobnost pojasnitve in ne toliko predvidevanja, lahko “ocenimo vrednost teorije zgolj s stalnim testiranjem njenih tez”, pri tem pa se moramo zavedati, “da so rezultati testov vedno problematični” (Hogstrom, 2011: 913), saj se v družboslovju prej kot v naravoslovju srečujemo s skoraj neskončnim številom “dejstev”, med katerimi moramo izluščiti tiste, ki so primerni za pojasnitev opazovanega fenomena. Teorijo moramo testirati v vseh možnih pogledih, da “vidimo, ali deluje na način, kot ga predvideva” (Hogstrom, 2011: 916), pri čemer je morda še bolj pomembna odločitev kot to, “ali je teorija pravilna”, to, “ali je vredna resne obravnave” (ibid.). Iz tega razloga tudi ob potrditvi teze ne moremo nikoli zares trditi, da je neka teorija pravilna. Popper pravi, da lahko teorijo zavržemo, če je dokaz nekonsistenten s predvidevanji, če pa so dokazi v skladu s predvidevanjem, pa teorije ne moremo potrditi, saj lahko kasneje najdemo dodatne dokaze, ki so nekonsistentni s predvidevanji⁹ (v Moore, 2001:5). Moore dodaja, da večina teorij podaja več hipotez, in da če se ena hipoteza izkazuje za slabo, še ni smiselno zavreči celotne teorije, naknadno pa je teorijo smiselno revidirati tako, da se spremeni hipoteza na tak način, da lahko dobro oceni in pojasni pretekle dogodke (Moore, 2001: 5).

Razlikovanje teorije od sorodnih pojmov, kot sta hipoteza in teza, je prav tako nujno. Teorija je izjava, ki pojasnjuje, kako delujejo nekateri pojavi, medtem ko je hipoteza preizkusna

---

⁸ VOGT, Paul W. (2005). Dictionary of Statistics & Methodology. (3rd ed.). Sage.

GELSO, Charles (2006). Applying theories to research: The interplay of theory and research in science. In F. T. Leong & J. T. Austin (Eds.). The Psychology Research Handbook. Sage.

HARLOW, Elizabeth (2009). Contribution theoretical. Encyclopedia of Case Study Research. Sage.

⁹ POPPER, Karl R. (1968). The Logic of Scientific Discovery. Harper Torchbooks.

trditev odnosov ali napovedi, ki jih predvideva teorija in ki ob potrditvi teorijo podpira (Vogt, 2005), Gelso (2006) je hipotezo opredelil kot predpostavko, ki je empirično preverljiva, medtem ko teorija vsebuje teoretične predloge, iz katerih izhajajo hipoteze (v Mouza, 2018). Hipoteza je predpostavka, nekaj, kar predlagamo zaradi argumenta zato, da ga lahko preverimo, ali je pravilen ali ne. V znanstveni metodi je hipoteza postavljena, preden je bila opravljena katera koli uporabna raziskava, razen osnovnega pregleda temeljnega ozadja morebitne obstoječe literature in raziskav. “Najprej si zastavite vprašanje, nato preberete o tem, kar je bilo že proučeno, in nato oblikujete hipotezo” (Webster, 2019). Če se hipoteza nanaša predvsem na precizne, zaokrožene trditve, ki jih je moč preverjati z empiričnimi, kvantitativnimi raziskavami, pa se teza za razliko od hipoteze nanaša predvsem na vsebinske probleme in kvalitativni tip raziskave, ki temelji na argumentih. Za razliko od hipoteze in teze je teorija načelo, ki je nastalo kot poskus razlage stvari, ki so bile že utemeljene s podatki. Zaradi strogosti eksperimentiranja in nadzora je možnost, da teorija predstavlja resnico, veliko višja od hipoteze. “V neznanstveni uporabi pa se termina hipoteza in teorija pogosto uporabljata izmenično in pomenita idejo, špekulacijo ali slutnjo”, zaradi česar “sta hipoteza in teorija nagnjeni k temu, da se ju razume napačno” (Webster, 2019).

3.2.2) Moorovi kriteriji primerjave teorij

Moore (2001) trdi, da je vrednost določene družbenopolitične teorije možno preveriti ob primerjavi druge teorije, ki obravnava enak fenomen. Če je ta pogoj dosežen, je teorije med seboj moč primerjati v skladu z naslednjimi šestimi kriteriji: 1) postdiksijska natančnost (sposobnost pojasnjevanja preteklih dogodkov tako, da pričakovanja, ki jih postavljajo hipoteze tretiramo kot pretekla dejstva in jih primerjamo z relevantnimi dokazi. Če se dokazi ujemajo s hipotezami, lahko štejemo teorijo kot uporabno za pojasnjevanje določenega preiskovanega fenomena – angl. Postdicting Accuracy); 2) splošnost pojasnjevalnih stavkov (preverja, kako široka je teorija, koliko različnih fenomenov lahko pojasni (npr. teorija nasilja je širša in bolj splošna kot teorija socialne revolucije), pri čemer favoriziramo splošnejše teorije od bolj specifičnih – angl. Generality of Explanans); 3) donosnost hipotez (v primeru, da obe teoriji, ki obravnavata enak fenomen, vsebujeta enako število hitpotez, preferiramo tisto, ki poleg skupnih hipotez vsebuje tudi hipoteze, ki naslavlja tudi druge (sorodne) teme – angl. Hypothetical Yield); 4) program progresivnega preiskovanja eliminira pomožne domneve, degenerativen pa jih dodaja (nasprotujoči si dokazi izzivajo raziskovalne programe

tako, da jih silijo v zmanjševanje razlag ali v dodajanje domnev v želji po osamitvi teorije od nasprotujočih si dokazov. Če želimo torej oceniti raziskovalni program, moramo oceniti, ali so bile razlage razširjene ali zmanjšane in ali so bile omejevalne pomožne hipoteze dodane ali eliminirane – angl. Progressive Research Program); 5) učinki (nadrejene teorije so tiste, ki ob drugih nespremenjenih pogojih proizvedejo več političnih vplivov – angl. Implications); 6) varčnost (izhaja iz načela “Ockmanove britvice”, po katerem morajo biti teorije poenostavljene, nepotrebne predpostavke pa združene – angl. Parsimony) (Moore, 2001).

Težava nastane, da čeprav sprejmemo, da so vsi demokratični tipi dejansko definirani s teorijo, ne moremo najti jasno definiranih (in oštevilčenih) hipotez v smislu restavracijskega menija, na podlagi katerih bi lahko nedvoumno primerjali teorije med seboj v skladu s številom hipotez, širino teorije, političnih učinkov ipd. Kar nam ostane, je možnost, da s pomočjo analize in razumevanja ter interpretacije znanstvene literature in raziskav logično sklepamo in predpostavimo izvirne hipoteze, ki jih lahko primerjamo s podatki iz raziskav in posledično ugotovimo, kako široka in v praksi učinkovita je posamezna teorija. Iz tega razloga tudi Moorovih kriterijev primerjave teorij v kontekstu te raziskave ni smiselno jemati dobesečno, zato jih bom parafraziral, kot navajam kasneje.

3.2.3) Demokratični stebri kot kriteriji primerjave

Demokracijo lahko utemeljimo tudi s pomočjo formalnih in moralnih stebrov. “Formalni temelji demokracije zagotavljajo svoboščine in pravice ljudi, ki živijo v demokratični družbi” (Odusanya, 2018), to so zakonitost, pravičnost, svoboda in zastopanost in so namenjeni ohranjanju demokratične družbe in jih lahko imenujemo formalni temelji demokracije: 1) zakonodajna veja oblasti oz. “zakonodajni steber je v osnovi odgovoren za oblikovanje zakonov, ki bodo upravljali državo. Te zakone oblikujejo neposredno ljudje (neposredna demokracija) ali prek predstavnikov, ki jih izvolijo ljudje (posredniška demokracija)”. Parlament je zakonodajno telo; 2) Izvršilnost, izvršilna veja oblasti, vlada oz. “izvršni steber demokracije je odgovoren za izvajanje zakonov, ki jih oblikuje zakonodajni oddelek in izdaja odredbe za njihovo pravilno izvajanje”. Izvršni organ je odgovoren za izvajanje zakonov v državi. Kabinet predsednika vlade in vladna ministrstva so izvršilni organi; 3) sodstvo, sodna veja oblasti oz. “sodni steber ... nadzoruje zakone in odredbe (ki jih izda izvršilni organ) in zagotavlja, da ti zakoni in odredbe ne omejujejo temeljnih pravic

državljanov države”. Pravosodje je odgovorno za razlago in uporabo zakonov. S tem sodstvo ohranja preostala dva stebra pod nadzorom in preprečuje zlorabo politične moči. Sodišča so pravosodni organi; 4) mediji, medijska veja oblasti oz. medijski steber demokracije “zagotavlja, da se vsi ljudje, ki živijo v oddaljenih območjih države, zavedajo, kaj se dogaja v preostalem delu države. Zagotavlja preglednost pri delovanju vseh treh zgoraj navedenih sistemov”. Mediji so odgovorni za nadzor dejavnosti drugih stebrov in obveščanje javnosti o njih. Predstavljajo oči in ušesa splošne javnosti (ibid.).

Moralne temelje demokracije lahko definiramo kot pravičnost, enakost, enakopravnost, enakovrednost, svobodo, svoboda gibanja, izražanja in misli, zaščito zasebnosti, pravico do zastopanja, proste, poštene, svobodne in redne volitve, zaščito človekovih pravic in spoštovanje vladavine prava (Odusanya, 2018).

Analizo demokratičnih modelov in teorij bom naslonil tudi na formalne in moralne temelje, na osnovi katerih bom vrednotil pozitivne in negativne lastnosti (uporabne in neuporabne) posameznega političnega fenomena.

3.2.4) Metodološki pristop

“Če želimo sprejemati informirane trditve o politiki, moramo najprej določiti kriterije, na podlagi katerih bomo lahko te trditve ovrednotili” (Moore, 2001: 1). V raziskavi, ki sledi, bom tako med seboj primerjal različne demokratične tipe v odnosu do 1) transmutiranih Moorovih načel, 2) formalnih in moralnih stebrov demokracije, 3) Foot-Whyteovih načel in 4) (idealno-tipske) demokracije.

Pri raziskavi in analizi bom uporabil v uvodu definirane metodološke pristope. Z deskriptivno in kritično-analitično metodo bom objektivno opisal, kakšno je stanje posameznega demokratičnega tipa ter ovrednotil vsebino z namenom povečevanja razumevanja. Na podlagi opredeljenih kriterijev bom analizirane tekste in raziskave razumel v kontekstu enotnega okvira interpretacije in jih s komparativno analizo primerjal z definiranim idealnim političnim tipom (spodaj). Nazadnje bom s sintezno metodo združil ugotovitve in jih oblikoval v redefinirano, novo formo demokracije, ki bo natančneje pojasnjevala naravo demokracije in ki bo bolj primerna za uporabo v tehnološkemu času, v katerem živimo.

V nadaljevanju najprej sledi konceptualizacija univerzalnega orodja za vrednotenje političnih teorij, konceptov, tipov, modelov in sistemov, s pomočjo katerega bom v nadaljevanju drugega poglavja analiziral opredeljene demokratične tipe, ki bodo mestoma prehajali v sfero normativnih demokratičnih teorij in mestoma v sfero empiričnih operativnih modelov in sistemov. Naj torej velja, kot zavedeno zgoraj, da kjer bo normativno (kako naj bi bilo videti, kaj naj bi se zgodilo) prehajalo v empirično (kako je videti in zakaj, kaj se je zgodilo in zakaj), bo slednje namenjeno zgolj ilustraciji normativnih izhodišč in zahtev raziskave in ne zahtevi po kvantifikaciji v kontekstu empirične raziskave, s čimer se v tej raziskavi ne ukvarjam. Zaključki, ki bodo sledili na podlagi raziskave, bodo torej naslonjeni na kvalitativne metode, s katerimi bom izpeljal predvsem opisne zaključke, komentarje, prednosti in slabosti, ne pa tudi kvantificiranih podatkov.

V izogib nezaželenega mešanja ali celo napačnemu tolmačenju različnih političnih fenomenov in terminoloških definicij, kot so teorija, koncept, tip, model, sistem, režim (med katerimi obstajajo jasne razlike, a jih kljub temu različni avtorji v različnih kontekstih zamenjujejo in pogosto uporabljajo nedosledno), in ker spodaj definirano primerjalno orodje ne želi biti zgolj orodje za vrednotenje enega političnega fenomena, npr. političnih teorij, bom v izogib vsakokratnega poudarjanja, da je orodje primerno za analizo tako sistemov, teorij, kot konceptov, modelov idr., vse skupaj zbral pod enotnim terminom "politični fenomeni", razen če bo iz konteksta razvidno drugače.

Nekatere od spodaj definiranih kriterijev je nemogoče meriti na ravni obravnave teorij in so predvsem uporabni v kontekstu analize praktičnih implementacij demokracije in obratno (razvidno iz konteksta). Nekatere kriterije je brez ločenih, dodatnih raziskav (ki v konkretnem primeru niso predmet te disertacije) nemogoče ustrezno enoznančno meriti, lahko pa na podlagi analiziranega grozda obravnavane literature in raziskav podamo logično interpretacijo. Tudi take kategorije in odgovori bodo jasni iz konteksta. Kljub temu bom vse kriterije vključil v enotno matriko, saj želim zgraditi orodje, ki ne bo uporabno le za potrebe te disertacije, temveč bo širše izhodišče za primerjavo katerih koli političnih fenomenov.

Menim, da lahko v nadaljevanju definirano orodje služi ne le za primerjavo demokratičnih tipov, ki jih analiziram v tej disertaciji, temveč kot teoretično podprta in logično zaključena celota tudi za primerjavo katerekoli družbenopolitične teorije ali političnega režima v praksi ali na papirju.

Temeljni cilj raziskave je: 1) definirati močne plati (prednosti) in šibke plati (slabosti) posameznega političnega fenomena, nato pa 2) prednosti posameznih fenomenov med seboj verižiti oz. povezati v redefinicijo demokracije, tako da bo možno šibke lastnosti zmanjšati ali celo povsem izničiti, pozitivne pa potencirati.

3.2.5) Univerzalno orodje za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov – kriteriji raziskave

V nadaljevanju bom opredelil raziskovalna vprašanja oz. kriterije preiskave in podal možne odgovore na raziskovalna vprašanja.

A) Moorovi kriteriji

Moorovih kriterijev ne bom uporabil dobesedno, temveč jih bom transmutiral in prilagodil potrebam svoje raziskave z nivoja sosledne in odvisne primerjave teorij na nivo nesoslednosti in neodvisnosti (vrstni red aplikacije ne bo pomemben, razen kjer bo označeno drugače) ter iz načeloma kvantitativnega nivoja na načeloma kvalitativni nivo. Moorove kriterije bom uporabil kot kriterije vrednotenja in ne kot kriterije primerjave.

Postdikcijska natančnost je sposobnost teorije, da pojasni pretekle dogodke. Ker me meritev spodobnosti, kako natančno lahko teorija pojasni pretekle dogodke, ne zanima, temveč me zanima, ali politični fenomen sploh kaj pojasnjuje in ali opredeljuje kakršnokoli stanje, bom to kategorijo prevedel v bolj splošen kriterij “teoretičnost”, ki bo spraševal, ali je obravnavan politični fenomen dejansko sploh teorija oz. kakršnokoli stanje, ki opisuje normativno družbenopolitično materijo (npr. direktna demokracija), ali pa gre bolj za izrazito praktično manifestacijo političnega fenomena (implementacija orodij direktne demokracije v državi X), ki pojasnjuje obstoječe, dejanske razmere preiskovanega političnega fenomena. Možni odgovori: normativna politična materija (fenomen je možno aplicirati na poljubno manifestacijsko okolje) – ni teorija (fenomen je odvisen od lokalne politične manifestacije, lahko v smislu primerjalnih politik demokratičnih držav) – opisni odgovori.

Kriterija splošnosti ne bom jemal dobesedno kot meritev splošnosti pojasnjevalnih stavkov, temveč bom s tem kriterijem meril, kako široko področje zajema teorija. Kriterij donosnost preferira teorije, ki so poleg enakih hipotez zmožne proizvesti tudi hipoteze z drugih, širših področij. Kako široko lahko določena demokratična teorija pojasnjuje demokracijo? Ta

kriterij bom združil s faktorjem splošnost, ki v kvalitativnem smislu prav tako meri širino teorije in preferira širše od ožjih teorij. Iz kriterijev splošnost in donosnost bom ustvaril skupno kategorijo “samostojnost” z možnimi odgovori: samostojna teorija (temeljni koncept, vrhovna teorija) – podporna teorija (odvisen koncept, pomožna teorija). Širše teorije bom štel kot nadrejene ožjim, pri čemer ožje ne morejo obstajati brez nadrejene, širše teorije, vendar pri tem vrednotno ne izpostavljam preferenc, saj so lahko pomožne, ožje ali podrejene teorije zelo pomembne za ustrezno delovanje krovne teorije in s tem enako vredne kot krovna teorija.

V sklopu kriterija programa progresivnega raziskovanja ne bom dobesedno štel odvzemanja ali dodajanja podpornih ali pojasnjevalnih hipotez, temveč ga bom prevedel v “stabilnost”, ki bo ocenjeval, kako pogosto in kako radikalno se je moral preiskovani politični fenomen skozi čas spreminjati, prilagajati. Temu kriteriju bom dodal podporni (so-odvisni) kriterij “fleksibilnosti”, s katerim bom preverjal, ali se je preiskovani fenomen sploh sposoben prilagajati oz. ali se v trenutku trenja lahko zlomi in postane neuporaben. Oba kriterija bom vedno meril sosledno in soodvisno. Kriterija nakazujeta, da so se stabilnejši in bolj fleksibilni politični fenomeni sposobni skozi čas čistiti, trebiti in vedno bolj izpopolnjevati ob stabilnem centralnem nastavku. Možni raziskovalni odgovori kriterija stabilnost: stabilna (ne potrebuje veliko posegov v centralno pozicijo) – labilna (potrebna številnih sprememb); in kriterija fleksibilnost: fleksibilna/prožna/upogljiva (lahko prenese številne popravke in preživi) – lomljiva (v primeru potrebnega posega se zlomi in postane manj ali celo neuporaben). Idealni politični fenomeni so stabilni in v primeru redkih posegov fleksibilni. Nič manj vredni niso fenomeni, ki so labilni, a hkrati zelo fleksibilni. Taki fenomeni so danes morda celo bolj primerni, saj metaforično gledano gradnja že na začetku perfektnih, robustnih sistemov, ki ne potrebujejo mnogo posegov, spada v paradigmo železnih časov razvoja tehnologije iz 60. let prejšnjega stoletja, sodobna paradigma pa je povsem drugačna; zahteva hitre rešitve, ki so se sposobne neprestano prilagajati, nadgrajevati in sčasoma izboljševati po principu računalniških programov in aplikacij od verzije 1.0, preko verzije 1.3 in 2.0 do vseh naslednjih v nekončanem krogu izboljševanja. Fenomenom, ki so stabilni in prožni, ali labilni in zelo prožni, lahko rečemo močni fenomeni (močna teorija, močan model idr.). Fenomeni, ki so sicer stabilni, a hkrati nefleksibilni in se lahko zlomijo že ob prvem zahtevanem posegu v infrastrukturo in fenomeni, ki so labilni in hkrati nefleksibilni lahko rečemo šibki fenomeni.

Kategorija varčnost po Mooru preferira teorije, ki enak fenomen opišejo z manj trditvami. Ker števila trditev dobesedno ne bom meril, in ker tega kriterija relevantno ne morem prevesti v kvalitativni faktor, ga bom v celoti zanemaril.

V skladu s faktorjem učinki so programi, teorije, ki potencialno proizvedejo več političnih posledic bolj zaželeni od tistih z manj posledicami. Vendar vse posledice niso nujno tudi zaželene, zato je taka pozicija presplošna in prešibka in jo moramo nujno meriti v kombinaciji z dvema odvisnima, že izvedenima kriterijema po Williamu Footeu Whytea, to sta “razmerja” in “razkol”. Kriterij učinki bom zato prevedel v kriterij “politične posledice”. Možni raziskovalni odgovori: široke posledice – ozke posledice. Če ponovim definicijo možnih odgovorov kriterija “razmerja” iz prvega poglavja: zagotavlja nova razmerja med državljani in obstoječo politično elito – ne zagotavlja novih razmerij med državljani in obstoječo politično elito; in kriterija “razkol”: ohranja oz. sodeluje z obstoječo politično infrastrukturo – ruši oz. zanika obstoječo politično infrastrukturo. Zaželeni politični fenomeni morajo biti sposobni proizvesti široke politične posledice, ki morajo vzpostavljati nova politična razmerja, ki pa hkrati radikalno ne smejo rušiti obstoječe politične infrastrukture, temveč morajo z njo sodelovati (v morebitnem mehkem prehodu v nove strukture). Fenomeni, ki ne zagotavljajo novih političnih razmerij, ne morejo hkrati povzročati razkola v obstoječi politični infrastrukturi ne glede na to, kako široke ali ozke so potencialne posledice takega političnega fenomena. Najmanj zaželeni so fenomeni, ki proizvajajo ozke posledice, ki sicer nudijo nova politična razmerja, a hkrati razbijajo ali zanikajo obstoječo politično infrastrukturo. V takem primeru gre običajno za radikalne in/ali anarhične fenomene.

B) Kriteriji William Footea Whytea

Kriteriji izvedeni na osnovi definicije družbenih inovacij Williama Footea Whytea so natančno opredeljeni v prvem poglavju. Na tem mestu jih zgolj navajam: “praktičnost”, “aktualnost”, “razmerja”, “razkol”, “univerzalnost”.

C) Kriteriji na podlagi formalnih in moralnih stebrov demokracije

Na podlagi formalnih temeljev demokracije, zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti (medijska sledi kasneje) bom izvedel soodvisne kriterije formalnih funkcij političnih fenomenov “zakonodajnost”, “izvršilnost”, “formalni nadzor”, “civilni nadzor”, ki bodo vsak zase posebej preverjali, ali politični fenomen jasno definira in omogoča dostop splošne populacije do osnovnih gradnikov političnega sistema, tj. do oblikovanja zakonov, izvrševanja

odločitev, sodnega nadzora nad izvrševanjem in civilnega nadzora nad izvrševanjem v obliki dovoljenja za združevanje in organizacijo civilnih nadzornih organizacij. Možni odgovori: da (jasno definira x in tudi omogoča dostop) – ne, vendar omogoča dostop (ne definira posebej x, vendar omogoča dostop) – ne (ne definira posebej x in ga tudi ne omogoča). Zaželen politični fenomen jasno opredeljuje in omogoča dostop do vseh štirih kategorij brez izjem, če izjeme obstajajo, pa jih je treba pretehtati opisno z logičnim razumevanjem v kontekstu obravnave.

Iz medijskega stebra formalnih kriterijev demokracije bom razvil kriterij “medijska informiranost”, ki preverja, ali politični fenomen omogoča enakomerno informiranost vseh članov družbe glede vseh formalnih stebrov demokracije. Možni odgovori: informiranost vseh državljanov – neinformiranost.

Temu kriteriju bom dodal soodvisni kriterij “sistemska transparentnost”, ki preverja, kako transparentno politični fenomen omogoča dostop do preverljivosti podanih informacij, ali tako kontrolo celo vzpodbuja, ali prikriva oz. otežuje vpogled v podatke povezane z delovanjem formalnih stebrov demokracije. Če sistem zagotavlja informiranost, še ne pomeni, da jo zagotavlja na transparenten način. Možni odgovori so: da (transparentno) – ne, (netransparentno). Zaželeni sistemi omogočajo večsmerno informiranost vseh državljanov in povsem transparenten dostop do informacij povezanih z delovanjem države in družbe.

Na podlagi moralnih stebrov demokracije (zaščita človekovih pravic, spoštovanje vladavine prava, poštena redistribucija virov, pravičnost, enakost, svoboda, zaščita zasebnosti, poštene, svobodne in redne volitve) bom utemeljil naslednje štiri soodvisne raziskovalne kriterije: “enakovrednost”, “izobraževalnost”, “družbene vrednote” in “cenzura”.

Kriterij “enakovrednost” bo preverjal, ali politični fenomen formalno omogoča in vzpodbuja enakopravnost, enakovrednost, pravičnost, ali temelji na diskriminaciji, razslojevanju, stigmatizaciji. Osnovno poznavanje demokracije veleva, da le-te ni brez podpore teh temeljev (enako bi lahko rekli za kriterije v kontekstu formalne demokracije) in je načeloma vnaprej jasno, da bo odgovor ob obravnavi demokratičnih modusov le s težavo kaj drugega kot “da”, a pregled političnih sistemov v praksi (ki sicer ni predmet te disertacije) pogosto kaže drugačno, nedemokratično sliko (IDEA, 2019), npr. indijski kastni sistem ali postapartheidska JAR (čeprav oba sistema formalno veljata za demokratična). Iz teh razlogov moramo ob kriteriju “enakovrednost” meriti tudi podporne kriterije “izobraževalnost”, “družbene vrednote” in “cenzura”. Možni odgovori so: da (enakovreden sistem) – ne (diskriminatoren sistem).

“Izobraževalnost” preverja, ali politični fenomen vzpodbuja splošno izobraženost in kritično mišljenje posameznikov, razvoj inteligentne družbe s sposobnostjo samostojnega odločanja in oblikovanja opozicijskih mnenj, oz. ali prej (morda prikrito ali pa nehote) vzpodbuja sledništvo, ozkogledost in intelektualno nazadovanje. Možni odgovori so: da (vzpodbuja izobraženost, samostojnost in kritičnost) – ne (podpira ozkogledosti in odvisnosti/sledništva).

Kriterij “družbene vrednote” preverja, ali politični fenomen vzpodbuja (in javno redno in vidno promovira) pozitivne družbene vrednote odprtega in strpnega človeštva, ki krepijo osnovna demokratična načela enakosti, miru, tolerantnosti, altruizma, oz. ali prej (morda prikrito ali pa nehote) vzpodbuja pohlep, tekmovalnost, netolerantnost, egocentričnost, odrekanje pomoči ipd. Možni odgovori so: da (vzpodbuja pozitivne družbene vrednote) – ne (zanemarja produkcijo in distribucijo pozitivnih družbenih vrednot).

Kriterij “cenzura” preverja, ali se politični fenomen kljub načelnemu vzpodbujanju izobraževalnosti in zdravih družbenih vrednot vseeno poslužuje direktnih ali prikritih taktik cenzure vsebin v javnosti. Možni odgovori so: ne (cenzure ni) – delno (obstajajo občasni znaki cenzure ob siceršnji necenzuriranosti vsebin) – da (obstajajo jasni znaki cenzure).

Zaželen politični fenomen na podlagi soodvisnih kriterijev izobraževalnost, družbene vrednote in cenzura je tisti, ki vzpodbuja široko kritičnost, samostojnost in izobraženost posameznikov, ki promovira pozitivne družbene vrednote in preprečuje cenzuro v vseh pogledih. Le pozitivni odgovori na podlagi teh treh kriterijev lahko dejansko potrdijo tudi kriterij “enakovrednost”.

D) Kriterij na osnovi (idealno-tipske) demokracije

Na osnovi definicije (idealno-tipske) demokracije bom izvedel kriterij “odpovsodnost” (preostali kriteriji na osnovi (idealno-tipske) demokracije so vsebovani že zgoraj v kontekstu formalnih stebrov demokracije), ki bo neposredno odgovoril na vprašanje, ali politični fenomen omogoča dostop do oblikovanja politik in točk odločanja ves čas in od koderkoli. Možni odgovori: da (omogoča univerzalen dostop) – ne (ne omogoča univerzalnega dostopa). Najbolj uporabni politični fenomeni omogočajo univerzalen dostop do odločevalskih kanalov in točk odločanja od koderkoli (in kadarkoli). Zaradi posredne povezanosti tega kriterija z obstojem ustrezne tehnologije, ki omogoča odpovsodnost, je ta kriterij smiselno meriti ob

boku, a vseeno neodvisno, s kriterijem “aktualnost” in ob spremljavi dodanih kriterijev “strokovno predznanje” in “tehnično predznanje”, ki sta definirana v nadaljevanju.

E) Drugi kriteriji

Na temelju zaznavnih praznin v kontekstu definiranega orodja za celovito oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov (1. poglavje) in njegove logične interpretacije dodajam kriterije, ki bodo pomagali k še boljšemu opisu obravnavanih političnih fenomenov. Nekateri kriteriji se povezujejo z zgoraj že definiranimi kriteriji in jih dodatno osvetljujejo v hierarhiji soodvisnih ali podpornih kriterijev, drugi so povsem neodvisni.

Kriterij “strokovno predznanje” (v kontekstu lahkote razumevanja temeljnega delovanja političnega fenomena na teoretični ali praktični ravni – ne gre mešati s kriterijem “izobraževalnost”) preverja, ali obravnavani politični fenomen lahko razume vsakdo tudi brez specifičnega družbenopolitičnega predznanja, oz. ali ga lahko razumejo predvsem ustrezno izobraženi in razgledani posamezniki. Možni odgovori: ne (ni potrebno) – da (je potrebno).

Kriterij “tehnično predznanje” preverja, ali potrebujemo predznanje oz. obvladovanje določene tehnike, ali moramo poznati določene informacijsko-komunikacijske protokole, če želimo sodelovati pri implementaciji političnega fenomena. Možni odgovori: ne (tehnično znanje ni potrebno) – da (tehnično znanje je potrebno).

Kriterija “strokovno predznanje” in “tehnično predznanje” dodatno osvetlujeta kriterija “aktualnost” in “praktičnost”. Zaželeni politični fenomeni so tisti, ki so dovolj enostavni, da so strokovno razumljivi večini uporabnikov brez potrebe po poglobljenem izobraževanju ali investiciji časa v razumevanje teorije in procesov, ki hkrati ne zahtevajo več kot osnovnega, danes že vsak dan dosegljivega in razumljivega tehničnega znanja, in ki so torej praktično uporabni in jih je v prakso moč aplicirati že danes. Politični fenomeni, ki so težje razumljivi, čeprav morda praktično uresničljivi, in ki so tehnično zahtevni za uporabo, čeprav jih je morda že danes mogoče aplicirati v prakso, morajo biti dovolj fleksibilni, da bodo v prihodnje lahko prestali ustrezne poenostavitve in revizije v skladu s praktičnimi zahtevami fenomena, na katerega se nanašajo.

Kriterij “hitrost” je utemeljen na dejstvu vedno hitreje spreminjajočega se sveta, tako tehnološko kot okoljsko in preverja hitrost sprejemanja odločitev v trenutkih, ko ni časa za razpravo (gospodarske krize, naravne katastrofe, vojne ipd.) in preverja, kako hitro lahko

politični fenomen proizvede odločitve in jih implementira v prakso, kako učinkovit je sistem pri sprejemanju in izvrševanju odločitev. Možni odgovori: hiter (sistem se lahko hitro odzove na spremembe v danosti) – počasen (sistem se lahko le počasi in s težavo odzove na novo danost). Zaželen politični fenomen se mora hitro prilagoditi spremembam v danosti.

Na podlagi participativne demokratične faze utemeljum kriterij “povezovalnost”, ki preverja, ali politični fenomen spodbuja (ali celo zahteva) povezovanje ljudi v skupine, čeprav to morda ne pomeni kompromisa, oz. ali sistem prej vzpodbuja individualizem in s tem deluje družbeno nepovezovalno. Možni odgovori: povezovalen – individualen.

Na podlagi deliberativne demokratične faze utemeljum prejšnjemu kriteriju sestrski kriterij “kompromisnost”, ki preverja, ali politični fenomen spodbuja ali celo zahteva sodelovanje med posamezniki ali skupinami, čeprav morda brez povezovanja v skupine, in s tem sprejemanje kompromisov in oddaljevanje od ekstremnih nazornih pozicij k sredini. Možni odgovori: vzpodbuja kompromis – ne vzpodbuja kompromisa.

Zaželen politični fenomen bi moral vzpodbujati povezovalnost in ne individualizma in hkrati vzpodbujati kompromis.

V korekturo kriterijema “kompromisnost” in “povezovalnost” utemeljum kriterij “nestrpnost” kot negativno povezovalnost, ki preverja, ali politični fenomen direktno ali posredno vzpodbuja kartelizacijo in zapiranje skupin vase, v sovražnost, šovinizem, homofobijo, rasizem, stigmatizacijo in nasilje oz. ali sistem temelji na vrednotah miru, sobivanja, zaščite. Možni odgovori: nestrpnost – mir. Vsako povezovanje torej ni zaželeno povezovanje in vsak kompromis ni enako ugoden za vse stranke. Kriterij nestrpnosti bo pomagal razločiti, kakšne oblike skupin se v političnem fenomenu oblikujejo in kakšne vrste kompromisov je na podlagi tega možno pričakovati; uravnotežene ali izsiljene. Zaželen politični sistem mora vzpodbujati združevanje mirnih skupin in sklepanje uravnoteženih kompromisov. Kriteriji “povezovalnost”, “kompromisnost” in “nestrpnost” so soodvisni, zato jih moramo analizirati drugega ob drugem.

Kriterija “izobraževalnost” in “družbene vrednote” sta tudi kontrolni spremenljivki kriterija “karizmatičnost”, ki preverja, ali politični fenomen lahko preživi (se replicira) organsko brez karizmatičnih voditeljev, ki politični fenomen propagirajo, oz. ali je politični fenomen odvisen od avtoritete in posledično sledništva. Možni odgovori: neodvisen od avtoritete – odvisen od avtoritete. Zaželen politični fenomen je sposoben preživeti sam brez podpore

karizmatičnega voditelja ali avtoritete, ob tem pa obstoj potrebe po avtoriteti še ne pomeni nujno nezaželenega sistema, zato je treba ta kriterij obravnavati skupaj s kriterijema “izobraževalnost” in “družbene vrednote”. Če sta ta dva kriterija pozitivno izkazana, potem potreba po prisotnosti oz. organska prisotnost karizmatičnega voditelja oz. avtoritete ni nujno slab kazalec. Ob odsotnosti spodbujanja opozicije in ob prisotnosti avtoritarne ali karizmatičnega voditelja pa to lahko nakazuje populističen politični fenomen in potencialne elemente avtoritarne režima. Tako lahko ločimo pozitivno avtoriteto (voditelj, ki pozitivno stimulira sledilce h kritičnemu razmišljanju) in negativno avtoriteto (voditelj, ki zanika opozicijo, ki se zateka k parolam, vodenja ne temelji na znanju, temveč na agresivni represiji alternativ, na vprašanja običajno ne zna odgovoriti z vsebinsko zaokroženimi odgovori ipd.).

Kriterij “likvidnost” preverja, ali politični fenomen predvideva oz. omogoča začasen prenos volilnega glasu od lastnika na naslovnika oz. zastopnika. Možni odgovori: da (omogoča začasen, kratkotrajen prenos volilnega glasu na poljubnega naslovnika) – ne (ne omogoča začasnega prenosa). Zaželen politični fenomen mora poskrbeti tudi za likvidnost, pretočnost oz. t. i. delegativnost, saj zaradi narave življenja kot takega ne moremo pričakovati, da se bo večina ljudi vključevala v politične procese večino časa, tudi če bi tako možnost imela, saj je upravljanje družbe in politike le ena od številnih dejavnosti družbe, ki so za normalno delovanje le-te enako ali celo bolj pomembne, npr. proizvodnja hrane, zdravstvene storitve, razne gospodarske dejavnosti, kultura. “Likvidnost” je realizacija principa demokratične pravice po neudeleževanju v političnih procesih. Iz tega razloga morajo imeti posamezniki možnost enostavnega delegiranja svojega glasu za individualno določen-nedoločen čas poljubnemu izbranemu naslovniku oz. zastopniku.

Nazadnje dodajam kriterij “manifest”, ki preverja, ali politični fenomen jasno opredeljuje programske smernice različnih segmentov upravljanja družbe. Možni odgovori: da (politični program je jasno definiran), ne (politični program ni jasno definiran). Zaželeni politični fenomeni morajo natančno definirati vse nivoje delovanja družbe in politike.

3.2.5.1) Kriteriji v vrstnem redu z možnimi odgovori

Teoretičnost: normativna politična materija (fenomen je možno aplicirati na poljubno manifestacijsko okolje) – ni teorija (fenomen je odvisen od lokalne politične manifestacije,

lahko v smislu primerjalnih politik demokratičnih držav) – opisni odgovori; Samostojnost: samostojna teorija (temeljni koncept, vrhovna teorija) – podporna teorija (odvisen koncept, pomožna teorija); Stabilnost: stabilen (ne potrebuje veliko posegov v centralno pozicijo) – labilen (potreben številnih sprememb); Fleksibilnost: fleksibilen/prožen/upogljiv (lahko prenese številne popravke in preživi) – lomljiv (v primeru potrebnega posega se zlomi in postane manj uporaben ali celo neuporaben); Politične posledice: široke – ozke; Razmerja: da, zagotavlja nova razmerja med državljani in obstoječo politično elito (tj. glede na obstoječi politični sistem) – ne, ne zagotavlja novih razmerij med državljani in obstoječo politično elito; Razkol: ne, ohranjajo oz. sodelujejo z obstoječo politično infrastrukturo – da, rušijo oz. znikajo obstoječo politično infrastrukturo; Univerzalnost: da, univerzalen (služi večini povprečnih državljanov, dviguje blaginjo, standard, pravično razporeja sredstva in moč) – ne, parcialen (opolnomoči le manjšino, bodisi privilegirano finančno ali politično elito bodisi parcialne in zelo ozke interese npr. etničnih manjšin, ras, spolnih identitet in veroizpovedi); Zakonodajnost: da (jasno definira formalni steber zakonodajnosti in tudi omogoča dostop) – ne, vendar omogoča dostop (ne definira posebej formalnega stebra zakonodajnosti, vendar omogoča dostop) – ne (ne definira posebej formalnega stebra zakonodajnosti in ga tudi ne omogoča); Izvršilnost: da (jasno definira formalni steber izvršilnosti in tudi omogoča dostop) – ne, vendar omogoča dostop (ne definira posebej formalnega stebra izvršilnosti, vendar omogoča dostop) – ne (ne definira posebej formalnega stebra izvršilnosti in ga tudi ne omogoča); Formalni nadzor: da (jasno definira formalni nadzor in tudi omogoča dostop) – ne, vendar omogoča dostop (ne definira posebej formalnega nadzora, vendar omogoča dostop) – ne (ne definira posebej formalnega nadzora in ga tudi ne omogoča); Civilni nadzor: da (jasno definira civilni nadzor in ga tudi omogoča) – ne, vendar omogoča dostop (ne definira posebej civilnega nadzora, vendar ga omogoča) – ne (ne definira posebej civilnega nadzora in ga tudi ne omogoča); Odpošodnost: da (omogoča univerzalen dostop) – ne (ne omogoča univerzalnega dostopa); Likvidnost: da (omogoča začasen, kratkotrajen prenos volilnega glasu na poljubnega naslovnika) – ne (ne omogoča začasnega prenosa); Hitrost: hiter (sistem se lahko hitro odzove na spremembe v danosti) – počasen (sistem se lahko le počasi in s težavo odzove na novo danost); Povezovalnost: povezovalen – individualen; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis – ne vzpodbuja kompromisa; Nestrpnost: nestrpnost – mir; Enakovrednost: da (enakovreden sistem) – ne (diskriminatoren sistem); Izobraževalnost: da (vzpodbuja izobraženost, samostojnost in kritičnost) – ne (podpira ozkogledost in odvisnost/sledništvo); Družbene vrednote: da (vzpodbuja družbene vrednote) – ne (zanemarja

produkcijo in distribucijo družbenih vrednot); Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete – odvisen od avtoritete; Cenzura: ne (cenzure ni) – delno (obstajajo občasni znaki cenzure ob siceršnji necenzuriranosti vsebin) – da (obstajajo jasni znaki cenzure); Medijska informiranost: da (informiranost vseh državljanov) – ne (informiranost ni zagotovljena); Sistemska transparentnost: da (transparentno) – ne (netransparentno); Manifest: da (politični program je jasno definiran), ne (politični program ni jasno definiran); Strokovno predznanje: ne (ni potrebno) – da, (je potrebno); Tehnično predznanje: ne (ni potrebno) – da, (je potrebno); Praktičnost: da (praktično uporaben, jasen opis okolja, realna pričakovanja) – ne (praktično neuporabna, pomanjkljiv opis okolja, preveč zapletena, utopičen, nima realnih pričakovanj); Aktualnost: da (uporaben že danes) – ne (uporaben v oddaljeni prihodnosti).

3.2.5.2) Idealen družbenopolitični sistem

Na podlagi univerzalnega orodja za primerjavo političnih fenomenov lahko z združevanjem idealnih odgovorov razvijemo idealen družbenopolitični sistem, kot sledi:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: samostojna teorija; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: fleksibilen; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: ne; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: da; Izvršilnost: da; Formalni nadzor: da; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: da; Likvidnost: da; Hitrost: hiter; Povezovalnost: povezovalen; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir; Enakovrednost: da; Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: da; Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Idealen družbenopolitični fenomen bi moral biti normativno dovolj jasen, da ga lahko razume sleherni državljan že ob minimalni investiciji v izobraževanje. Zahtevana podporni tehnologija, če bo ta za implementacijo fenomena potrebna, mora biti dovolj splošna, pregledna in uporabniku prijazna, da jo bo znal uporabljati vsak. Fenomen mora biti uporaben že danes in ne šele potencialno v oddaljeni prihodnosti, mora pa biti tudi obvezno praktično uporaben in ne zgolj normativno brezhiben. Biti mora v prvi vrsti povezovalni organ in ne razdiralni sistem produkcije individualizma. Stremeti mora k doseganju kompromisa in k promociji konstruktivnih družbenih vrednot in miru, ne pa k podpihovanju pohlepa,

individualizma in agresije. Stremeti mora k stimulaciji izobraženih posameznikov s kritičnimi pogledi na družbeno situacijo, ne pa podpihovati sledništvo in izvajati cenzure.

Ob tem pa mora biti fenomen obvezno zasnovan tako, da se lahko odločitve sprejemajo časovno (in stroškovno) učinkovito. Vsebovati mora jasno definirane varovalke in odvode, po katerih je možno v kritičnih časih odločitve sprejeti hitro (in odločno), a obvezno brez občutljivosti za populizem in politično sledništvo avtoritarnemu voditelju, to pa zahteva od fenomena samostojnost in neodvisnost od pomožnih konceptov. Politične posledice, ki jih je sposoben proizvesti tak fenomen, morajo biti najširše možne in hkrati v smeri vzpostavljanja novih razmerij med tradicionalnimi odločevalci in političnimi organizacijami in državljani, pri tem pa morajo imeti ljudje več kontrole nad organizacijami kot organizacije nad ljudmi. Kljub vzpostavljanju novih razmerij pa tak fenomen ne sme nasilno rušiti obstoječih institucij, temveč mora omogočiti sodelovanje z njimi v morebitnem obdobju mehkega prestrukturiranja le-teh (če je prestrukturiranje sploh potrebno). Skoraj samoumevno je, pa vendar je treba posebej izpostaviti, da mora tak fenomen opolnomočiti vse državljane in ne sme služiti zgolj kot nov trojanski konj za infiltracijo starih političnih elit (ali manjšin) v zgolj domnevno bolj demokratičnem oz. sodobni družbi primernejšem sistemu. Obvezno mora torej temeljiti na široki teoriji, ki naj zajema čim več aspektov družbenega in tudi biološkega življenja.

Fenomen mora biti v praksi stabilen in ne podvržen nenehnim revizijam, a hkrati labilnost in potreba po prilagajanju nista videna kot nezaželena pod pogojem, da je tak fenomen hkrati tudi fleksibilen in prožen in nelomljiv. Idealen fenomen mora biti samostojna, vseobsežna teorija (in praksa), ki ni nujno odvisna od pomožnih konceptov. Fenomen mora jasno definirati formalne vloge demokratičnih institucij zakonodajno, izvršno, sodno in informacijsko vejo, jasno mora opredeliti temeljne programske družbenopolitične usmeritve različnih segmentov upravljana družbe v kotekstu družbenopolitičnega manifesta, vzpodbujati mora popolno transparentnost in omogočati vpogled državljanom v vse uradne dokumente takoj in kadarkoli. Obvezno mora promovirati družbeno proaktivne vrednote in delovati proti destabilizacijskim učinkom družbeno razkrajevalnih vrednot. Omogočati mora dostop do vseh funkcij in točk odločanja vsem državljanom kadarkoli in od koderkoli, hkrati pa mora zagotavljati likvidnost v kontekstu možnosti poljubnega, začasnega ali dolgotrajnega delegiranja glasu izbranemu naslovniku oz. zastopniku.

Politične fenomene, ki se bodo po odgovorih najbolj približale idealnemu modelu, lahko tretiramo kot nadrejene, druge pa kot podrejene, pomožne koncepte, ob večjem odklonu pa

celo kot nezaželene oz. družbeno degenerativne fenomene. Pozitivno izkazane lastnosti obravnavanih teorij, ki ustrezajo odgovorom zgoraj definirane idealnega družbenopolitičnega fenomena, bom obravnaval kot konstitutivne elemente političnega fenomena, negativno izkazane lastnosti kot potencialno nekonstitutivne, pregled in razumevanje širšega konteksta pa bo razčistil nejasnosti in podal konkreten odgovor.

V primeru novih, inovativnih političnih idej bodo tiste, ki bodo ustrezale čim več kriterijem, vredne resne nadaljnje obravnave in preizkusa v testnem okolju.

V nadaljevanju bom med seboj primerjal 1) izvorno in 2) sodobno direktno demokracijo, 3) participativno in 4) deliberativno demokracijo, 5) likvidno, 6) elektronsko in 7) blockchain demokracijo ter 8) predstavniško in 9) kontrademokracijo in prišel do rezultatov, ki potrjujejo ali zavračajo v uvodu postavljene teze. Vrstni red analize ne bo sledil združevanju v skupine tipov kot zavedeno tukaj, temveč bo sledil logičnemu sosledju na koncu definirane rekonceptualizirane demokracije oz. logičnemu sosledju posameznih demokratičnih faz v krogu političnega odločanja (kot bo razvidno iz konteksta).

S pomočjo opredeljenega orodja bom analiziral omenjene demokratične tipe in ugotavljal, kako daleč oz. kako blizu so zgoraj definirane modelu idealnega političnega fenomena, na podlagi rezultatov oz. ugotovitev pa bom te demokratične tipe med seboj primerjal, definiral rekonceptualizirano demokracijo ter nazadnje na podlagi njenih pomanjkljivosti s priključevanjem drugih političnih režimov oblikoval transdemokracijo.

Kot bo razvidno iz konteksta, je teorijo pogosto težko ločiti od prakse, zato se bo analiza literature pogosto prepletala med normativnim in empiričnim, kar bo vplivalo na nekatere odgovore primerjalnih kriterijev in zahtevalo dodatne opisne pojasnitve ter na določenih mestih nejasen rezultat (kot bo razvidno iz konteksta). Narave kvalitativne raziskave (in s tem kvalitativnih orodij) ne bom vrednotil na kvantitativni način – kljub nekaterim empiričnim raziskavam, ki jih bom vključil v kontekst analize, bom pri povzemanju rezultatov ostal izključno na kvalitativni, opisni ravni.

3.3) Izvorna demokracija – antična direktna demokracija

3.3.1) Uvod

Antična Grčija je dosegla izjemen razcvet na filozofskem, kulturnem, znanstvenem in gospodarskem področju. Zgodovinarji te uspehe pripisujejo razvoju demokratičnega političnega odločanja in dobrim demokratičnim institucijam. Demokracija kot način upravljanja družbe je v stari Grčiji v polni obliki zaživela v 4. st. pr. n. št., v času Aristotela. Takrat Grčija ni bila enotna politična celota, temveč “zbirka kakšnih 1500 ločenih polisov oz. mest (mestnih držav, op. a.) posejanih po Sredozemlju in Črnem morju” (Cartledge, 2011).

Tista mesta, ki v času antične demokracije niso bila demokratična, so bila bodisi oligarhije (politično odloča nekaj najbogatejših državljanov in aristokratskih družin) ali monarhije (odloča en človek), ki so se pod določenimi pogoji spreminjale tudi v tiranije, tj. “v primerih, kjer edini vladar ... moč pridobi nasilno in ne dedno” (Cartledge, 2011), kar pa v antiki ni nujno pomenilo slabe oblasti; tirani so namreč “vzdrževali infrastrukturo, gradili templje in akvadukte, uspešno vodili obrambni departman in zahtevali samo 5-odstotne davke” (Camp II, 2017). Erozijo aristokratske družbene kontrole je leta 507 pr. n. št. začel razsvetljeni aristokrat Cleisthenes, ki je atensko klanovsko družbo razbil na geografsko enakomerno zastopana in na novo formirana plemena (Camp II, 2017). V 4. st. pr. n. št. je demokracija zavladovala v več sto mestnih državah, najbolj pa se je razvila v Atenah, ki danes velja kot vzorčni primer, zato antični, čisti, izvorni oz. direktni demokraciji pogosto rečemo tudi atenska demokracija. Ti termini opisujejo isti politološki fenomen, vendar pa antične direktne demokracije ne smemo zamenjati s sodobno (instrumentalno) direktno demokracijo, o kateri bo govora kasneje.

Demos (ljudstvo) kot termin izvira iz starogrške besede za vas oz. “deme”, ki je bila najmanjša administrativna enota v atenski državi. Demokracija pomeni vladavino ljudstva (demos = ljudstvo, kratos = moč), v kateri ljudje vladajo samim sebi brez posrednikov, tako da “debatirajo in individualno glasujejo glede večjih in manjših zadev” (Blackwell, 2003).

Demokratična misel, ki ji lahko na območju širše Grčije sledimo nazaj vse do 8. st. pr. n. št., je “vsebovala nekatere elemente principov enakosti, so se pa demokratične institucije pojavile šele v poznem 6. stoletju pred našim štetjem” (Robinson, 2004: 59). Zapisanih dokazov o izvoru demokracije primanjkuje, posredne dokaze pa je moč najti npr. v Homerjevih

pesnitvah Odiseja in Iliada, kjer nekatere pasáže pripovedujejo o govoru kot orodju in o avtoriteti skupščine, v Hesiodu, prav tako pomembnem pesniku antične Grčije, pa lahko najdemo prehode na temo vladarjev in pravice (Robinson, 2004), ki kažejo na izvor idej o enakomerni delitvi pravice med vse državljane. Izvor demokracije lahko tako opredelimo kot proces, ki je istočasno tako političen kot kulturni fenomen, pri čemer demokratične institucije verjetno niso oblikovale demokratičnega človeka, temveč je bolj verjetno, “da so bile demokratične institucije zgolj odgovor na pojav splošnega egalitarnega vedenja in ideologij” (Robinson in Morris et al., 2004: 46).

3.3.2) Antična direktna demokracija

Volilno pravico so imeli v antičnih Atenah vsi moški državljani stari nad 18 let, katerih oba starša sta bila dokazano rojena v Atenah. Čeprav ženske, tujci in sužnji niso imeli volilne pravice, je bil starogrški volilni sistem precej bolj “vključujoč in transparenten kot sodoben ameriški sistem” (Romeo, 2016), ali večina drugih demokracij po svetu. V 5. st. pr. n. št. je v Atenah živelo pribl. 250.000 ljudi, od tega kar 150.000 sužnjev. Volilno pravico je imelo pribl. 30.000 državljanov, od katerih se jih je pribl. 5000 redno udeleževalo srečanj na skupščinah (Cartledge, 2011), ki so potekale približno vsakih 10 dni oz. 40-krat na leto na Pnyxu, manjšem hribu poleg akropole, kjer je bilo prostora za dobrih 6000 ljudi.

Ključna državotvorna telesa v atenski demokraciji so bila eklezija, boule in dikasterija. Eklezija oz. (mestni) zbor/skupščina (angl. Assembly) (v predstavniki demokraciji sorodno parlamentu) je bilo suvereno vladajoče telo Aten, ki je pisalo zakone, sprejemalo amandmaje obstoječim zakonom, se odločalo glede vojn, zunanje politike idr. Član skupščine je bil vsak volilno upravičen državljan, ki je za svojo udeležbo na skupščini prejel manjše plačilo. To je omogočilo tudi revnejšemu sloju državljanov, da so lahko zapustili svoje delo in se udeležili razprave in glasovanja. Ker Atenci niso plačevali davkov, je denar za taka plačila prišel iz trgovskih dajatev in carin ter iz liturgije, t. i. prostovoljnega davka, ki so ga plačevali bogati državljani za različne zadeve; za vzdrževanje mornarice, uprizoritev gledaliških iger ipd. (Blackwell, 2003). Na začetku razprave je pobudnik določenega predloga predstavil temo, na podlagi katere so zagovorniki in nasprotniki razpravljali, na koncu razprave pa je sledilo glasovanje z dvigovanjem rok in dvema možnima odgovoroma; “za” predlog oz. “proti” predlogu. Posameznik je moral biti fizično prisoten na mestu odločanja, če je želel glasovati

ali razpravljati (Robinson, 2004), Svoboda do govora je bila vsaj v določenem obdobju atenske demokracije delno regulirana tako, da so imeli državljani “starejši od 50 let pravico govoriti prvi”, mlajši pa so se lahko priključili za njimi (Blackwell, 2003). Posameznik je lahko pravico do udeležbe na skupščini tudi izgubil, če je povzročili določene prekrške.

Boule oz. svet predstavnikov (v predstavniški demokraciji sorodno vladi) je bil sestavljen iz predstavnikov desetih atenskih skupnosti (plemen), ki so bile organizirane tako, da so ekvivalentno predstavljale vse družbene sloje in geografske lokacije v atenski državi. V boule je bilo za obdobje enega leta s postopkom loterije naključno izbranih 500 članov (po 50 iz vsake skupnosti). Svet se je za razliko od skupščine sestel vsak dan in med vsemi državotvornimi telesi opravil največ konkretnih del povezanih z vladanjem; nadzor vladnih delavcev, srečanja s predstavniki in ambasadorji drugih mest in držav, priprava dnevnega reda razprav za eklezijo oz. skupščino. Kljub volitvam predstavnikov v atenski svet oz. vlado nanj ne bi smeli gledati kot na predstavniško telo, kot ga razumemo v kontekstu sodobne predstavniške demokracije, saj je v dostopnih antičnih virih moč sicer jasno “prepoznati skupščino” in v tem kontekstu “ljudi Aten”, ni pa iz virov moč jasno “prepoznati sveta” in v tem kontekstu ne “demos, kar pomeni, da svet ni bil tretiran kot zastopnik ljudi ... (temveč kot, op. a.) uprava skupnosti” (Manin v Landemore, 2008). V skladu s tem bi lahko rekli, da čeprav je bil boule funkcionalno gledano predstavniški organ, ga atenska demokracija ni prepoznala kot takega, temveč ga je videla izključno kot izvršni organ v rokah ljudstva (Blackwell, 2003). Gre na videz za majhno, a vendar izjemno pomembno razliko, za drugačno paradigmo.

Nekateri kritiki v naključni, loterijski izbiri sicer ne vidijo ustrezne strokovne reprezentance celotnega naroda, a čeprav je res, “da je lahko 50 čudakov na levi in 50 čudakov na desni, bo v sredini še vedno velika večina posameznikov ..., ki bo želela v dobri veri sprejemati uporabne, potrebne in učinkovite zakone” (Camp II, 2017). Le žrebanje kandidatov lahko zadosti pravi demokratičnosti izvoljenih uradnikov. Izvolitev politično predizbranih kandidatov v modernih oblikah demokracij le-to zreducira na podlago, ki že zaradi predizbranih dimenzij težko ustreza polju demokratičnosti (Blackwell, 2003). Grki so se sicer dobro zavedali, da so določene uradne pozicije prepomembne in da zahtevajo preveč specifične veščine, da bi jih lahko prevzeli naključno izvoljeni državljani, zato so bili kompetentni vojaški generali ali knjigovodje in predstavniki zakladnice izvoljeni med vnaprej preverjenimi kompetentnimi posamezniki. Uradniki so bili običajno izvoljeni za mandat

enega leta, razen tistih, ki so skrbeli za organizacijo večjih festivalov, ki so potekali na štiri leta (Camp II, 2017).

Tretja veja demokracije v stari Grčiji, dikasterija, je bilo javno ljudsko sodišče sestavljeno iz pribl. 500 porotnikov. Porotniki so morali biti starejši od 30 let, izbrani pa so bili iz nabora predhodno naključno izvoljenih 6000 kandidatov (Robinson, 2004). Zbrali so se vsak dan na javnem mestu in obravnavali sodne primere. Obtoženi so se običajno zastopali sami, lahko pa so najeli tudi zagovornika, odvetnika. Predsednik sodišča je predvsem nadzoroval postopek razprave, izvoljeni porotniki pa so sodili tako glede dejstev kot glede aplikacije zakonov. Svojo rabsodbo so podali brez medsebojne razprave. Odločitve so bile sprejete z večino glasov v procesu glasovanja. Veliko število rabsodnikov naj bi zagotovilo pravično sojenje, solidarnost in zmanjšalo možnost podkupovanja. Na rabsodbo se ni bilo mogoče pritožiti (Cartledge, 2011).

Omeniti je treba tudi postopek izгона posameznikov iz države, t. i. ostracizem oz. ostrako, s katerim so volilno upravičeni državljani enkrat letno glasovali, in z izpisom imena na delček razbite lončevine ter ob podpori najmanj 6000 glasov iz države za obdobje desetih let izgnali posameznika, ki je postal po mnenju ljudstva preveč finančno ali politično vpliven (Cartledge, 2011) in potencialno nevaren za porušitev demokratične simbioze v družbi.

Za razliko od sodobnega volilnega postopka, atenska demokracija ni poznala tajnega glasovanja; državljani so glasovali z dvigovanjem rok. Ker so skupščine potekale pod milim nebom, so bile le-te odvisne od vremena in tudi od dela dneva, saj je bilo ob mraku in v temi število glasov še toliko težje ustrezno prešteti (Romeo, 2016). V antični Sparti so ljudje glasovali o odločitvah s kričanjem, nivo hrupa pa je ocenjevala pooblaščena komisija.

3.3.3) Zaključek

Demokracija je imela že v antiki številne nasprotnike, ki so v njej videli nerazumno in neracionalno vladavino drhali. Cicero v *De Re Publica* (54 B.C.) definira tri oblike vlade: demokracijo kot vladavino ljudi oz. vladavino mnogih, monarhijo kot vladavino ene osebe in aristokracijo kot vladavino elite. Aristokracija, ki jo Cicero imenuje tudi vladavina optimatov (angl. Optimates), je po njegovem prepričanju zaželena oblika vlade, vladavino mase pa tretira kot izjalovljen in nezrel razvoj vladavine ljudstva sorodno kot diktatura predstavlja

neželen razvoj monarhije ali oligarhija mutacijo aristokracije (v Feld in Kirchgaessner, 2003:3). Kljub vključenosti vseh posameznikov v proces odločanja pa demokracija v antični Grčiji ni bila šteta kot vladavina nepremišljene drhali; Atenci so se namreč dobro zavedali pomembnosti poglobljene razprave, preden so kakorkoli ukrepali.

Grška in sodobna demokracija sta med seboj sicer povezani v političnem kontekstu, kjer demokracija pomeni vladavino ljudstva in v kontekstu politične ideologije, ki odraža ideje svobode, enakosti in pravičnosti, a se podobnosti tukaj tudi končajo, saj razen "izjemne podobnosti med eklezijo antične Grčije in srednjeveško švicarsko Landsgemeinde" (Hansen, 2005: 28), ni nobene neposredne povezave med sodobno liberalno demokracijo in atensko demokracijo. Sodobne institucije od starogrških ne kopirajo ničesar (ibid.: 1, 6, 24, 45). V sodobnih časih je sinonim za demokracijo postala t. i. predstavniška demokracija.

Zamenjava direktne za predstavniško demokracijo po Hansenu temelji na predpostavki, da maksimalna demokracija enači optimalno demokracijo, da je neposredna demokracija bolj demokratična od predstavniške demokracije, in da sodobna tehnologija omogoča vrnitev k direktni demokraciji. Pri tem je vpletenih pet pogojev: da je povprečen državljani dovolj inteligenten, da lahko sprejema zrele odločitve, da je pripravljen zavreči osebne interese, da ga je možno zadostno informirati, da je zainteresiran za participacijo v procesu sprejemanja političnih odločitev ter da je možno sprejeti racionalne odločitve na amaterski podlagi, če strokovni krogi poskrbijo za zadostno pripravo informacijskih materialov (Hansen, 2005: 45, 46). Zaradi časovnih in teritorialnih omejitev demokracije lahko rečemo, da šele sodobna informacijska tehnologija ponuja potencial za morebitno vrnitev k bolj direktnim in čistejšim oblikam antične direktne demokracije, kot bomo spoznavali v nadaljevanju.

Antične Atene so predstavljale pristno demokracijo, "ker so poskušale pretrgati kontinuiteto med močjo premoženja in politično močjo", pri čemer moderne demokracije ne dosegajo atenskih standardov, saj "različne zvijače, ki onеспособljajo revne in opolnomočijo bogastvo v politiki, kažejo na dejstvo, da zahodne demokracije nimajo pravnih vzvodov za blokiranje ... mehkega političnega vpliva, ki ga ustvarjajo ekonomske in socialne povezave", zato lahko rečemo, da je "moderni sistem drug tip režima ali drugačen tip demokracije", kar je napeljalo nekatere teoretike k misli, da sodobni sistem sploh ni demokracija in da ga ne bi smeli tako imenovati, saj je demokratičen le občasno takrat, ko državljani volijo (Urbinati, 2006: 2). "Thomas Pain in drugi ustanovni očetje ZDA so občudovali antične Grke, a so se hkrati bali posledic tako radikalno neposredne demokracije" (Romeo, 2016).

V praksi je skoraj dvestoletna vladavina direktne demokracije dokazala, da so posamezniki sposobni sprejemati odgovorne odločitve, če so le-te podkrepjene z ustrezno razpravo in informacijami ter če obstaja zadostna participacija in izraz podpore naroda. Pokazalo se je, da je redno menjavanje izvrševalcev oblasti učinkovit način za vzpodbujanje pretočnosti idej, skozi ostrako pa je moč potrditi, da je kakršna koli koncentracija kapitala ali politične moči družbeno degenerativna in zato v družbi nedopustna (ravno obratno od sodobnosti, ko se zdi, da je koncentracija kapitala in moči vrhovna vrednota človeštva).

Kljub številnim vzporednicam med starogrško demokracijo in sodobno demokracijo nekateri znanstveniki menijo, da se starogrške oblike demokracije ne da replicirati v sodobnem svetu, ker "so bile funkcije države v antičnem svetu precej bolj preproste in bolj omejene, kot so danes, zaradi česar so navadni državljani lažje razumeli javne politike in držali uradnike odgovorne za njihovo delovanje" (Somin, 2015). Grška demokracija je s krajšimi obdobji vmesnih nasilnih prekinitev obstajala približno dvesto let, dokler je leta 322 pr. n. št. ni dokončno ukinil Aleksander Veliki.

3.3.4) Analiza

Prednosti: vsak državljan direktno odloča, njegov glas šteje in ima ime, odsotnost tajnega glasovanja, vzpodbuja široko strpnost stališč, vzpodbuja izobraževanje in intelektualno neodvisne posameznike.

Slabosti: omogoča sodelovanje le tistim, ki živijo blizu kraja odločanja in ki imajo čas, praktično uporabna le na majhnem prostoru, povzroča prikrit politično-intelektualni elitizem.

Iz konteksta izpeljane teze antične direktne demokracije:

Glavne premise antične demokracije so absolutna enakopravnost, popolna transparentnost političnega procesa, razvoj inteligentnega, izobraženega posameznika, vera v posameznika, da lahko samostojno sprejema odgovorne odločitve. Da je človek družabno in družbeno bitje ter da morajo zato želje večine prednjačiti pred željami manjšine.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: samostojna teorija; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: fleksibilen; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: da;

Univerzalnost: da; Zakonodajnost: da; Izvršilnost: da; Formalni nadzor: da; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: ne; Likvidnost: ne; Hitrost: počasen; Povezovanost: povezovalen; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir; Enakovrednost: da (v teoriji) – ne (v praksi ženske in sužnji niso imeli volilne pravice); Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da (v teoriji) – ne (v praksi splošna informiranost težko zagotovljena zaradi neobstoja kanalov masovnega sporočanja); Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne (politični program definiran posredno v kontekstu temeljnih družbenih in političnih vrednot); Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da (na manjšem teritoriju); Aktualnost: da.

Sklenemo lahko, da je antična direktna demokracija uspešno delovala prav zaradi vzpodbujanja izobraženih državljanov, zaradi neposredne participacije in deliberativnega premisleka pred ukrepanjem, ter zaradi izjemno učinkovitega nadzora nad izvrševalci oblasti, ki so bili odstavljani takoj, ko je bila ugotovljena kršitev. Dokazuje, da je taka družba lahko bistveno bolj gospodarsko, intelektualno in moralno uspešna kot vladavina elite, a da je hkrati šibkejša v kriznih trenutkih agresivne nadvlade, saj se počasneje odzove na nenadne spremembe v okolici (npr. vojna) kot avtoritarni režim. Da je sposobna ohranjati mir dlje kot avtoritarni režimi, in da je najboljši približek uravnoveženi vladavini družbe enakih ljudi. Velika pomanjkljivost antične direktne demokracije je predvsem nezmožnost enostavnega delegiranja glasov poverjenikom, če si posameznik ne more časovno ali finančno privoščiti udeležbe pri razpravi. Antična direktna demokracija tako nesporno predstavlja moralni ideal upravljanja človeške družbe, je pa zaradi odsotnosti faktorja odpovsodnost fizično nezmožna operirati v kompleksnih družbah.

3.4) Participativna demokracija

3.4.1) Kaj je participacija?

Participativna demokracija, ki jo sodobna politična znanost, tako kot številne druge tipe demokracije, obravnava kot ločen tip demokracije na način, kot da bi obstajalo več vrst demokracije, se nanaša predvsem na participacijo oz. sodelovanje državljanov v procesu upravljanja družbe. Pomeni kolaborativno snovanje zakonov, oblikovanje proračunov,

izkazovanje podpore določeni politični opciji, stranki, lahko skozi shode, deljenje pamfletov, širjenje programa, rekrutiranje množic za volitve ter sodelovanje državljanov na ravni skupnosti, gradnja nove šole, obnova bolnišnice, zbiranje toplih oblek pred zimo za brezdomce. Vse to so različne oblike participacije, nekatere politično vrednotne (in edina oblika, ki bi jo smeli zares šteti k normativni klasifikaciji participativne demokracije – npr. javni shod v podporo stranke), druge politično nevtralne (ki jih v sklop participativne demokracije normativno ne bi smeli vključevati, saj prostovoljna dobrodela združenja niso katalizator politične razprave nič bolj, kot je potemtakem vsaka akcija lahko interpretirana kot politična, čeravno delujejo socialno mobilizacijsko – npr. dobrodela akcije, zbiranje oblek za brezdomce), a skupno je vsem eno: nič se ne bo premaknilo v družbi, če ne bo ustrezne participacije. Participativna demokracija je izražanje družbenopolitične podpore in sodelovanje na kakršenkoli način in v kateremkoli procesu, ki obravnava vsebine pomembne za javno dobro, civilno družbo in politiko (Mutz, 2006). Participacija je “proces kolektivnega odločanja, v katerem imajo državljani moč odločati glede predlogov politik, politiki pa prevzamejo vlogo izvrševalcev tako sprejetih politik”, s tem pa participativna demokracija predstavlja priložnost za premagovanje pomanjkljivosti reprezentativne demokracije z združevanjem elementov direktne demokracije, kjer lahko “volivci nadzirajo delovanje in uspešnost politikov tako, da primerjajo predloge volivcev s politikami, ki so bile dejansko implementirane”, zaradi česar je previdnost politikov pri svojem delovanju bistveno večja (Aragones in Sanchez-Pages, 2009: 1). Glavno vodilo participacije je strast (Mutz, 2006).

Aragone in Sanchez-Pages (2009) v osnovi definirata dve obliki državljanske participacije v političnem procesu: udeležba na razpravnih političnih srečanjih in volilna udeležba, kjer državljani na podlagi preteklega dela določenega politika ponovno izvolijo ali pa ga ne izvolijo. Participacija poteka v treh fazah: 1) najprej se vsak državljan zase odloči, ali se bo udeležil srečanja, v katerem se bo razpravljalo o določenem političnem predlogu, za katerega ve, da je pomemben za končno politično odločitev (kar je prej del deliberativne demokracije, kot bomo videli kasneje; meje med deliberacijo in participacijo so v kontekstualizaciji večine političnih teoretikov precej zabrisane – potrebna je jasnejša klasifikacija, op. a.); 2) v drugi fazi državljani svojim predstavnikom predlagajo vsebino politik, ki odražajo njihove interese, predstavniki pa jih predstavijo zakonodajnemu telesu; 3) v tretji fazi se predstavnik odloči, katere politike bo dejansko promoviral in skušal skozi zakonodajno telo implementirati, pri čemer upošteva t. i. princip “Reduced-Form Game”, ki bo vplival na možnosti za njegovo

izvolitev na naslednjih volitvah (predstavniki in zakonodajno telo vedno presoja implementacijo politik skozi lastne interese, vpliv lobijev in elit ter voljo splošnega ljudstva, op. a.) (ibid.: 4).

Državljeni participiramo v demokratičnih družbah “skozi volitve, izražanje mnenj glede javnih zadev in vladnih ukrepov, z oblikovanjem interesnih skupin, z vplivanjem na odločitve, z demonstracijami, z lobiranjem” ipd. (eplanete.net, 2019).

Zakoni mehanske fizike zapovedujejo, da se nič ne premakne, če na telo ne deluje določena sila. Če ni akcije, ni reakcije. Enako velja za politični proces. Vse se začne s participacijo, sodelovanjem, akcijo, čeprav le-ta pogosto pogojuje enosmerno, emocionalno nabito, strastno in včasih slepo, dogmatično prepričanje o eni resnici, ki pa deluje kot katalizator za družbene premike, ki mu moramo na samem začetku prepustiti ogrevalno, mobilizacijsko moč in funkcijo pod pogojem, da v zdravi družbi vsi nivoji družbe na svojih področjih participirajo približno uravnoteženo. Če pustimo, da se požar razplamti zgolj na nivoju populizma, medtem ko intelektualni sloj spi, lahko strasti povzročijo več škode kot koristi (npr. brexit).

3.4.2) Predlog revizije participativnih zahtev

Zaradi lažje klasifikacije politične participacije bi morali le-to bolj strogo ločiti na zgoraj že omenjeni kategoriji politične participacije (politično potentne vsebine – shodi, programi) in civilne participacije (politično nevtralne vsebine – dobrodelne akcije) in kot politično relevantno upoštevati zgolj politično kategorijo participacije, hkrati pa bi iz okvira meritev politične participacije morali izvzeti volilno udeležbo, ki sicer poda neko oceno trenutnega, kratkotrajnega političnega razpoloženja in morebitne (ne)zainteresiranosti, ne pove pa ničesar o konkretnih političnih akcijah in pravi politični participaciji, ki torej ne more biti zgolj enodnevna in zelo občasna, temveč relativno konstantna dejavnost angažiranja v širokem političnem procesu. Več kasneje.

3.4.3) Participativna vs. deliberativna demokracija

Kot bomo videli tudi v poglavju o deliberativni demokraciji, sta se koncepta deliberativne in participativne demokracije predvsem v 60., 70. in 80. letih prejšnjega stoletja pogosto ne samo mešala, temveč tudi stapljala, kar kaže na nerazdružljivost obeh tipov demokracije, oz. kot hipotetično sklepam v tej disertaciji, na dva med seboj neizogibno povezana, a hkrati tudi ločena nivoja ene in iste demokracije. Koncept participativne demokracije je sicer v preteklosti precej zasenčil popularnost deliberativne demokracije, ki je prednjačila v znanstvenih in akademskih raziskavah kot potencialno vrhovna oblika demokratične racionalnosti. Deliberativna demokracija je kot samostojna politična teorija prišla v bolj izrazito modo v 90. letih prejšnjega stoletja, pri čemer so njeni privrženci pokazali le malo interesa za razvoj in dosežke participativne veje demokracije, ki jih je le-ta pokazala v obdobju od 60. let prejšnjega stoletja naprej. “Še več, ko deliberativni demokrati izkažejo interes za primere participativne demokracije, jih običajno štejejo kot primere deliberativne demokracije,” pri čemer Patemanova zavzame drugačno pozicijo in meni, da je participativna demokracija drugačna od deliberativne demokracije ter da so “deliberacija, diskusija in debata centralni (elementi, op. a.) katerekoli oblike demokracije, tudi participativne demokracije, a če je deliberacija nujna za demokracijo, le-ta ni zadostna” (Pateman, 2012: 8). Participativna oblika je dobila nov zagon v 80. letih prejšnjega stoletja z intenzivno promocijo nevladnih organizacij, mednarodnih organizacij in Svetovne banke.

Čeprav številni teoretiki koncepta participacije in deliberacije med seboj enačijo (Barber, 1984), pa v kontekstu modernega razumevanja teorije in prakse nista (več) povezana. Še več, soočenje z nasprotnimi argumenti v fazi mobilizacije množic lahko participacijo in željo po sodelovanju zatre že v kali, poveča apatičnost in neodločnost volivcev, ki dokazano raje ne naredijo nič, kot da bi se odločili za napačno stran (Mutz, 2006). Mutzeva z analizo podatkov več javnomnenjskih raziskav empirično pokaže, da je razmerje med deliberativno in participatorno demokracijo drugačno, kot si ga predstavljajo nekateri. Praksa se od teorije razlikuje tako močno, da ni mogoče več enačiti obeh modelov demokratične akcije. Večja stopnja deliberacije oz. izpostavljenost kontra-argumentom nasprotne strani pomeni nižjo stopnjo participacije, odločnosti, pripravljenosti na volitve in drugih aktivnosti, ki v družbi vzpodbujajo politični angažma. Participacija (vsaj če nosi politični naboj in ne samo socialnega ali dobrodelnega) zahteva neomajnega, nedvoumno zaverovanega pristaša določeni ideji, ki v skupini enakomislečnih dobi še večjo moč. “Najboljše družbeno okolje za

kultiviranje političnega aktivizma je tisto, v katerem so ljudje obkroženi s somišljeniki” (Mutz, 2006: 3). Take skupine pa lahko, če niso koordinirane s kontraakcijo, povzročijo veliko nestrpnosti in militantnega vedenja v družbi. Zato je nujno potrebna tudi faza deliberacije, ki lahko nevtralizira preveč razgrete strasti zanetene v participaciji.

Vprašanje je, ali je lahko ekstremno aktivistična politična kultura hkrati tudi težko deliberativna? Ker se večina ljudi želi dobro razumeti z drugimi, gravitira proti podobno mislečim. Homogena participativna politična omrežja so lahko sila za pozitivno spremembo ali pa izvor intolerance in ekstremizma. Heterogena omrežja na drugi strani, ki imajo sicer veliko političnih prednosti, pa trpijo za nižjo stopnjo participacije, zato bodo morali modeli prihodnosti upoštevati tako homogene kot heterogene interakcije (Mutz, 2006: 110). Deliberativna in participativna demokracija se na tem nivoju izključujeta (več pa kasneje).

3.4.4) Pomen izobrazbe

Najpomembnejši elementi participativne demokracije so “kapaciteta, karakteristike in spretnosti posameznikov, ki se prepletajo z oblikami formalnih struktur”, pri čemer se posamezniki lahko naučijo participirati le skozi participacijo; participativna demokracija predstavlja “argument za demokratično spremembo ..., ki bo naredila naše socialno in politično življenje bolj demokratično”, skozi zagotavljanje možnosti posameznikom, da participirajo v procesu sprejemanja in oblikovanja odločitev (Pateman, 2012: 10).

Tudi Barber (1984) izpostavi pomen izobrazbe in spretnosti državljanov pri oblikovanju politične participacije, ki potrebuje, celo zahteva, državljana, ki je sposoben smiselne in avtonomne izbire. Poudarja, da se lahko posameznik deliberacije in razumskega delovanja priuči skozi civilno izobraževanje. Barber pravi, da je edini model demokracije, ki je sposoben preživeti, model “močne demokracije” (angl. Strong Democracy), ki mora zavzeti participativno obliko, sicer bo demokracija z liberalnimi vrednotami vred izginila s političnega prizorišča. Močna demokracija predstavlja čisto obliko participativne demokracije osnovane na deliberativnih predpostavkah, etiki govora, komunitarnosti in nesebični akciji. Ne glede na to, kako heterogen in kompleksen je bil izvorni problem, močna demokracija skozi deliberacijo in participacijo poskrbi, da se doseže enotna rešitev, s katero se lahko strinjajo vsi. Kot bomo videli kasneje pri obravnavi deliberativne demokracije, je razvoj

empatije eden od ključnih pogojev za deliberacijo. Zrela in empatije sposobna skupnost bo v deliberaciji vedno pustila dovolj prostora za opozicijo, nasprotna stališča in ventilacijo gnevov in zamer, ne da bi ob tem reaktivno odreagirala ali pustila, da takšna nasprotja zamajajo suverenost preostalih stališč. Deliberacija zahteva racionalizacijo in zaznavanje podtonov govora, vmesnih vrstic, neizrečenega in nekaj potez vnaprej mišljenega. Take racionalizacije so sposobni le redki.

Vedeti moramo tudi, “da v klasifikaciji človeške aktivnosti politika spada v sfero heteronomnega dela in da zato ne moremo in ne smemo pričakovati, da bodo ljudje participirali v demokratični deliberaciji zavzeto in na dnevni bazi. Eksperimenti s participacijo kažejo, da lahko pričakujemo le normalne nivoje participacije” (Gaber in Mojškerc, 2014: 1248). V prihodnje bi zato morali ustvariti pogoje, kjer bodo državljani videli svojo udeležbo v politiki kot pozitivno vrednoto, ne pa kot obvezo. Pomembno je izpostaviti, da participacija ne pogojuje nujno navzkrižnega zaslišanja in soočenja kontraargumentov oz. vodene in moralno pravilne deliberacije, kot bomo videli v naslednjem poglavju.

3.4.5) Primeri dobre prakse

V kontekstu vzpodbude večje participacije državljanov v političnem procesu (le-ta z dolgoletnim upadanjem udeležbe na volitvah in v politiki na splošno zbuja resno skrb za obstoj demokracije) se po svetu oblikujejo številne iniciative, ki skušajo širše množice znova zainteresirati za (so)delovanje v politiki.

Evropski svet je na svetovnem demokratičnem forumu ustanovil inkubator, združenje političnih inovatorjev, ki ga sestavljajo lokalne vladne institucije in mestni sveti, ki so zainteresirani za razvoj participativne demokracije v svojih volilnih okrajih. Cilj inkubatorja je pomagati civilni družbi in političnim odločevalcem v mestih zgraditi odprto infrastrukturo in s tem povzdigniti demokracijo, zblížati lokalne vlade in demokratične inovatorje, pospešiti razvoj participativne demokracije, izboljšati politiko in človeške pravice na lokalni ravni in izboljšati lokalno oblast (World Forum for Democracy, 2019).

Participativno sprejemanje proračunov (angl. Participatory Budgeting) oz. sooblikovanje mestnega ali lokalnega (lahko pa tudi državnega) proračuna je primer dobre prakse

implementacije participativne demokracije, ki si ga lastijo tudi nekateri deliberativni demokrati. Šolski primer je participativno oblikovanje, sprejemanje in potrjevanje proračunov v Porto Alegru, mestu z 1,4 mio. prebivalcev v Braziliji, ki ga je uvedla Delavska stranka (Partido dos Trabalhadores) v letih po njeni zmagi nad vojaško diktaturo leta 1988 (Aragone in Sanchez-Pages, 2009). Brazilsko politiko sta vse do uvedbe participativnih elementov direktne politike pestila korupcija in klientelizem, z uvedbo participativnih srečanja pa je ta politiko naredila bolj odgovorno in odzivno za potrebe prebivalstva. Participativni model sprejemanja proračuna v Porto Alegru je skozi leta zagotavljalo vedno večjo udeležbo prebivalcev tudi oz. predvsem iz nižje izobraženega sloja, značilno pa je tudi to, da so politiki na ta način sprejete odločitve tudi dosledno izvrševali (ibid.: 2, 4). Čeprav "participativno sooblikovanje proračuna vključuje veliko deliberacije, a ne vedno v obliki, ki jo zastopa veliko deliberativnih teoretikov, je postopek participativnega sprejemanja proračuna precej drugačen od t. i. mini-javnosti (ki jih bomo obravnavali v poglavju o deliberativni demokraciji), saj se tovrstne participacije za razliko od mini-javnosti lahko udeleži vsak državljan (Pateman, 2012: 11). To pravico je izkoristilo več deset tisoč prebivalcev mesta Porto Alegre, kar je najprej rezultiralo v redistribuciji virov v revnejše predele mesta. Na podlagi teh vzorcev participacije je bilo v Porto Alegre moč izvršiti in uresničiti najbolj pereče zadeve: v 1986 je le 49 % prebivalcev živel v osnovnih sanitarnih pogojih; ta odstotek se je povečal na 85 % v 1996. V istem obdobju je delež gospodinjstev z zagotovljeno svežo vodo narastel na 99,5 %, število študentov vpisanih na osnovne šole pa se je povečalo za 190 %, v obdobju med 1993 in 1996 je bilo zgrajenih petkrat več stanovanjskih enot kot v obdobju med 1986 in 1988. Ko so bile pokrite osnovne zahteve mesta, se je fokus spremenil in zajel tudi teme, ki so bile privlačne za srednji sloj; od izboljšave izobraževalnega sistema do zdravstvenih in socialnih storitev (Aragone in Sanchez-Pages, 2009: 11). Podobno drži tudi za "skoraj 200 brazilskih občin, kjer oblika direktne demokracije sobiva s formalnimi političnimi strankami" (ibid.), med drugim tudi za Belo Horizonte, kjer je bilo na podlagi participativnih srečanj 90 % sredstev namenjenih četrtim z visoko ali srednjo stopnjo socialne ogroženosti (Pateman, 2012: 11). Primer Porto Alegre kaže na to, da se "takrat, ko državljani vidijo povezavo med participacijo in rezultati, tudi bolj gotovo vključijo v proces", istočasno pa "empirični dokazi tako izpred 40 let kot od danes kažejo", da je participativna demokracija zelo mogoča in da ni več vprašanje teorije (Aragone in Sanchez-Pages, 2009; Pateman, 2012: 12, 15).

Omeniti je treba tudi evropski primer participativne iniciative sprožene s strani ECI (European Citizens' Initiative Process), ki jo Evropska komisija promovira kot "prvo supranacionalno orodje direktne demokracije, ki namerava podeliti evropskim državljanom glas v EU" (Gorny, 2014: 74). Ta orodja omogočajo državljanom EU oblikovanje evropskih politik in določanje politične agende. Vsaka inciativa, ki pridobi 1 milijon podpisov lahko evropskim institucijam predlaga oblikovanje novega zakona ali pregled in revizijo že obstoječe zakonodaje. V mesecih po ustanovitvi iniciative je bilo predlaganih 40 ECI-jev (pribl. polovica je bila takoj zavrnjenih zaradi premalo podpisov, nepopolne prijave, administrativnih razlogov ipd.). Prvi uspešen ECI, "pravica do vode" je zbral 1.659.543 podpisov, "vendar Evropska komisija ne namerava slediti zakonodajni poti. Namesto tega je bila sprejeta odločitev o javni razpravi glede direktive o pitni vodi" (ibid.: 134, 76).

3.4.6) Prednosti in slabosti

Prednosti "participativne demokracije pred direktno demokracijo so v tem, da prva vključuje verjetne mehanizme implementacije, ki jih slednji primanjkuje. V odnosu do reprezentativne demokracije pa je glavna prednost participativne demokracije v tem, da vsebuje zanesljive kanale za prenos informacij od državljanov do zakonodajalcev glede njihovih preferenc", kar je pomembno predvsem takrat, ko "zakonodajalec ne pozna točne vrednosti medialnega volivca" oz. srednje vrednosti zahtev povprečnega volivca (Aragone in Sanchez-Pages, 2009: 13). Posledica tega je, da so nepotrebni stroški družbene blaginje "v primeru sprejetja napačne politične odločitve veliko manjši v participativni demokraciji (kjer odločitve v procesu participativne udeležbe snovanja takih odločitev nakažejo neposredno državljan, op. a.) kot v reprezentativni demokraciji (kjer volivci na občasnih volitvah zgolj potrdijo tiste opcije, za katere politiki domnevajo, da so pereče v povprečju, op. a.)" (ibid.). Raziskave kažejo tudi, da participacija lahko deluje mobilizacijsko in pomaga pri reševanju vprašanj revnejših segmentov družbe ob istočasnem sodelovanju bogatejšega sloja.

Težave participativne demokracije je moč zaznati v potencialno pretiranem angažmaju in vmešavanju laične javnosti in posledično prepogosti zahtevi po afirmaciji profesionalnih (predstavniških) politikov, kar lahko ohromi normalen potek izvajanja politik in upravljanja družbe, dodatna težava participacije pa je predvsem pomanjkanje jasne definicije zbirališča državljanov. "Civilno življenje zavzema hkrati prostor povsod in nikjer – v velemestih,

manjših mestih in skupnostih po vsej državi, pri tem pa ni nobene ene točke gravitacije” (Gilman, 2017). Gilmanova povzema tri modele, ki naj bi imeli potencial, da se spoprimejo z omenjenimi ovirami: 1) predaja vladnih podatkov državljanom – vlade zbirajo in obdelujejo velikanske količine podatkov z različnih področij, ki imajo veliko potencialno javno vrednost. V tem kontekstu je mišljen predvsem javni dostop do čim več informacij in transparentnost vladno produciranih podatkov; 2) vedno večji nabor tehnoloških in političnih inovacij, med katere spadajo tudi interaktivna javna srečanja z namenom lažjega povezovanja državljanov s svojimi predstavniki, kar zajema tudi intenzivno načrtovanje takih srečanj. Omogočiti državljanom neposredno vez do njihovih predstavnikov; 3) omogočiti državljanom sedež za mizo. Obstaja vedno več modelov, ki omogočajo državljanom aktivno soudeležbo v procesu snovanja politik, sprejemanja odločitev in potrjevanja proračunov.

Urbinatijeva meni, da participativna demokracija sicer nikakor ni alternativa predstavništvu in predstavniški demokraciji, da pa lahko participacija v ekstremni obliki npr. stavk in izgrediv včasih izpostavi mnenja, ki bi sicer ostala neslišana, in predstavlja način, skozi katerega lahko preverimo, ali predstavništvo deluje (Urbinati v Landemore, 2008). “Predstavniška demokracija je antiteza delegativni demokraciji (ne gre zamenjati z likvidno demokracijo, kot bomo spoznali kasneje, op. a.) in populistični ali plebiscitarni demokraciji, ki identificira ljudi z osebnostjo voditelja. V obeh primerih je državljanstvo zamišljeno kot atomistično druženje brez posredniških političnih združenj in ideološke dialektike” (Urbinati, 2006: 227). Sodobna interpretacija participacije (zunaj konteksta antične direktne demokracije) je odvisna od reprezentacije.

3.4.7) Zaključek

Potreba po participaciji je vrojena v nezavedno kolektivno obvezo človeške vrste kot biološke enote, ki se razvija in deluje v skupinah in ne individualno, kar utegne potrditi domnevo, da neoliberalizem, ki predstavlja radikalni individualizem deluje na temelju za človeško vrsto nenaravnih načel. Stari Grki so samostojnost in individualizem sankcionirali z izločitvijo iz družbe, celo z izgonom in kaznijo (Blackwell, 2003); obravnavali so jo kot patologijo in razlog za alarm. Državljanji smo dolžni participirati po naravi, sodelovanje nam je vrojeno in “nobenega razloga ni, da bi mislili, da začnemo svoje življenje zgolj z absolutnimi pravicami,

ne pa tudi z absolutnimi dolžnostmi” (Barber, 1984: 44). Družbenopolitična participacija je torej inherentna oblika človeške vrste.

V disertaciji želim med drugim preveriti, ali lahko demokracijo sploh ločimo na podvrsti. Zdi se, da z razbijanjem demokracije na različne demokratične tipe devalviramo njeno vrednost in nehote poenostavimo njeno kompleksnost, kar lahko uporabnikom demokracije prikrije njeno pravo naravo, ki morda ni večkratno enodimenzionalna (glede na različne demokratične tipe, ki jih politična znanost raziskuje in obravnava ločeno), temveč je kompleksna, multidimenzionalna sestavljanka različnih procesov znotraj ene in edine demokracije, katere enakovredna dela sta tudi participativna in deliberativna “demokracija”.

Če v deliberaciji prevladuje etika razuma, v participaciji prevladuje etika strasti. Čeprav participacije in deliberacije ni moč postavljati v hierarhično razmerje (kot bomo videli v naslednjem poglavju), se zdi, da mora emotivni mobilizacijski element predhoditi vsaki racionalni in k nekonfliktnemu konsenzu usmerjeni deliberaciji, le ustrezno sosledje pa lahko vodi v kasnejšo racionalno uporabo instrumentov direktne demokracije.

3.4.8) Analiza

Prednosti: zblizuje ljudi, večji kolektivni duh, nujno potrebna za spremembe v družbi in predpogoj katerekoli nadaljnje akcije, daje realne rezultate takoj.

Slabosti: ozkogledost, netolerantnost, pretirana homogenizacija in kartelizacija skupin, militantnost, slepo sledništvo, nazadovanje, populizem.

Iz konteksta izpeljane teze participativne demokracije:

Premisa participativne demokracije predpostavlja aktivno udeleževanje državljanov v različnih političnih aktivnostih od političnih shodov, izražanja znakov podpore politični opciji, do udeležbe pri snovanju politik. Participacija predpostavlja, da je vsak posameznik na določenem, čeprav samo lokalnem nivoju, sposoben soustvarjati politične odločitve. Predpostavlja, da bodo tako sprejete odločitve predstavljale uravnoteženo voljo medianskega volivca in da bodo dolgoročno povzročile gravitacijo družbe proti uravnoteženi enakosti brez obstoja ekstremnih polov revščine ali bogastva, da bodo imele večjo podporo v družbi, da jih

bodo izvoljeni predstavniki v parlamentu ustrezno zastopali in poskušali doseči njihovo uzakonitev, v zameno za to pa bodo imeli večjo podporo med volivci.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: podporna teorija; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: lomljiv; Politične posledice: ozke; Razmerja: da; Razkol: ne; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: ne; Izvršilnost: ne; Formalni nadzor: ne; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: ne; Likvidnost: ne; Hitrost: hiter; Povezovalnost: povezovalen; Kompromisnost: ne vzpodbuja kompromisa; Nestrpnost: nestrpnost (lahko povzroči); Enakovrednost: da; Izobraževalnost: ne (lahko podpira ozkogledost in odvisnost/sledništvo); Družbene vrednote: ne (zanemarja produkcijo in distribucijo družbenih vrednot); Karizmatičnost: odvisen od avtoritete; Cenzura: delno (nedovzetnost za nasprotna mnenja); Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne; Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Lahko ugotovimo, da participacija deluje družbeno povezovalno, a hkrati pogosto povzroča tudi ekstremno polarizacijo skupin in še večje trenje med predstavniki nasprotnih stališč, saj predvsem naslavlja aktivno v človeku, hkrati pa zanemarja pomen kompromisa, zmanjševanja razlik v stališčih, kar lahko privede do paradoksalne situacije nestrpnih taborov in s tem še bolj razvnetih, nedemokratičnih razmer v družbi. Ugotovimo lahko, da participacija sicer lažje doseže aktivno izražen konsenz kot deliberacija (kot bomo tudi še videli v naslednjem podpoglavju), a da se istočasno ob pomanjkanju treznega in informiranega pogovora tudi participacija lahko izkaže kot družbeno deformativna, saj so odločitve sprejete brez poglobljene razprave, zgolj na aktivno participativen način, pogosto nepremišljene in lahko povzročijo več težav kot koristi (razvidno kasneje tudi na primeru brexit). Istočasno lahko ugotovimo, da participacija brez ustrezne mediacije in nadzora združuje predvsem podobno misleče v pogosto še bolj radikalno zaprte kroge volivcev na nasprotnih polih. Dokazi za to bodo obravnavani v naslednjem podpoglavju. Iz tega razloga lahko rečemo, da participativna teorija demokracije ne more stati samostojno in da je preozka, da bi zaobjela premise na strani izvršne veje oblasti in da je zato odvisna tako od reprezentacije kot od deliberacije (kot bomo videli kasneje). Participacija je ključni element znotraj demokratičnega konstrukta odločanja in se popolnoma ujema z njenim deliberativnim delom, a se z njo hkrati ne enači. Participacija naslavlja predvsem aktivno v človeku in družbi, strastno, nagonsko, živalsko (ki se zgolj ob prisotnosti tega elementa lahko preveč razvname in vodi v agresivno in razdvojeno družbo).

Participativna demokracija za uravnoteženo delovanje zato potrebuje protiutež. Ugotovili smo že, da je njen pomočnik lahko element deliberacije, ki naslavlja pasivni, razumski, intelektualni element družbenega premisleka (ki pa se zgolj ob prisotnosti tega elementa lahko spremeni v povsem apatično družbo, zato je treba ta element uravnotežiti z aktivnim v človeku, kot bomo videli v nadaljevanju). Ker se deliberacija in participacija tako močno prepletata, del tega poglavja neizbežno vsebuje tudi že nekatere izsledke iz naslednjega in obratno (razvidno iz konteksta).

3.5) Deliberativna demokracija

3.5.1) Kaj je deliberacija?

Deliberacija je pogovor, vendar ne kakršenkoli vsakdanji pogovor, ki ga imamo s prijatelji, sodelavci, nadrejenimi, neznanci na ulici, v baru ali trgovini, temveč strogo standardiziran proces zavestne, načrtno in racionalne razprave na določeno družbenopolitično temo. V tem kontekstu se soočijo nasprotna stališča z namenom, da se udeleženci skozi organiziran pogovor etično in nekonfliktno seznanijo z različnimi možnimi aspekti razumevanja istega problema. Člani razprave se skušajo v vsakega od aspektov vživeti, ga ponotranjiti, kritično predelati, istočasno pa na nesebičen in neagresiven način zastopati svoja načela s ciljem spreminjanja izhodiščnih stališč, usklajevanja in doseganja konsenza. Deliberativni dialog je tisti, ki “... izključuje manipuliranje, tekmovalnost, boj za lasten interes. V tem dialogu niso pomembni odnosi politične moči ... To je oblika dialoga, kjer posameznik spozna osebnosti drugih, njihove želje in interese. Vsak posameznik je v središču pozornosti. Takšna oblika komuniciranja je pomembna, če želimo upoštevati mnenja vsakega posameznika. V deliberativnih institucijah tako ni prostora za manipuliranje in uresničevanje lastnih interesov” (Lukšič, 2006: 23). Deliberacija, ki se začne spontano, ki ne vsebuje nasprotujočih si družbenopolitičnih (ali civilno-družinskih) stališč, ki afirmira sorodne poglede, in ki ne spreminja izvornih stališč udeležencev, ni deliberacija v normativnem smislu, temveč druga oblika pogovora. Deliberacija je torej zavestno in obvezno soočenje nasprotujočih si mnenj, glavno vodilo deliberacije pa je razum.

Deliberativna demokracija je “normativen projekt utemeljen v politični teoriji” (Curato in Dryzek et al., 2017), ki postavlja državljane v center diskusije o političnih temah. Zahteva

“tehtanje tekmovalnih argumentov ... podkrepjenih z dobrimi informacijami”, pri čemer so deliberativne institucije utemeljene v javnih vrednotah in zadevah, zaradi česar “glas, ki ga krepijo, ni glas elit” (Fishkin in Mansbridge, 2017: 8), temveč glas t. i. četrte veje oblasti, tj. ljudstva (glede na tradicionalno klasifikacijo reprezentativne demokracije). Deliberativna demokracija poudarja proces informiranja in izmenjave informacij. Vzpodbuja naključno izbrane deležnike deliberativnih forumov raznih oblik (mestne posvetovalne skupine, deliberativni paneli, forumi, mini-javnosti, pisma parlamentarnim predstavnikom, državljanska razsodišča, protesti), ki kritično naslavljajo vsako politično pozicijo in tehtajo, izprašujejo in po potrebi izpodbijajo vsak predstavljen dokaz. “Dobra demokratična praksa od državljanov zahteva, da razširijo svoja obzorja in postanejo dovzetni za nasprotujoče poglede, čeprav na koncu zavrnejo nasprotujoči argument” (Niemeyer, 2013).

Habermas (1992) meni, da se mora deliberacija držati naslednjih pravil: govorniki morajo biti konsistentni (ne smejo nasprotovati samim sebi); enake primere morajo tretirati enako; uporabljati morajo termine in jezik na konsistenten način in tako, da so vsi gotovi, da se nanašajo na iste stvari; morajo biti iskreni in navajati samo tisto, v kar verjamejo; govorniki morajo zagotoviti razloge in motive za uvedbo določene teme v debato; vsakemu, ki je kompetenten, mora biti dopuščeno debatirati o katerikoli temi, če je pri tem iskren. Če so “ljudje iskreni, racionalni, ponudijo pojasnila za svoje poglede, tretirajo vsak glas spoštljivo itd., bo deliberacija izobrazila ljudi” (Brennan, 2016: 59, 60). Če je proces izveden na pravi način, se lahko nadejamo širšega nabora novih rešitev za probleme, zblizanja javnosti s političnimi predstavniki, povečanja zaupanja v oblast in izvrševalce politik ter večjega zaupanja med predstavniki same civilne družbe.

Informirana deliberacija zahteva odprtost do argumentov in udeležencev, ki so sposobni kultivirati navade spoštovanja in različnosti, kar pa posredno zahteva posameznika s sposobnostjo visoke introspektivne in samokritične samozavesti. V tem kontekstu Mutzeva (2006) povzame Habermasa, Sandersa in druge teoretike deliberativne demokracije v široki definiciji deliberacije, ki pravi, da če se želi politična diskusija klasificirati kot deliberacija, mora le-ta potekati med državljani enakega statusa, ki lahko ponudijo razumne, pozorno sestavljene in moralno opravičljive argumente v kontekstu vzajemnega spoštovanja. Takšna interakcija ne sme izvzeti nikogar in mora zagotoviti enake možnosti za udeležbo vsem, pri tem pa nihče ne sme imeti na proces več vpliva kot drugi. Strateško obnašanje je

prepovedano. Nihče od udeležencev ne sme trpeti pomanjkanja (dohodka, izobrazbe), ki bi lahko oviralo participacijo, tak proces pa bi moral na koncu voditi v konsenz.

Deliberacije ne smemo mešati z argumentacijo, saj pri prvi stremimo po zblizevanju nasprotujočih si stališč v konvergenco enega idealnega stališča, pri slednjem pa stremimo k prevladi in zmagi enega argumenta nad drugim. Shapiro meni, da je argumentacija nadrejena deliberaciji, saj lahko drži vlado odgovorno za njeno ravnanje (Shapiro, 2017).

3.5.2) Deliberativna vs. participativna demokracija

Deliberativna demokracija je “polje političnega poizvedovanja z namenom izboljšanja kolektivnega sprejemanja odločitev”, ki mora imeti nekak vpliv na vsebino (Dryzek in Niemeyer, 2012). Deliberativna demokracija se od participativne razlikuje po tem, da postavlja pogovor, obravnavo in razumevanje različnih perspektiv v središče odločevalskega procesa, participativna demokracija pa se zanaša predvsem na glasovanja in volitve (mosaiclab.com.au). V prejšnjem poglavju smo sicer ugotovili, da je merjenje participacije zgolj na podlagi volilne udeležbe bistveno preozek okvir in da politična participacija predstavlja vse kaj drugega kot zgolj to; predlagal sem, da bi iz meritev politične participacije volilno udeležbo izvzeli in jo obravnavali kot ločeno kategorijo.

Za primerjavo; če organiziramo shod, na katerem protestiramo proti določeni politični opciji, ob tem pa na shod ne povabimo članov opozicije, tak shod lahko uvrstimo v kategorijo participativne demokracije, če pa organiziramo shod, na katerega povabimo tudi pripadnike opozicije, shod pa se zato razvije prej v konstruktiven dialog in izmenjavo stališč kot pa v enosmerni monolog uperjen proti eni določeni politični opciji, ki se nima priložnosti zagovarjati, bi morali tak shod potencialno uvrstiti v kategorijo deliberativne demokracije.

3.5.3) Kritike deliberativne demokracije

Ob začetku razvoja sodobnega deliberativnega tipa demokracije so bile zahteve za obravnavo pogovora kot politične deliberacije izjemno ozke; tako ozke, da kljub številnim akademskim raziskavam v praksi ni bilo moč pričakovati, da bi sploh kateri pogovor bil uvrščen v to

kategorijo. Pogosto je normativna oblika deliberativne demokracije služila predvsem temu, da so "politični teoretiki lahko živeli v glavnem na račun nasprotovanja in kritiziranja drug drugega" (Curato in Dryzek et al., 2017).

Shapiro meni, da dokler ne bomo mogli učinkovito nasloviti težave pre-lahkotne ugrabitve deliberativnih institucij s strani posameznikov, ki imajo skoraj neomejena sredstva, bo "debatiranje glede tega, kaj lahko deliberacija doda politiki, komaj kaj več kot izguba časa" (Shapiro, 2017: 83). "Redko je tako veliko ljudi zapravilo tako veliko energije za fenomen, ki je tako majhen", zaradi česar je deliberativna demokracija predvsem teorija "v glavah dobro mislečih, a naivnih teoretikov", podkrepljena s tradicionalno liberalno demokracijo, ki predpostavlja zrelega državljana sposobnega "magično skočiti iz socio-kulturne črne škatle in igrati svojo (za vse kulturne aspekte razumevajočo, op. a.) vlogo v demokraciji" (Dahlgren, 2002: 6, 10). Mutzova je mnenja, da so teoretiki zapletli teoretične predpostavke deliberacije tako močno, da je kot posledica obširnih zahtev težko, če ne celo nemogoče teorijo deliberativne demokracije testirati v praksi.

Formalna definicija pogojev za izvedbo deliberativnega političnega pogovora je tako bizarno kompleksna, čeprav idealno-tipsko harmonična in razumljiva, da je celo v kontroliranih situacijah deliberativnih kongresov, ki so organizirani prav s tem razlogom, praktično nedosegljiva. Mutzevo so nekateri kritiki obtožili razvrednotenja koncepta. Kljub temu se ji vztrajanje pri neuresničljivem idealu normativnih zahtev deliberacije zdi neracionalno. Empirija in teorija se preprosto ne ujemata in zato načenjata vrednost in znižujeta ugled deliberativne demokracije kot take (Mutz, 2006), Pateman pravi, da želijo "nekateri od najbolj gorečih zagovornikov deliberativne demokracije deliberacijo predstaviti, kot da je le-ta sinonim za demokracijo kot tako", hkrati pa je centralna trditev teh teoretikov, da bi "morali biti posamezniki vedno pripravljeni braniti svoje moralne in politične argumente z razumom in biti pripravljeni na razpravo z drugimi" (Pateman, 2012: 8, 15).

Problemov tradicionalnega modela čiste deliberacije je veliko, začevši z dejstvom, da mediji lahko ponudijo le nepopolno sliko sveta in da si državljeni tudi v najboljšem primeru lahko ustvarijo le približno predstavo o zadevah, to pa vodi v problem posedovanja informacij, znanj in kompetenc¹⁰ (Lippmann v Dahlgren, 2002: 10, 11). Dahlgren v skladu s tem definira civilno kulturo kot sestavljanko šestih parametrov: 1) družbene vrednote (imajo svoje sidrišče

---

¹⁰ LIPPMANN, Walter. 1922. Public Opinion. Macmillan.

v vsakdanjem življenju); 2) družbena naklonjenost (zavedanje posameznikov, da pripadajo isti skupnosti in da se bodo potrudili iz tega narediti najboljše, čeprav so različnih stališč); 3) družbeno znanje (razne sposobnosti, komunikacijske spretnosti); 4) civilne prakse (angažiranje posameznikov v ponavljajočih se kontekstih); 5) civilne identitete (posameznikova subjektivna realnost in smisel demokratične pripadnosti); 6) civilna diskusija (centralnost komunikativne interakcije – ta parameter zajema vse prejšnje) (Dahlgren, 2002: 20–22).

Nekateri teoretiki menijo, da deliberativna demokracija nima zgolj nikakršnih bistvenih posledic na izboljšavo političnih rezultatov, temveč da deliberacija tudi izpodkopava tekmovalnost predlaganih političnih programov, hkrati pa deliberativne institucije preveč lahko in prepogosto ugrabljajo posamezniki z intenzivnimi preferencami in veliko sredstvi, ki sprožajo deliberacijo v smeri rezultatov, ki jih preferirajo sami. Argument v prid deliberaciji je odvrčanje od drugih, še hujših groženj demokraciji; predvsem stran od vloge “toksičnega kapitala v politiki”, vendar bi bilo “precej bolje ponovno vzpostaviti smiselno konkurenco med predstavniki dveh močnih političnih strank” (Shapiro, 2017: 77).

Velika pomanjkljivost deliberativnih institucij je v tem, da lahko proizvedejo argumentacijo namesto deliberacije. Ko je na kocki moč in ko mora predstavnik odgovarjati volivcem, je zelo verjetno, da bo “impulz po barantanju presegel resnično željo po razumnem sodelovanju” (Shapiro, 2017: 79). “Šumpeterska demokracija je odvisna od izmenjave dveh močnih strank v vladi. Stranka, ki zmagaja na volitvah začasno poseduje monopol moči ... Deliberativni model, na drugi strani, pa kliče k institucijam, ki ustvarjajo povode za iskanje argumentov raje kot zmago ... Ker je moč v politiki endemično na kocki, se zdi malo verjetno, da bo v njej veliko pristne deliberacije” (Shapiro, 2017: 79).

S stališča koncepta svobode in svobodne odločitve udeležiti se ali ne udeležiti se deliberacije, kritiki deliberativni demokraciji očitajo elitizem, ker so “pri deliberativni demokraciji vsi posamezniki subjekt kolektivne odločitve” (Dryzek, 2000), medtem ko bi številni raje ne participirali ali pa bi to storili na način, ki ni javen. Rostboll sicer meni, da svoboda udeležbe v deliberativnem procesu ne nasprotuje negativni svobodi, tj. svobodi, ki predstavlja odsotnost zunanjih preprek ali motenj gibanja ali aktivnosti v zasebnem prostoru, “znotraj katerega lahko posameznik deluje neoviran od ostalih” (Rostboll, 2008: 35). Gre za svobodo ne udeležiti se v svobodni javni participaciji, deliberativna svoboda pa vključuje ideal

nepodreditve nobeni politični odločitvi, razen rezultatom procedure z epistemično vrednostjo (ibid.: 174, 207).

Dryzek navaja, da je današnja alternativa državi civilna družba, ki v “politiziranem smislu sestoji iz samoomejevalnih političnih združenj, ki se orientirajo glede na odnos do države, a hkrati ne iščejo deleža v državni moči”, npr. ženska in feministična gibanja, gibanja za pravice temnopoltih, delavcev, kmetov, mirovna in okoljska gibanja. Če vemo, da večina vlad, ki obstajajo v oblikah, kot sta “ZN ali EU, sploh ni demokratičnih ..., je vloga, ki jo tukaj igra civilna družba ključnega pomena” (Dryzek, 2000: 100, 138).

3.5.4) Raziskave

Mutzeva zaradi pretirane kompleksnosti normativne definicije deliberacije za namen svoje raziskave izlušči le eno spremenljivko, t. i. minimalni pogoj za obstoj deliberacije, tj. pripravljenost na soočenje z nasprotnimi mnenji. Raziskava Mutzeve (2006) obravnava različne skupine ljudi, ki jih klasificira glede na to, kako so se deležniki spoznali, glede na nivo političnih debat, ki si jih med seboj sogovorniki izmenjajo in glede na nivo (ne)strinjanja, (ne)ujemanja stališč in nivoja konflikta, ki se lahko razvije zaradi soočenja vsaj dveh nasprotujočih si stališč. Raziskava pokaže, da se največje število dvojic, ki se spusti v politično debato spozna bodisi v delovnem okolju (36 % vseh anketirancev) ali preko prijateljev in družine (38 %), najmanjše število pa v prostorih verskega čaščenja (3 %) in skozi prostovoljna združenja (1 %). Debate tistih, ki so se spoznali v prostorih čaščenja, niso samo redke, temveč, če se že zgodijo, prednjačijo po nekonfliktnem soočenju enako mislečih, kar nakazuje, da so take lokacije najmanj verjeten kraj, kjer bi se lahko soočala nasprotna stališča, in hkrati kraj, ki najbolj služi utrjevanju obstoječih stališč. Nasprotno temu pa je lokacija, kjer je najmanj verjetno, da bo prišlo do strinjanja, in najbolj verjetno, da bo prišlo do konflikta ob soočenju mnenj, vsakdanje delovno okolje, zato je Mutzeva tukaj iskala material potreben za analizo deliberacije.

Poudariti je treba, da sicer v vseh družbenih segmentih, kjer se srečujejo posamezniki, nivo strinjanja prevladuje nad nivojem nestrinjanja, kar pomeni, da so ljudje na splošno bistveno bolj nagnjeni k izogibanju konfliktnih debat oz. da ob soočenju nasprotujočih si mnenj pogosto ne pride do konflikta, ker sogovornika ob detekciji nasprotujočih si

družbenopolitičnih mnenj raje speljeta pogovor v drugo smer. Ne glede na pomanjkanje dokazov, da soočenje z nasprotnimi mnenji politično aktivnih posameznikov dejansko pripomore k spremembi njihovih lastnih stališč, pa raziskava pokaže, da izpostavljenost nasprotnim mnenjem občutno poveča zavest o legitimnosti načel nasprotnih mnenj. Izkazuje se, da so nebelci bolj nagnjeni k navzkrižnemu političnemu dialogu. Ljudje z višjimi prihodki se manj izpostavljajo pogovoru, ki vodi v nestrinjanje. Izpostavljenost nestrinjanju pada z višino izobrazbe. Višja kot je stopnja politične izobrazbe in znanja, manj je izpostavitve opozicijskim političnim pogledom. V teoriji so prostovoljna združenja idealno socialno okolje za družbeno integracijo. A čeprav se ljudje pogovarjajo o politiki, je malo verjetno, da bi to aktiviralo navzkrižno izpostavljanje stališč. Izkazuje se, da prostovoljna združenja delujejo homogeno in promovirajo odnose med podobno mislečimi ljudmi. Velika omrežja ne zagotavljajo zadostnih nasprotnomnenjskih debat. Še več, večje kot je omrežje, bolj je spodbujen medosebni kontakt podobno mislečih. Raziskava pokaže, da problem v ZDA ni pomanjkanje zadostnega pogovora o politiki, temveč je, ko se ljudje pogovarjajo o politiki, zelo verjetno, da se bodo pogovarjali z enako mislečimi. Raziskava na koncu sicer pokaže, da ima poslušanje nasprotne strani ne glede na razočaranja vredno frekvenco navzkrižnih pogovorov koristne učinke za državljane in demokracijo. Ne glede na pomanjkanje dokazov, ki bi kazali, da soočenje z nasprotnimi mnenji politično aktivnih posameznikov dejansko pripomore k preišljanju njihovih lastnih stališč, pa lahko pokažemo, da izpostavljenost nasprotnim mnenjem občutno poveča zavest o legitimnosti načel nasprotujočih si mnenj.

Z empiričnimi dokazi podkrepjeno kritiko deliberativni (in participativni) demokraciji ponudi tudi Brennan. "Večina demokratov meni, da bi deliberativna demokracija ... lahko pozdravila večino naših bolezni ..., dokazi (pa) kažejo, da nas deliberacija lahko osmeši in pokvari, naredi nas slabše, ne boljše" (Brennan, 2016: 21). Brennan razdeli ljudi med "vulkane", ki so zmožni racionalne in intelektualne debate, "huligane", ki so pravo nasprotje vulkanom, in "hobite", ki so v glavnem apatični in nezainteresirani za politiko. Večina ljudi spada med huligane in hobite. Za razliko od Habermasovih idealnih deliberativnih razmer in govora, Brennan pokaže, da "huligani" v deliberaciji žalijo drug drugega, da ne znajo ponuditi razlogov za svoja stališča, da niso sposobni sprejeti stališč drugih, da manipulirajo drug z drugim, da lažejo, v luči dokazov, ki nasprotujejo njihovim stališčem pa postanejo jezni. Bolj kot uglajenost so pomembne retorična spretnost, seksualna privlačnost, dominantnosti in promocija svoje ekipe. "Ko razpravljajo huligani, se v tem procesu poslabšajo", pri tem pa

dokazi na področju “politične psihologije kažejo, da je večina od nas precej bolj podobna huliganom kot vulkanom” (Brennan, 2016: 60). Brennan nadalje navaja, da trpimo za celo vrsto pristranosti, predsodkov in površnosti: potrditvena pristranost (nagnjeni smo k sprejemanju dokazov, ki podpirajo naša že obstoječa stališča), zavrnitvena pristranost (nagnjeni smo k zavračanju ali ignoriranju dokazov, ki nasprotujejo našim že obstoječim stališčem), medskupinska pristranost (nagnjeni smo h grupiranju, ustanavljanju koalicij in k demoniziranju članov drugih skupin), pred-razpoloženjski efekt (ko nam je veliko do neke teme, vrednotimo argumente glede te teme na bolj polariziran način), pritisk in avtoriteta (ljudje so nagnjeni k neracionalnemu vplivu domnevne avtoritete, socialnega pritiska in konsenza). “Glede na veliko količino empiričnih podatkov in raziskav, kako demokratična deliberacija zares poteka, so rezultati precej neopogumljajoči” (Brennan, 2016: 62).

V obsežnem pregledu dosegljivih empiričnih raziskav na temo demokratične deliberacije je Mendelberg¹¹ ugotovil, da so empirični dokazi v prid deliberativni doktrini zelo skopi ali neobstoječi (v Brennan, 2016: 62). Številne druge raziskave, med drugim tudi raziskave zagovornikov deliberativne demokracije, so spoznale podobno: deliberacija usmerja ljudi k bolj ekstremnim verzijam njihove ideologije in ne proti bolj zmernim verzijam; deliberacija na občutljive teme (npr. pornografija) vodi v histerijo in emocionalizem; v dejanski deliberaciji imajo nekatere skupine več besede kot druge; voditelji razprave so pogosto izbrani na seksističen ali radikalno pristranski način; posamezniki, ki razpravljajo pogosto sprejemajo pozicije, ki so nekonsistentne z njihovimi pogledi in ki jih kasneje obžalujejo; deliberacija pa pogosto povzroči tudi dvom, da sploh obstaja pravilna pozicija, kar vodi v politični skepticizem ali nihilizem (ko posameznik uvidi, da se pametni in dobro informirani sogovorniki z njim ne strinjajo glede določenih tem, se začnejo spraševati, ali bi morali znižati svojo stopnjo samozavesti glede svojih prepričanj) (Brennan, 2016: 65, 68). Empirični dokazi kažejo, da povprečni ljudje, bodisi v mestni hiši ali v laboratorijskih eksperimentih običajno ne sledijo Habermasovim pravilom ustrezne deliberacije.

Deliberativne raziskave se poslužujejo različnih raziskovalnih metod, pri čemer so vprašalniki in psihološki eksperimenti med tipičnimi orodji, v zadnjem času pa se kot orodja pojavljajo tudi inovativne kvantitativne metode, ki vključujejo analiziranje vsebine deliberacije z

---

¹¹ MENDELBERG, Tali (2002). *The Deliberative Citizen: Theory and Evidence*. V *Research in Micropolitics, Volume 6: Political Decision Making, Deliberation, and Participation*, edited by Michael X. Delli Carpini, Leonie Huddy, and Robert Y. Shapiro. 151–93. Elsevier.

namenom merjenja kvalitete deliberacije in z namenom ocene medosebne konsistence razpravljalcev glede na preference in vrednote (Curato in Dryzek et al., 2017). Participacija v psiholoških testih običajno temelji na zavajajočih metodah z namenom držati deležnike nevedne glede tega, kaj se v resnici dogaja, te tehnike pa so prodrle tudi v politično znanost, kar je s stališča deliberativne demokracije velika težava, saj tak postopek nikakor ni demokratičen in nikakor ne deliberativen (Batalha, 2012). Poskusni deliberativni paneli, kjer sodelujoči ne poznajo vseh okoliščin razprave (razen morda dejstva, da participirajo pri raziskavi, kar danes zahteva že osnovi kodeks sodobnih znanstvenih raziskav) in so v komunikaciji tudi namerno zavajani, so torej pod velikim vprašanjem znanstvene legitimnosti, rezultati pa vprašljivi, saj izpodbijajo svoj osnovni namen (ibid.).

Lahko bi torej rekli, da se v emocionalnih razmerah in pod pritiski (znanja, neznanja, zahteve po končni odločitvi, možnosti izgube nečesa idr.) dovzetnost za nasprotna stališča v trenutku deliberacije dejansko poveča, kar pa nima dolgotrajnega učinka na posameznika, ki kmalu po prenehanju tovrstne emocionalne, stresne in potencialno grozeče in napete situacije zapade nazaj v star krog rutine in ustaljenih vzorcev razmišljanja, vrednot in svetovnih nazorov. Stališča, ki jih je posameznik sprejel pod pritiskom in ki nasprotujejo njegovim centralnim vrednotam, posameznik obžaluje, stališča, ki jih je sprejel in ki podpirajo njegov sistem vrednot, pa ga v le-teh samo še bolj utrdijo, lahko celo radikalizirajo.

Zaradi naštetih pomislekov Graham Smith meni, da je treba deliberacijo razumeti ne kot konsenz, temveč kot usmeritev k medsebojnemu razumevanju. To pa pomeni, da se ljudje ne bodo vedno strinjali med seboj, bodo pa veliko bolj motivirani za to, da konflikte rešujejo s pogovorom na osnovi argumentov kot pa z drugimi sredstvi¹² (v Lukšič, 2006: 13).

3.5.5) Participacija, deliberacija in volitve

(Kontra)učinke participacije in deliberacije Brennan pokaže tudi na primeru volilne pravice in je mnenja, da volilna pravica ni enaka drugim pravicam, kot so pravica do izbire partnerja, službe, avtomobila, saj te pravice vplivajo izključno na življene posameznika, medtem ko z volilno pravico ključno vplivamo tudi na življenje drugih, zato bi morali za posedovanje take pravice nositi tudi določeno odgovornost. Po tem principu bi moral vsak posameznik najprej z

---

¹² SMITH, Graham (2003). *Deliberative Democracy and the Environment*. Routledge.

določenim testom dokazati, da je sploh volilno sposoben in upravičen do posedovanja volilnega glasu, glas tistih, ki bi imeli več političnega znanja in torej več političnih kompetenc, pa bi veljal več. Gre za določeno obliko epistokracije; sistema utemeljenega na znanju, v katerem glas tistih, ki lahko dokažejo svojo politično znanje, šteje več kot glas tistih, ki o politiki in družbi ne vedo ničesar.

Brennan nadalje pokaže, da posameznikov glas ničesar ne more spremeniti in da se zato ljudje do oddaje svojega volilnega glasu nikakor ne obnašajo tako odgovorno, kot se npr. obnašajo ob nakupu novih kavbojk, pri čemer svojo odločitev pretehtajo precej bolj temeljito. Če kupimo napačne kavbojke bomo izgubili lasten denar in utrpeli lastno škodo, če pa glasujemo na volitvah neinformirano, neizobraženo in neodgovorno, pa se lahko v primeru slabe realizacije izvoljene politike zatečemo k izgovoru, da sami tako ali tako nismo mogli nič narediti in da prav naš glas zagotovo ni spremenil ničesar (Brennan, 2006: 52, 53).

Brennan tudi pokaže, da osupljivo število Američanov nima niti osnovnega znanja o politiki in da so tisti, ki ga imajo, pogosto napačno informirani; da večina posameznikov nikoli ne voli na podlagi informiranosti, temveč na podlagi principov, zgodovinskega spomina ali drugačne pripadnosti, zaradi česar glasovi v resnici niso odraz politične volje ljudstva, temveč prej odraz prepričanj, principov, mitov in legend, s čimer pa drug drugemu z volilno pravico povzročamo več slabega kot koristnega.

Medianski, povprečni in modalni nivoji političnega znanja so nizki, zato "delajo volivci glede pomembnih zadev stalno sistematične napake, ki zadevajo osnovno ekonomijo ali politično znanost" (Brennan, 2006: 20), s sorodnim razlogom pa se je že Platon (in pred njim Sokrat) bal, da bo demokratični elektorat preveč neumen, neracionalen in ignorantski, da bi lahko dobro vladal. Nekateri družboslovci menijo, da je v takem okolju demokracija v celoti precenjena, deliberacija kontraproduktivna, participacija pa nezaželena (Brennan, 2016).

3.5.6) Zagovorniki deliberativne demokracije

Kljub številnim kritikam koncepta deliberativne demokracije ima deliberacija tudi dokazano pozitivne učinke: večje zavedanje načelnosti lastnih mnenj, večje zavedanje načelnosti nasprotujočih si mnenj, večjo toleranco in slogo med ljudmi. Sogovorniki se v procesu zavejo, da njihova prepričanja niso edina, kar daje razlog za spoštovanje drugačnosti. Če ne drugega,

naj bi udeleženci deliberacije spoznali vsaj to, da obstajajo legitimni razlogi za nasprotna mnenja, čeprav se z njimi ne strinjajo ali se jim ne zdijo prepričljivi. Tisti, ki so navajeni sprejemati kompromise v vsakdanjem življenju, so istočasno tudi bolj dovzetni za navzkrižne debate (Mutz, 2006). Curato in Dryzek s kolegi (2017) ugotavljajo naslednje pozitivne učinke deliberacije: 1) deliberativna demokracija je realistično dosegljiva. Vpeljane so bile različne deliberativne inovacije v političnih sistemih in med vladnimi institucijami po vsem svetu; 2) deliberativni državljani lahko vplivajo na politike in izvajanje le-teh; 3) deliberacija je esencialnega pomena za demokracijo. Raziskave potrjujejo, da lahko deliberacija prepreči vnos novih možnosti, ki bi lahko destabilizirale proces odločanja ter oblikuje preference udeležencev v konvergenci proti enemu stališču; 4) deliberacija je več kot diskusija. Za razliko od diskusije je potrebna prisotnost odprtih ljudi, empirični dokazi pa razkrivajo, da je deliberacija bolj zapletena, kot je bilo prvotno teoretizirano; 5) deliberativne mini-javnosti npr. meščanske porote (angl. Citizens' Juries) so sposobne videti skozi simbolične politike in manipulacije; 6) participacija in deliberacija sta združljivi; 7) deliberativna transformacija vzame svoj čas. Začetna sinhronizacija umov in procesiranje informacij predstavlja dramatični prag v tranziciji k deliberaciji; 8) deliberacija je rešitev za polarizacijo skupin. Čeprav teorija trdi, da polarizirane skupine po procesu deliberacije zasedejo samo še bolj polarizirana stališča, najnovejše empirične raziskave kažejo, da deliberativne prakse lahko uspevajo tudi v globoko razdvojenih, razklanih družbah z dobrimi učinki, pri čemer deliberacija ne išče konsenza, temveč igra ključno vlogo pri oblikovanju delovnih dogovorov, s tem pa deliberacija lahko premosti verske, nacionalne, rasne in etične meje v globoko razklanih družbah (Curato in Dryzek et al., 2017).

Ker se v zadnjih desetletjih ukvarjamo predvsem z izvajanjem kampanj in političnim marketingom po principu predstavniške demokracije, smo izgubili občutek in vpogled v to, kaj demokracija pravzaprav sploh je. Ključni faktor, ki politično deliberacijo v kontekstu deliberativne demokracije loči od drugih tipov demokracije in drugih oblik deliberacije, razprave ali pogovora, je strogo določen kontekst, v katerem se mora odvijati deliberacija, predvsem pa jasen kodeks in bonton strogo racionalnega pogovora, zaradi česar politična deliberacija že prerašča iz polja pogovora v polje retorične discipline; kodeks Habermasove "situacije idealnega govora". Večina deliberativnih demokratov zagovarja idealne razmere, v katerih državljani razpravljajo med seboj na nestrasten, urejen, razumski, znanstven način. Zagovorniki deliberacije le-to pogosto branijo kot sredstvo za doseganje možnega dogovora,

spoznavanja nasprotnih stališč, črpanja izkušenj in ekspertiz, znanja drug drugega in boljšega razumevanja nians medsebojnih nesoglasij (Shapiro, 2017). Cilj diskusije “ni testiranje resnice sogovornikove pozicije, temveč kooperativno doseganje deljenega razumevanja udeležencev glede vsebin in razrešitev razlik v njihovih mnenjih”, deliberacijo pa lahko štejemo kot uspešno, “če se zgodi v razmerah, kjer je razpravljalno okolje vključujoče, če so informacije dosegljive in če je na razpolago prostor, v katerem lahko artikuliramo nasprotujoča si mnenja na spoštljiv in sistematičen način” (Curato, 2012: 427, 429). Prava deliberacija mora začetna stališča sogovornikov vedno spremeniti. “Če vrednost iz deliberacije izide povsem nespremenjena, potem je ta vrednost lahko zasebna vrednost zamaskirana kot javna norma ali pa nakazuje konsenz, ki je bil že sklenjen v prejšnjem političnem procesu” (Barber, 1984: 136). Iz tega razloga ne more obstajati močna participativna legitimnost brez trajnega govora. Če predstavniška demokracija simbolično v restavraciji prikazuje ljudi, ki glasujejo glede tega, katero jed z menija bodo izbrali, Barberjeva močna demokracija osnovana na deliberaciji in participaciji prikazuje ljudi, ki si v restavraciji izmišljajo nove menije, izumljajo nove recepte in eksperimentirajo z različnimi dietami, vse to z namenom, da bi ustvarili javni okus, ki bo pogodu celotni skupnosti, in ki bo presešel nasprotujoče si zasebne okuse, o katerih so nekoč skušali doseči konsenz (Barber, 1984: 140). Deliberativno demokracijo so podprli tudi nekdanji predsednik ZDA Barack Obama, ki meni, da že ustava ZDA vzpostavlja deliberativno demokracijo, ter nekateri posamezniki iz hierarhije kitajske komunistične partije, ki menijo, da bi lahko dopustili lokalno deliberativno demokracijo brez tekmovalnih volitev (Dryzek in Niemeyer, 2012).

3.5.7) Primeri dobre prakse

Najbolj splošen prikaz deliberativne demokracije v praksi so t. i. mini-javnosti, ki si med seboj delijo naslednje značilnosti: so posebej odobreni deliberativni forumi, ki jih običajno sponzorira vlada ali nevladne agencije, na katerih člani razpravljajo o določeni temi; člani so izbrani (skoraj) naključno, pri čemer ni izključen noben del populacije, a hkrati tudi tako, da so vključeni posamezniki z določenimi značilnostmi; deliberacijo vodi vodja foruma, ki pomaga udeležencem pri informiranju in razpravi; udeleženci dobijo posebej pripravljene informacije, dokaze na podlagi izvedenih raziskav, imajo pa tudi možnost izprašati ekspertne priče; na koncu deliberacije udeleženci pridejo do zaključka glede predmetne zadeve, na

podlagi česar pripravijo poročilo in priporočila (Pateman, 2012: 8). Empirični dokazi analize mini-javnosti kažejo, da državljani pozdravljajo in uživajo v priložnosti, da so lahko del takih forumov in da lahko razpravljajo ter da jemljejo svojo vlogo zelo resno (Pateman, 2012).

Eden od bolj znanih primerov so deliberativna srečanja in volitve v Avstraliji. Leta 2016 je bila v Melbournu izbrana mestna žirija z namenom, da spiše "Bodoči načrt Melbourn" za prihodnjih deset let (The Future Melbourne 2026 Citizens' Jury). Mestni svet je žirijo prosil, da razpravlja o javno pomembnih temah in določi načrt, po katerem se bo ravnal mestni svet v prihodnjem desetletju (Mosaiclab.com.au, 2019). Preden je žirija začela z deliberacijo, se je zvrstil širok proces priprav. Več kot dva meseca so številne organizacije in nekaj tisoč posameznikov delili svoje ideje na temo prihodnosti Melbourn. Ideje so bile nato zbrane v poročilo, o katerem je razpravljala žirija. Žirija je bila zbrana naključno, a demografsko uravnoteženo s strani meščanov, ki so nato tri tedne razpravljali preko spleta in srečanj na triinpol dnevnih osebnih sestankih, ves čas pa so imeli na razpolago tudi podporo številnih informacij, dokazov in mnenj ekspertov z različnih področij. Člani so se po koncu procesa dogovorili glede devetih ciljev in štiriinpetdesetih priorit (Mosaiclab.com.au, 2019).

Na primeru naključno izbranih članov manjših mestnih odborov je test Jamesa Fishkina pokazal, da deliberacija in informiranje ključno vplivata na izid glasovanja. Pred prejemom informacij na določeno temo je 300 do 500 izvoljenih članov najprej glasovalo glede te teme. Nato so prejeli informacije in izvedli razpravo, na koncu pa so glasovanje ponovili. "Vsi dosednji eksperimenti, ki so bili izvedeni v skladu s to metodo, kažejo, da so se nekateri udeleženci v času razprav premislili, številni tisti, ki prej "niso vedeli", pa so zdaj sprejeli odločitve. Razlika med prvim in drugim glasovanjem razkriva pomen informacij in razprave kot ključnih vidikov demokracije" (Hansen, 2005: 52). Prednost panelne direktne demokracije je možnost poglobljene predstave loterijsko izbranih predstavnikov družbe, negativna lastnost pa seveda nezmožnost sodelovanja vseh pri glasovanju. Nasprotniki tovrstne panelne direktne demokracije (ki se prej uvršča v deliberativno kot direktno demokracijo) zato raje zagovarjajo referendumsko obliko direktne demokracije, v kateri lahko glasujejo vsi državljani, razpravljati zares učinkovito pa ne more nihče (več o referendumski obliki direktne demokracije v naslednjem poglavju).

3.5.8) Prilagojena oblika sodobne deliberacije

Ker je idealno-tipsko deliberacijo v praksi nemogoče doseči, so danes dopustne meje diskurza nekoliko bolj ohlapne in dopuščajo tudi oblike “pripovedovanja osebnih zgodb, humorja, obrednih govorov, celo govoričenja”, pravzaprav vsako obliko komunikacije, “ki ni prisilna, ki je zmožna vzpodbuditi reakcijo, ki si prizadeva povezati osebna stališča v večje principe”, in ki ne temelji na “grožnjah, lažeh, zlorabi, zahtevah ... (in) političnem sprevrčanju (z namenom manipulacije konteksta, op. a.)” (Dryzek in Niemeyer, 2012). Pred letom 1990, preden je demokracija postala deliberativna, je bil demokratični ideal viden predvsem v smislu kopičenja preference in interesov v kolektivne odločitve skozi sredstva, kot so volitve in predstavništvo (Dryzek, 2000). Čeprav želijo “nekateri deliberativni demokrati vsiliti zelo ozke meje glede tega, kaj predstavlja avtentično deliberacijo, ki jo omejujejo na argument in določene pogoje”, bolj tolerantne pozicije dovoljujejo “argument, retoriko, humor, emocije, izpovedi, pripovedništvo in govornice”, edini pogoj za “avtentično deliberacijo pa je potemtakem zahteva, da komunikacija sproži refleksijo glede preference na neprisilen način”, kar pa izključuje “dominacijo skozi izkoriščanje pozicij moči, manipulacijo, indoktrinacijo, propaganda, zavajanje, groženje in poskus vsiljevanja ideološke konformnosti” (Dryzek, 2000: 2). Danes so tudi neformalne razprave cenjene kot del deliberativnega procesa. Ko spustimo lestvico pričakovanja, je možno analizirati več političnega govora.

Aktualna deliberativna doktrina zajema širšo obliko in vključuje argumentacijo, ki preiskuje, kako se z razlikami v mnenju lahko ravna v praksi. Današnja deliberativna demokracija naslavlja vprašanje, kakšno obliko deliberacije naj bi le-ta zavzela v pod-optimalnih pogojih (za razliko od Habermasove situacije idealnega govora). To predstavlja premik od klasične konceptualizacije, ki identificira sistematično podajanje argumentov, proti praktičnemu modelu, “ki prevaja deliberativno teorijo v okvir, ki zagotavlja navodila za deliberacijo v dejansko obstoječih razmerah”, te pa vsebujejo tudi retoriko, pripovedovanje zgodb, izpovedi in humor (Curato, 2012: 421, 424).

Tak pogled kritično naslavlja kompleksnost klasičnega modela deliberacije, hkrati pa v tradicijo deliberativne demokracije uvaja vrsto novih izzivov; predvsem definicijo dovoljenega odklona od situacije idealnega govora do meje, ki ne vključuje kateregakoli pogovora, saj mora deliberacija vendarle ohraniti višje standarde političnega vedenja. Curato zato konceptualizira štiri sosedne stopnje deliberacije: 1) stopnja konfrontacije (udeleženci

izrazijo svoje mnenje, sogovorniki pa izrazijo dvom o tem mnenju); 2) otvoritvena stopnja (odločitev za razrešitev razlik v mnenjih skozi kritično diskusijo – v tej fazi je treba določiti pravila in konvencije argumentacije, deliberacija se pogosto začne z rokovanjem kot simbolnim dejanjem na pripravljenost vseh vpletenih strank po racionalnem pogovoru); 3) faza argumentacije (protagonist ima pravico braniti svoje stališče in hkrati obvezo, da zagotovi pojasnila za svoje stališče, lahko pa svoje mnenje oz. pozicijo na podlagi konfrontacije tudi umakne oz. spremeni); 4) zaključna faza (vpletene stranke ocenijo obseg, v katerem so uspele razrešiti spor oz. nasprotujoča si mnenja – razlika v stališčih je razrešena, če se vpletene stranke strinjajo glede protagonistovega zagovora pozicije in če se antagonistovo nasprotovanje zaključi) (Curato, 2012).

Celo liberalna demokracija, ki se po definiciji ukvarja s spravo in kopičenjem preferenc, ki so bile definirane pred politično interakcijo, se danes izkazuje za fleksibilno doktrino, saj “nekateri liberalci dandanes dovoljujejo okoliščine, v katerih so posamezniki lahko odprti za deliberativno prepričevanje, čeprav to vključuje precejšnje omehčanje tistega, kar je bilo dolgo obravnavano kot del trdega liberalnega jedra” (Dryzek, 2000:10).

3.5.9) Predlog revizije deliberativnih zahtev

V skladu z analiziranim bi lahko kot zadostni kriterij ustrezne deliberacije v prvi fazi šteli že: 1) zavestno, strpno in racionalno soočenje nasprotnih stališč, pri čemer bi prejemnik informacij moral dokazati, da je stališče izvirne strani (oddajnika informacij) vsaj razumel, če ga že ne bo upošteval. Dokazovanje bi lahko potekalo tako, da bi prejemnik podal pisno poročilo argumentov, kot jih je razumel oz. tako, da bi povzel slišano s svojimi besedami. Če se vsebina slišanege ujema z vsebino povedanega, to lahko pomeni, da je poslušalec slišal in razumel sporočilo v celoti. Torej, če se razumevanje prejemnika ujema z vsebino, ki jo je želel komunicirati oddajnik, se tretira ta postavka deliberacije za uspešno. Če prihaja do neskladja v razumevanju, do t. i. šuma v komunikaciji, pa je treba pred nadaljnjimi koraki ta korak ponavljati toliko časa, dokler oddajnik nima zagotovila, da je prejemnik dejansko razumel vsebino, kot jo je nameraval prenesti oddajnik in da ni več šumov v komunikacijskem procesu; 2) ob tem pa taka deliberacija ne sme dodatno poslabšati izhodiščnih pozicij in odnosov med vpletenimi strankami.

V pogojni drugi fazi deliberacije bi lahko zahtevali, da se mora vsaka od vpletenih strani odpovedati vsaj eni poziciji (in hkrati vse vpletene strani v enakem številu) v ideji približevanja h kompromisni sredini.

3.5.10) Zaključek

Participacijo rabimo, ker potrebujemo aktivne ljudi, deliberacijo želimo, da ne bi ljudje ostali preveč ozkogledi in sovražno nastrojeni. Vse to v želji po popolnejši in bolj harmonični družbi. Deliberacija je od sogovornikov izvorno zahtevala zastopanje različnih stališč, pripravljenost biti konfrontiran z drugačnostjo, ob tem odprtega duha za sprejem kritik, etično posredovanje utemeljenih nasprotnih predlogov, ponotranjenje slišane, odstranitev nepodpornih predlogov in upoštevanje smiselnih na način, da bo vsako stališče vseh sogovornikov na koncu debate drugačno od izhodiščnega; drugačno v smislu boljšega, še višjega ideala ob predpostavki, da je vsak sogovornik oborožen z znanjem, ne samo na izbrano temo, temveč je tudi na splošno intelektualno izobražen ter v svojem bistvu strpen, tolerant, etičen in sposoben skoraj jezusovske ljubezni do vseh drugačnosti in nasprotnikov.

Doseganje višjih sfer realnosti, višje resnice, je neskončno plemenit, a ob odsotnosti navedenih lastnosti v večjih množicah nedosegljiv ideal. Le posebej izobraženi, izkušeni, nadarjeni in drugače zvezirani posamezniki so iz politične konfrontacije nasprotujočih si idej sposobni potegniti višjo resnico ter s tem preseči samega sebe in še bolj odločno in uravnoteženo participirati. Morda so takih transcedentalnih veščin sposobni profesionalni politiki ali guruji, nikakor pa ne, kot jasno kažejo raziskave Mutzove in Brennana, večje množice navadnih ljudi. Ljudje stremijo k uniformnosti in v svoji skupnosti ne želijo izstopati, zato svoja politična stališča v imenu dobrih odnosov bodisi potlačijo bodisi se obdajo s skupino ljudi, ki deli enaka stališča, kjer je možnost za konflikt minimalna. Hibbing in Theiss-Morse¹³ (v Mutz, 2006: 90) trdita, da je deliberacija slaba oz. vsaj nekoristna za demokracijo, da pogosto vodi v dodatno polarizacijo nasprotujočih si mnenj, kar lahko rezultira v verbalnem in celo fizičnem nasilju. Deliberacija ima negativen učinek na politično participacijo, ker povzroča apatijo in izgubo interesa v konfliktno nabitih zadevah. "Politologi

---

¹³ HIBBING, John. R., THEISS-MORSE, Elizabeth (2002). *Stealth Democracy: Americans' Belief about How Government Should Work*. Cambridge University Press.

lahko svetujejo izpostavljenost kontra mnenjem kot načinu za doseganje superiornega politično-odločevalskega procesa, a se mnogi sprašujejo o vrednosti take izpostavljenosti”, predvsem v primeru, ko je s konfrontacijo soočen nekdo, “ki ne more sprejeti jasne odločitve ... Take deliberativne posameznike imenujemo mlahave” (Mutz, 2006: 103).

Soočenje nasprotnih mnenj včasih deluje kontra-produktivno in iz posameznika izvabi distanco do nasprotnega mnenja, neizogibno pa tudi do lastnega mnenja. Ob spoznanju, da naša resnica ni edina, in da je tam zunaj še veliko resnic, vsaka od njih tako ali drugače utemeljena, je posamezniku težko obdržati neomajno vero vase in v ideal, ki poganja participativna politična gibanja. Kot pokaže Mutzeva, deliberacija povzroča “hamletizacijo”, sindrom neodločnosti “bi, ali ne bi”. Deliberacija res umiri pogosto preveč razgrete strasti, ki jih zaneti participacija, a lahko hkrati dokazano doseže tudi neželen rezultat; posameznik ob nasprotujočih si mnenjih postane modrejši, vendar istočasno tudi manj zainteresiran za nadaljnjo participacijo.

Preveč informacij lahko zaduši akcijo. “Sodobne korporativno-svetovalne knjige govorijo o stanju imenovanem analizna paraliza (angl. Analysis Paralysis) kjer zbiranje preveč informacij in preveč premišljevanja na način “po eni strani, a po drugi strani” vodi v škodljivo stanje iniciacije ... Soočenje mnogih razumov in premlevanje mnogih možnosti glede posamezne teme je pogosto nepotrebno in kontraproduktivno” (Mutz, 2006: 103). “Prav tako lahko od državljanov pričakujemo preveč v prepričanju, da bodo pokazali moralni pogum, da bodo kultivirali “povečano umsko sposobnost” in da bodo priznavali nasprotujoče si vrednote. Medsebojno razumevanje je dobrina, za katero se je treba zavestno odločiti in jo gojiti tudi s pomočjo vzpostavljanja političnih pogojev, saj so nerazumevanje, zavračanje, umik in konflikt prav tako možne rešitve” (Lukšič, 2006: 18).

Želimo si, da bi bili državljani politično aktivni in strankarski, a hkrati ne obkroženi z enako mislečimi. Želimo, da bi bili soočeni z vsemi nasprotnimi stališči, a hkrati ne paralizirani zaradi vseh nasprotujočih racional. Želimo tesno sodelujoča omrežja skupinskega zaupanja, vendar med ljudmi, ki si pogosto nasprotujejo. In želimo si pogoste konverzacije, ki vključuje politično nestrinjanje, a ki hkrati nima nobenih posledic na medsebojne odnose med ljudmi. Najmanj, kar lahko rečemo, je, da je tak seznam zelo težko uresničiti (Mutz, 2006: 125).

“Demokratska deliberacija ... zahteva formo presojanja, ki jo po H. Arendt imenujemo povečana umska sposobnost ... Razvoj povečane umske sposobnosti povzroča in je hkrati posledica oblikovanja takšne stopnje moralnega poguma posameznika, da upošteva in priznava moč argumentov, ki jih ponujajo različni udeleženci, kljub temu da se z njimi ne

strinja” (Lukšič, 2006: 15). Le malo ljudi pa je sposobnih tovrstne samorefleksije in samopreseganja. Če želimo vzpostaviti deliberativni koncept demokracije, bi morali najprej vzgojiti ljudi, to pa zahteva čas ter redno izvajanje vaj iz razprave, strpnosti, spoštovanja, komunitarizma. A to še ne pomeni, da moramo čakati, da bodo ljudje množično bolj dovzetni za deliberacijo, temveč da moramo najprej kriterije zahtevnosti toliko spustiti in humanizirati, da bo teh kriterijev razprave sposobnih bistveno več ljudi.

Cilj deliberativne demokracije je družba, ki je bolj strpna do drugačnosti, žal pa je taka družba tudi politično bolj ambivalentna in neparticipativna. Jasne rešitve za združitev Mutzeva sicer ne poda, izpostavi pa, da bodo morali politični teoretiki v prihodnje modelirati koncepte iz bistveno bolj praktičnih in ne nujno strogo normativnih predispozicij. Potrebujemo politični model, ki bo uporaben v praksi, ne samo normativno dovršen na papirju.

Po desetletjih razvoja deliberativne teorije, misli in izobraževanja ljudi v tej ideologiji, lahko kljub številnim kritikam v skladu z najnovejšimi raziskavami vseeno povzamemo, da ima deliberacija zagotovo pozitiven političen in družbeni učinek in da je ta stopnja v demokratičnem procesu ne samo možna in potrebna, temveč da je predvsem njen integralni del, ki po logični strukturi razvojnega procesa politik nastane takoj po oz. istočasno kot participativni element demokracije. Zares je težko ločiti deliberacijo od participacije, saj deliberacija je participacija. Če je politična razprava deliberacija, potem je politična akcija participacija. Vsaka deliberacija se začne s participacijo, in hkrati se vsaka deliberacija nadaljuje s participacijo. Preprosto, procesa sta zavita drug v drugega v tridimenzionalnem prostoru in ne v dvodimenzionalnem kontekstu dojemanja hierarhije enega nad drugim.

3.5.11) Analiza

Prednosti: nudi alternativni pogled na domišljeno resnico, miri preveč razgrete strasti, kontrolira nastrojenost, širi intelektualna obzorja, spodbuja tolerantnost, ni političnih pretresov, dosega stališča medianskega volivca, zahteva soočenje z alternativnimi pogledi, vzpodbuja strpnost.

Slabosti: zahteva izredno odprtega in h konsenzu usmerjenega državljana, razgledanega, inteligentnega in emocionalno zrelega človeka, povzroča neodločnost, pasivnost, konformizem, traja dolgo časa, je drag proces.

Iz konteksta izpeljane teze deliberativne demokracije:

Teorija deliberativne demokracije predpostavlja, da je poglobljen pogovor najboljši povod za razvoj racionalnih politik, zmanjševanje trenj in razlik med nasprotno mislečimi, da je vsak posameznik sposoben izvajati deliberativna pravila, ter da je deliberacija bolj pomembna kot participacija. Informiranost pripomore k samozavestnim odločitvam.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: podporna teorija; Stabilnost: labilen; Fleksibilnost: fleksibilen; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: ne; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: ne; Izvršilnost: ne; Formalni nadzor: ne; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: ne; Likvidnost: ne; Hitrost: počasen; Povezovalnost: individualen; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir; Enakovrednost: da; Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne; Strokovno predznanje: da; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da (revidirana teorija) – ne (izvorna teorija); Aktualnost: da.

Raziskave kažejo, da ljudje niso sposobni izvajanja strogih pravil deliberacije, da le-ta lahko prepad med nasprotno mislečimi celo poveča, ter da pogovor in veliko število informacij prej oslabi pozicije posameznika, kot pripomore k samozavestni odločitvi. A raziskave istočasno kažejo, da deliberacija dejansko pripomore k odločitvam, saj pred procesom neodločeni kandidati po procesu lahko zavzamejo določeno pozicijo. Deliberacija torej razlike med posamezniki lahko poveča, a jih hkrati tudi zmanjšuje. Na podlagi navzkrižnih ugotovitev je težko sprejeti ali zavrniti temeljne premise deliberativne demokracije. Z gotovostjo pa lahko rečemo, da je bila teorija od svojega nastanka pod prisilo napačno zastavljenih izhodiščnih tez primorana močno evolvirati, devalvirati svoja pričakovanja, ter se s tezami posledično precej prilagoditi. Ugotovimo lahko, da je teorija deliberativne demokracije zaradi številnih internih nekonsistentnosti, napačnih in predvsem previsokih pričakovanj prešibka, da bi jo lahko tretirali kot samostojno teorijo demokracije. Sprejeti jo je treba predvsem kot obvezni element znotraj demokracije kot take, ki pa sam od sebe ne more preživeti in za protitež in podporo potrebuje pomočnika; še najmanj kak drugi element demokracije. Ugotovili smo že, da je njen pomočnik lahko element participacije in element aktivne družbene reakcije (v analizi poglavja participativna demokracija).

Ugotovimo lahko, da deliberacija in participacija hodita druga z drugo v roki kot idealen par, jing-jang, ki skupaj naslavljata človeka v celoti. Participacija in deliberacija nista ločena in nikakor ne samostojna tipa demokracije in ne samostojno stabilni demokratični teoriji, zato ju ne moremo obravnavati ločeno. Participacija in deliberacija sta v vseh možnih pogledih dokazano dve plati istega kovanca, nerazdružljivi in obvezno sodelovalni, istočasni, hkratni.

Za konec moramo ugotoviti, da tako teoriji participativne kot deliberativne demokracije pomanjkljivo obravnavata elemente samega fizičnega odločanja, in da so elementi izvrševanja politik povsem odsotni ter da ju tudi zato ne moremo obravnavati kot samostojni demokratični teoriji – v kontekstu sodobnega prevladujočega režima demokracije sta obe teoriji kritično odvisni od predstavnštva (in vmesne faze sprejemanja odločitev, kot bomo videli nadalje).

A ker mora posameznik v strogo tehničnem smislu zaradi sosledja elementov v praksi najprej sprožiti akcijo (participacija), preden lahko pričakuje reakcijo (deliberacija), bom participativno fazo demokracije v formuli transdemokracije (kasneje) zapisal pred deliberacijo.

Participativna demokracija, deliberativna demokracija in direktna demokracija (kot bomo videli v naslednjem poglavju) tvorijo neločljivi trojček in predstavljajo osnovo demokracije kot take. Predstaviška demokracija (kot bo tudi razvidno kasneje) pa je participacijo zreducirala na splošno volilno pravico, deliberacijo privatizirala, direktno udeležbo pa strogo omejila in pogosto kar ukinila. Sklicevanje na vsako od posameznih variant demokracije je prešibko izhodišče za vzpostavitev vezne enote družbenega sistema, ki bi natančneje odražal kompleksnost aktualne globalne družbe in njeno heterogenost. Transdemokracija mora zato stopiti ven iz okvirov idealnih modelov ter poiskati presečišče principov participativne, deliberativne, direktne, predstaviške ter drugih tipov demokracije, kot bomo videli kasneje.

3.6) Direktna demokracija – sodobna (instrumentalna) direktna demokracija

3.6.1) Uvod

Upadanje interesa za demokracijo je mit, ki izvira iz konfuznega in napačnega, vsekakor na ravni globalne družbe nezadostno definiranega razmerja in poznavanja razlik med predstaviško demokracijo in demokracijo. Ljudje si ne želijo manj demokracije; ravno

obratno, želijo si več demokracije. Najčistejša oblika vladavine ljudstva je direktna oz. neposredna demokracija, t. i. čista demokracija, kjer volilno upravičeni državljani neposredno razpravljajo in sprejemajo politične odločitve, člani vlade pa so za izvrševanje tako potrjenih politik izbrani s postopkom loterijske, naključne izbire. Če želijo državljani informirano sprejemati odločitve, pa se morajo pred glasovanjem za takšno ali drugačno opcijo med seboj najprej posvetovati in uskladiti; pogovoriti.

Kot smo ugotovili v prvem delu drugega poglavja, je bilo fizično mesto pogovora v antični direktni demokraciji določen javni kraj (pogosto mestni trg), kjer so se zainteresirani volilni upravičenci zbrali in neposredno pogovorili o temah s posameznega področja ter svojo odločitev potrdili ali ovrgli z glasovanjem (Blackwell, 2003). Odločitev so nato posredovali uradnikom, ki so jo bili dolžni sprejeto izvršiti. Prava direktna demokracija zahteva udeležbo volilno upravičenih državljanov v procesu odločanja, njihovo poznavanje širokega nabora tematik, izobraženost ter razpolaganje s prostim časom, kar je za večino običajnega prebivalstva v praksi neizvedljiva naloga. Iz teh razlogov se čisti obliki direktne demokracije pogosto očita elitizem, saj so se tudi v stari Grčiji tega modela zares lahko posluževali le državljani višjega sloja (ibid.). Kot bomo videli kasneje, je bila čista demokracije možna le v malo številnih družbah in na teritorialno precej omejenem prostoru.

Proces političnega odločanja, v katerem imajo državljani zadnjo besedo o tem, kakšne odločitve bodo sprejete, datira sicer 2500 let nazaj v preteklost, a je bila demokracija, potem ko jo je ukinil Aleksander Veliki, pozabljena za pribl. 2000 let. Čeprav so direktno demokracijo vmes v omejenem obsegu izvajali v nekaterih srednjeveških švicarskih mestih, je zibelka moderne demokracije francoska revolucija, ki je vpeljala obvezni nadzorni ustavni referendum in progresivno pravico državljanov do iniciativ (Kaufmann, 2019). Civilne iniciative in referendume je po letu 1848 v stalno prakso kot prva država vpeljala Švica.

3.6.2) Vrnitev direktne demokracije

Ker je razočaranje nad predstavniško demokracijo vedno večje, je direktna demokracija na lokalni in regionalni ravni v strmem vzponu. Kar 113 od 117 demokracij po svetu danes svojim državljanom ponuja možnost uporabe referenduma, civilnih iniciativ ali obojega (Kaufmann in Mathews, 2018). Od leta 1980 je imelo približno 80 % vseh držav na svetu vsaj

en nacionalni referendum ali civilno glasovanje glede zakonodaje ali ustavnega vprašanja. Več kot polovica nacionalnih ljudskih glasovanj v celotni zgodovini sveta je bilo izvedenih v zadnjih 30 letih. “Do maja 2018 je bilo izvedenih skoraj 2000 nacionalnih javnih glasovanj na temo konkretnih zadev, od tega 1059 v Evropi, 191 v Afriki, 189 v Aziji, 181 v S in J Ameriki ter 115 v Oceaniji”, in to zgolj na nacionalnem nivoju, pri čemer moramo vedeti, da npr. Nemčija, ZDA in Indija “ne dovoljujejo glasovanja naroda glede ključnih zadev na nacionalni ravni, podpirajo pa direktno demokracijo na lokalni in regionalni ravni”, število takšnih lokalnih iniciativ in uporabe orodij direktne demokracije pa je moč meriti v desetisočih (ibid.). Več kot tretjina vseh referendumov, ki so se kadarkoli zgodili na nacionalni ravni, je bila izvedenih v Švici (Kaufmann, 2019).

Altman (2014) v obširni analizi globalne uporabe orodij direktne demokracije v zadnjih 25 letih ugotavlja, da uporaba instrumentov oz. orodij direktne demokracije ni razlog za t. i. šibke demokracije, temveč njihova posledica. Analiza je bila izvedena na empiričnih podatkih o uporabi različnih instrumentov direktne demokracije med leti 1985 in 2009 na vzorcu vseh držav sveta. Raziskava zazna 949 registriranih uporab instrumentov direktne demokracije, od katerih jih je bilo 328 iniciiranih od spodaj in 621 od zgoraj. V enem posameznem letu (l. 2009) jih je bilo največ, kar 29 izvedenih v Azerbajdžanu. Iniciative od-spodaj-navzgor (klasifikacija sledi spodaj) najpogosteje (90 % vseh dogodkov) uporabljajo v Švici, Italiji, Liechtensteinu, Urugvaju, Latviji, Litvi in na Madžarskem. Predsedniške demokracije in vojaške diktature uporabljajo več iniciativ od-zgoraj-navzdol kot parlamentarne demokracije.

Direktna demokracija in skozi njo procesi deliberacije in participacije dajejo državljanom občutek večje vključenosti v družbo in posledično večjo strast do ustreznega upravljanja le-te, je pa direktna demokracija že sama po sebi človekova pravica, saj spada med temeljne človekove pravice v skladu z 21. členom Univerzalne deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1948, “po kateri se ima vsakdo pravico udeležiti vodenja javnih zadev, direktno ali posredno skozi svobodno izbrane predstavnike” (Kaufmann, 2019).

3.6.3) Delovno preimenovanje direktne demokracije

Med antičnim in modernim pojmovanjem direktne demokracije (v kontekstu prevladujoče predstavniške demokracije je direktna demokracija danes zreducirana na pojav in uporabo

orodij direktne demokracije) je prevelika razlika, da bi lahko normativno govorili o isti vrsti in demokratični teoriji. V interesu nepoglabljanja že tako preveč poglobljene krize razumevanje tega, kaj demokracija sploh je (kot ugotavljam v tej raziskavi, se je demokracija kot taka pod vsemi plastmi in interpretacijami v zgodovini skoraj popolnoma izgubila), antične direktne demokracije ne bom enačil s sodobno direktno demokracijo. Čisto obliko starogrške direktne demokracije je treba zaradi jasnejšega razumevanja koncepta ločiti od bolj omejene sodobne oblike direktne demokracije, za katero normativno zadostuje že zgolj obstoj določenih instrumentov (Altman, 2014), ki državljanom omogočajo neposredne odločitve mimo predstavnikov v parlamentu.

V sodobnem političnem kontekstu se obe verziji direktne demokracije normativno razlikujeta dovolj, da ju je vredno ločiti tudi semantično. Direktno demokracijo v sodobnem kontekstu, zreducirano na uporabo orodij oz. instrumentov direktne demokracije, bom zato imenoval "sodobna (instrumentalna) direktna demokracija". Antična demokracija po naravi vsebuje elemente direktne, deliberativne in participativne demokracije (kot smo spoznali v prejšnjih poglavjih), medtem ko sodobna (instrumentalna) direktna demokracija ne vsebuje nujno ne deliberacije in ne participacije v smislu, kot ga obravnavam v kontekstu te naloge; sodobna (instrumentalna) direktna demokracija se v sodobnem kontekstu uporablja predvsem kot dopolnilna dejavnost predstavniški demokraciji ali iliberalnim demokracijam.

3.6.4) Orodja sodobne (instrumentalne) direktne demokracije

Altman (2014) ločuje uporabo instrumentov direktne demokracije na:

1) tiste, ki jih lahko iniciirajo in uporabijo predstavniki države po modelu od-zgoraj-navzdol (top-down) z različnimi nameni: da bi zaobšli druge politične institucije (npr. parlament) in neposredno sprejeli določeno odločitev; da bi ustvarili vtis demokratičnega sistema; da bi pokazali politično moč ali utrdili psihološko povezavo med državljanji in vlado; da bi preložili odgovornost za sprejetje težavnih politik na državljane in se s tem izognili politični odgovornosti za sprejetje potencialno slabe odločitve. Vlada sproži taka orodja tudi glede tem, ki že po zakonu zahtevajo razpis referendumov npr. glede ustavnih zadev, teritorialnih zadev, samostojnosti ipd.;

2) in na tiste, ki jih lahko iniciira civilna družba po modelu od-spodaj-navzgor (bottom-up), ki jih imamo oz. bi jih morali imeti v mislih, ko govorimo o direktni demokraciji. Ta orodja

služijo izražanju nezadovoljstva državljanov z vladajočo infrastrukturo, parlamentom, predsednikom, vlado, posameznim zakonom. V družini orodij, ki jih lahko uporabijo državljan, so civilni referendum, s katerimi družba predlaga nove zakone, popravke starih zakonov ipd., peticije, s katerimi državljan parlamentu predlagajo razpravo na določeno temo, in odpoklic, s katerim državljan lahko razrešijo izvoljenega uradnika.

V kontekstu sodobne (instrumentalne) direktne demokracije torej ločimo štiri orodja: 1) referendum iniciiran s strani države od zgoraj navzdol (ki ga tehnično ne bi smeli uvrščati med orodja direktne demokracije – več spodaj); 2) civilna iniciativa oz. referendum, ki se začnejo na pobudo civilne družbe od spodaj navzgor; 3) peticija oz. tematski predlogi, ki jih z namenom opozorila na določeno temo pripravi civilna družba za obravnavno v parlamentu in; 4) odpoklic, s katerim civilna družba lahko prekliče trajanje mandata izvoljenega predstavnika pred siceršnjim iztekom trajanja mandata.

Iniciativ od zgoraj-navzdol ne bi smeli zares šteti k praktični klasifikaciji direktne demokracije, ki je oz. bi morala biti rezervirana za ljudi in ne za že izvoljene predstavnike, kar posredno pokaže tudi na to, da so sodobne definicije direktne demokracije pogosto preohlapne in ne reflektirajo celovitega duha izvirne ideje čiste direktne demokracije. “Top-down” model je namreč prisoten predvsem v nedemokratičnih in šibko-demokratičnih državah. Izkoriščajo ga diktatorji ali avtorski voditelji v navidez demokratičnih, a sicer avtoritarnih režimih, da bi državljanom in svetovni javnosti pokazali, da uživajo popolno legitimiteto. “Bottom-up” initiative, ki jih v nedemokratičnih režimih sploh ni zaznati, v šibko-demokratičnih pa so redke, pa odločilno pripomorejo pri zagotavljanju ravnotežja med potencialno zlorabo položajev, ki so ji podvrženi izvoljeni predstavniki in stranke v demokratičnih režimih. To je dodaten dokaz za to, da “top-down” iniciativ ne moremo šteti v kategorijo direktne demokracije in hkrati dokaz, da sistemov, kjer državljan nimajo na razpolago orodij, s katerimi lahko redno in kadarkoli vplivajo na politike in jih sankcionirajo za neustrezno opravljanje svoje funkcije, ne moremo imenovati kot demokratične. Tudi sistemov, kjer je edini učinkoviti instrument demokracije zgolj volilna pravica vsake toliko let, ne pa tudi možnost hitre razrešitve problemov med mandatom in možnost takojšnjega odpoklica izvoljenih predstavnikov, ne moremo imeti za polno demokratične. To sicer še ne pomeni, da so taki sistemi manj učinkoviti kot zares demokratični, ali da so slednji res najboljši način upravljanja družbe, je pa nedvomno, da bi take sisteme normativno morali imenovati drugače

kot demokratične, ker vsebujejo premalo elementov, ki jih normativna definicija demokracije zahteva.

Priročnik "Direct Democracy: The International IDEA Handbook" (Beramendi et al., 2008) predstavlja številne predloge za vpeljavo elementov direktne demokracije v državah po vsem svetu, ponuja primere dobrih praks in analizo stanja direktnih demokracij v letu 2008.

Tudi IDEA analizira in prepoznava štiri mehanizme direktne demokracije, t. i. štiri tipe oz. oblike direktne demokracije: referendum, civilne iniciative, vsebinske iniciative oz. peticije in odpoklic, ki državljanom omogočajo neposreden dostop do (ne)zavezujočega sprejemanja odločitev, kar v praksi lahko izpade kot navidezna oblika direktne demokracije, ki pa to, kot že opredeljeno zgoraj, nikakor ni.

1) Referendum je državno iniciiran postopek, ki daje volivcem neposreden glas glede določenega političnega, ustavnega ali zakonodajnega vprašanja in drugih tem. Razpiše ga vladni organ, ko se odloči, da bo zahteval glasovanje o določenem vprašanju, da bo glede določenega vprašanja za mnenje vprašal ljudstvo, ali ko je takšno glasovanje potrebno že na podlagi ustave ali druge zavezujoče pravne ureditve. Rezultat referenduma je lahko pravno zavezujoč v skladu z zakonom, s katerim se razpiše, lahko pa ga uradni organi uporabijo zgolj za posvetovanje z javnostjo (Beramendi et al., 2008). "V obveznem referendumu morajo biti določene teme predložene v potrditev ljudstvu, npr. ustavna dopolnila ali spremembe, članstvo v mednarodni organizaciji, širitev EU ipd." (Feld in Kirchgaessner, 2003; Democracy-international.org, 2019). Obvezni referendum podvrže zakonski osnutek (pripravljen s strani političnih elit) zavezujočemu glasovanju ljudstva. To je danes najbolj splošna oblika direktne zakonodaje.

2) Civilne iniciative oz. pobude državljanov (civilni referendumi) omogočajo volivcem, da predlagajo in glasujejo glede političnega, ustavnega ali zakonodajnega ukrepa. V principu gre za referendum, ki ga predlagajo državljani in ne vladni organ. Za začetek postopka glasovanja morajo predlagatelji najprej zbrati dovolj podpisov podpore v skladu z zakonom, na podlagi katerega je iniciativa predlagana. Pobude državljanov lahko obravnavajo nove zakonske predloge, obstoječo zakonodajo, preklic ali dopolnitev le-te in razne ustavne ukrepe. Tako kot pri referendumih je izid glasovanja lahko pravno zavezujoč ali posvetovalne narave v primeru t. i. posvetovalnega referenduma, odvisno od določb zakona, ki je podlaga za glasovanje (Beramendi et al., 2008). Civilni referendum lahko poteka na direkten način, pri čemer se predlog postavi na končno glasovanje neposredno državljanom, ali na posreden način, pri

čemer se uspešen predlog najprej predstavi zakonodajni veji oblasti in se ji ponudi možnost za razpravo na temo in šele če parlament glede tega ne stori ničesar, se vprašanje postavi na javno glasovanje. Civilni referendum lahko deluje kot pravica veta, ki ga državljani izrečejo predlogom podanim s strani vlade in parlamenta. Referendumi in iniciative služijo kot korektiv političnih odločitev etabelirane politike v tendenčni smeri k medianskemu volivcu (Feld in Kirchgassner, 2003: 6). Rezultati referendumov iniciiranih na poziv državljanov bi morali biti vedno zavezujoči in ne zgolj posvetovalni, saj lahko postanejo volivci v primeru, da se njihovih glasov ne jemlje resno, frustrirani (Beramendi et al., 2008: 80).

3) Vsebinske pobude oz. peticije so postopki, s katerimi lahko državljani zahtevajo uvrstitev določenega vprašanja na dnevni red zakonodajne skupščine; peticije služijo kot možnost predlaganja novih politik, ki jih zapostavlja politični establishment. Tako kot pri pobudah državljanov morajo tudi peticije zbrati zakonsko predpisano minimalno število podpisov, da se lahko posredujejo zakonodajalcu v nadaljnjo obravnavo. Za razliko od postopka, ki je bil uporabljen za pobude državljanov, javno glasovanje v primeru peticij ne poteka, je pa obravnava sprejete agende za uradni organ zavezujoča (Beramendi et al., 2008).

4) Odpoklic omogoča državljanom glasovanje o morebitnem odpoklicu kateregakoli prej uradno izvoljenega uradnika, še preden se mu sicer izteče mandat (Fath-Lihic, 2016). Čeprav je postopek odpoklica pogosto podoben procesu civilnih iniciativ, se odpoklic ukvarja le z vprašanjem odstranitve osebe iz javne službe, zato je izid vedno zavezujoč (Beramendi et al., 2008). Odpoklic se lahko nanaša samo na enega člana oblasti, ali pa na širši krog javnih uslužbencev, zakonodajalcev, sodnikov. Če je postopek odpoklica preveč enostaven, lahko pripelje do zlorabe orodja odpoklica. Če je postopek zakonsko prezahteven, pa lahko postane neučinkovit in državljane odvrne od uporabe (ibid: 123).

Med širša orodja direktne demokracije nekateri všttevajo tudi participativno snovanje proračunov in deliberativne mini-javnosti, ki smo jih obravnavali v prejšnjih poglavjih.

3.6.5) Referendumske omejitve in posebnosti

Referendumi so bolj pogosti na teme izrednega političnega ali ustavnega pomena, kot pa na teme vsakodnevnih vprašanj, npr. referendum o ustavni pogodbi Evropske unije, ki so bili leta 2005 izvedeni v Španiji, Franciji, na Nizozemskem in v Luksemburgu, ter referendum o

sprejetju evra na Danskem leta 2000 in na Švedskem leta 2003 (Beramendi et al., 2008: 13). Določene teme so lahko izključene iz procesa referendumskega odločanja; v Urugvaju z instrumenti direktne demokracije državljani ne morejo glasovati na temo zakonov povezanih s fiskalno politiko ali zakoni, ki se nanašajo na izvršno oblast (npr. zakoni o pokojninah javnih uslužbencev) (ibid.: 15).

Obstajajo tudi druge omejitve oz. zakonske zahteve pri oblikovanju referendumskih, predvsem civilno iniciiranih vprašanj npr. minimalno število zbranih podpisov, ki jih morajo zagotoviti predlagatelji iniciative, preden lahko postavijo vprašanje na javno glasovanje. V Švici morajo predlogi glede spremembe ali zavrnitve sprejetega zakona zbrati najmanj 50.000 podpisov ali odobritev vsaj osmih kantonalnih svetov in to v roku največ 90 dni po sprejetju takega zakona. V Italiji je treba za soroden poseg zbrati 500.000 podpisov ali odobritev petih regijskih svetov, se pa lahko tak postopek nanaša na katerikoli zakon ne glede na to, koliko časa je že v veljavi (Beramendi et al., 2008). Na Madžarskem in v Sloveniji mora predlog podpreti 2 % do 3 % vseh volilnih upravičencev, v Urugvaju pa do 25 %. Pomembno je upoštevati tudi čas, v katerem mora biti zbiranje podpisov zaključeno (npr. v nekaj mesecih) (Altman, 2014).

Če je vprašanje zbralo dovolj glasov podpore in če je postavljeno na javno glasovanje, obstajajo tudi zakonsko določene meje najnižje volilne udeležbe. Kvorumi volivcev, da je glasovanje sploh veljavno, se razlikujejo od države do države. V Italiji mora voliti najmanj 50 % volilno upravičenih državljanov, v Kolumbiji zadostuje 25 % (Beramendi et al., 2008: 16, 17). Ponekod se zahtevajo tudi t. i. dvojne večine. V Avstraliji mora nacionalni referendum doseči splošno nacionalno večino volilnih upravičencev in hkrati večinsko udeležbo v vsaj štirih od šestih avstralskih držav. V Švici morajo biti ustavni predlogi podprti s strani večine volilno upravičenih državljanov tako na nacionalni ravni kot v večini kantonov, sicer referendum ni uspešen (ibid.: 18).

3.6.6) Koraki za pripravo civilnega referendumu

Tipični koraki za pripravo civilno iniciiranega referendumu so naslednji: snovalci predloga morajo imeti dovolj znanja s predmetnega področja in idejo, kako posamezen problem izboljšati. Sledi faza organiziranja notranje skupine za pripravo predloga, snovanje osnutka,

naslova in registracija pri ustreznem državnem organu, ki nato preveri legalnost predloga. Če je predlog vsebinsko in zakonsko ustrezen, začnejo snovalci predloga uradno nagovarjati volivce in zbirati podpise, ki morajo biti zbrani v določenem zakonsko določenem roku (npr. 6 mesecev od potrditve predloga s strani državne komisije). Ko (oz. če) snovalci zberejo dovolj podpisov, le-te predložijo ustreznemu državnemu organu v oceno in potrditev ustreznosti zbranih podpisov. Sledi faza interakcije z zakonodajalcem oz. parlamentom, ki se lahko odloči, da bo predlog prevzel v svojo obravnavo in morebiti ponudil določene alternative predlogu. Če temu koraku ni zadoščeno, sledi uradna certifikacija predloga pri ustreznem državnem organu in uradna potrditev, da je referendumsko vprašanje možno podati na uradno glasovnico. Sledi faza kampanje tako podpornikov predloga kot tistih, ki predlogu nasprotujejo, kampanja pa traja vse do dneva volitev. Po končanih referendumskih volitvah je možno podati določene ugovore in pozive v primeru ugotovljenih nepravilnosti. Če je celotna procedura stekla ustrezno, in če je bil referendum ustrezno podprt, sledi faza implementacije sprejete vsebine (Beramendi et al., 2008: 130–140).

3.6.7) Prednosti in slabosti sodobne (instrumentalne) direktne demokracije

Med prednosti se običajno prišteva dejstvo, da glas v direktni demokraciji dejansko šteje (v predstavništvu imajo volivci občutek, da se njihov glas izgubi, v direktni demokraciji pa lahko vsak posameznik kaj pove, kar volivce vzpodbuja, da postanejo bolj politično aktivni in vedoželjni) (Ayres, 2019). V direktni demokraciji mora vladati popolna transparentnost, vlada mora zagotoviti natančne in popolne podatke državljanom, to pa vzpodbuja odprto in transparentno komunikacijo med vlado in državljani. Družba je srečnejša v sistemu direktne demokracije, saj ji omogoča, da sama kontrolira kvaliteto svojega življenja (ibid.). Direktna demokracija lahko deluje kot koristen opomin vedenju izvoljenih predstavnikov (Beramendi et al., 2008: 19). Služi kot varovalka pred zlorabami položajev izvoljenih predstavnikov, izkazuje visok nivo zadovoljstva s politikami, sprejetimi na tak način, doprinaša h kolektivni zavesti in povezanosti družbe¹⁴ (Schmidt v Altman, 2014: 157) in prispeva h kvaliteti demokracije z zagotavljanjem nadomestnih kanalov politične artikulacije (Beramendi et al., 2008: 19). Državni uradniki so lahko odpoklicani pred iztekom mandata. Nekateri menijo, da

---

¹⁴ SCHMIDT, Manfred G. (2002). Political Performance and Types of Democracy: Findings from Comparative Studies. *European Journal of Political Research* 41 (I). 147–163.

je pomanjkljivosti predstavniške evropske demokracije možno revitalizirati z večjo uporabo direktne demokracije (Youngs, 2018).

Med slabosti se običajno prišteva dejstvo, da je v neposredni demokraciji težko sprejemati odločitve. Ker lahko vsakdo prispeva k razpavi, je težko sprejemati hitre odločitve (Ayres, 2019). Številni niso pripravljeni investirati časa v tak politični angažma. Direktna demokracija je zelo draga (izobraževanje ljudi glede konkretnih tem, izvedba glasovanja). Vedno je prisoten potencial za manipulacijo, saj tisti z večjo socialno in finančno močjo bistveno lažje vplivajo na mnenje. Direktne demokracije so lahko regulativne nočne more, saj bi bilo sprejemanje vsake najmanjše vladne odločitve v kontekstu čiste demokracije praktično nemogoče. Navaden državljan naj bi bil nezmožen sprejeti informirane in racionalne odločitve o zelo kompleksnih zadevah¹⁵ (Gamble v Altman, 2014), hkrati pa naj bi bila direktna demokracija ranljiva za manipulacijo s strani močnejših večin nad šibkimi manjšinami. Altman meni, da so to neutemeljeni argumenti, saj so bili v zgodovini “parlamenti in vlade prav tako pogosto zlorabljeni” (2014: 3). Civilno iniciirana orodja direktne demokracije niso namenjena rušenju legitimnosti predstavniških institucij in parlamentov in niso namenjena temu, da bi jih zaobšla, temveč služijo kot varovalka v primerih, ko taiste institucije zlorabijo svojo moč.

V direktni demokraciji je večina odločitev sprejetih na temelju osebnih interesov; le malo participantov izkaže zadosti empatije in se v interesu večjega dobrega odpove svojim načelom in željam. Neposredna demokracija in na splošno sodobna informacijska družba proizvajata tudi informacijsko preobilje.

Ko je posameznik izpostavljen veliki količini informacij in podatkov ..., se njegova meja pozornosti zniža. Povprečen čas pozornosti sodobnega “priklopljenega posameznika” je zgolj 8 sekund. To pomeni, da ima Zlata ribica daljši čas pozornosti kot povprečen priklopljen posameznik. S takšnim preobiljem informacij imajo ljudje občutek, da so o določeni temi dobro informirani, medtem ko v najboljšem primeru poznajo zgolj kratek povzetek. To vodi v družbo, ki ima občutek, da je informirana, a je najverjetneje vse kaj drugega kot to (Ayres, 2019).

Med nevarnosti direktne demokracije lahko prištejemo tudi nepremišljenost prenekaterih iniciativ, ki lahko zaradi relativno nizkega praga uvedbe civilnega referendumu “preveč lahkotno na volilni listič privedejo napačno razumljene ali slabo premišljene predloge”,

---

¹⁵ GAMBLE, Barbara S. (1997). Putting Civil Rights to a Popular Vote. *American Journal of Political Science* 41 (1). 245–269.

nekateri strokovnjaki pa v izogib emocionalno (in neracionalno) podprtim predlogom predlagajo prepoved uporabe profesionalnih zbiralcev podpornih podpisov, saj imajo le-ti “malo osebnega interesa ... za podpis dokumenta, ki ga ne razumejo” (Bozzo in Irvine, 2010), lahko pa z zadostnim emocionalnim pristopom pridobijo impulzivne podpise volivcev, ki predloga v drugačnem, racionalnem okolju sicer ne bi podprli. Nizka transparentnost v procesu pisanja iniciativ in nezadostna strokovna podkovanost državljanov botrujeta slabim osnutkom zakonov, ki v primeru sprejema takih zakonov lahko povzročijo več škode kot koristi. Številni kritiki izpostavljajo tudi potencial škodovanja manjšinam skozi osnutke, ki zavzemajo povsem enostranske pozicije. Istočasno je treba ločiti med “populističnimi in progresivnimi reformami”, saj so “civilne iniciative izšle iz populističnih idealov, ki so iskale način, kako zaobiti zakonodajalca v interesu ljudske volje” (ibid.).

Direktno demokracijo se včasih šteje kot upočasnjevalno silo družbenega napredka. Pokazala se je tudi kot nevarno orodje, kadar jo v roke vzamejo politične stranke ali populistični posamezniki za vzpostavitev npr. ksenofobnih idej. Kljub temu gre za edinstveno orodje, ki državljanke vzpodbuja k participaciji in svobodnemu izražanju idej (Beramendi et al., 2008) in dopušča “večji nivo transparentnosti med vlado in posamezniki, a istočasno zmanjša hitrost implementacije politik, procedur in deklaracij” (Ayres, 2019).

Skeptiki uporabe orodij direktne demokracije navajajo številne primere, ki so v zadnjih letih pustili hujše družbene posledice npr. v Španiji (katalonski referendum) in v Veliki Britaniji (brexit). Uporaba orodij direktne demokracije “očitno polarizira izkušnje, ki neprimerno poenostavljajo politične odločitve”, predvsem v času brexitskega referendum pa so številni posamezniki “zagovarjali bolj omejeno obliko javnega angažmaja in tesnejšo nadzorovanje direktne demokracije” (Youngs, 2018).

Državljanke izkoriščajo referendum tudi za to, da kaznujejo politično elito. Taki referendumi so pogosto osnovani na podlagi frustracij in razočaranja (npr. nad EU), namesto da bi ga državljanke uporabili entuziastično za nove ideje (npr. na temo evropskih integracij). Referendumi na danskem, nizozemskem in v VB potrjujejo zgornjo domnevo tudi v praksi. “Nesporno je, da so bile največje zagovornice direktne demokracije v EU v zadnjem času prav populistične stranke” (Youngs, 2018), npr. italijanska Five Star Movement, danska People’s Party, nemška AfD in avstrijska Freedom Party. Na drugi strani elite obtožujejo državljanke, da so preveč nevedni, da bi razumeli kompleksnost vprašanj Evropske unije. “V praksi so dokazi za to mešani. Izkušnja VB nesporno zagotavlja nekaj resnih opozoril” (ibid.).

Empirične raziskave kažejo, da se referendumov pogosteje udeležujejo privilegirane in premožnejše skupine, ki »lažje prenesejo stroške povezane z mobilizacijo volivcev« potrebni za referendum (Schmidt v Altman, 2014: 155), kar pomeni, da je avtomatično razumevanje sodobne (instrumentalne) direktne demokracije kot demokratične brez kritičnega premisleka preuranjen sklep, ki lahko brez poglobljene informirane razprave spet vodi le v dodatno meglenje prave demokratične narave in v prikrito legitimacijo elit.

Dodati je treba, da državljani resda redkeje uporabljamo instrumente direktne demokracije, ko sistem deluje in izvoljeni predstavniki uresničujejo zastavljene naloge (Altman, 2014), (v kontekstu: dokler nam gre vsem dobro, je skoraj vseeno, v kakšnem režimu živimo) in da je neposredna potreba po uresničevanju demokracije v takem okolju torej manjša, so pa v primerih, ko predstavniki kršijo svoja pooblastila, orodja direktne demokracije nujen pogoj za obstoj demokratičnega sistema. Sistem, ki tega ne omogoča, se ne bi smel označiti za demokratičnega. Po drugi strani lahko težava nastane, ko preobilje civilnih iniciativ (ob nekontrolirani uporabi instrumentov civilne demokracije) generalno blokira izvajanje politik (Rosanvallon, 2009), kot bomo videli kasneje v poglavju kontrademokracije. "Bottom-up" orodja direktne demokracije služijo torej predvsem kot vmesna varovalka proti perverzemu ali neodzivnemu vedenju reprezentativnih institucij in politikov (Altman, 2014) in ne spodkopavanju le-teh.

Težko je postaviti enoznačno pozicijo vrednosti orodij direktne demokracije predvsem zato, ker obstoj instrumentov direktne demokracije obravnavamo preveč tehnično in ker iz diskurza skoraj v celoti izključujemo obstoj pomena deliberacije v celotnem demokratičnem postopku. Večino negativnih lastnosti sodobne (instrumentalne) direktne demokracije bi lahko izničili s priključitvijo principov deliberativne demokracije, oz. kot trdim v tej disertaciji, s priključitvijo deliberativne faze znotraj demokratičnega krožnega procesa, kar dokazuje, da direktna demokracija ne more obstajati brez deliberacije (ta pa ne brez participacije) in da je ločena obravnava teh fenomenov neustrezna, saj so vsi trije elementi med seboj inherentno povezani v sosledje izvajanja znotraj enega demokratičnega kroga in ne morejo obstajati ločeni v kontekstih različnih demokratičnih tipov ali teorij.

3.6.8) Primer slabe prakse – brexit

Predstavniška demokracija temelji na “dihotomiji med izvoljenimi in volivci”, v kateri “državljeni uživajo enake politične pravice in svoboščine (kot del) ustavno zagotovljenih pravic”, pri čemer “velika večina sodobnega človeštva verjame v demokratična načela in obljube ... hkrati pa so velike manjšine nezadovoljne z demokratičnimi rutinami in praksami ... in se počutijo opuščene ali odtujene” (Offe, 2017: 15). Nezadovoljstvo vključuje apatičnost in druge oblike politične alienacije, povečano nezaupanje v politične stranke, politična mobilizacija, če sploh je, pa se predvsem dogaja v kontekstu desničarskih populistov, ki med svoja orodja prištevajo plebiscitarne metode, ki vključujejo “referendum glede političnih vprašanj (in) civilne iniciative za začetek takih referendumskih vprašanj” (ibid.: 17).

Najbolj razvpit primer uporabe referenduma v aktualni zgodovini je brexit, ki je potekal 23. junija 2016 v Veliki Britaniji. Na tem referendumu je država državljanke vprašala, ali želijo ostati v Evropski uniji ali iz nje izstopiti. Poudariti je treba, da so k temu referendumu sicer pozivale, a ga niso iniciirale, desničarske populistične stranke. “Nasprotno, politično ga je oblikoval David Cameron, konservativni in pro-evropski premier, ki je nameraval omejiti naraščajoči politični vpliv populistične stranke Neodvisnosti Združenega kraljestva (UKIP) in tako, kot je upal, obrniti sredstva populistov proti njim samim. Na presenečenje večine opazovalcev je ta načrt propadel, ko je ozka večina volivcev dejansko glasovala za izstop” (Offe, 2017: 17). Rezultat je bil 51,9 % v prid izstopa iz EU. Je bilo pametno tako odločitev prepustiti ljudstvu? Britansko ljudstvo je bilo ob neustreznem angažiranju etabliranih političnih strank in politike v glavnem prepuščeno samo sebi, da se na podlagi večinoma enostranske propagande, ki je zagovarjala odhod iz EU, odloči sama zase. “Ena od škod, ki jo lahko povzroči zanašanje na plebiscitarno metodo, izhaja iz enostranskega postopka glasovanja na račun drugih dveh načinov demokratične politične komunikacije: argumentacije in pogajanja” (ibid.:19). Primer brexit kaže na prešibek nivo predhodne deliberacije, zaradi česar nihče ni točno vedel, kakšna stališča je moč oblikovati zunaj skrajnih opcij obstanka ali odhoda iz EU, kar je še en razlog več za vzpostavitev političnega sistema, ki bo vseboval več jasno definiranih korakov v političnem procesu. “Plebiscitarni postopki dajejo prednost hitrim, impulzivnim reakcijam (ki jih povzročajo strasti in instinkti) pred časovno zahtevnejšimi postopki ... in daljšim procesom prepričevanja s pomočjo argumentov” (ibid.).

Starejši ljudje so proporcionalno gledano volili v večini, med njimi pa je večina glasovala za izstop iz EU. V starostni skupini od 18 do 24 let, ki je bila proporcionalno udeležena v manjšini, pa je jih 73 % volilo za obstanek v EU. Težko je vso krivdo za brexit obesiti na neustreznost plebiscitarnih procesov, saj verjetno velik delež nosi tudi povsem neustrezna politična izobrazba, ki mladih nikakor ne stimulira k odhodu na volišča sploh v obdobju, ko nam gre vsem tako ali tako dobro. “Paradoks se kaže v tem, da so imeli tisti, ki bodo zaradi odločitev prizadeti najdaljši čas (mladi), najmanjši vpliv na ta izid, tisti, ki bodo prizadeti najkrajši čas (starejši), pa so imeli največji vpliv” (Offe, 2017: 20). Iz teh razlogov bi bilo vredno razmisliti o ustrezni utežitvi volilnega glasu, o čemer bo govora tudi v 4. poglavju.

Istočasno nikakor ne moremo zagotoviti, da je odgovor, ki ga podajo volivci, dejansko njihov odgovor na specifično vprašanje. Možno je, da je odgovor, ki so ga podali tisti, ki so glasovali za izstop, odgovarjal dejansko na povsem drugo vprašanje, npr. ali želite izrabiti priložnost in poslati odločno sporočilo in povzročiti težave osovraženemu političnemu establishmentu – naj bo to nacionalni ali tisti v Bruslju? Če so volivci razumeli referendumsko vprašanje na ta način, ni razloga, da bi se držali svoje odločitve niti en dan po glasovanju. 7 % tistih, ki so glasovali za izstop, je v anketi takoj po referendumu izjavilo, da se jim zdi, da se niso odločili pametno (Offe, 2017: 20).

Sama zasnova brexitskega referenduma je bila slabo premišljena, ker glede na resnost in težo odločitve ni zahtevala povišanega kvoruma udeležbe, ki bi morala biti npr. 75-odstotna, pri čemer bi nasprotniki referenduma lahko bojkotirali zagovornike referenduma že s tem, da se referenduma ne bi udeležili. “Druga možnost bi bila vzpostavitev supervečine, npr. 60 % glasov za zmagovalno opcijo” (Offe, 2017: 20).

Primer brexita kaže, da se je poskus uporabe populističnega orodja proti populistom ne samo izjalovil, temveč da “ima uničevalne posledice tudi za principe predstavniške demokracije” (ibid.: 22). Iz teh razlogov “mnogi eksperti sklepajo to, kar je danes precej široko sprejeto stališče, da bi morali biti direktna in predstavniška demokracija videni kot komplementarni”, in ne substitutivni, pri čemer je “imperativnega pomena osnovanje preudarne uporabe direktne demokracije, ki izvira iz bolj smiselne državljske participacije ... Bolj vplivna participacija državljanov je katalist, ki je potreben za oživitev posredne in neposredne demokracije, (saj) dobra direktna demokracija ni samo to, da omogoča državljanom sprožitev referenduma” (Youngs, 2018), temveč tudi to, da le-tega sprožijo na informiran, racionalen in tehten način. “Kjer je tem pogojem zadoščeno, direktna demokracija ne more biti nič bolj nevarna kot predstavniška demokracija. Zadnji neliberalni trendi kažejo na to, da je varovanje liberalnih svoboščin izziv tako za direktno kot za predstavniško demokracijo” (ibid.). V interesu rešitve teh problemov bi morali uvesti več deliberativnih procedur, znotraj katerih

državljeni lahko razpravljajo o alternativah na informiran način, potreben pa bi bil tudi večji zakonodajni nadzor v obdobju po sprejemu iniciativ.

3.6.9) Primeri dobre prakse

Zametki antične direktne demokracije danes obstajajo le še v občinskih zborih imenovanih Landsgemeinde v švicarskem Glarusu in Appenzell-Innerrhodnu, kjer “nekaj tisoč meščanov glasuje z dvigovanjem rok”, pri tem pa je “tajnost glasovanja praktično neobstoječa” (Kaufmann, 2019). Švicarji lahko sicer danes oddajo svoje glasove in se udeležujejo referendumov na zelo sodoben način. “Glasovanje je možno (že) nekaj tednov pred dejanskimi volitvami, (pri čemer je, op. a.) več kot 90 % vseh glasov oddanih po pošti ali elektronsko preko interneta. Volišča tako delujejo precej osamljena na (dejanski, op. a.) dan volitev” (ibid.).

Švica je politično stabilna že več stoletij tudi zaradi stalne uporabe orodij direktne demokracije. Prištevamo jo med t. i. poldirektne demokracije. Vsi zvezni zakoni v Švici so podvrženi trem do štirim korakom. Prvo verzijo zakona pripravijo eksperti v zvezni administraciji. Ta verzija je predstavljena na formaliziran način mnenjskega glasovanja vsem kantonalnim vladam, političnim strankam in številnim nevladnim organizacijam. Rezultati razprave so nato predstavljeni parlamentarni komisiji zvezne vlade, kjer člani parlamenta za zaprtimi vrati debatirajo o zakonskem predlogu, nazadnje pa debata poteka tudi v obliki javnih sej. V zadnjem koraku imajo volivci pravico veta nad sprejetjem zakona. “Če kdorkoli v roku treh mesecev zbere 50.000 podpisov, mora biti referendum tudi izveden” (Direct-democracy.geschichte-schweiz.ch, 2019). Pravici do referenduma in iniciativ sta bili vključeni v švicarsko ustavo leta 1874 in 1891. Državljanom dovoljujeta končno odločitev glede zakonov in zahtevo po delni reviziji ustave (Beramendi et al., 2008).

Finska je uvedla ukrepe povečanih državljskih iniciativ na nacionalnem nivoju v letu 2012, Danska je sledila s podobnim orodjem v 2018. Češka prav tako intenzivno dela v smeri reform omejitev vlade, da bi državljanom omogočila lažjo sprožitev referendumov. Tudi Avstrija je z določenimi spremembami v 2018 začela vzpodbujati večjo uporabo državljskih instrumentov, masovni protesti v Romuniji pa so prav tako dosegli konkreten potisk v smeri manj omejujočih pogojev za uporabo sredstev direktne demokracije. Velika

Britanija je uvedla ukrepe e-peticij v letu 2015 in pilotne programe spletnih volišč v mestne porote na lokalnem nivoju v šestih lokalnih svetih. Latvijski Manabals.lv je spletna participativna platform, ki jo številni posnemajo, Estonija pa je sploh država, ki ima procedure direktne demokracije še najbolj očitno vključene v formalne procese sprejemanja odločitev (Youngs, 2018). “Ta naboj na lokalnem nivoju je v nasprotju z relativnim hiranjem evropskih civilnih iniciativ (ECI). Čeprav so ECI običajno predstavljene kot glavno orodje EU za direktno demokracijo, je to orodje namenjeno zgolj sprejemanju peticij in ni orodje, namenjeno direktnemu suverenemu glasovanju” (ibid.).

Omenimo lahko tudi projekt Direct Democracy Navigator (The Navigator to Modern Direct Democracy), ki je globalna spletna platforma, ki predstavlja iniciative in referendumne po vsem svetu in jo gosti “Research Center of Citizen Participation – Institute for Democracy And Participation Research of the University of Wuppertal” v sodelovanju z “Democracy International“. Projekt želi postati stičiščna točka za “vse dostopne zakonodajne procedure, prakse, študije primerov in dogodkov sodobnih direktnih demokracij vseh jurisdikcij (lokalnih, regionalnih, nacionalnih, transnacionalnih) po vsem svetu” (Direct-democracy-navigator.org, 2019). Projekt trenutno predstavlja 1738 pravnih osnov v 113 državah. Na podlagi analize prednosti in slabosti direktne demokracije se jasno izkazuje, da je taka oblika predvsem primerna za manjše narode (npr. Švica) ali za lokalno raven odločanja, skoraj neuporabna pa za večje narode (npr. ZDA).

3.6.10) Študija primerna EU

Ker je “demokratski deficit Evropske unije med pravniki in političnimi znanstveniki legendaren”, so številni “poznavalci predlagali vzpostavitev evropskega demosa ... in uvedbo elementov direktne demokracije v proces sprejemanja odločitev EU z namenom znižanja demokratičnega deficita v EU”, v skladu s čimer v raziskavi iz leta 2003 Feld in Kirchgaessner predlagata uvedbo orodij direktne demokracije na ravni EU tam in takrat, ko je to možno storiti brez nedopustnega povečanja stroškov povezanih s procesom odločanja (Feld in Kirchgaessner, 2003:2,3). Uvajanje orodij direktne demokracije spremljajo argumenti informiranja in interesnih skupin. Direktna demokracija naj bi v primerjavi s predstavniško demokracijo trpela informacijsko pomanjkanje, zato se zaradi visokega stroška informiranja lahko v predstavniškem sistemu zaupa upravljanje svojega glasu profesionalnim politikom.

“Delegacija predstavnikom v javnem sektorju se dogaja zaradi prihranka informacijskih stroškov”, a se v takem primeru lahko zgodi, da “predstavnik deluje oportunistično ali v delnem interesu ozko definiranih skupin. Medtem ko ima čista predstavniška demokracija informacijsko prednost pred direktno demokracijo, referendum in iniciative dovoljujejo močnejšo kontrolo predstavnikov” (ibid.: 5).

Drugi razlog proti konkretnější uvedbi direktne demokracije je nepopolna in asimetrična distribucija in dostop do informacij, ki lahko predstavlja priložnost za interesne skupine, da ključno vplivajo na rezultate direktne demokracije. Istočasno argumenti za predstavniško demokracijo, namreč da imajo predstavniki višji državljanski standard in ustrežnejši moralni kodeks od povprečnega državljana, in da lahko zato bolj uravnoteženo zastopajo celoten narod, niso praktično potrjeni, kar potrjujejo prenekateri primeri korupcije in popolnoma neustreznega vedenja na najvišjih političnih pozicijah (Feld in Kirchgaessner, 2003: 10).

Velika pomanjkljivosti EU je pomanjkanje evropskega demosa, državljana, ki bi se lahko identificiral z ideologijo in identiteto ne samo svoje matične države (npr. Nemeč, Slovenec), temveč tudi z identiteto Evropejca. Pri oblikovanju take identitete naj bi pomagala prav večja uvedba direktne demokracije v evropskem prostoru, kar kaže primer Švice. Švicarski demos do leta 1847 ni obstajal. Do tega leta je bilo moč zaznati le kantonalni demoi. Šele po vzpostavitvi federativne države in uvedbi direktne demokracije (l. 1848) in vključitvi le-te v švicarsko ustavo se je uspešno razvil švicarski demos (ibid.: 11).

Prav tako je na podlagi “sistematične empirične analize učinka referendumov in iniciativ na ekonomske politike v Švici in ZDA” moč pokazati “močno podporo hipotezi, da Wicksellianova povezava prej obstaja v direktni kot v predstavniški demokraciji”, kar pomeni, da so “javni izdatki, prihodki in dolg bistveno nižji v upravnih enotah z direktno demokracijo kot v tistih s čisto predstavniško demokracijo ... Te študije ponujajo podporo hipotezi, da so sistemi direktne demokracije bolj učinkoviti kot predstavniški sistemi” (Feld in Kirchgaessner, 2003: 12).

Nadalje je “študija povezave med proračunskimi referendummi in ekonomsko učinkovitostjo švicarskih kantonov, merjenih glede na BDP na zaposlenega”, pokazala, da je na podlagi zbranih podatkov med 1984 in 1993 za 26 švicarskih kantonov BDP na zaposlenega 5 % višji v tistih kantonih, ki imajo proračunske referendume, kot v kantonih, ki teh referendumov

nimajo, vsi ti dokazi pa “zgovorno govorijo v prid vpeljave direktne demokracije v bodočo ustavo Evropske unije” (Feld in Kirchgaessner, 2003: 13).

3.6.11) Direktna vs. predstavniška demokracija

Kritiki izpostavljajo destabilizacijsko moč sodobne direktne demokracije, ki naj bi zaobhajala legitimno izvoljene predstavnike ljudstva in s tem šibila predstavniški sistem držav¹⁶ (Barczakova v Altman, 2014: 110). Proces direktne demokracije lahko šibi predstavniško demokracijo, direktna demokracija sama po sebi pa še ne zagotavlja večje ljudske participacije ali angažmaja, je pa res, da tako predstavniška kot reprezentativna demokracija pod določenimi pogoji lahko trpita zaradi problema volivčeve apatičnosti. Čeprav sta oba tipa pogosto predstavljena kot nasprotujoča, se dejansko dopolnjujeta (Beramendi et al., 2008: 19). Zelo verjetno je, da bo direktna demokracija postala sredstvo za dopolnjevanje predstavniške demokracije in sredstvo za kompenziranje pomanjkljivosti predstavnštva, pri tem pa bo “ključni izziv osnovanje novih praks in institucij, ki bodo zagotovile, da bo ta oblika vladovanja ustrezno medirana na način, ki bo opolnomočil javno dobro, ki ne bo ugrabljen s strani organiziranih posebnih interesov, in ki ne bo zgolj izražal trenutnih emocij volivcev” (Kaufmann in Mathews, 2018). “V dopolnilo izvolitvi vladajočih predstavnikov so danes volivci pogosto pozvani, da se na volilnem lističu odločijo tudi glede drugih vsebinskih predlogov” (Kaufmann, 2019).

Kljub zameram, ki jih predstavniška demokracija goji do direktne demokracije, in kljub prekomernemu povečevanju direktne demokracije, ki naj bi bila sposobna obstajati brez predstavnikov, Altman (2014) v svoji raziskavi pokaže, da se direktna in reprezentativna demokracija nikakor ne izključujeta, temveč da lahko soobstajata.

Tudi na podlagi teh ugotovitev bom kasneje utemeljil potencial za hibridno zlitje demokracije in predstavniškega sistema v eleviran politični koncept.

Več o razmerju med predstavniško in direktno demokracijo bo izpostavljeno tudi v podpoglavju predstavniška demokracija.

---

¹⁶ BARCZAK, Monica (2001). Representation by Consultation? The Rise of Direct Democracy in Latin America. *Latin American Politics and Society* 43 (3). 37–59.

3.6.12) Zaključek

Sodobna (instrumentalna) direktna demokracija je utemeljena z uporabo sodobnih instrumentov, s katerimi lahko ljudje komunicirajo neposredno z vladajočimi uradniki in od njih s sprejetjem ali zavrnitvijo določenega predloga zahtevajo to ali ono. Sodobna klasifikacija direktne demokracije je precej ozka in omejena in se ločuje od čiste oblike po tem, da kot zadostno obliko priznava že obstoj nekaterih orodij direktne demokracije, ne izpostavlja pa izrazite potrebe po deliberaciji in vključevanju v vse politične zadeve.

V tem poglavju sem pokazal, da direktna demokracija v sodobni obliki (instrumentalne) direktne demokracije ne more in zaradi potencialnih škodljivih posledic tudi ne sme obstajati brez razprave in da so torej demokratične faze participacije, deliberacije in instrumentov direktne demokracije med seboj neločljivo povezane in niso ločeni tipi demokracije. Ugotovili smo, da se pri obravnavni sodobne (instrumentalne) direktne demokracije pogosto v celoti zapostavlja element pogovora oz. deliberacije, kar ne predstavlja le normativne napake, temveč tudi potencialno hudo praktično napako, ki lahko zaradi neustreznega dialoga pred izvedbo instrumentov sodobne direktne demokracije privede do usodnih napak, kot je po mnenju številnih razvidno na primeru brexita.

Orodja direktne demokracije sicer lahko koristijo pri zmanjševanju ali izničevanju moči prikritih avtoritarnih voditeljev, a lahko istočasno služijo tudi za njihovo etabliranje. Orodja dejansko pripomorejo pri hitrejšem uveljavljanju družbenih zahtev tako, da zaobidejo dolgotrajni proces pogajanj v parlamentu, a lahko hkrati služijo tudi kot sredstvo za sprejetje družbeno zgolj navidezno zaželenih tem, ki so v resnici le ideje manjšine, elit ali populističnih pritiskov posameznikov ali manjšinskih skupin. Demokratična orodja neposredne demokracije lahko torej delujejo tudi povsem nedemokratično; za legitimacijo nedemokratičnih tendenc manjšin. Ugotavljamo tudi, da posamezniki niso sposobni prevzeti krivde za potencialno slabo sprejete odločitve in da lahko v takem primeru pride do družbenega kaosa prej, kot do poskusa iskanja rešitev (več v predstavniški demokraciji).

Na sodobno obliko direktne (instrumentalne) demokracije ne smemo gledati kot na preslikavo čiste oblike direktne demokracije iz stare Grčije, a hkrati tudi ne tako okrnjeno, kot jo razume sodobna politična znanost, reducirano na referendum in peticije. Direktna demokracija bi morala obstajati v obliki sistema orodij, s katerimi lahko državljani kadarkoli odločajo o čemerkoli, bodisi mimo predstavnikov ali preko predstavnikov (po principih likvidne

demokracije) pod pogojem zadostno izkazane deliberacije na temo (kot opisano v prejšnjem poglavju), ki bi preprečila emotivne, neracionalne, populistične odločitve.

Zgolj glasovanje na referendumu še ne pokaže nujno na ustrezno deliberativno fazo (in niti nima jasne povezave s participativno fazo), v kateri naj bi se družba izobrazila glede vsebin, je pa vsebinsko razumevanje sprememb jedro, ki ga poseblja demokracija. Sam institut volitev brez poglobljenega razumevanja vsebin namreč še ne pomeni demokracije in ne zagotavlja napredka družbe – še več, napredek bomo zavirali, vse do takrat dokler bomo menili, da je dovolj že, če oddamo svoj glas, pa čeprav nismo razumeli, zakaj smo volili tako, kot smo in za koga smo pravzaprav sploh volili. Degradacija direktne demokracije zgolj na večkratne volitve je degradacija ideje razvoja in napredka družbe na birokratsko racionalnost, ki skozi iniciative civilne elite sicer vsake toliko časa pokaže zobe politični eliti in državljanom da občutek, da živijo v (nad)demokracijskem sistemu, a jih hkrati ne spodbuja, da bi proaktivno razmišljali in razumeli globinsko vsebino predlaganih sprememb.

Normativno gledanje na vsako od posameznih variacij demokratičnega sistema je prešibko izhodišče za vzpostavitev kohezivne enote družbenega sistema, ki bi natančneje odražal kompleksnost globalne družbe in njeno heterogenost. Izpostavitve prednosti in slabosti vsakega od političnih sistemov je začetek in prvi korak, ki pa se mora nadaljevati v sintezo in omniprezentno gledišče na procese pod nami.

Če upoštevamo trende sodobne družbe, je ideja direktne demokracije najbolj smiselna ob sočasnem kombiniranju participativne in deliberativne demokracije, kar je bila pravzaprav tudi izvorna ideja vladavine ljudstva v stari Grčiji. Zaradi pomanjkanja časa, izobrazbe, premoženja, geografskih omejitev in tehničnih ovir so ti elementi skozi zgodovino razpadli na tri ločene oblike demokratične izvedbe. Ob uporabi orodij, ki nam jih prav danes ponuja sodobna tehnologija, pa lahko antična direktna demokracija dobi novo priložnost za nacionalni ali celo globalni razmah ob minimizaciji nevarnosti, ki jih nosi inherentno v svoji naravi, v naravi posameznikov in v družbi kot taki.

Ob vsem tem pa ne smemo pozabiti, da lahko direktna demokracija (in z njo participacija in deliberacija) dokazano sobiva s predstavniško demokracijo (oz. sistemom predstavnštva); še več, predstavniška in direktna demokracija druga drugo dokazano dopolnjujeta (več v poglavju o predstavniški demokraciji).

3.6.13) Analiza

Prednosti: normativno edina prava oblika vladavine ljudstva, neposredno odločanje mimo predstavnikov, manjše možnosti za zlorabo moči izvoljenih predstavnikov.

Slabosti: operativno ni direktna demokracija, zgolj občasni direktni dostop do odločevalskih moči skozi uporabo tehničnih orodij, časovne in izobrazbene omejitve, zamudna in draga izvedba, geografske omejitve, možnost neracionalnih rezultatov in vpliva populizma.

Iz konteksta izpeljane teze sodobne (instrumentalne) direktne demokracije:

Teorija direktne demokracije, kot jo razume sodobna politološka znanost, temelji na predpostavkah zadostnosti obstoja orodij, s katerimi lahko državljani posegajo po domnevno oz. teoretično direktnem odločanju v družbi. Ena od temeljnih predpostavk je, da je družba, kjer imajo državljani možnost neposrednega odločanja srečnejša, mirnejša, uspešnejša in hkrati učinkovitejša kljub dragim postopkom izvedbe orodij direktne demokracije. Teorija postavlja neomajno zaupanje v sposobnost državljanov, da se lahko sami ustrezno odločijo tudi glede najpomembnejših družbenih vprašanj. Teorija predpostavlja tudi, da so državljani sposobni nositi odgovornost za tako sprejete odločitve. Istočasno naj bi direktna demokracija pomagala pri devalvaciji moči prikritih avtoritarnih voditeljev.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: ni teorija; Samostojnost: odvisen instrument; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: lomljiv; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: ne; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: da; Izvršilnost: ne; Formalni nadzor: da; Civilni nadzor: da; Odposodnost: ne; Likvidnost: ne; Hitrost: počasen; Povezovanost: individualen; Kompromisnost: ne vzpodbuja kompromisa; Nestrpnost: nestrpnost (lahko povzroči); Enakovrednost: da; Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne; Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Sodobna (instrumentalna) direktna demokracija nezadostno obravnava pomen posvetovanja in pretirano zaupa posameznikom in družbi kot celoti, da se bodo po matematični logiki statističnega približevanja medianskim mnenjem brez vmešavanja strokovnjakov in politikov sposobni odločiti in izglasovati ustrezn odgovor. Težava teorije je tudi nezadostno naslavljanje vprašanja širokega nabora možnih smernic, ki so lahko obravnavane le v ustrezno

deliberativnem procesu pred volitvami, medtem ko volilni instrumenti v direktni demokraciji običajno predvidevajo le dva možna odgovora, za kar se izkazuje, da je v procesu snovanja in končnih volitev v demokratični družbi bistveno premalo. Izkazuje se tudi, da je možno instrumente direktne demokracije zlorabiti tudi za lažno legitimacijo nedemokratičnih režimov kot na videz demokratičnih. Izkazuje se, da lahko ob odsotnosti predhodnega pogovora implementacija orodij direktne demokracije le-tej škoduje, zato mora sodobna (instrumentalna) direktna demokracija obvezno delovati v orkestru z drugimi podtipi demokracije, predvsem ob sodelovanju treznega pogovora in družbenega sodelovanja oz. participacije. Ugotovimo lahko, da teorija direktne demokracije v sodobnih razmerah nikakor ni sposobna obstajati kot samostojna teorija in da je zato zelo odvisna od dueta participacija–deliberacija, ker pa v odsotnosti razumevanja prave, antične neposredne demokracije nezadostno naslavlja vprašanje eksekutive, je v taki obliki odvisna tudi od predstavniškega sistema. Nazadnje lahko ugotovimo, da sodobna interpretacija teorije direktne demokracije niti ni toliko teorija, kot je predvsem pomožen sistem orodij, skozi katerega se direktna demokracija danes lahko izvaja. Teorija ni dovolj široko zastavljena, da bi bila zmožna preživeti kot samostojna teorija v smislu teorije antične direktne demokracije in je predvsem mišljena kot spremljevalna dejavnost predstavniške demokracije. Zaradi neposredne povezave sodobne (instrumentalne) direktne demokracije s predstavniško demokracijo, moramo obravnavati oba tipa demokracije hkrati, sorodno kot smo to storili ob primerjavi participativne in deliberativne demokracije. Iz tega razloga del zaključkov tega poglavja že vsebuje izsledke iz podpoglavja o predstavniški demokraciji (kot bo razvidno iz konteksta).

3.7) Likvidna demokracija

3.7.1) Uvod

Likvidna demokracija, ki jo imenujemo tudi pretočna in delegativna demokracija (zakaj je ne bi smeli enačiti z zadnjim terminom, bomo spoznali v nadaljevanju), je ena od sodobnejših inovacij v procesu demokratičnega odločanja, ki se nahaja na pol poti med direktno in predstavniško demokracijo, v kateri volivci obdržijo stalno kontrolo nad svojim glasom. Osebi A omogoča, da glede na vsebino, svoje znanje, želje, razpoložljiv čas in interes odloča o družbenih vprašanjih neposredno sama, lahko pa svoj glas začasno (in dokler želi) zaupa oz.

delegira osebi B, ki nato v svojem imenu in v imenu osebe A njun skupni glas podeli določeni opciji na volitvah ali pa njun skupni glas delegira naprej osebi C (super-delegatu). Gre za obliko kolektivnega odločanja, ki moč in kontrolo nad odločitvami podeljuje neposredno v roke ljudstvu (Crichton, 2018). Če oseba A svoj glas zaupa osebi B, lahko glas kadarkoli (in ne šele na naslednjih parlamentarnih volitvah) prekliče oz. razveljavi in vzame nazaj v svoje roke (Behrens et al., 2014). Delegacije glasov se lahko nanašajo na posamezne teme in ne nujno na celoten sklop politik. Tako lahko oseba A sama odloča npr. o nacionalnih okoljskih vprašanjih in o občinski cestni infrastrukturi, vprašanja povezana s preostalim delom cestne infrastrukture pa zaupa osebi B, vsa vprašanja povezana s šolstvom osebi C, zdravstvo pa osebi D. Vsak lahko torej izbere sebi najbolj primerno razmerje med direktno in predstavniško demokracijo. Čeprav je implementacija likvidne demokracije teoretično možna tudi v analognem svetu (skozi npr. preklic funkcije, odpoklic), pa lahko realno taka oblika zares zaživi šele v okolju, ki nam ponuja takojšen odziv; tako okolje je internet. Principe likvidne demokracije so v kontekst nekaterih političnih strank, parlamentarnih procesov in drugih družbenih organizacij najprej vključili v nemškem sistemu družbenopolitičnega odločanja (Ramos, 2014).

3.7.2) Likvidna vs. delegativna demokracija

Pri obravnavi delegativne oziroma likvidne demokracije moramo, za razliko od sodobnih definicij, ki enačijo oba termina, najprej izločiti “oziroma” in razbiti ta domnevno en tip demokracije na realno dva tipa demokracije, delegativnega (starejšega datuma) in likvidnega (sodobnejše izvedbe). Koncept delegativne demokracije je kot manj stabilno obliko demokracije, v kateri sistem ne pripelje do odgovornega predstavnštva na variacijo Dahlove poliarhije zasnoval O’Donnell (Biekart, 2015: 925). V delegativni demokraciji družbi za določen čas vlada en posameznik, ki je zmagal na demokratičnih predsedniških volitvah, tako kot se mu zdi najbolje. “Predsednik je utelešenje naroda”, očetovska figura, ki “podpore ne išče v celoti pri političnih strankah”, temveč presega “konflikte, ki jih stranke povzročajo” (O’Donnell, 1993: 8). Ključna razlika med predstavniškimi in delegativnimi demokracijami je v tem, da “po prvi fazi prehoda med avtoritarnimi in demokratičnimi režimi, reprezentativne demokracije preidejo v drugo fazo konsolidacije, namenske gradnje učinkovitih političnih institucij”, medtem ko delegativne demokracije tega niso zmožne in namesto utrditve

demokratskih institucij pogosto “zapadejo v predirljiv cikel nezadovoljstva in krize”, ki jo zaznamuje domneva, da se “človek vede racionalno” (Greiner, 2017). V skladu s principom O’Donnellove delegativne demokracije številni posamezniki tekmujejo na volitvah za absolutno zmago nad upravljanjem države praktično brez omejitev razen tistih, ki so povezane izključno z odnosi moči (O’Donnell, 1993: 9). S tem pa se ne strinja Panizza, ki trdi, da O’Donnelova predpostavka, da izvoljeni posamezniki vladajo, kot se jim zazdi, ne obravnava polnega konteksta, znotraj katerega operirajo predsedniki, in da zanemarja pomembnost grajenja koalicije ter neformalnih in institucionalnih omejitev moči delegiranega predsednika, zaradi česar naj bi po njegovem mnenju O’Donnellov model neustrezno pojasnjeval, “zakaj so nekateri predsedniki bili bolj uspešni kot drugi pri promociji ekonomskih reform” (Panizza, 2000: 738). Ob tem Panizza morda spregleda dejstvo, da so taki sistemi tudi pri O’Donnellu prej imenovani kot konsolidirane predstavniške demokracije in ne kot krhke delegativne demokracije, ki lahko ob izgubi podpore ljudstva in predolgem prehodu v konsolidacijo tudi zdrsnejo nazaj v avtoritarni režim, zaradi česar se predvsem poraja vprašanje, ali so delegativne demokracije sploh lahko upravičeno poimenovane kot take? Izključno organizacija demokratičnih volitev (katerih demokratičnosti v nekaterih formalno sicer demokratičnih državah sploh ne moremo z gotovostjo potrditi – več v poglavju o kontrademokraciji) nikakor ni zadostni pogoj za vzpostavitev sistema demokracije, kar lahko navedem kot dodaten dokaz v podporo trditve, da ni vsaka demokracija demokratična samo zato, ker si je sistem nadel tako ime.

Hkrati Crouch ugotovi, da so družbe najbližje demokraciji v maksimalističnem smislu “v zgodnjih letih, potem ko je bila uveljavljena, ali po večjih krizah režima, ko je navdušenje nad njo razširjeno”, in predvsem, “ko politični sistem še ni povsem dojel, kako upravljati in kako manipulirati z novimi zahtevami ... Elite se kmalu naučijo upravljati in manipulirati” (Crouch, 2004), demokratični nastavki družbenega upravljanja pa zdrsnejo nazaj v izvoljeno oligarhijo, kar je fundamentalni problem moči korporativnih elit.

Prevečkrat se namreč od volivcev pričakuje, in zgoraj opisani sistem delegativne demokracije je tipičen primer, da se bodo umaknili v pasivno pozicijo, in da bodo podpirali vse, kar predsedniki ali izvoljene stranke storijo, kar je diametralno nasprotje od sodobne, recimo temu tehnološke definicije delegativne oz. likvidne demokracije. V tehničnem, normativnem smislu je prejemnik takega glasu prav tako delegat, sorodno kot zmagovalca volitev tretira O’Donnellova klasifikacija delegata v delegativni demokraciji, a s to ključno razliko, da se

glas v smislu sodobnega pojmovanja delegativne demokracije, torej likvidne demokracije, lahko kadarkoli pretoči nazaj k izvornemu podeljevalcu glasu, medtem ko v O'Donnellovi delegativni demokraciji podeljeni glas ostane delegatu do naslednjih volitev. Zato je bistveno bolj primerno sodobno (tehnološko) obliko delegativne demokracije imenovati kot likvidno, pretočno demokracijo in v tem kontekstu v celoti zanemariti normativno klasifikacijo te oblike demokracije kot delegativne, čeravno terminološko posameznika, ki je (začasno) prejel upravljanje našega glasu, kot rečeno, še vedno imenujemo delegat in ne npr. "pretočnik, likvidnik".

Pri tem je pomembno poudariti tudi dejstvo, da v likvidni demokraciji lastnik glasu vedno ostane fizična oseba, ki takega glasu ne more prodati, predati ali, morda še najbolje rečeno, izgubiti na enkratnih volitvah v bazenu vseh glasov, kjer njegov posamezen glas dejansko izgubi tako glas kot obraz in zato postane diametralno nasprotje glasu kot takega in nasprotje funkcije, ki naj bi ga glas terminološko imel. V O'Donnellovi delegativni demokraciji posameznik svoj glas podari delegiranemu zmagovalcu (ali poražencu) volitev, ki nato ne sprejema odločitev pri vodenju države na podlagi zbranega števila na volitvah prejetih glasov, kaj šele na podlagi posameznega glasu (le-ti, kot rečeno, takoj po koncu volitev postanejo popolnoma nepomembni tako v normativnem kot v praktičnem smislu), temveč izključno na podlagi enega samega glasu, to je lastnega glasu, glasu zmagovalca volitev. Celoten proces (ki se v sorodni, a vendarle drugačni obliki izraža tudi v predstavniški demokraciji) je vse kaj drugega kot normativno demokratičen, saj normativna demokracija kot obvezno osnovno predpostavko utemeljuje glas ljudstva (v množini – kar je formalno doseženo zgolj na dan volitev), ne glas izvoljenega predstavnika (v ednini ali manjšini – kar je posledica volitev, ki se vleče vsak dan vse do naslednjih volitev).

Lastnost delegativne demokracije je torej izvolitev predsednika, starševske figure, ki domnevno skrbi za narod kot za svoje otroke, kar spominja prej na avtoritaren režim (samo)izvoljenega predstavnika naroda, kot spoznava že O'Donnell, ko ugotavlja, da ima taka delegativna demokracija na prehodu iz avtoritarnih režimov Latinske Amerike (Argentina, Brazilija, Bolivija, Ekvador, Peru) veliko lastnosti avtoritarnih sistemov "cesarizma, bonapartizma in populizma" (O'Donnell, 1992: 11), zaradi česar je bolje govoriti o tranziciji iz avtoritarnih režimov kot o tranziciji k demokraciji (Biekart, 2015: 921), s tem pa hote ali nehote že O'Donnell sam prepozna demokratičen sistem, za razliko od avtoritarnega sistema, predvsem kot sistem, v katerem voditelja na domnevno (delegativno) demokratičnih volitvah

izvoli ljudstvo, po volitvah pa upravljanje države ni nujni bistveno drugačno od tistega v avtoritarnih režimih. Na podlagi tega se lahko predvsem vprašamo, kje konkretno je razlika med demokratičnimi režimi in avtoritarnimi, avtokratskimi, kapitalistično dominantnimi režimi, če demos, ljudstvo, nima dejanske odločevalske moči?

Delegativne demokracije se namreč s 86 % gotovostjo (na podlagi analize sistemov Latinske Amerike v obdobju prehoda iz avtoritarnih režimov v demokratične, op. a.) bolj verjetno pojavijo tam, kjer je ekonomska kriza globlja in kjer je zaupanje v vlado, politične stranke in politike nižje (Gonzalez, 2014: 13, 23), “večja podpora demokraciji pa zmanjša možnost za nastanek delegativne demokracije” (ibid.: 21), kar že semantično nakazuje, da s skovanko “delegativna demokracija” (sorodno kot s skovanko predstavniška demokracije – kot bomo videli kasneje) morda nekaj ni v redu in da bi bilo glede na druge lastnosti tako opisanega sistema le-tega morda bolje poimenovati npr. kot “sicer demokratično izvoljena in načeloma časovno omejena, pa vendarle avtoritarna demokracija/diktatura”, ki razen formalno demokratičnih volitev (pa še te so pogosto pod vprašajem) nima veliko skupnega z demokracijo v normativnem, izvornem smislu, zaradi česar znova utemeljujem obstoj demokratičnih in svobodnih volitev kot povsem nezadosten kriterij definicije demokracije oz. političnega sistema kot demokratičnega, kar seveda ne pomeni, da je tak sistem avtomatično avtoritaren, zagotovo pa ni normativno demokratičen. Primer delegativne demokracije naj v tem kontekstu služi kot podporni primer tezi, da vsaka demokracija ni demokracija samo zato, ker ji oblast nadene tako ime.

Čeprav O'Donnell ni eksplicitno razmišljal (in zaradi časa, v katerem je ustvarjal, tudi ni mogel) o možnostih implementacije demokracije, kot jo lahko vidimo danes v čistejši obliki kot kadarkoli prej, pa se že tedaj ni strinjal, da naj bi bila demokracija zgolj “mehanizem, ki skozi tekmovalne volitve odloči, kdo bo vladal za določeno obdobje” (O'Donnell v Biekart, 2015: 942), s čimer se je oddaljil od Dahlove definicije demokracije skozi poliarhijo. Nadalje je O'Donnell opozarjal tudi na številne preveč enostavne in preveč univerzalistične teorije demokratizacije, ki so cvetele v 90. letih prejšnjega stoletja in ki jih je poganjal predvsem triumfalizem kapitalizma in Fukujamov “Konec zgodovine”. Po O'Donnellovem mnenju so te definicije izumetničene in neprimerne ter nesposobne resno analizirati vloge in stanja demokracije (Biekart, 2015: 925). Nadalje se je O'Donnell oddaljil od Dahlove poliarhije, ki predvsem izpostavlja demokratičnost režima, ne posveča pa se dovolj drugima dvema esencialnima elementoma demokracije, državljanstvu in vladavini prava, na podlagi katerih je

O'Donnell analiziral vlogo državljana kot agenta in kot "mikro osnovo demokracije" v nasprotju z "makro podlago države" (O'Donnell v Biekart 2015: 928).

Delegativna demokracija v smislu stalne pretočnosti, likvidnosti glasov predvsem potrebuje tehnologijo, ki tako vrsto odločanja sploh omogoča. O'Donnellovo delegativno demokracijo moramo v izogib mešanju z obliko delegativne demokracije, ki jo imamo v mislih v tej disertaciji, v celoti ločiti od prve oblike, hkrati pa jo lahko vzamemo kot enega izmed primerov deformacije temeljnih vrednot in zahtev demokracije v smeri zamegljevanja prave narave demokracije pred v praksi žal prepogosto neustrezno izobraženimi ljudmi. Sodobno pojmovanje delegativne demokracije, t. i. elektronsko delegativno demokracijo bom v nadaljevanju imenoval izključno kot pretočno oz. likvidno demokracijo.

3.7.3) Kaj je torej likvidna demokracija?

Kot smo videli že v uvodu, je "likvidna demokracija sistem, ki omogoča tako direktno kot reprezentativno demokracijo. Namesto predstavnikov osnovanih na geografskem področju, ki glasujejo o vseh temah v imenu svojih volivcev, likvidna demokracija dovoljuje posameznikom, da izberejo zastopnike, ki so strokovnjaki na ožjih političnih področjih", pri čemer lahko volivec, takoj ko meni, da izbrani predstavnik ni glasoval ustrezno, svoj glas predstavniku odvzame. Likvidna demokracija je "fleksibilen sistem, ki omogoča večjo participacijo (in hkrati) zastopanje osnovano na znanju" (Fretwell, 2019). "Seveda lahko vsak kdaj sprejme tudi slabo odločitev (glas zaupa napačni osebi), a se lahko glede tega kadarkoli tudi premisli" (Behrens et al., 2014). To pomeni, da je v kontekstu likvidne demokracije pravzaprav vsakdo lahko politik, predstavnik, zastopnik, poverjenik. Pri tem se pojavi vrsta vprašanj o sposobnosti pravilnega odločanja politično nepodkovanega posameznika in o morebitnem vzponu t. i. anarhije drhali, kot so čisto demokracijo radi poimenovali oligarhi stare Grčije. Delno sem na ta vprašanja že odgovoril, dodatna pojasnila pa še sledijo.

Vse to nas pripelje tudi do vprašanja odgovornosti, ki jo lahko s pomočjo sodobne tehnologije predstavniki ali politične stranke avtomatično vkodirajo v svoj program; ob podpori t. i. pametnih pogodb, ki tečejo skozi kanale tehnologije veriženja blokov (več v poglavju "blockchain demokracija" in v 3. poglavju). Ko kandidat definira svoj program, specifične akcije, ukrepe, cilje in roke za izvedbo, pametna pogodba avtomatično sproži anketo,

referendum, na katerem se posamezniki lahko izjasnijo, ali bodo konkretnega kandidata na določenem področju še naprej podpirali s svojim glasom, ali pa mu bodo v primeru nedoseganja rezultatov po principu likvidne demokracije glas in s tem odločevalsko moč odvzeli, svoj glas pa morda zaupali nekemu drugemu (Hackernoon, Coalichain, 2018).

Likvidna demokracija hkrati krepi moč manjšin, ki morajo v predstavniški demokraciji običajno najprej zbrati večino v lokalnem okraju in se tako prebijati skozi večino. V likvidni demokraciji ljudje komunicirajo neposredno z ljudmi po principu mnogi-mnogim (Kersting, 2012) in predstavnike vključijo le, če tako želijo, kar pomeni, da lahko svoj problem predstavijo neposredno v družbi. Tukaj je treba opozoriti na težavo t. i. glasnih manjšin, ki lahko z uporabo raznih taktik posamezno temo ojačijo tako močno, da se zdi, da jo podpira več ljudi, kot jo v resnici (npr. Wutburger – več v 3. poglavju), s čimer lahko nepošteno zadušijo glas drugih manjšin in včasih celo večine. V nekaterih spletnih orodjih obstajajo načini (kot bomo videli v 3. poglavju), kako se temu izogniti, ne da bi ob tem posegli v pravico manjšin do enakovredne vidnosti in pozornosti.

3.7.4) Obvezna podpora tehnologije

Jasno je torej, da sistem likvidne demokracije potrebuje močno podporo tehnologije (ta aspekt bomo delno spoznali v naslednjih dveh podpoglavjih e-demokracija in blockchain demokracija ter podrobneje v 3. poglavju), ki tako dodeljevanje in odvzemanje glasov, pooblastil omogoča lažje in hitreje, kot bi to lahko storili s papirnim dopisovanjem in vsakokratnimi referendumi ali volitvami v klasični obliki. “Likvidna demokracija je postala mogoča šele v zadnjem času. Delegiranje in odvzem glasov s papirnatimi glasovnicami bi bila funkcionalno nemogoča zaradi kompleksnosti procesa, s pomočjo interneta pa postane delegiranje svojega glasu nekemu, spremljanje, kako ga je ta nekdo uporabil in odvzem takega glasu v primeru nezadovoljstva, zelo preprosto” (Fretwell, 2019). Internet je prvi medij, katerega iznajdba je bila instrumentalnega pomena za ponovno vzpostavitev temeljev prave demokracije, se je pa internet zaradi centraliziranih baz podatkov hitro izkazal za prostor, ki je preveč podvržen morebitnim manipulacijam, lažnim podatkom in hekerskim napadom. S tem razlogom vzhajajoča tehnologija veriženja blokov ponuja ogromen potencial, saj zaradi svojega decentraliziranega sistema zapisa baze podatkov tovrstne napade preprečuje

in jih skorajda izničuje (ibid.). Brez podpore tehnologije, likvidna demokracija (in kot sem definiral v uvodu, tudi demokracija kot taka) dejansko ne more obstajati.

3.7.5) Zaključek

V času, ko je raven participacije na volitvah izjemno nizka in ko se zdi, da kapital kontrolira vsak aspekt družbe (katere politične teme bodo naslovljene, kdo jih bo imel možnost in pravico realizirati), lahko definiramo tako kot težavo kot likvidnostni problem, pri čemer “tisti, ki najbolj potrebujejo politične spremembe, nimajo sredstev, da bi jih izpeljali”, in kot problem legitimnosti, saj “centralizirane in lažje koruptabilne baze podatkov političnih institucij ne vzbujajo zaupanja med državljani” (Fretwell, 2019).

Likvidna demokracija torej temelji na dinamičnem reprezentativnem modelu, ki ponuja nove oblike predstavnštva in participacije po principu od spodaj navzgor, “v katerem državljani lahko prosto volijo med prijatelji, znanci, kolegi, tiste, ki jih želijo pooblastiti za zastopanje glede specifičnega seta tematik” (Siri, 2017), torej med predstavniki lastne socialne skupine in ne le med izvoljenimi predstavniki. Če danes še vedno potrebuješ kapital in vpliv za to, da bi postal politik, lahko postane politik ali zastopnik oz. predstavnik v likvidni demokraciji kdorkoli iz civilne družbe, ki je osnovana na lokalnosti in ekspertizi, “kar zagotavlja, da sistem ne more biti preplavljen s finančnimi interesi” (Balwit, Chatmanhouse.org, 2018). Gre za najbolj fleksibilno obliko demokratične vladavine, ki jo omogoča digitalna tehnologija, ki deluje kot hibrid med neposrednim ali delegativnim načinom volitev kadarkoli in kjerkoli (Siri, 2019).

Likvidna demokracija tako uresničuje ideal svobodnega trga: svoj glas zaupamo tistemu poslancu oz. “borznemu posredniku” (če si izposodim retoriko s področja gospodarstva), ki je strokovnjak za točno določeno področje in ne za vse vsebine hkrati, ki ima verodostojno zgodovino preteklega “poslovanja”, in ki hkrati ustreza našim vrednotam. Medtem ko v predstavniki demokraciji izgubiš kontrolo nad svojim glasom v trenutku volitev in jo pridobiš nazaj šele na naslednjih volitvah, v likvidni demokraciji obdržiš stalno, dnevno kontrolo nad svojim glasom (Behrens et al., 2014). Tak princip omejuje moč znanih politikov, vendar jim hkrati dovoljuje, da povsem neovirano opravljajo svoj “posel”, če s svojimi odločitvami in dejanji redno uspejo prepričati volivce.

V likvidni demokraciji je demokracija dejansko v rokah ljudi, ki jim s pomočjo uporabe sodobnih tehnoloških pripomočkov in aplikacij omogoča stalen nadzor nad razpolaganjem z glasovi, povečuje tekmovalnost med predstavniki in zahteva dnevno dokazovanje zaupanja v delo predstavnikov. Likvidna demokracija je v celoti odvisna od tehnološke podpore in brez nje ne more obstajati, zahteva stalno delovanje interneta, predstavlja možnost spletnih vdorov in lahko ruši obstoječe reprezentativne funkcije države. Več o tehničnih in drugih aspektih likvidne demokracije (tudi blockchain in e-demokracije) bo predstavljeno v 3. poglavju.

Izkazuje se, da izbira delegatov preko spleta brez dodatnih varovalk lahko vodi do fenomena superdelegatov, kar bi lahko zlorabo glasovalnih rezultatov samo še povečalo. Obstajajo pa že tehnološka orodja in pravila, ki take možnosti lahko minimizirajo oz. izničijo.

Likvidna demokracija skozi svoje protokole omogoča poglobljeno deliberacijo na obravnavane teme, stabilno uporabo orodij sodobne (instrumentalne) direktne demokracije in nekatere (a ne povsem zadostne) komunikacijske kanale s predstavniško vejo politike, ob tem pa predstavniške demokracije oz. predstavniškega sistema ne izključuje, temveč se z njim dopolnjuje. Konceptualno sta sicer v likvidni demokraciji faza organizacije participacije in faza civilnega nadzora nad izvrševanjem politik prešibko opredeljeni in slabo zastopani, zato je treba ta koncept dopolniti z bolj dodelanimi elementi participacije in civilnega nadzora. Kljub temu likvidna demokracija ponuja stabilno podlago, na kateri lahko gradimo nadaljnji razvoj sodobne demokracije.

3.7.6) Analiza

Prednosti: demokracija je dejansko v rokah ljudstva, stalen nadzor na zakonodajnim procesom, spreminja vlogo predstavnikov in povečuje tekmovalnost med predstavniki v boju za glasove volivcev, kar zahteva stalno delo in dnevno dokazovanje o sposobnosti zastopnikov.

Slabosti: zahteva obstoj informacijske tehnologije in ustreznih spletnih orodij, zahteva stalno delovanje spletnega prostora, možnost spletnih vdorov, lahko ruši obstoječe reprezentativne funkcije države, lahko vodi v kult osebnosti na podlagi popularnosti.

Iz konteksta izpeljane teze likvidne demokracije:

Teorija likvidne demokracije izpostavlja teze, ki so v osnovi sorodne tezam antične demokracije. Vsak posameznik je zainteresiran za družbeno soodločanje. Vsak posameznik ima čas soodločati. Vsak posameznik ima sposobnost prepoznati, ali ima dovolj znanja, da se bo glasovanja udeležil neposredno, ali pa bo glasovanje zaupal zastopniku. Ker je implementacija antične oblike čiste demokracije v globalnem svetu neuresničljiva, likvidna demokracija bazira na predpostavki odpovsodnosti in predvideva, da že danes obstaja tehnološka podpora, ki bi tako udejstvovanje omogočala.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: podporna teorija; Stabilnost: labilen (potrebna revizija); Fleksibilnost: fleksibilen; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: ne; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: da; Izvršilnost: ne, vendar omogoča dostop; Formalni nadzor: ne, vendar omogoča dostop; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: da; Likvidnost: da; Hitrost: počasen; Povezovanost: povezovalec; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir; Enakovrednost: da; Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete (vendar lahko vodi v kult osebnosti in superdelegatov); Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne; Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: da; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Teorija zelo široko in celovito zaobjema aktualno družbeno situacijo tehnološkega, mobilnega in globalnega sveta in naslavlja predvsem deliberativni proces racionalne razprave pred odločanjem ter volilni postopek, ne naslavlja pa zadosti participativnega dela demokracije predvsem v kontekstu strastnega izražanja podpore političnim opcijam, zaradi česar je morda manj učinkovita, kot bi bila lahko. Prav tako teorija sama po sebi ne obravnava zadosti kontrole nad izvrševalci in je zato odvisna najmanj od na začetku aktivnega državljanstva in na koncu procesa od kontrole državljana nad izvajanjem oblasti. V sedanji obliki je odvisna od sistema predstavništva in ohranja danes prevladujočo politično infrastrukturo. Ponuja orodja za vpogled v izvršilno vejo oblasti, čeprav slednjega ne obravnava zadostno.

3.8) Elektronska demokracija

3.8.1) Uvod

Transformacija političnih in družbenih procesov skozi nove tehnološke rešitve je v centru premišljevanja vse od 50. letih 20. stoletja, s pojavom svetovnega medmrežja, spleta oz. interneta v 90. letih prejšnjega stoletja pa temu procesu lahko rečemo e-demokracija, ki je ne gre zamešati s terminom e-vlada. E-vlada in e-administracija predstavljata “top-down” model opravljanja spletnih administrativnih opravil in “uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) z namenom informiranja in povečanja participacije državljanov v upravljanju javnih zadev”, e-demokracija pa predstavlja “bottom-up” aktivnosti predvsem v obliki politične uporabe spleta s strani državljanov (Breindl in Francq, 2008: 15). Lahko bi rekli tudi, da elektronska vlada predstavlja uporabo IKT v “preoblikovanju vlade s primarnim ciljem izboljšati dostopnost, učinkovitost in odgovornost”, kar naj bi pripeljalo do povečane državljanske participacije in preoblikovanja demokracije, elektronska demokracija pa v tem okolju predstavlja predvsem tehnološke inovacije, “ki omogočajo izboljševanje in opolnomočenje demokratičnih institucij”, preko povečane možnosti demokratičnih procesov, kot so informiranje, komunikacija in sprejemanje odločitev z možnostjo elektronskih in internetnih volitev (Spirakis et al., 2010: 75). E-vlada izpostavlja vladno akcijo, e-demokracija pa poudarja spletno participacijo državljanov v obliki politične akcije, pri čemer je internet “idealni medij za transnacionalno deliberacijo”, prav zaradi kvalitete v obliki “bližnjice skozi ovire prostora in časa” (Perez, 2004).

Ideji elektronske demokracije lahko sledimo v dveh korakih že precej pred pojavom interneta (Vedel, 2006). Prva faza se je začela v 50. letih 20. stoletja s pojavom kibernetične znanosti, začetkom računalniške tehnologije in avtomatiziranih sistemov, ki naj bi s povečano analitično sposobnostjo lažje razumeli in prikazali socialno realnost po drugi svetovni vojni. “Računalnike smo tretirali kot nove potencialne mediatorje, sposobne procesiranja velike količine podatkov”, na podlagi katerih naj bi “prišli do bolj racionalnih zaključkov” (Vedel, 2006: 2), in s tem zmanjšali možnost za sklepanje napačnih odločitev na podlagi strasti in neracionalnega premisleka. Ta pogled je zbledel desetletje kasneje, ker je gledanje na politiko skozi praktični, znanstveno predvidljiv model za doseganje jasno definiranih ciljev preveč poenostavljeno in tehnokratsko. Z razvojem tehnologije in pojavom mrežne televizije in zasebnih računalnikov v 70. in 80. letih 20. stoletja se je začel drugi val optimizma in

navdušenja nad elektronsko demokracijo. Mrežna televizija in zasebni računalniki so predstavljali okvir t. i. “novega družbenega gibanja in drugačnega dojetanja politike, skozi katero bo družba bolj transformirana od spodaj navzgor”, pri čemer naj bi “lokalne skupnosti bile ključna politična arena in prostor novih oblik politične participacije” (Vedel, 2006: 3). T. i. teledemokracija se je kmalu izkazala za bolj omejen prostor družbene komunikacije, kot se je zdelo sprva, predvsem pa je težavo predstavljala ekstremna komercializacija in privatizacija elektronskih medijev, zaradi česar so cilji in želje po povečanju javne sfere politike zbledeli (sorodne trende lahko zaznamo prav danes tudi v kontekstu interneta). Šele tretja doba elektronske demokracije, danes najbolj pogosto referirana kot e-demokracija, je skozi vseprisotnost interneta od koderkoli, kadarkoli in v vse smeri komunikacije zares povzdignila upanje za revitalizacijo demokratičnega prostora in večje socialne inkuzivnosti v politiki. Internet je s seboj prinesel popolnoma nove komunikacijske protokole, prijazne do uporabnika ob podpori ideologije o svobodi informiranja.

3.8.2) Opredelitev e-demokracije

E-demokracija ponuja nov medij, kanal, skozi katerega lahko lansiramo že obstoječe in etabrirane oblike demokracije; platformo za lažjo implementacijo starih in novih modelov demokracije. “E-demokracijo razumemo kot splet orodij za agregiranje mnenj (občanov), ki so potem kot taki vključeni v komunikacijske in odločevalske procese v (občinskih) institucijah” (Lukšič, 2006: 28). Lukšič definira e-demokracijo kot “več kot le dostop do informacij javnega značaja na spletnih straneh državnih in javnih institucij ... Tudi če na spletni strani določene ustanove, npr. občine obstaja e-anketa ... še ne moremo govoriti o e-demokraciji” (Lukšič, 2006: 29). Ko govorimo o e-demokraciji, govorimo predvsem o spletnih orodjih, ki nam omogočajo lažjo participacijo, deliberacijo, organizacijo, nadzor, likvidnost odločanja. Med ta orodja spadajo spletni forumi, e-peticije, e-volitve, e-referendumi, družbena omrežja, e-pošta, e-konzultacije, druga orodja in specializirane platforme s ciljem olajšanja politične debate in odločanja.

3.8.3) E-vlada in digitalizacija družbe

Vse od 90. let prejšnjega stoletja vlade po vsem svetu sprejemajo iniciative za uporabo interneta v javnem prostoru in javnih storitvah. Internet je tako postal učinkovito orodje za izvrševanje in naročevanje storitev javne, t. i. e-administracije, oz. kot smo videli zgoraj, t. i. e-vlade. Preko vladnih e-portalov posameznik komunicira z vlado in drug z drugim v procesu sprejemanja odločitev. E-vlada ponuja pomembne prednosti, znižanje stroškov javnih storitev, dostopnost 24 ur na dan, 7 dni v tednu, kar državljanom omogoča stalni dostop do informacij osebnega značaja (npr. davki) in javnih storitev (državni proračun in drugih vladnih aktivnosti). Ekonomski učinek e-vlade je izjemen in vodi k zniževanju stroškov informiranja in vladnih storitev (Sprakis et al., 2010: 78). Pri tem elektronske storitve sledijo štirim fazam: 1) registracija (organizacija na medmrežju objavi informacije o svojem delovanju); 2) transakcija (spletne strani lahko ponudijo svoje storitve skozi internet); 3) vertikalna integracija (združuje centralnih in perifernih storitev na digitalnih platformah); 4) horizontalna integracija (avtomatizacija storitev med javnimi službami, institucijami in sekcijami ter vlado) (ibid.).

Ena od pomembnejših pridobitev interneta in digitalizacije je finančni prihranek, ki se ustvari pri izvajanju storitev na digitalen način. Po podatkih World Markets Research Centra iz leta 2001 (študija opravljena na 2288 vladnih spletnih portalih v 196 državah sveta), je 8 % spletnih portalov ponujalo storitve, ki jih je bilo možno izvrševati na spletu. Singapurski e-vladni portal "e-Citizen" je že leta 2000 singapurski vladi prihranil 14 mio. USD (Panagis et al., 2008: 36). Stroški in vzdrževanje takih spletnih strani so bistveno nižji kot stroški opravljanja enakih storitev na tradicionalen način. Raziskave kontinuirano dokazujejo, da e-vlada povečuje kvaliteto javnih storitev ob hkratnem zmanjševanju stroškov za opravljanje teh storitev (ibid.: 49). "... Elektronska demokracija je povzročila povečano politično transparentnost, večjo uporabo spletnih volitev ... zlitje online in offline politične participacije ... hibridne oblike demokratične participacije vključno z direktno, dialoško in reprezentativno obliko" (Kersting, 2012:8). Dostop do organiziranih informacij od koderkoli, kadarkoli, komunikacija s komerkoli in interaktivnost na vseh področjih družbenega, gospodarskega in političnega življenja za številne družboslovce predstavljajo začetek nove emancipirane družbe, odrešene enostranskih informacij pogosto produciranih pod vplivi moči gospodarske in politične elite, možnost komuniciranja po vzorcu mnogi–mnogim in ne samo eden–mnogim in neposredno participiranje pri družbenih vprašanjih.

Internet pa ne predstavlja zgolj pridobitve na relaciji država–državljan, temveč tudi v odnosu država–država, torej v interni organizacijski strukturi. Tudi politične stranke delujejo kot informacijske organizacije, ki zbirajo, organizirajo, promovirajo in administrirajo informacije. Zato je pomembno, da vsaka politična tvorba prevzame in vzdržuje primerna elektronska orodja za izboljšavo notranje organizacije. Raziskave kažejo izjemno povečanje v produktivnosti državnih e-enot (tudi za 300 %) ob hkratnem zmanjšanju stroškov organizacije dela in pretoka informacij (Poštna banka Grčije je zmanjšala funkcionalne stroške samo z uvedbo e-storitev za kar 10.000 %) (Bouras et al., 2008: 103).

Pri oblikovanju spletnih rešitev je ključnega pomena tudi organizacija spletne strani, ki bo na uporabniku prijazen način servirala množico storitev tako, da se posameznik lahko pri uporabi znajde sam. Vsebina in storitve morajo biti organizirane okoli pričakovanih potreb uporabnika. “Da se lahko soočimo s kompleksnostjo združenega designa in razvojnih postopkov, je pomembno, da prevzamemo spletni jezik za modeliranje (takih rešitev, op. a.), kot je WebML”, ki je “vizualni jezik za specifikacijo vsebinske strukture spletnih aplikacij in organizacijo ter prezentacijo vsebine v enem ali več hipertekstih” (Panagis et al., 2008: 35).

3.8.4) Nazivi in funkcije e-demokracije

Navdušenje nad potencialom, ki ga je internet predstavljal za demokratizacijo na začetku razvoja (in ga delno predstavlja še danes, vendar v bistveno bolj trezni in predvsem precej ožji obliki), so teoretizirali številni družboslovci, ki so nakazovali, da se lahko iz interneta razvijejo različni modeli e-demokracije npr. potrošniški, plebiscitarni, pluralistični in participativni (Jens Hoff), ali legalistični, tekmovalni, plebiscitarni, pluralistični, participativni in libertarni¹⁷ (Jan van Dijk) (v Vedel, 2006: 5). Glede na tip demokracije (direktna ali reprezentativna) in tip tehnologije Hagen opredeli tri tipe e-demokracije: teledemokracijo, kiber-demokracijo in elektronsko demokracijo¹⁸ (v Spirakis et al, 2010: 80). Pri manjši poplavi različnih klasifikacij e-demokracije (vsak raziskovalec bi rad prislonec svojo in upal, da se bo obdržala prav ta), je funkcionalnost in namen potenciala e-demokracije skozi internet

---

¹⁷ HOFF, Jens et al. (2000). *Democratic Governance and New Technology: Technology Mediated Innovations in Political Practice in Western Europe*. Routledge.

HACKER, Kenneth L., DIJK, Jan van (2000). *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*. Sage.

¹⁸ HAGEN, Martin. (1997) *A Typology of Electronic Democracy*.

smiselno opredeliti predvsem skozi "Vedlovo os": 1) informacijska os predstavlja takojšen in vsesplošen dostop posameznikov do relevantnih informacij, ki naj bi s seboj prinesle tudi bistveno večjo preglednost nad odločitvami in izvajanjem politik. Danes se izkazuje, da je ta os precenjena, saj se v preobilju informacij in v napačnih informacijah (Breindl in Francq, 2008: 15) izgubljajo tiste relevantne, ki bi jih na spletu moral najti vsak povprečen posameznik in ne zgolj nekdo, ki je politično in družbeno že tako ali tako aktiven; 2) os razprave oz. diskusije predstavlja možnost svobodne izmenjave mnenj v vse smeri, preko geografsko oddaljenih lokacij, celo globalno v smeri razvoja javne sfere, ki bi lahko sledila Habermasovim kriterijem idealne deliberacije racionalnosti, dostopnosti in transparentnosti, ki se danes izkazuje za sicer normativno idealen, a v praksi težko uresničljiv model; 3) os odločanja oz. sprejemanje odločitev in participacije, kamor spada organizacija, in delovanje fokusnih skupin, merjenje javnega mnenja, javnih referendumov in elektronskega glasovanja (Vedel, 2006: 6, 7).

Osnovne tri funkcije e-demokracije sorodno povzame tudi Kerstnig (2012) kot: informiranost (npr. spletna aplikacija Ushahidi, ki opozarja na globalne kršitve človekovih pravic, korupcijo), komunikacija (ogromno akterjev komunicira z ogromno akterji, kar lahko vodi v razpršitev komunikacije v neskončno mini javnih sfer in s tem uničenje javne sfere (Splichal, 2011)) in participacija (udeležba pri dogodkih – elektronske volitve, javnomnenjske raziskave, peticije, referendumi).

Mnenjska raziskava Breindla in Francqa je skušala preveriti veljavnost Vedlove triosne definicije e-demokracije s temeljnim vprašanjem "Kako se počutite in kaj mislite o političnih praksah na internetu?" Raziskovalca sta ugotovila, da večina od 946 vprašanih pogosto uporablja internet za pridobivanje informacij, komuniciranje ali preprosto za zabavo. Ustvarjanje blogov in vlogov ali participacija na političnih straneh je bistveno manj razširjena kot uporaba strani z namenom zabave. 80 % vprašanih meni, da demokracija pomeni predvsem svobodo izražanja, 72 % jo tretira kot sinonim za civilno participacijo v procesu sprejemanja odločitev, 69 % demokracijo povezuje s temeljnimi človekovimi svoboščinami in pravicami. 54 % jih meni, da je demokracija v krizi, 70 % pa, da je politična participacija koristna (Breindl in Francq, 2008: 22). Pomembna je ugotovitev, da tisti, ki so že tako ali tako politično aktivni v analognem svetu, internet uporabljajo za konsolidacijo svoje participacije, pri čemer analogno participacijo na internetu zgolj reproducirajo. Glede na Vedlovo os je raziskava ugotovila, da deležniki jasno menijo, da je internet uporaben za informativne in

posvetovalne namene, kar sovpada s prvo in tretjo Vedlovo osjo, informacijsko osjo in osjo ustvarjanja odločitev. Druga os, os razprave (sodelovanje, participacija na političnih forumih, pošiljanje emailov politikom ipd.), pa je generalno manj zaželeno med deležniki raziskave, pri čemer so tisti, ki so že tako aktivni v politiki bolj naklonjeni tudi tej osi kot tisti, ki sicer v politični razpravi ne sodelujejo (Breindl in Francq, 2008: 25).

3.8.5) Družbenopolitična vloga interneta

S pojavom oz. razvojem t. i. medmrežja 2.0 (Web 2.0), ki je v virtualni prostor prinesel aplikacije množičnega komuniciranja (MySpace, Facebook, Twitter ipd.), kjer se vloga uporabnika interneta dramatično spremeni iz pasivnega uporabnika informacij v aktivnega organizatorja in kreatorja spletnih vsebin, se je internet kot medij preselil iz domene specialistov v virtualni prostor, kjer se je zdela demokracija med uporabniki realnost (Breindl in Francq, 2008: 20, 14). Glavne funkcije e-demokracije povečujejo možnosti za demokratični mnogolog med številnimi (vsemi?) deležniki ter možnost participacije pri oblikovanju zakonodaje in drugih procesov vladovanja. Kersting (2012) izpostavlja trend zlitja "online" in "offline" participacije, vzpostavitev likvidne demokracije, odprte e-inovacije (občani dajejo predloge za izboljšave, t. i. crowd-sourcing), veliko pozornosti pa nekateri teoretiki dajejo tudi t. i. skupinski inteligenci, kjer družba rešuje različne probleme hitreje kot posameznik (npr. Fold.it). Elektronska participacija omogoča državljanom zastavljanje vprašanj politikom skozi elektronska orodja, kot so blogi, spletni forumi, e-sporočila ter izražanje mnenj skozi e-volitve, pri čemer lahko le-te definiramo kot elektorsko pravico do uporabe elektronskih metod (Spirakis et al, 2010: 81) v obliki glasovanja s pomočjo telefona, elektronskih postaj ali preko interneta. "E-volitve naj bi vodile v zmanjševanje stroškov državljanske participacije in volilnega procesa in k izboljšanju učinkovitosti administracije" (ibid.).

Na začetku novega tisočletja se je zdelo, da bo internet igral zelo pomembno, odločilno vlogo pri organizaciji protestov proti različnim globalnim režimom s pomočjo spletnih orodij, kjer posamezniki lahko objavijo svojo kritiko in koordinirajo svojo akcijo (Protest.Net, Indymedia.org, WebActive.com, Corpwatch.com) (Perez, 2004: 3, 6). Z novo transnacionalno organizacijo človeške družbe, z globalizacijo drugih elektronskih medijev, izumom letal, hitrim pretokom informacij in fizičnih dobrin in migracijo ljudi na vseh koncih sveta, s povečevanjem vlog nevladnih organizacij in mednarodnih konzorcijev, ki običajno niso

demokratsko izvoljeni, čeprav v svojem jedru propagirajo prav demokracijo in demokratske norme, legitimacija teh novih oblik organizacij zahteva razvoj novega, čezmejnega strukturiranega odločevalskega procesa, ki bo omogočil družbi boljše oblike participacije. Internet bi lahko zagotovil take participativne strukture s sposobnostjo zagotavljanja direktne deliberacije in participacije na globalni ravni (ibid.: 8, 26).

Pri tem je treba posebej izpostaviti fenomen viralnosti, ki je "proces, v katerem je (vsaka) slučajna informacija deljena z izjemno hitrostjo" (Kersting, 2012: 45), s tako hitrostjo, da postane neobvladljiva, sočasna, omniprezentna, pri tem pa pogosto preseže meje novih medijev in se zlije v tradicionalne medije in javno zavest. Raziskovalci so na začetku poudarjali predvsem svobodnost interneta, le redki pa so opozarjali, da lahko nosilci moči z njim še lažje kontrolirajo družbo (ibid.). Internet zaradi vseprisotnosti deluje kot preroška manifestacija Benthamovega panoptikona (v Splichal, 2016), vseprisotnega očesa, ki nas spremlja povsod in vidi vse. Kar je v času razsvetljenstva služilo kot simbol za trdo roko oblasti, je danes postalo realnost.

Država se danes na viralnost spletnih objav in na nove izume reaktivne civilne družbe, kot je npr. moč samoorganizacije preko družbenih omrežij (t. i. "invented space"), odziva tako, da volivcem ponuja nova orodja za participacijo, še preden se civilna družba organizira sama in sproži iniciative (t. i. "invited space") (Kersting, 2012). Težava države je danes v tem, da individualizem, ki ga najbolj promovira prav liberalna država, posamezniku onemogoča dolgoročno zavezo posamezni stranki, saj se raje organizira okoli posameznih, simboličnih problemov in dogodkov in s tem prej okoli nevladnih in (domnevno) nepolitičnih organizacij kot okoli političnih struktur (Porta, 2008).

Evropska komisija v memorandumu o e-demokraciji priporoča državam članicam razmislek o uporabi priložnosti, ki jih ponuja e-demokracija pri utrjevanju demokracije, institucij in procesov ter razmislek o implementaciji e-demokracije kot podpore in krepite demokracije, demokratskih institucij in demokratskih procesov z uvedbo IKT-protokolov in povezavo z angažiranjem in re-angažiranjem državljanov v demokraciji (Feld, 2003).

3.8.6) Internetni skepticizem

Internet je leta 1989 razvil Tim Berners-Lee kot digitalni spomin za institucije, kjer bodo hierarhično urejeni ter za vedno in od koderkoli javno dostopni arhivski podatki. Danes večnost in "odpovsodnost" dostopa do podatkov ne predstavlja samo prednosti; kar danes objavimo na internetu, postane praktično neizbrisno in za vedno zapisano, kar je nekaj povsem drugega kot v minljivem analognem svetu, kjer morebitne napake lahko s časom pozabimo. Internet tako dodatno odpira vprašanje prave svobode izražanja, saj pod nenehnim pritiskom potencialnih napak postajamo najhujši cenzorji samim sebi, to pa ima "psihološke učinke (zaradi) možnosti dostopanja do informacij kjerkoli in kadarkoli ..., kar še ni bilo zadosti raziskano" (Kersting, 2012: 43). Zaradi možnosti nekontroliranega informiranja je internet odlična platforma za militantne in populistične, sovražne govore, kar lahko ogrozi kredibilnost interneta in spletne demokracije kot take. Res je, da lahko po eni strani "dodatne pozitivne plasti interneta ponujajo državljanom možnost za preverjanje dejstev v argumentacijah vlade na način, ki prej ni bil možen, (in je zato, op. a.) vrednost propagande zmanjšana" (Abbot, 2012: 85), a je treba zapis iz leta 2012 komentirati tudi v luči t. i. "lažnih novic" (angl. Fake News), ki v letu 2012 niso bile tako prezentne, kot so danes in lahko tako preverjanje dejstev tudi zameglijo. Kersting še poudarja, da se mora (zato) vzpostaviti spletna etika, sprašuje pa se, ali ni morda že prišel čas za spletno policijo?

Nekateri kritiki izražajo dvom o povečani politični mobilizacijski moči interneta in dvom o masovnem deliberativnem soočanju različnih mnenj. Na podlagi tega sta se razvili dve krovni teoriji vloge interneta pri politični aktivaciji: normalizacija (Wojcik, 2012) predpostavlja, da internet mobilizira predvsem tiste, kot smo spoznali že zgoraj, ki so že tako ali tako politično aktivni na analognem področju zunaj spleta (Off-Line), in da ni jasne povezave med internetom in mobilizacijo novih interesentov; in mobilizacija (ibid.), ki zaradi nizkih stroškov združevanja omogoča predvsem združevanje enako mislečih, kar predstavlja tudi nevarnost unifikacije in s tem še bolj populistične in nestrpne pozicije skupin. "Študije deliberativnih kvalitet interneta so pokazale, da spletni forumi ne delujejo v skladu s Habermasovimi kriteriji in niso argumentativno spoštljivi, usmerjeni h konsenzu, temveč so pogosto agresivni monologi" (Kersting, 2012: 45).

Vnema se tudi polemika med zagovorniki direktne, plebiscitarne demokracije na eni strani in podporniki deliberativne ali participativne oblike na drugi strani. Prvi so mnenja, da je

internet sinonim za transformacijo našega političnega sistema v direktno demokracijo, ker se vsak državljan odloča, kaj je najbolje zanj. Drugi menijo, da predstavnštva ne moremo zavreči, da pa mora biti participacija državljanov spodbujana v tehnološko podprtem procesu diskusije in sprejemanja odločitev (Breindl in Francq, 2008: 14).

3.8.7) Raziskave

Raziskave na področju politične participacije sicer kažejo, da se želi le manjšina državljanov aktivno vključevati v politiko, hkrati pa stalni dostop do informacij in možnosti odločanja “poveča breme pridobivanja, absorbiranja in ukrepanja na podlagi pridobljenih informacij, kar vpliva na odgovornost državljanov, da ostanejo informirani”, to pa posledično “poveča neenakosti med državljani z višjim intelektualnim kapitalom in veliko prostega časa ter drugimi državljani” (Vedel, 2006: 7, 8). Čeprav je to situacija, ki prej spominja na epistokracijo (Brennan, 2016) kot na vsečloveško participacijo, to ne bi smel biti problem e-demokracije ali interneta, temveč prej problem izobrazbe človeka, nizke sposobnosti empatije, kulturne pritlehnosti, nagnjenosti k mikro-okolici in zagledanosti samih vase.

Čeprav številni teoretiki demokracije še vedno menijo, da je za obstoj demokracije zadosten pogoj zgolj obstoj svobodnih volitev, večina državljanov meni, da je zgolj ta pogoj prešibek in da imajo premalo možnosti zares participirati v volilnem procesu (Aichholzer in Strauss, 2016). Orodja e-demokracije, ki sama po sebi niso ne demokratična in ne nedemokratična (demokracija smo ljudje, ne tehnologija), naj bi pripomogla k izboljšanju tega razmerja. A Aichholzer in Strauss v raziskavi pokažeta, da predvidene učinke e-participacije težko dosežemo zgolj s tehničnimi sredstvi. “Splošna zmota je, da uporaba IKT za potrebe participacije vodi neposredno v večjo transparentnost, povečan angažma, opolnomočenje skupnosti in kot posledico tega v več kvalitetne deliberacije” (ibid.: 121). Prav tako se pojavljajo dvomi o mobilizaciji množice v demokratični participaciji skozi več e-volitev. Sprva se je namreč zdelo, da lahko ravno internet poveča udeležbo na evropskih volitvah, ki je vztrajno padala s 63 % udeležbe leta 1979 na 43 % leta 2014. Poglobljena analiza e-volitev v izbranih država EU (Estonija, Nizozemska, Norveška, Švica) kaže, da se upi po povečani udeležbi na volitvah (še) niso uresničili. Goos s sodelavci meni, da pri povečanju udeležbe tako ne bo odločil le faktor udobja, temveč predvsem “politični razlogi, kot so politični interes ali zadovoljstvo s političnim sistemom” (Goos, Beckert in Lindner, 2016: 179).

Raziskovalci kot prepreko širše aplikacije e-demokracije vidijo predvsem v t. i. digitalnem razkoraku tistih, ki dostopa do interneta nimajo, in tistih, ki so tehnološko nepismeni (problem nizke izobrazbe), v ospredje pa prihaja tudi problem tehnološke apatičnosti (problem visoke izobrazbe) in zasičenosti s prehitrim tehnološkim razvojem, ki mu številni zavestno ne želijo več slediti (Kersting, 2012). Slednji problem je, paradoksalno, bistveno bolj resen kot splošna pokritost z internetom, saj ga kapital ali politika od zunaj ne moreta neodvisno kontrolirati.

Glede na raziskavo Združenih narodov (2012) je bila globalna pokritost z internetom leta 1990 manj kot 1 %. V ZDA se je povečala z 42 % v 2000 na 77 % v letu 2010, v Evropi z 19% v 2000 na 65 % v 2010. V Aziji in Južni Ameriki s 6 % v 2000 na 30 % v 2010. Najbolj pokrite v letu 2010 so bile Finska, Nizozemska, Norveška s pribl. 90 %, najmanj pa Botsvana in Gana s 6 % in 8 % (Kersting, 2012). Čeprav je pokritost z internetom zunaj EU in ZDA ponekod minimalna, je dodatna razprava na temo ogroženosti e-demokracije zaradi potencialne nepokritosti z internetom odveč. Le-ta je iz dneva v dan večja, hitrejša, kot jo lahko empirično sploh analiziramo, z izstrelitvijo jate satelitov v Zemljino orbito in sistemom satelitskega interneta, ki ga ločeno v prihodnjih letih načrtujejo Richard Branson (Virgin), Elon Musk (PayPal, Tesla, Space X), Amazon (Porter 2019), pa bo kmalu pokrit vsak kotiček Zemlje. Žal lahko z gotovostjo trdimo, da bodo nekateri deli sveta prej dobili internet kot kanalizacijo.

3.8.8) Zaključek

Tehnologije same po sebi niso zagotovilo za višjo državljansko participacijo v demokratičnem procesu. Če Vedel (2006) meni, da se želi večji del državljanov intenzivno udeležiti političnega življenja in da lahko to uresničimo z boljšim informiranjem, ki ga po njegovi triosni teoriji prinaša s seboj e-demokracija, pa se danes izkazuje, da je neinteres državljanov glede njihovega političnega zastopanja v parlamentu še vedno velik problem. “Masovno investiranje v javno izobraževanje je torej primarna nuja, če želimo povečati osnovno znanje in kompetence državljanov ter jih s tem opremiti, da bodo lahko v polnosti zaživelih svoje državljanstvo” (Breindl in Francq, 2008: 28).

Izničenje potrebe po posredniških javnih telesih, ki naj bi jo omogočila e-demokracija, se danes zdi nemogoče, saj družba ne izkazuje dovolj sposobnosti po trajni in disciplinirani

samoorganizaciji v smeri upravljanja same sebe, kar pa nas lahko pripelje do ugotovitve, da internet vsaj “do danes, ni bil bistveno bolj transformativen za demokracijo kot prvi dve fazi elektronske demokracije” (Vedel, 2006: 9). Čeprav elektronska tehnologija predstavlja potencial za transformacijo družbe, kot ga do danes še nismo poznali, se ta medij že več kot 20 let po zasnovi še vedno bori z realno implementacijo demokracije. To nas predvsem lahko pripelje do vprašanja politične volje oz. še globlje, do človeške volje po dejanski transformaciji družbe v okolje, kjer si želimo (vsi?) odločati o samih sebi. Realnost se zdi vse prej kot takšna.

Internet temelji na centraliziranih točkah informacijskih strežnikov, ki so v celoti podvržene kontroli moči in elit in nikakor niso v službi demokracije in družbe. Kljub začetnim pričakovanjem ter sicer dokazani mobilizacijski moči civilne družbe (čeprav je učinkovitost tako organiziranih skupin zelo vprašljiva – več v 3. poglavju), internet dolgoročno prej favorizira moč (kapitala) kot enakopravnost (demokracije).

Ivo Boscarol (ustavnovitelj podjetja Pipistrel) je v prispevku za TV Dnevnik RTV SLO 1 (1. maj 2017) komentiral razmah sodobnih transportnih tehnologij – govor je tekkel na temo spletnega prometnega revolucionarja, podjetja Uber, in zakonskih omejitvah pri uveljavljanju njegovih prevoznih storitev v zraku in na zemlji tudi pri nas v Sloveniji. Boscarol je dejal, da je “Uber v promet prinesel spremembo, ki je ne bo nihče več ustavil, niti zakonodaja. To je dejstvo” (Boscarol, 2017). Če to drži, lahko tovrstni zaključki kažejo le na dokončno prevlado kapitala nad politiko in državo, in na super-dominancijo ideologije prostega trga in radikalnega individualizma nad družbo in komunitarizmom. Kadar takšno mnenje javno izrazi posameznik, izjemno uspešen podjetnik in priznana javna oseba, ki jo številni mladi jemljejo za zgled in za t. i. opinion-leaderja tehnološke generacije, je lahko izjemno nevarno, saj ne le, da družbi vceplja popolnoma napačne vrednote ekstremne individualizacije in absolutne prevlade logike kapitala nad logiko prava, nad demokracijo in družbo, temveč istočasno (posredno) v celoti prepisuje zgodovinske zakonske standarde iz tradicionalno poimenovane pravice za vse, v novo definirano, in očitno v javnem diskurzu nesankcionirano, formalizirano pravico lastnikov kapitala nad nelastniki kapitala. To pa lahko vodi kvečjemu v družbo, ki je vse kaj drugega kot demokratična, pravična, strpna in uravnotežena; vsekakor ne v družbo novega tisočletja, ki bi bila opolnomočena z razsvetljeno filozofsko stanco osvobajajoče tehnologije, temveč v arhaično ideologijo temačnega

preteklega časa okuženega s super-nadzorno močjo sodobne tehnologije, ki nikakor ne služi liberaciji svetovne družbe, temveč lahko vodi kvečjemu v še večje zaslužjenje le-te.

Z internetom in sodobnimi informacijskimi tehnologijami moramo torej ravnati zelo previdno, a ob informirani in preudarni uporabi lahko presežemo okostenelost družbe in jo nedvomno premaknemo na nov, sodobnemu času in skorajšnji medplanetarni družbi primeren nivo.

Kljub vsemu internet (in druga sodobna IKT) predstavlja revolucionarno priložnost, povsem nov kanal prenosa komunikacije, ki presega čas in prostor in omogoča vzpostavitev načel (idealno-tipske) demokracije. Internet je pogoj za obstoj prave likvidnosti in absolutna podlaga za upravljanje družbe prihodnosti, zato je še toliko bolj imperativno, da preprečimo nadaljnjo monopolizacijo in kapitalizacijo svetovnega spleta in ohranimo del tega pod absolutno družbeno kontrolo.

Ker je internet (in druge IKT) podlaga za pravo demokratizacijo družbe bomo v 3. poglavju naslovili še številne druge tehnološke prednosti in slabosti. Spodnjo analizo sem tako poleg ugotovitev, ki jih sklepam v tem poglavju, naslonil tudi na nekatere vsebinske ugotovitve iz 3. poglavja, vse navezave pa bodo kontekstualno razvidne iz vsebine.

3.8.9) Analiza

Prednosti: dostopnost vseh do vseh, simultana prisotnost na več krajih hkrati, zbiranje metapodatkov in oblikovanje relevantnih povzetkov, nizki stroški upravljanja.

Slabosti: vedno večji stroški penetracije, sledljivost, konec zasebnosti, razpršenost neskončno mikro javnosti in uničenje javne sfere, kibernetični napadi.

Iz konteksta izpeljane teze e-demokracije:

Temeljna premisa e-demokracije je, da je demokracijo možno lažje izvajati v okolju elektronskih medijev, ki presegajo prostor (in čas). Taka oblika demokracije lahko ključno vpliva na destabilizacijo avtoritarnih režimov po svetu in uveljavitev demokracije tudi tam, kjer je do danes niso poznali. E-demokracija verjame v emancipiranega posameznika, ki bo pripravljen investirati osebni čas v družbeno soodločanje in ki bo lahko sprejemal bistveno bolj informirane odločitve kot kadarkoli do sedaj, saj ima bazen informacij neposredno na

dosegu roke. Prevladuje teza, da je internet nesporno demokratično orodje v rokah vseh ljudi, ki bo končno vzpodbudil vsesplošno globalno demokracijo.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: pogojno (predvsem instrument); Samostojnost: odvisen instrument (orodje v službi različnih političnih teorij in režimov); Stabilnost: labilen; Fleksibilnost: normativno fleksibilen, empirično lomljiv; Politične posledice: normativno široke (empirično navidezne); Razmerja: da; Razkol: ne (lahko sodeluje z obstoječo politično infrastrukturo) – da (lahko ponudi popolnoma novo infrastrukturo); Univerzalnost: normativno da – empirično ne nujno; Zakonodajnost: ne, vendar omogoča dostop; Izvršilnost: ne, vendar omogoča dostop; Formalni nadzor: ne, vendar omogoča dostop; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: da, vendar je empirično mogoče dostop povsem onemogočiti; Likvidnost: da; Hitrost: hiter (če je v rokah centralne oblasti ali v primeru civilne mobilizacije) – počasen (v primeru demokratičnega postopka v rokah civilne družbe); Povezovalnost: povezovalen; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir (vendar lahko povzroča nestrpne skupine na podlagi združevanja v masovne mnenjske balone); Enakovrednost: normativno da (vendar lahko povzroča diskriminatorno vedenjsko izključevanje); Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete (vendar je lahko odvisen od mnenjskih voditeljev in kulta osebnosti); Cenzura: normativno ne (vendar empirično omogoča absolutno cenzuro); Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: normativno da; Manifest: ne; Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: da; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Žal sem skozi raziskavo ugotovil, da se tisti elementi, ki bi e-demokracijo normativno sicer lahko uvrščali v novo demokratično teorijo, na podlagi empiričnih podatkov izkazujejo za precej nevzpodbudne, saj centralizirani internet kot tak za zdaj ni služil toliko v prid promocije demokracije, kot je služil v prid njenemu brzdanju, manipulaciji, posredovanju lažnih novic in predvsem zastupljanju globalne družbe z najbolj trivialnimi vsebinami, ki posameznika in družbo delajo vse kaj prej kot informiranega in posledično zato prej na aktivno udeležbo v politiki nepripravljenega posameznika. Posamezniki so bistveno bolj zainteresirani za e-zabavne vsebine kot za e-participacijo. E-demokracija, bodisi v teoretičnem bodisi v instrumentalnem pomeni, tako ne more stati kot samostojen družbenopolitični režim ali kot samostojna oblika demokracije, saj se brez sodelovanja drugih demokratičnih faz izkazuje predvsem kot prostor manipulacije (v službi domnevno demokratičnih in nedemokratičnih režimov), cenzure in nadzora ljudi, ki ga je bistveno lažje

izvajati kot kadarkoli do sedaj v obliki absolutne benthamovske kontrole in panopticisma in v skrajni obliki celo kot prostor za razvoj nove oblike prikritega, zamaskiranega totalitarnega režima, ki ga vedno lažje obvladuje vedno manj posameznikov.

3.9) Blockchain demokracija

3.9.1) Uvod

Tehnologija veriženja blokov (v nadaljevanju poljubno uporabljam tudi angleški termin blockchain) je javni način zapisa digitalnega dogodka (prenos lastništva, sklenitev pogodbe, volilnega glasu, prenos denarnih sredstev) tako, da ga po nastanku nikakor ni več možno spremeniti, prikrojiti, popraviti, manipulirati. Istovetnost in pravilnost zapisa lahko preveri kdorkoli, kadarkoli in od koderkoli. Blockchain ni nič drugega kot ostale baze podatkov, katerih edina funkcija je shraniti informacije, vendar se od drugih baz podatkov razlikuje po tem, da je: 1) decenzralizirana (v lastništvu vseh uporabnikov, ne ene centralne avtoritete); 2) nespremenljiva (podatki so kriptografsko shranjeni v sekvencah blokov, ki se med seboj povezujejo v verigo in jih je za nazaj praktično nemogoče manipulirati); 3) popolnoma odporna na hekerske napade. Blockchain uvaja alternativne ekonomske, socialne in politične modele, ki temeljijo na principu ekonomije delitve in kooperativnih sistemov (Colzani, 2019).

Svetovni ekonomski forum ocenjuje, da bo blockchain tehnologija do leta 2030 vredna 3 bilijone USD ter da bo 10 % globalnega bruto domačega proizvoda shranjenega na tej tehnologiji že do leta 2025 (v Colzani, 2019). V to tehnologijo se stakajo ogromne količine kapitala predvsem v manj razvitih državah sveta, ki v njej prepoznajo izjemno priložnost za svoj preboj iz revščine. Kitajska vlada gradi vsestravno blockchain infrastrukturo s predvidenim zagonom v 2020, istočasno pa intenzivno dela na lansiranju nacionalne kriptovalute; samo v 2020 bo namenila 24 milijard za razvoj blockchain projektov, blockchain industrijski razvojni parki pa že stojijo v večini večjih kitajskih mest. Blockchain izobraževanje že ponuja večina večjih kitajskih šol in univerz (Partz, 2020). Indija prav tako postaja eno od vodilnih središč razvoja sodobnih tehnologij, med drugim blockchaina, interneta stvari, 5G, umetne inteligence in kvantnega računalništva (Techsutrarn, 2020).

Poleg revolucije v številnih gospodarskih dejavnostih (bančništvo, sklepanje pogodb, zavarovalništvo idr.) ima tehnologija veriženja blokov še največji potencial prav v načinu upravljanja družbe, v demokraciji in pri elektronskih volitvah. “Glavna funkcija blockchaina je beleženje rezultatov” (Siri, 2017: 4), kar omogoča tudi nov način (povsem) tajnega glasovanja, ki ga elektronski sistemi do danes niso omogočali, saj je izvor oddanega elektronskega glasu tehnično izsledljiv preko izpostavljenih metapodatkov. S tehnologijo veriženja blokov tudi ta težava izgine, saj je morebitno vidnost take transakcije po potrebi možno povsem zakriti. “Priporočamo ... integracijo tajnih glasov z naslednjimi blockchaini: ZCash – izvaja zaščitene transakcije z uporabo metode dokazov brez znanja (angl. Zero-Knowledge Proofs); Monero – uporablja metodo krožnega podpisovanja (angl. Ring Signatures) s prikritimi naslovi” (ibid.: 9) (več v 3. poglavju). “Z demokracijo, ki temelji na tehnologiji veriženja blokov, volilni glasovi postanejo odporni na cenzuro, vsak posamezni volivec pa lahko preveri (veljavnost, op. a.) volitev brez potrebe po zahtevi za dostop do infrastrukture ... Te vrste transparentnosti tradicionalni volilni sistemi, bodisi analogni ali elektronski, ne morejo zagotoviti” (ibid.:7). Brez decentralizacije demokratičnih volitev bo vedno obstajal prostor za korupcijo.

3.9.2) Nova oblika demokracije?

Zaradi izrednega potenciala tehnologije veriženja blokov (za katerega pa danes še ni jasno ali bo z razvojem zapadel pod kontrolo kapitala in elit, kot se je to zgodilo z internetom) utegnemo ta komunikacijski kanal v prihodnje obravnavati kot četrti tip elektronske demokracije, kot logično nadaljevanje e-demokracije, ki jo lahko imenujemo “blockchain demokracija”. V skladu s pozicijo celote disertacije (namreč da obstaja le en tip demokracije in to je demokracija brez predpon, vsi preostali tipi pa so bodisi posamezne stopnje odločanja znotraj demokracije ali pa izrojene klasifikacije drugih, v demokracijo zamaskiranih sistemov) dodajam, da blockchain demokracije de facto ne štejem kot nov tip demokracije, temveč kot tehnološko podlago, ki lahko omogoči uveljavitev (idealno-tipske) demokracije v praksi. Ne glede na argumentacije bodočih raziskovalcev ne bo moglo iti za novo obliko demokracije, temveč zgolj za nov tehnološki protokol, v okolju katerega bi lahko eno samo in edino demokracijo (ob morebitnih kombinacijah z drugimi političnimi sistemi) lažje oz. morda celo prvič v zgodovini človeka tudi materializirali.

3.9.3) Projekti razvoja in implementacije blockchain demokracije

Zaradi velikega potenciala za redefinicijo gospodarskih storitev, ekonomije in za liberalizacijo globalne demokracije in družbe, je za blockchain tehnologijo zainteresiranih ogromno neprofitnih združenj, a tudi podjetij in nosilcev kapitala. Nekaj projektov, ki uporabljajo tudi tehnologijo veriženja blokov, smo spoznali že v prvem poglavju (Liberland, Seasteading), nekaj pa jih bomo obravnavali v nadaljevanju.

“Blokčejnizirana” likvidna demokracija, ki jo omogoča projekt Democracy Earth (Democracy.earth), temelji na predpostavki, da reprezentativna demokracija ne funkcionira in da v podstati nakazuje, da predstavniška demokracija niti ni demokracija, saj so “državljeni med precej dolgimi obdobji med volitvami pozvani, da zagotovijo osnovni prispevek demokraciji; da sprejmejo ali zavrnejo igralce v istem sistemu” (Siri, 2017: 4). V teh sistemih lahko “manj kot en odstotek prebivalstva glasuje o zakonodaji ali izvršuje proračune, medtem ko so drugi pravno prisiljeni, da prenesejo svoje polne državljske pravice na zastopano manjšino ... Temeljna dinamika teh sistemov je, da so uradniki predhodno izbrani od zgoraj navzdol in nato predstavljeni državljanom, ki jih legitimirajo z glasovanjem” (ibid.: 5).

Z vzponom tehnologije “posameznik do posameznika” (angl. Peer-to-Peer), politična mediacija ni več potrebna. V skladu s tem načelom Democracy Earth gradi blockchain aplikacijo Sovereign; odprto-kodni in decentralizirani protokol demokratičnega vladanja za kakršnokoli vrsto organizacije. Sovereign je likvidna demokracija utemeljena na tehnologiji veriženja blokov, ki omogoča neposredno glasovanje o vprašanjih, ali zmožnost prenosa glasovalnih pravic na določene teme vrstnikom oz. delegatom preko varnega omrežja brez centralnega organa (Democracy.earth, Siri, 2019). Odprto-kodna programska oprema omogoča blockchain volitve v institucijah vseh velikosti, od lokalnih, ki vključujejo le nekaj ljudi, do globalnih, ki vključujejo vse nas. “Le z decentralizacijo se lahko znebimo posrednika, ki zbira in monetizira naše podatke” (Siri, 2019), kot to počne npr. Google, Facebook.

Bitnation je projekt, ki omogoča vzpostavitev virtualne države po seznamu želja kreatorja, ki določi vse parametre klasične države vključno s tem, kakšen pravni in kaznovalni režim bo obstajal v državi. “Bitnation je prva svetovna decentralizirana, brezmejna, prostovoljna država”, ki je že gostila prvo blockchain poroko, podelila zemljiški naziv in rojstni list ter vzpostavila globalni potni list in globalno državljanstvo v obliki “world citizenship ID”

(Bitnation.co, 2019). Slednje se zdi v času terorizma in prekomernih možnosti zlorab in ponaredkov klasičnih potnih listov še toliko bolj pomemben doprinos, hkrati pa lahko beguncem zagotovi pravičnejšo obravnavo. “Državne meje so še vedno neprekinjen vir konfliktov, nestabilnosti, ksenofobije in izključenosti”, ob tem pa so “državni monopoli vse bolj nezdržljivi z našimi vse bolj medsebojno povezanimi življenji ... Vlade niso zmožne razumeti in obravnavati kompleksnosti prepletenega sveta” (Tempelhof et al., 2017: 11, 12), pri čemer Bitnation zagotavlja odklon Westphalski oligopolni ureditvi sveta in ponuja konkurenco v obliki decentralizirane, brezmejnne in prostovoljne jurisdikcije in države po principu antropo-držav. “Z ločevanjem mobilnosti od državljanstva ljudem priznavamo pravico do potovanja na podlagi njihovih osebnih zaslug in ne na podlagi zaklenjenih predsodkov, s katerimi se soočajo njihove države zaradi revščine ali vojn” (Khanna, 2015).

Bitnation odseva ideologijo svetovnega državljana in kot platforma daje možnost za ustanavljanje virtualnih jurisdikcij, ki vsaka z domnevno boljšimi “bivalnimi pogoji”, pravičnejšim davčnim sistemom ipd., privablja nove državljane oz. “stranke” v sklad s t. i. pan-globalno filozofijo svetovnega državljana. Tempelhofova, ustanoviteljica in direktorica projekta Bitnation, primerja omejitve posameznikove svobode in načina življenja na osnovi fizičnega kraja rojstva z globalnim apartheidom. “Diskriminacija na tej osnovi je prav tako napačna, kot je diskriminacija na osnovi religije, barve kože ali spolne usmerjenosti” (Tempelhof et al., 2017, Peck, 2018). Ideja globalne države in liberalne svobode je pot, proti kateri naj bi razsvetljeni človek sodobne (nad)tehnološke dobe stremel. “V svetu Bitnacije se suverenost odločno premakne od države na državljana. Državljeni Pangee lahko ustvarijo prostovoljne narode, decentralizirane organizacije in medsebojne sporazume, v skladu s katerimkoli pravnim kodeksom” (Tempelhof et al., 2017). Bitnation ponuja tudi blokčejnizacijo določenih vladnih storitev od notarskih storitev, arbitrskih storitev (izbira razsodnika v primeru sporov), poroke, rojstnega lista. “Bitnation ponuja geografsko nevtralne storitve, ki jih običajno zagotavljajo nacionalne vlade od sodišča do policije, celo vesoljske agencije” (Peck, 2018). “Pangea je decentraliziran trg pravnih storitev”, kjer lahko “ustvarite in izvajate medsebojne sporazume povsem enostavno po vsem svetu, razrešite spore pošteno in učinkovito”, tako da “izberete arbitra ali pa arbiter na svojem strokovnem področju postanite sami” (Bitnation.co, 2019).

Perspektivo tehnologije veriženja blokov s pridom izkoriščajo predvsem profitno usmerjena podjetja. Če se Bitnation koncentrira na izvrševanje državnih storitev, in če se Democracy

Earth osredotoča predvsem na način delegiranja glasov, je podjetje Horizon State specializirano za izvajanje volitev preko blockchain protokolov (Nolan, 2015, Taylor 2017). Horizon State je varni volilni sistem in orodje za opolnomočenje družbe 21. stoletja ter dobitnik prestižnega naziva "Tehnološki pionir 2018", ki ga podeljuje Svetovni ekonomski forum, v elitni skupini prejšnjih nagrajencev pa so AirBnB, Google, Kickstarter idr. (Horizonstate.com, 2019). Horizon State razvija zbirko orodij, ki bodo ob podpori tehnologije veriženja blokov omogočale družbam in podjetjem dinamičen odločevalski proces in polnovreden dialog, deliberacijo med vpletenimi strankami, učinkovito mobilizacijo skupnosti in varno odločanje in volitve, ob tem pa bo z različnimi orodji za anketiranje, merjenje javnega mnenja in volitve zajela skupinska mnenja in jih destilirala v izvršljive vpoglede. Podjetju je od nastanka leta 2017 v manj kot dveh letih uspelo podpisati pomembne pogodbe z vplivnimi organizacijami in državami, kot je Indonezija, ki se zaradi velike razpršenosti 250 milijonov prebivalcev na več kot 17.000 otokih spopada z nenehnimi težavami mobilizacije oddaljenih skupnosti, ki so zunaj dosega tradicionalnih medijev in odločevalskih točk, pesti jo preobremenjen birokratski aparat in davčni sistem, po katerem posamezniku ni mogoče zagotovo vedeti in dokazati, ali je davke zares plačal ali ne (Suroyo in Diela, 2018). Horizon State bo ob sodelovanju indonezijske vlade vse to spremenil z aplikacijo za pametne telefone, ki bo s pomočjo tehnologije veriženja blokov omogočala neposredno merjenje javnega mnenja in e-glasovanje glede različnih politik (govinsider.asia, 2018).

Estonija kot ena od vodilnih držav, ki uvaja elektronske protokole družbenega upravljanja že vse od leta 2000, je posvojila tudi tehnologijo veriženja blokov in vpeljuje vrsto novitet, tudi v svoj sicer že vrsto let trajajoči program e-rezidenca, katerega člana sta med drugim tudi papež rimskokatoliške cerkve in Angela Merkel (Estonia, 2019, Europe, 2018). Gre za digitalno identiteto in status, ki ga izdaja estonska vlada in ki omogoča digitalnim državljanom od koderkoli na svetu uporabo estonskih e-storitev in polno uporabo transparentnega podjetniškega okolja. V drugi verziji, ki je v razvoju, pa bo e-rezidentstvo "postalo kolaborativna platforma, ki bo globalni skupnosti nudila dostop do ekonomskih prednosti e-rezidentstva v vsakem kotičku sveta," (Estonia, 2019) in bo temeljila na tehnologiji veriženja blokov.

3.9.4) Omejitve blockchain demokracije

Spomnimo, da se je internet na začetku zdel kot odrešenik demokracije in globalne družbe, a se je do danes zaradi centralizirane narave, ki ni v skladu z ideologijo decentralizirane demokracije, že izkazal kot prostor, ki ga je moč lahko nadzorovati in manipulirati. “Danes je splošno znano, da je internet zelo negotov prostor za izvedbo volitev; obstajajo konkretni dokazi, da so bile volitve v ZDA leta 2016 zmanipulirane s programsko pokvarjenimi (angl. Hacked) glasovalnimi stroji. Izvajati še več volitev na sedanjem internetu bi bilo neumno; centralizacija je v osnovi nezdružljiva z demokracijo” (Siri, 2019). Internet s filozofijo centraliziranih dostopov in skladiščenja podatkov ne predstavlja več varnega prostora za nadaljnjo širitev elektronskih principov demokracije, saj je centralizacija (kot diktatura) diametralno nasprotje principov demokracije, zato tehnologija decentraliziranega veriženja blokov (kot prava liberalizacija oz. odrešitev) ponuja bistveno bolj stabilno osnovo, ki je filozofsko povsem poravnava s principi demokracije (enaka razpršenost odločanja med vsemi člani družbe).

Po negativni plati pa je treba izpostaviti, da prosta izbira pripadnosti pravnim in političnim sistemom, kot jih navdušeno predvidevajo Democracy Earth, Bitnation ali Seasteading, preveč spominja na željo otroka, ki bi rad gledal torto in jo hkrati tudi pojedel; na civilizacijsko in tehnološko neprilagojeni miselni ustroj sodobnemu času še nedoraslega človeka, ki bi rad bil danes državljani te države, že jutri, ko se mu bo predsednik zameril, ker je morda javno priznal, da je ljubitelj vaniljevega sladoleda, čokolade pa ne mara, pa neke druge države, kjer je predsednik bistveno bolj liberalen in bo enako ljubil vse okuse sladoleda ali pa bo dovolj diplomatsko anemičen, da ne bo imel nikakršne preference. Ob vsem tem bi bilo seveda še najbolje, da tak posameznik, ki se bo lahko prosto odločal za prehajanje med različnimi jurisdikcijami, davkov ne bi plačeval nikjer, istočasno pa bi glasno zahteval lepo urejene in razsvetljene ceste, kamorkoli bi šel, najbolje kar po celem planetu, saj je vendarle državljani sveta in nikoli ne ve, kje bo pristal jutri, morda v Tokiu, morda v Nairobiju, morda v New Yorku ali v Parizu. Vse to so otroške sanje, ki so v najboljšem primeru skladne le z virtualno resničnostjo, nikakor pa ne z realnostjo. To so le nekatere izmed nedorečenih stvari, zaradi katerih moramo tudi k blokčejnizaciji in ultraliberalizaciji političnih sistemov pristopiti previdno in kritično.

3.9.5) Centralizirana decentraliziranost

Jasno je, da demokracija ne sme temeljiti na ekonomskih pridobitnih modelih in da bodo morali zgoraj omenjeni projekti (in številni, ki niso in ne bodo omenjeni – vsak dan nastajajo novi) in posledično državljeni pošteno premisliti, ali je demokracija lahko nekaj vredna samo, če jo lahko kupimo pri najugodnejšem ponudniku? Kapital v organizacijah, ki bodo gradile sisteme, na katerih bo temeljila družba prihodnosti, nikakor ne bi smel izvirati iz pridobitnih dejavnosti, temveč izključno iz državnih, družbenih in preverljivo neodvisnih, neprofitnih in politično nevtralnih (če je to sploh mogoče) organizacij.

Blockchain nam torej ponuja veliko priložnosti za vzpostavitev prave, decentralizirane demokracije, je pa vprašanje, ali mu bo uspelo preživeti test časa oz. bolje, test kapitalskih interesov in za razliko od interneta ostati v rokah družbe in ne kontrolorjev družbe, lastnikov kapitala. Že sedaj moramo v izogib napačnim interpretacijam “nepokvarljivosti” te tehnologije in v izogib prevelikemu začetniškemu navdušenju nad domnevno nešteto možnostmi radikalne demokratizacije gospodarstva, informacij, družbe in politike obvezno izpostaviti, da je možno vzpostaviti tudi zasebne blockchain sisteme, kjer informacije niso javno preverljive. Trend ta hip je prav v razvoju tega sektorja, kar pomeni predvsem to, da se največje odločitve tudi v prihodnje zagotovo ne bodo odvijale na vsem preverljivih verigah blokov npr. na Ethereumu, temveč v sklopu zasebno zaprte blockchain mreže, ki jo npr. prav Ethereum ločeno gradi preko neodvisne organizacije EEA – Enterprise Ethereum Alliance v partnerstvu z blockchain mrežo namenjeno korporacijam in podjetništvu, Hyperledger (Linux Foundation). S tem tehnologiji že v osnovi, še preden smo sploh dobro začeli govoriti o njenih izjemnih možnostih demokratizacije sveta, takoj odvezamo velik del kredibilnosti in potenciala in jo potisnemo nazaj v območje nadzora, kontrole, tajnosti in manipulacij; v območje paradoksalne centralizirane decentraliziranosti.

3.9.6) Zaključek

Morda je še preuranjeno, a z veliko gotovostjo lahko rečemo, da bomo o blockchainu govorili kot o novem (informacijskem) mediju. Za pošto, tiskom, telegrafom in telefonom, radiem in televizijo ter internetom prihaja blockchain kot povsem nov kanal, dobesedno nov medij prenosa informacij, ki jih bo moč preveriti javno, s strani kogarkoli na planetu.

Kam se bo tehnologija zares razvila, bo pokazal le čas, a če je zgodovina kakšen vodnik, potem se ne gre bati, da bo tudi načeloma ultrademokratični in radikalno-transparentni sistem decentraliziranega zapisovanja podatkov slej ko prej postal zaprt krog centralizirane decentraliziranosti. Raziskovalci tukaj nismo za to, da bi povzdigovali že tako povzdignjene in napihnjene dobre lastnosti česarkoli, temveč da bi skušali odkriti in opozoriti na potencialne slabe lastnosti, predvsem zato da bi se na njihovi podlagi lahko bolje pripravili in potencialno zaobšli neugodne manifestacije, v tem primeru novih informacijskih protokolov, ter da bi osvetlili celotno tematiko in jo prikazali v čim bolj "pravi" luči ob zavedanju, da je interpretacija "pravega" verjetno enako razpršena, lahko bi rekli, decentralizirana, kot je razpršena tehnologija veriženja blokov.

Analiza nekaterih temeljnih dokumentov organizacij, ki gradijo platforme blockchain demokracije, je pokazala, da se organizacije preveč vpletajo v potencialni finančni dobiček, ki bi lahko izviral iz uveljavitve takih platform v praksi, kar je povsem neustrezno in v nasprotju s temelji demokracije in kvečjemu še bolj podpira ideje neoliberalizma in vse kaj drugega kot demokracijo. Na primeru interneta in preko njega še večje možnosti nadzora in kontrole družbe (torej povsem nedemokratične ideologije) lahko vidimo, da je res, da tehnologija nikoli ni vzrok za karkoli, temveč le posledica, ki zgolj potencira vstopne podatke. Če bomo v blockchain tehnologijo, ki sicer omogoča popolno demokracijo, vnesli pokvarjene podatke in vrednote, utegnejo na drugi strani le-te na plano priti v še bolj pokvarjeni obliki. Ko robotiziramo pokvarjen analogni sistem, ne moremo pričakovati odprave težav, temveč kvečjemu njihovo potenciranje. Vsekakor se lahko zgodi, da z blockchain demokracijo in protokoli veriženja blokov ne bo profitirala ne družba ne demokracija, temveč zgolj že obstoječa elita.

Kakorkoli, dokler ne bomo prejeli več dokazov o nasprotnem, tehnologija veriženja blokov nesporno obstaja izjemen potencial prave demokratizacije družbe, gospodarstva, kapitala, idej in esence, ki nas ljudi dela človeške. Več o tehnologiji veriženja blokov v tretjem poglavju.

3.9.7) Analiza

Prednosti: decentraliziran, razpršen in popolnoma transparenten način zapisa in obvladovanja informacij, visoka do popolna nekoruptabilnost podatkov, lahko omogoči anonimno (in hkrati preverljivo) elektronsko glasovanje.

Slabosti: možnost kreiranja zaprtih decentraliziranih mrež, ki ne ustrezajo več ideologiji decentralizacije, temveč povzročajo nov fenomen centralizirane decentraliziranosti, trenutna odvisnost od delovanja centraliziranega interneta, tehnična zapletenost, tehnologija na samem začetku razvoja.

Iz konteksta izpeljane teze blockchain demokracije:

Osnovne teze blockchain demokracije (čeprav se ta izraz v praksi sploh še ni uveljavil) predvidevajo, da blockchain omogoča pravo demokratičnost, ki se je ne da nadzorovati. Popolno transparentnost odločitev in odločevalskega procesa. Aktivacijo politično aktivnega državljana, ki bo lahko od koderkoli, kadarkoli sodeloval pri demokracij. Zaupa v sposobnost posameznika, da bo znal sprejemati politične odločitve, za njimi stati in jih izvrševati. Zapoveduje popolno tajnost elektronskega glasovanja.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: pogojno (premalo podatkov); Samostojnost: odvisen instrument (orodje v službi demokratične teorije); Stabilnost: labilen (z empirijo bo potrebna revizija); Fleksibilnost: fleksibilen; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: da; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: da; Izvršilnost: ne, vendar omogoča dostop; Formalni nadzor: da; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: da; Likvidnost: da; Hitrost: počasen; Povezovanost: povezovalec; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir; Enakovrednost: da; Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne (posredno skozi definirane demokratične družbene vrednote); Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: da; Praktičnost: da; Aktualnost: ne (faza implementacije v bližnji prihodnosti).

Iz analize kriterijev je jasno, da je blockchain demokracija skoraj paralelno poravnana z e-demokracijo, vendar na tej točki še brez nastavkov, ki bi lahko konkretizirali njeno stališče. Zaradi pomanjkanja poglobljenih raziskav je zgornja analiza kriterijev temeljila predvsem na

normativnih zmožnosth, ki jih za zdaj izkazuje tehnologija veriženja blokov. Lahko se čez nekaj let izkaže, da je empirija upravičila predvidevanja, lahko pa zapademo v zelo sorodno situacijo, kot jo poznamo danes na področju e-demokracije. Sklenemo lahko, da bo blockchain demokracija v prihodnje igrala izjemno pomembno vlogo pri demokratizaciji, elektronskih volitvah, koreniti spremembi predstavniških institucij in drugih globalnih organizacijah in globalni komercializaciji politike, lahko pa se zgodi tudi, da bo prostor decentralizacije sprva prikrito, a sčasoma vedno bolj očitno zasegla kontrolirana centralizirana decentraliziranost. Izkazuje se, da se največja podjetja intenzivno ukvarjajo z vzpostavljanjem zasebnih, zaprtih blockchain mrež, ki v celoti zanemarjajo transparenten vidik te tehnologije, zaradi česar se že na samem začetku domnevno demokratične tehnologije pojavi vprašanje pravega demokratičnega potenciala, kar predvsem kaže na to (celo dokazuje), da demokracija nikakor ni tehnologija, temveč da smo demokracija ljudje in da dokler se ne bomo spremenili ljudje, naše nedemokratične vrednote in k ekstremnemu individualizmu usmerjena družba, nam tudi tehnologija nikakor ne bo mogla pomagati.

3.10) Predstavniška demokracija

3.10.1) Uvod

Neposredno vladanje v kontekstu antične direktne demokracije predpostavlja obliko vladanja, v kateri se vsi ljudje udeležujejo v vseh javnih zadevah ves čas. To je bilo morda možno v času majhnih grških polisov, v današnjem svetu vladanja milijonom ljudi raztresenih po velikanskem teritoriju, pa si tega ni moč predstavljati. Posredniška, reprezentativna oz. predstavniška demokracija se je torej razvila kot odgovor na vprašanje, kako aplicirati čisto, direktno demokracijo na neodvisno velik teritorij, s tem pa je posredna demokracija nadomestila neposredno demokracijo. Prva znana oblika predstavniške vlade je bila stara rimska republika (Steel, 2014). Današnja demokracija je torej bolj podobna rimskemu kot grškemu modelu. Urbinatijeva in Manin sicer zaznata začetek koncepta predstavništva kasneje, znotraj srednjeveške cerkve, ki je želela predstavljati celotno krščansko skupnost, predstavništvo pa je tedaj služilo kot način zблиževanja kristjanov. Izvoljeni delegati oz. predstavniki so potovali med kraji in z zaupano močjo odločanja povezovali tiste, ki so jih poslali (Urbinati, Manin v Landemore, 2008). Demokracija kot taka in z njo predstavniška demokracija sta po tisočletjih relativnega mirovanja dobili ponovni vzgon z ameriško

revolucijo, ki je privedla do nove ustave leta 1787 in je delno temeljila na neposrednih volitvah predstavnikov vsaki dve leti, s francosko revolucijo leta 1789 in sprejetjem Deklaracije pravic človeka in državljana, ter kasneje leta 1848, ko je bila znova uvedena splošna volilna pravica za moške (Urbinati, 2011).

Eden od glavnih teoretikov in zagovornikov predstavniške demokracije, John Stuart Mill (1861), zagovarja predstavniško vlado kot idealno obliko, pri tem pa meni, da sama vlada ne sme snovati in sprejemati zakonov ter da morata biti za to pristojna parlament in senat, ki sta najbolj primerni mesti za javne debate glede številnih javnih mnenj, hkrati pa služita kot nadzornika vlade, ki tako sprejete zakone izvaja (Mill, 1861). Človeštvo kot tako ima potrebo po vladi, saj bi si brez nje močnejši posamezniki lahko podredili svoje šibkejše sosede. Potrebo po vladi Mill nasloni na primarni aksiom, "da bo posameznik v večini primerov preferiral svoj interes pred interesom drugega, ko sta ta dva interesa postavljena drug ob drugega v kontekstu tekmovanja" (Mill, 1861: 68). A ker vlade in vladanja družbi ne morejo izvajati vsi prebivalci v velikem številu, volivci delegirajo posameznika kot svojega zastopnika, da v njihovem imenu in za njih naredi to, česar sami zase ne morejo (Mill, 1861: 71), pod pogoji, da mora parlament zagotavljati kar največ transparentnosti in javnosti v svojih razpravah, da so njegovi člani izvoljeni za določeno obdobje, da so ta obdobja relativno kratka in ne daljša od treh let, da morajo volivci oddati svoj glas na način, ki odraža njihovo resnično voljo in ne volje tistih, ki bi jih želeli podkupiti (Mill, 1861: 203). "Kjer obstajajo velike neenakosti v bogastvu, in kjer je večina vseh razredov, razen najbogatejših, v bolj ali manj odvisnem položaju, morajo biti volilni glasovi sprejeti tajno" (Mill, 1861: 203).

Predstavniška demokracija je torej oblika demokracije, v kateri državljani na suverenih volitvah volijo svoje predstavnike, ki nato v času trajanja mandata, za katerega so izvoljeni (običajno 4 leta), pooblaščno sprejemajo odločitve v imenu volilcev. Sistem predstavništva je torej nasproten sistemu direktne demokracije, v kateri državljani odločajo oz. volijo glede političnih iniciativ neposredno in pogosto. Izvoljeni predstavniki imajo nadalje moč izbrati in na politične položaje izvoliti svoje pomočnike, ministre, predsednike odborov idr. Meje njihove moči določata ustava in neodvisna sodna veja oblasti, ki ima moč razveljaviti določene politične ukrepe (ustavno sodišče, vrhovno sodišče). Predstavniška demokracija prevladuje v današnjem času v večini zahodnih demokracij (Urbinati, 2006).

3.10.2) Vloga volitev

Suverenost ljudstva pomeni, da imajo ljudje zadnjo besedo glede politik in ukrepov, ki bodo urejala njihova življenja, pri čemer v demokraciji prevladuje princip večine – tista politika, ki prejme večino glasov, tj. 50 %+1 glas, je zmagovalna politika. Tako sprejeta odločitev velja do izteka, do spremembe ali nedoločeno dolgo, pri tem pa je “moč večine omejena le z zahtevo, da so zaščitene politične pravice manjšine ... Današnja demokratična večina ne sme preprečiti današnji manjšini, da bi postala jutrišnja večina” (Mezey, 2008: 1). En človek poseduje en enak glas, seštevek glasov pa tvori rezultat. Predstavništvo je proces, v katerem volivci na volitvah podelijo svoje glas svojim predstavnikom ali političnim strankam za predstavljanje njihovih interesov v njihovi odsotnosti (Beyme, 2011). Kot meni Beyme, je namen volitev “discipliniranje predstavnikov za neposlušnost in nespoštovanje predvolilnih obljub. Če bi bili predstavniki vedno nepristranski, strokovni, kompetentni in odzivni, bi volitve izgubile svoj pomen” (ibid.).

Prav volitve pa so ena od šibkih točk predstavniške demokracije, ki so po mnenju nekaterih kritikov (Wessels, 2011) prešibko definirane in ne do konca izkoriščen instrument. Zaupanje v volitve kot instrument legitimacije predstavnikov je zelo različno; v Nemčiji volitvam zaupa 25 % državljanov, v ZDA 79 %. V politične stranke zaupa 24 % volivcev v Kirgizistanu in 87 % v Švici (ibid.). Volivci se sicer na splošno čutijo zastopane s strani političnih strank in voditeljev, čeprav tretirajo volitve kot nezadosten instrument predstavništva.

Z volitvami pa posameznik ne opravi zgolj enodimenzionalnih volitev, temveč istočasno tudi izvoli tistega predstavnika, ki zastopa program, s katerim se volivec identificira (Urbinati v Landemore, 2008). Za predstavniško demokracijo je oblikovanje političnih strank ključnega pomena, saj predstavnik v parlamentu ni samo sam zase, in hkrati ne za vsak posamezen glas vsakega posameznega volivca, ki ga je izbral, posebej, temveč je v parlamentu za glas demosa, s čimer pomaga omiliti ekstremne vidike posameznikov in jih približati povprečju demosa, zaradi česar je predstavnik povezan tako s posameznikom kot s splošnim interesom družbe (Fraunholz in Unnithan, 2008: 55). Osnovni princip predstavniške demokracije je odgovorna vlada, ki mora državljanom predstavljati priložnost za enakovredno tehtanje njihovih želja skozi ritualno izbiro voditeljev na volitvah (ibid.).

Nekateri teoretiki menijo, da predstavniška demokracija vznemirja demokracijo s tem, da odvzema proces političnega odločanja iz rok ljudstva in ga podeljuje v roke izbrani skupini

državljanov, ki dejansko vlada. “S tega stališča predstavništvo zreducira demokracijo zgolj na dejanje volitev za tega ali onega kandidata,” zaradi česar je zreducirana tudi “frazna predstavniška demokracija na očitno nasprotovanje v terminih” (Mezey, 2008: 2).

3.10.3) Predstavniški oksimoron – voljena aristokracija

Ker demokracija izvira neposredno iz ljudstva, nekateri raziskovalci pravijo, da predstavništvo ne pomeni demokracije. Tudi stari Grki niso poznali besede za predstavništvo, demokracijo pa so izvajali neposredno. Suverenost naj bi bilo moč obdržati samo z neposrednim izvajanjem in je ni možno podeliti legitimno. Foucault ne verjame v eno veliko moč, temveč raje v akumulacijo več mobilnih moči in prehajanje moči¹⁹. Menil je, da moramo biti sumničavi do liberalnih trditev, da je vsak posameznik svoboden, saj je lahko to, kar štejemo za svobodo, zgolj nova oblika kontrole in discipline²⁰ (v Lukšič, 1997).

Čeprav imenujemo sodobne zahodne vlade demokratične, “so bile njihove institucije zasnovane prej z namenom, da demokracijo brzdajo, kot da le-to vzpodbujajo” (Urbinati, 2006: 1). Večina raziskovalcev meni, da je predstavništvo ena od “najbolj genialnih iznajdb ... za nevtralizacijo politične participacije”, in da je zato “predstavniška demokracija oksimoron” (ibid.:3,4). Urbinati jeva se s temi pozicijami v glavnem ne strinja in pravi, da sta demokracija in predstavništvo prej komplementarna kot nasprotujoča si režima, da predstavništvo ni “druga najboljša opcija, takoj za direktno demokracijo”, temveč da je sistem sam zase, ki lahko razširi demokratično participacijo in je esencialnega pomena za demokracijo in ne njen oksimoron (ibid.).

Napačno razumevanje predstavniške demokracije (ki izvira tudi iz napačne samoreprezentacije), razočaranje nad le-to in posledičen porast populizma se verjetno začne ravno pri njenem oksimoronskem poimenovanju. Dokler je predstavniško demokracijo poganjala ideologija liberalizma, krščanske demokracije, socialna demokracije ipd., je obstajala “neločljiva vez med volivcem in njegovim predstavnikom in ju vabila, da ostajata nedovzetna za problem” (Ankersmit, 2017: 9) kontradiktorne in zavajajoče narave predstavniške

¹⁹ FOUCAULT, Michel (1990). *The History of Sexuality*. Random House. New York.

²⁰ FOUCAULT, Michel (1984). *Nietzsche, Genealogy, and History*. In: P. Rabinow (ed.), *The Foucault Reader*. Penguin.

demokracije. Številna desetletja je politična ideologija skrbela za to, da je imel predstavnik zanesljivo in zvesto podporo določenega dela elektorata, volivec pa je bil prepričan, da je imel zastopnika svojih načel v parlamentu in da bo ta naredil zanj vse, kar bo mogel, “a je v današnjem času politična ideologija enako kot mrtva” (ibid.). Ljudje spoznavajo, da se je zastopnik vedno le pretvarjal, da nas posluša, medtem ko je bil popolnoma svoboden v svojih odločitvah in se je prosto odločal o naših usodah, kar nam predstavnike danes prikazuje v povsem drugačni luči; kot osebe z dvema obrazoma, politik pa se mora sam odločiti, ali bo igral vlogo domnevnega zastopnika želja ljudstva ali bo igral vlogo sodnika in podajal ostre sodbe ljudskih, “pogosto zelo neodgovornih in nepraktičnih želja”, zaradi česar so predstavniki nemalokrat “napačno, a razumljivo obtoženi zastopanja elite in ne volivcev” (ibid.: 10). To pa pojasnjuje uspeh porasta populizma.

Po koncu obdobja političnih ideologij je volivec stremel predvsem po radikalni poenostavitvi političnega spektruma in agend. “Vzrok za populizem je v tem, da so po smrti ideologije mnogi odkrili bolečo resnico, da reprezentativna demokracija sploh ni demokracija, temveč v resnici voljena aristokracija”, in da nikoli v resnici ni bilo nič drugače, le da tega nismo videli (ibid.). Politična indoktrinacija elitistične demokracije nam je narekovala, da naj verjamemo, da je v predstavniki demokraciji posameznikova volja odločilna, da smo ljudje suveren zakonodajalec in da je bilo predstavninstvo izumljeno zato, da voditelji zares ugodijo in se ravnajo po naših željah, a že Rousseau je izpostavil bolečo resnico, da v predstavniki sistemih niso ljudje tisti, ki odločajo o zakonih, temveč predstavniki (Douglass, 2013). “V reprezentativni demokraciji so ljudje suvereni v pravem pomenu besede le na dan volitev. Vse preostale dni pa je suveren zbor predstavnikov, ki so jih izvolili ljudje”, zato so tisti, ki verjamejo, da sta lahko principa “predstavniki demokracije in ljudska suverenost pobotana druga z drugo, bodisi naivni ali pa nekonsistentni” (Ankersmit, 2017: 1, 2). Potrebna je menjava naziva “predstavniki demokracija” z drugim terminom kot npr. predstavniki vlada (Manin, 1997) ali preprosto “predstavniki politični režim”, termin “demokracija” pa je potrebno v kontekstu s predstavniki v celoti odstraniti.

3.10.4) Predstavniki vs. direktna demokracija

Vseeno je treba poudariti, da kljub nostalgicnemu spogledovanju mnogih s starogrško demokracijo, ki predstavniki ni poznala in se je ravnala po principu direktne demokracije,

le-ta iz več razlogov ne more biti izvedljiva. V kontekstu neposredne demokracije se zberejo vsi volilno upravičeni člani družbe na določeni lokaciji in razpravljajo o političnih alternativah, o katerih glasujejo na koncu razprave. Ta postopek je v modernih časih teritorialno obsežnih nacionalnih držav z velikoštevilnim prebivalstvom praktično neizvedljiv. “V republikah ljudje ne vladajo neposredno ..., namesto tega vplivajo na politične odločitve posredno skozi izvolitev in vplivanje na vedenje predstavnikov, ki dejansko sprejemajo javne politike in nadzorujejo njihovo implementacijo” (Mezey, 2008: 2), ob predpogoju, da taki predstavniki za svoje odločitve in dejanja odgovarjajo tistim, ki so jih izvolili. Predstavniki morajo biti kazensko odgovorni v primeru, ko nedovoljeno prekoračijo svoja pooblastila, ali politično odgovorni z neizvolitvijo na naslednjih volitvah, če niso uspeli implementirati zastavljenega in obljubljenega oz. če so implementirali tisto, proti čemur so se pred volitvami morda celo aktivno borili. “Striktno rečeno predstavniški sistemi niso demokratični, saj samovladanje, kar demokracija pomeni, ni isto kot vlada, ki jo izvaja nekdo drug, pa čeprav si izvolil tega nekoga, da vlada v tvojem imenu” (ibid.).

Težava direktne demokracije je tudi v tem, da si lahko volilci želijo v naravi nasprotujoče stvari; npr. vojaško obrambo proti potencialnemu agresorju, za katero pa istočasno niso pripravljeni nič plačati, urejene in razsvetljene ceste, za katere najraje ne bi plačali nič. Prav tako lahko pogosto že “večina enega” prevesi volilni rezultat v prid najmanjši možni večini proti največji možni manjšini, kar učinkovito povzroči veliko razklanost v narodu.

Ambivalentnost politike in nasprotujočih tendenc v demokratični ureditvi Deželan (2012) prikaže na analizi poosamosvojitvenega odnosa slovenske države do tujcev, ko je bila Slovenija v svetu prepoznana kot zgodba o uspehu tranzicije v moderno liberalno demokracijo, kljub temu da je v sebi skrivala številne nedemokratične in diskriminatorne prakse proti raznim manjšinam in bivšim državljanom Jugoslavije. Šele integracijski proces v pristopu k EU pa je pripomogel k omehčanju diskriminatornih politik (ibid.).

Politika ima ambivalentno naravo zato, ker ima človek kot najmanjša družbena enota ambivalentno naravo. Posamezniki si pogosto želijo diametralno nasprotnih in nezdružljivih stvari kar je popolnoma naravno, a ne najbolj praktično zlasti v kontekstu uporabe neposrednih orodij demokracije, ki od posameznikov zahtevajo treznost in odločnost.

Dodatno težavo neposredne demokracije predstavlja vprašanje odgovornosti; v predstavniški demokraciji lahko v primeru slabih političnih odločitev krivimo in obtožimo politike oz.

predstavnik in jih za kazni ne izvolimo na naslednjih volitvah, v primeru slabih odločitev v primeru direktne demokracije, kjer so za rezultate odločitev odgovorni izključno volivci, pa lahko politična odgovornost v celoti izpuhti. Tam, kjer so odgovorni vsi, ni odgovoren nihče (Ankersmit, 2017: 3, 5). Iz teh razlogov in v izogib navedenim težavam se lahko vrnemo zgolj nazaj k predstavniški demokraciji oz. voljeni aristokraciji in prepustimo predstavnikom, da se odločijo o tem, kaj je najbolje narediti za družbo, kar pa še ne pomeni, da ne bi mogli v predstavniški sistem voljene aristokracije uvesti (več) elementov direktne demokracije. Ob tem bi morali paziti, “da predstavniška demokracija in direktna demokracija (ostaneta, op. a.) ločena druga od druge. Vsaka od njih ima svojo politično logiko”, in če ju povsem nepremišljeno pomešamo, lahko dobimo rezultat, ki lahko pomeni “ustavno zmešnjavo, kot kaže primer brexit” (ibid.: 5).

Oblika demokracije, kot je direktna, je danes nepredstavljiva. “V Evropi je postala neuporabna v 4. st. pr. n. št. zato, ker se majhne samo-upravne mestne državice niso mogle vojaško kosati z večjimi, bolj kompleksno vladajočimi silami,” zato si lahko predstavljamo danes direktno demokracijo le “kot sredstvo za managiranje neke relativno preproste in stabilne aktivnosti znotraj večje politične celote” (Hirst, 1988:200), ne pa kot samostojno demokratično obliko. Kljub načelni nezmožnosti realizacije direktne demokracije v velikem obsegu, pa moramo vedeti, da se še vedno “veliko ljudi drži sanj o čisti demokraciji”, in da bi jo “nove tehnologije, kot je internet, lahko omogočile” (Behrens et al., 2014: 15).

Če predpostavljamo, “da bodo variante direktne demokracije vedno vsebovane v okvirih predstavniške demokracije”, se moramo istočasno zavedati, da “imajo ljudje prirojeno nagnjenje, da krivijo druge za lastne napake. Iz tega sledi, da bo krivda za napake neposredne demokracije položena pred vrata predstavniške demokracije. Zato je izjemno pomembno, da direktni demokraciji prepustimo le tiste odločitve, katerih implementacija verjetno ne bo povzročila posledic, ki bi bile sprejemljive in istočasno nesprejemljive za ljudi, ki sprejemajo odločitve” (Ankersmit, 2017: 5).

Demokracija, kot jo prepoznavamo danes, je konfuzen, normativno in terminološko neurejen prostor. Kako naj bo demokracija uspešna politična oblika, če pa je njen integralni del, človek, v preobilju in konfuziji tipov in terminov sploh ne razume več? Zato je imperativnega pomena, da demokracijo osidriščimo, očistimo, nadenemo nove korenine, jo poenostavimo (pa čeprav skozi kompleksen proces) in naredimo ponovno razumljivo za množice.

3.10.5) Kritiki predstavniške demokracije

“Reprezentativne institucije imajo veliko kritikov in relativno malo zagovornikov ... Zapriseženi demokrati menijo, da predstavniške institucije izpodkopavajo principe ljudske suverenosti ... da ukrepajo prepočasi in da so preveč zaščitniške do močnih interesov, ki profitirajo iz statusa quo ... da so premalo strokovne in preveč ozkoglede ... in zato neučinkovite pri kreiranju dobrih javnih politik, ki govorijo v prid nacionalnim interesom” (Mezey, 2008: 169). Glavni kritiki predstavniških demokracij menijo, da se jih večina izpridi v smer proti oligarhiji ali partitokraciji. Hirst meni, da je pomanjkljivost predstavniške demokracije v sposobnosti opravljati delo, ki naj bi ga opravljala: nadzorovati, omejevati in kontrolirati vlado. Del argumenta, da predstavniška demokracija ne opravlja svoje naloge zadostno, je, da so postali “korporativistični mehanizmi posvetovanja in barantanja vitalni nadomestki za reprezentativno demokracijo v dobi velike vlade in organiziranih socialnih interesov” (Hirst, 1988: 199). Težava liberalne teorije je v tem, da je sicer uporabna v smislu formalnega argumenta zagovarjanja svobode posameznika, da je dobro izhodišče za reševanje političnih vprašanj, a da je hkrati postala nevarna iluzija v realnem svetu, kjer so pravila formalnega argumenta zunaj konteksta. Barber meni, da “biti neoviran in neskončno mobilen ni svoboda, temveč izkoreninjenje le-te, razen če s svobodo mislimo brezdomstvo” (1984: 100). “V 21. stoletju poteka naraščajoč konflikt med Zemljo – vladami, ki monopolizirajo teritorialne zakone, ki omejujejo premike fizičnih dobrin in teles – in Oblakom – globalne korporacije, ki monopolizirajo dostop do uporabniških baz podatkov, ki sledijo in targetirajo ideje skozi personaliziran marketing. Svoboda je v tem svetu iluzija. Naša telesa pripadajo vladam, naše misli pa korporacijam” (Siri, 2017: 5).

Predstavniškemu sistemu se očita tudi nezmožnost odražati demografijo naroda zaradi socio-ekonomskega statusa njenih članov, saj je zakonodajno telo v predstavniškem sistemu po vsem svetu sestavljeno iz nacionalne elite definirane v odnosu do prihodka, izobrazbe in družbenega razreda, pri čemer so tisti iz nižjih razredov le redko zastopani s predstavniki, ki bi jim bili podobni (Mezey, 2008: 83). Izjema je bila marksistična država, kjer je bil delavski razred v državotvornih organih zastopan tudi s 50 % predstavnikov, danes pa govorimo o 10 % ali manj. V zgodnjih letih 20. stoletja je imelo kar 88 % premierjev, ki jih je dala Laburistična stranka v Združenem kraljestvu, zgolj osnovno izobrazbo, ta odstotek pa je v drugi polovici prejšnjega stoletja padel na 16 % (ibid.). Pri tem pa je seveda težko trditi, da so slabše izobraženi državljani lahko javni zakonodajalci, saj je proces snovanja politik postal

tako kompleksna tvorba, da zahteva posameznike, ki jim "lahko posvetijo čas v celoti in ki so opremljeni z znanjem, zadostnim za razumevanje vseh vpletenih zadev" (ibid.: 84).

Urbinatijeva poudarja, da je v sistemu predstavniških demokracij težko spregledati klientelizem in ničkoliko lobijev, ki v imenu elit skušajo vplivati na sprejetje njim koristnih politik (Urbinati v Landemore, 2008). Temu pritrjuje Manin, ki sicer vidi vlogo elit drugače kot Urbinatijeva, in meni, da igrajo elite pomembno vlogo v predstavniški vladi, ter da je tako predvsem zaradi subjektivne definicije elit in ne objektivnega vsiljevanja domnevno večvrednih nad domnevno manjvrednimi. Na volitvah naj bi torej bili izvoljeni tisti posamezniki, "ki posedujejo neobičajne karakteristike, ki jih volivci pozitivno vrednotijo". Kandidati, ki sami po sebi ne izstopajo na podlagi neke zaželene značilnosti, ne morejo zmagati v volilni bitki, "take karakteristike pa so definirane s strani preference volivcev" (Manin v Landemore, 2008). Med te karakteristike spada npr. sposobnost artikuliranja in promoviranja določene politične opcije. "Ljudje, ki so izjemno sposobni braniti svoja mnenja, posedujejo talent, ki ga številni tisti, ki z njim delijo enaka mnenja, ne posedujejo" (ibid.). Manin za razliko od Urbinatijeve torej govori prej o strokovni eliti in eliti talentov kot o finančni eliti in eliti posedovane moči. Manin meni, da je predstavništvo tudi vlada elit, ki niso dosledno vezane na izvrševanje želja volilcev in da so reprezentativne vlade zato sestavljanka demokratičnih in nedemokratičnih elementov (Manin, 1997).

Ena od najosnovnejših premis demokracije je enakost. Predstavniške institucije teh predpostavk ne zadovoljujejo zadostno. Javne institucije ukrepajo počasi, "pogosto so neučinkovite in uniformirane v svojih dejanjih, njihovi člani pa so dovzetni za koruptivne vplive kampanjskih donacij, svojih lastnih ambicij in občasno neposredni podkupljivosti", hkrati pa je "povezavo, med tem kar naredijo in mnenji in interesi njihovih volivcev ..., pogosto težko zaznati. Ko se odzovejo volivcem, se zdi, da to storijo bolj zaradi želje po ponovni izvolitvi kot zaradi želje, da bi ustvarjali dobre javne politike" (Mezey, 2008: 192).

Je predstavništvo bolj robustno takrat, ko bolj natančno odseva etnične manjšine v družbi, ali takrat, ko proizvajajo rezultate, ki so bolj v skladu z dobrobitjo skupin, ki so zastopane? (Jayal, 2009: 328) Težava, ki jo Jayal še posebej izpostavi, je prevodnost neenakosti. Kulturna raznolikost namreč ne ostane vedno vezana zgolj na okvire kulture, temveč za seboj prinese tudi druge pomanjkljivosti, predvsem prekrivanje kulturnih in materialnih neenakosti (kot Jayal pokaže na primeru kastnega sistema v Indiji), na podlagi česar je jasno, da "ekonomsko izčrpavanje (manjšin, op. a.) zrcali (njihovo, op. a.) družbeno marginalizacijo" (ibid.: 328,

329). “Prepleta med kulturnim in materialnim politična intervencija ni ustrezno naslovila”, saj se zdi, da je naslavljanje enega enačeno z naslavljanjem drugega. “Čeprav je bila uradna politika vidno občutljiva za diskriminacijo osnovano na religiji ..., je ostala gluha za ekonomsko in izobrazbeno zaščito istih manjšin ... Tako javna politika kot civilna družba sta zanemarili dejstvo, da sta kulturno in materialno pogosto dva obraza istega fenomena” (ibid.: 329). Jayal ugotovi, da ima predstavništvo, ki je osnovano na kvotnem sistemu, efekt vzpodbude posnemovalne in tekmovalne politične mobilizacije, katere posledica je domneva, da so lahko “samo kvote in še več kvot edina rešitev za problem slabih življenjskih možnosti”, ter da so politične stranke, ki trdijo, da avtentično predstavljajo nepriviligirane skupine “cinično izrabile kvote kot lahko možnost za pridobitev javne podpore” (ibid.: 336). Noben demokrat ne more zanikati dejstva, da je izključevanje istočasno tudi zanihanje demokracije in da morajo biti vse družbene skupine ustrezno zastopane, a istočasno ne bi smel noben demokrat misliti, da je že s sorazmernim zastopanjem avtomatično tudi poskrbljeno za potrebe, ki jih te skupine imajo, in bi se moral vprašati, ali se potrebe takih skupin tudi “dejansko ustrezno in robustno odražajo v javnih politikah ... Napačno je misliti, da bo demokratična država avtomatično ustvarila politike, ki reflektirajo preference vseh. Fetišizacija reprezentacije lahko odvrne pozornost od njenih vrojenih omejitev v smislu političnih rezultatov in dejanske blaginje obravnavanih skupin” (ibid.: 337).

3.10.6) Zagovorniki predstavniške demokracije

Zagovorniki predstavniške demokracije (Mill, Urbinati) se sklicujejo na možnost, da prava demokracija verjetno (še) nikoli sploh ni obstajala, saj se je že v stari Grčiji udeleževala le manjšina prebivalcev, ter da je praktična demokracija v današnjem kompleksnem svetu nacionalnih držav in transnacionalnih organizacij tako ali tako praktično nemogoča. Ob tem je treba omeniti, da obstajajo tudi sistemi, ki imajo elemente predstavništva (Kitajska, Zimbabve), a formalno niso demokracije (Brennan, 2016). Predstavništvo zavzema tudi nekatere nedemokratične kontekste, npr. nevladne organizacije, katerih člani niso voljeni na splošnih demokratičnih volitvah. “Amnesty International zatrjuje, da predstavlja interese političnih zapornikov” (Mezey, 2008: 3). Vsi predstavniški sistemi imajo tako demokratične kot nedemokratične vidike. Volilna pravica in možnost odpoklica predstavnikov predstavljata demokratični pol, sprejemanje nedemokratičnih odločitev predstavnikov, da delujejo tudi

drugače, kot so pred volitvami obljubljali volivcem, pa predstavlja avtoritarne in nedemokratske odločitve. Ni nenavadno, da volivci nimajo zadosti informacij glede politik, ali da so napačno informirani, in da se zato pogosto samo zdi, da so boljše informirani in obveščeni predstavniki prišli do določenih sklepov v domnevnem nasprotju s predhodno izrečenimi obljubami, medtem ko so v resnici ob tehtanju na novo pridobljenih informacij morda upravičeno in v prid dobrega za vse, torej tudi svojih volivcev, sprejeli drugačno odločitev (Urbinati, 2011). Stvari torej nikoli niso enoznačne; v na videz avtoritarnih odločitvah se torej lahko skriva povsem dobronamerni demokratični duh, medtem ko se v na videz demokratične odločitve pogosto pretihotapi volja peščice.

V kontekstu odvzemanja moči predstavniskim institucijam je Urbinatijeva kritična tudi do deliberativne demokracije in deliberativnih forumov, kadar so ti izbrani na lotokracijski, naključen način, saj naj bi “vsakršno naključno izbrano deliberativno telo neizbežno generiralo mnenja, ki se razlikujejo od javnega mnenja,” tovrstna deliberativna telesa pa “lahko postanejo orodje, ki jih uporabijo elite v legitimiranju politik, medtem ko zaobhajajo izvolitveno odgovornost” (v Landemore, 2008). Deliberacijo Urbinatijeva vidi kot “dialektično izmenjavo idej in mnenj, ki niso sorodne kognitivnemu pojmovanju politik po tradiciji Rousseauja in ... Habermasa” (v Landemore, 2008), in nadaljuje, da reprezentativna demokracija zagotovo ni nič manj demokratična kot direktna demokracija in da v številnih pogledih le-to celo presega, saj je v “direktni demokraciji vsak državljan zase”, zaradi česar ni potrebe po vzpostavitvi vezi med državljani in institucijami. To lahko privede do tiranije posameznikov, pri tem pa je “mediacija (v obliki predstavnštva, op. a.) dobro zdravilo ... vendar mora biti (le-ta, op. a.) regulirana”. Urbinatijeva se sicer zaveda dejstva, da predstavlja privatni kapital v političnih kampanjah problem, “saj lahko ogrozi možnost enakega zastopanja v sistemu” (ibid.).

Mezey (2008) navaja, da predstavnštvo ni zgolj odraz praktične neizvedljivosti demokracije v sodobnih, geografsko razpršenih družbah, temveč tudi odraz dejstva, da več kot je ljudi vključenih v razpravo, težje pridemo do sklepa. Že nekaj tisoč ljudi težko razpravlja, popolnoma nemogoča pa je deliberacija na ravni milijonov ljudi. Razlog za vzpon predstavnštva je tudi relativen neinteres večjega števila ljudi za politiko kot tako. Redko kdo si je pripravljen vzeti dovolj časa, da ostane ustrezno informiran že glede zadev, ki ga osebno zanimajo, kaj šele glede zadev, ki ga v individualnem smislu sploh ne zanimajo. “Iz tega

aspekta politični sistemi delujejo še najboljše, ko so politične odločitve prepuščene profesionalnim politikom” (Mezey, 2008: 8).

Vloga zastopnikov je morda še najvidnejša, ko zavzamejo posredovanje med volivci in državno birokracijo in posredujejo pri težavah, ki jih imajo njihovi volivci, hkrati pa lahko zagotovijo sredstva svojim volivcem, lokalnim vladam, podjetjem ter javnim in zasebnim institucijam v volilnem okrožju (Mezey, 2008: 117), bodo pa ne glede na nivo zaupanja med volivci in zastopniki vedno obstajale negotovosti na strani zastopnikov, kako se bodo njihovi volivci odzvali na vsako posamezno zadevo (ibid.: 143).

3.10.7) Kriza in rešitve predstavniške demokracije

Večina teoretikov se sicer strinja, da se predstavniška demokracija nahaja v krizi, tranziciji, zatonu ali transformaciji. Različni avtorji vidijo različne rešitve, kako znova oživiti predstavniško demokracijo in dvigniti zaupanje v demokracijo in politiko. Večja vključenost žensk (Dahlerup, 2011) naj bi s svojim drugačnim pristopom do gledanja na družbo uravnotežilo predstavniško prizorišče. Eckersleyjeva (2011) izpostavi, da bi vključevanje zastopanja nečloveške narave dogajanje v predstavniških institucijah poživilo in mu dvignilo kredibilnost. Antropocentrizem, kot pravi Eckersleyjeva, namreč kaže na ošabnost človeške vrste, da je vse podrejeno njej in da je narava tukaj za nas in našo eksploatacijo, enak moralni nastavek pa lahko razberemo tudi iz neusmiljenega neoliberalizma, kjer vse na svetu obstaja za potrebe eksploatacije posameznika. Alonsova (2011) meni, da predstavniška demokracija že prihaja v obdobje revitalizacije zato, ker se manjšine vključujejo v regionalno diverzificirane države, in da je prav predstavniška demokracija tista, ki lahko sploh edina zagotovi tudi predstavništvo manjšin in glas v heterogeni sestavi družbe, le-te pa vzdržujejo vitalnost parlamentarnih institucij ter dvigujejo zaupanje v demokratični proces kot tak.

“Številne raziskave v politični znanosti kažejo, da volivci ne posvečajo veliko pozornosti specifičnim obljubam ali strankam. Volivci se identificirajo s strankarskimi voditelji, ob tem pa so običajno slabo informirani o dejanskih strankarskih politikah. Populizem je sovražnik informirane kontrole velikih vlad, ker se zanaša na prazno kategorijo ljudstva” (Hirst, 1988: 204, 210). Ankersmit sicer meni, da smo danes lahko v skrbeh za marsikatero družbenopolitično vprašanje, a populizem ni eno od njih, saj populistni nikoli niso zahtevali

ukinitve predstavništva. "Populizem se je rodil iz spoznanja, da je predstavniška demokracija v resnici (iz)voljena aristokracija ..., zato je razumljivo, da je to (spoznanje, op. a.) povod za razočaranje (nad vladajočim političnim sistemom, op. a.). A spoznanje je pravilno. In bolje je, da se ljudje soočijo z realnostjo, kot da še naprej verjamejo v iluzijo" (Ankersmit, 2017: 11). "Ko začnemo problematizirati omembo predstavništva, moderna demokracija preneha biti oblika delegiranja s strani ljudi in namesto tega postane oblika vladanja profesionalnih politikov in vladnih uradnikov nad ljudmi" (Hirst, 1988: 200).

Standardna reakcija zaveznika reprezentativne demokracije ali nekoga, ki koncepta demokracije v resnici ne razume in predstavniško demokracijo enači z demokracijo, je, da je kljub vsem kritikam tak sistem še vedno boljši od avtoritarnih režimov, kar ni sporno, a je tak argument bistveno preozko izhodišče za debato na temo demokratičnih tipov in upravičenega imenovanja reprezentativne demokracije kot demokracije.

Predstavniške demokracije imajo tendenco k spreobrnitvi v "voljene despotizme strankarskih vlad". Hkrati so velike vlade postale tako velike, da je skozi birokratski aparat tudi vladajočim politikom pogosto težko spraviti določene ukrepe in pripeljati konkretne politike do implementacije, sploh v času trajanja ene vlade (Hirst, 1988: 207). Hirst meni, da je vsekakor nekaj treba narediti za ponovno oživitev predstavniške demokracije, a da več instrumentov direktne demokracije, kot so referendum, niso nujno rešitev, saj so le-ti idealno orodje za vlade in vplivne lobije, da dosežejo legitimacijo politike ali določene institucije. Hirst meni, da če želimo bolj demokratično družbo, potrebujemo predvsem bolj učinkovito in razširjeno politično konkurenco in tekmovanje ter debato, ne pa sistema voljenega despotizma, ki avtoriteto dobiva na suverenih volitvah (ibid.: 210).

Predstavniška demokracija je v krizi tudi zato, ker zaradi razpadanja odločevalskih vlog in vedno večjih pritiskov civilne družbe na vladne institucije v procesu odločanja in pogajanja danes sodeluje toliko akterjev, da je težko ostati transparenten in nedvoumno pokazati na politično odgovornost za odločitve, to pa je ravno ena od glavnih tematik in zahtev sodobne civilne družbe. Civilna družba v svojem prizadevanju ohraniti državo, demokracijo in politiko očitno lahko deluje tudi kontraproduktivno. Schmitter (2011) med razlogi za to navaja globalizacijo, evropske integracije, intelektualno migracijo, staranje prebivalstva, tehnološke spremembe, občutek nevarnost, individualizacijo in (ne)sposobnost države, da odreagira na določene zahteve, Beetham (2011) pa potrjuje, da kriza reprezentacije in demokracije nastane, ker se veliko odločitev danes sklone skozi nevladne organizacije. V "Green Paper", pisanem

za EU, Schmitter (2011) predlaga skoraj 30 inovativnih izboljšav za sanacijo problemov demokracije, med katerimi so npr. univerzalno državljanstvo, možnost voliti za “nobenega od zgoraj naštetih predlogov”, razpršitev glasov na več kandidatov, elektronski monitoring, “on-line” deliberativni sistem idr.

Morda se odgovor na krizo liberalne in predstavniške demokracije skriva v konceptu Barberjeve “močne demokracije”, ki je v osnovi participativno-deliberativni model demokracije, ki ne favorizira zgolj svobode, kot to vehementno počne liberalizem, temveč zahteva tudi enakost; enako zastopanje manjšinskih interesov in skupnosti. Močna demokracija ne želi izničiti liberalnih institucij in hkrati priznava, da je (bila) v danem trenutku ob odsotnosti drugih modelov predstavniška demokracija verjetno še najboljša alternativa vsem drugim oblikam politizacije življenja, ki pa jih želi Barber nadgraditi z institucijami močne demokracije in s tem vrniti participativno moč vsakemu posamezniku ne zgolj vsaka štiri leta, temveč na dnevni ali vsaj tedenski osnovi (Barber, 1984).

3.10.8) Redefinicija in rekonceptualizacija predstavniške demokracije

Če model predstavniške demokracije primerjamo z (idealno-tipsko) obliko demokracije, ugotovimo, da predstavniška demokracija ne more biti demokracija, temveč neka druga oblika političnega sistema. Številne ugotovitve izhajajoče iz obravnavane znanstvene literature in raziskav to tezo potrjujejo. Brez dileme lahko predstavniško demokracijo torej preimenujemo npr. v sistem predstavništva, termin demokracija pa v tem kontekstu v celoti zavržemo, saj je zavajajoč in povprečnemu uporabniku demokracije zabriše pravo naravo le-te vse do točke, ko začne verjeti, da je demokracija to, kar nikakor ni, kar pa povzroča veliko škodo ideji demokracije kot taki. Če se zdi potreba po preimenovanju tega političnega režima trivialna ugotovitev, naj poudarim, da lahko le na ta način spoznamo prave okvire demokracije in da demokracijo lahko začnemo reševati šele potem, ko jo bomo spoznali v pravih gabarutih in ne zgolj z več tega in manj onega elementa.

Istočasno je treba poudariti, da sistem predstavništva izvorno ne predstavlja izrojene, manipulirane oblike demokratičnega sistema v interesu kapitalске in politične elite (čeravno ga slednje danes s pridom izkoriščajo in zlorablajo), temveč da v normativni, ideološki in

designerski obliki (na kar se naslanjata med drugimi Mill in Urbinati) dejansko predstavlja veliko olajševalno okoliščino in pomembno politično storitev za civilno družbo.

Nihče od nas nima dovolj znanja in časa v življenju, da bi se posvečal številnim interesom enako intenzivno in enako poglobljeno. Iz tega razloga prepuščamo upravljanje svojega kapitala finančnim svetovalcem, računovodstva ne urejamo sami, temveč za to storitev najamemo računovodjo, niti svojih las si ne strižemo več sami, čeprav bi si jih lahko, in raje odidemo k frizerju, kot da bi tvegali hude posledice potencialno slabe pričeske. Na podlagi česa naj torej upravičeno pričakujemo, da se bomo kot družba poglobili pa prav v tako kompleksno temo, kot je upravljanje družbe? Zakaj naj bi prevzemali odgovornost za potencialno slabe odločitve, ki imajo lahko negativne posledice za milijone ljudi, če pa si niti slabo ostriženih las ne upamo privoščiti? Kako naj torej zahtevamo od ljudi, ki jih v življenju pestijo neštete tegobe in pogosto precej neusmiljen boj že za golo preživetje, kaj šele za dostojno življenje, da bodo dnevno investirali čas v reševanje kompleksnih družbenih vprašanj?

V takem primeru lahko v skladu z optimizmom Urbinatijske in Milla nesporno prepoznamo predstavniški sistem kot izjemno pomemben družbotvorni organ, vendar zgolj pod pogojem, da ga začnemo tretirati kot storitev, politično storitev in ne več kot nadomestilo za manko civilne demokracije in pod pogojem, da ga strogo profesionaliziramo, v celoti redefiniramo in rekonceptualiziramo (več v 4. poglavju). Zahteve, ki jih postavljata tako Mill kot Urbinatijska, da mora biti predstavniški sistem transparenten in da ga morajo imeti državljani moč nadzirati, so se zgodovinsko gledano izkazale za neuresničljiv ideal, zato postavljati nove teorije o predstavnstvu, ki bi še enkrat povedale isto, namreč da je predstavnstvo odličen družbeni sistem, če najdemo način, kako preprečiti korupcijo, zagotoviti poštene ljudi, zagotoviti transparentnost političnega procesa idr., ne bi pomenilo samo vztrajanje pri iluziji, temveč bi mejilo na zelo resno (ne)strokovno naivnost in ozkogledost. Predstavnstvo, kot si ga predstavljata Mill in Urbinatijska, je neuresničljivo zato, ker njune zahteve temeljijo na zaupanju v poštene ljudi in ne na zaupanju v sam design sistema, ki ga je treba v celoti rekonceptualizirati.

Sistem predstavnstva normativno nima nobene izrazite pomanjkljivosti in bi v odsotnosti človeka (zgolj na ravni teorije) lahko predstavljal idealen družbenopolitični sistem, ki pa se sfiži ravno v trenutku, ko z njim začnejo upravljati moralno oporečni ljudje, ki jim je očitno v biološki (ali privzgojeni?) naravi, da ga slej ko prej začnejo izkoriščati sebi v prid. Človeški

faktor lahko torej prepoznam kot največjo težavo sistema predstavništva (a tudi drugih sistemskih designov), menim pa, da lahko to težavo elegantno naslovimo in občutno omejimo, če že ne odpravimo skozi krožni postopek stapljanja in veriženja različnih režimov in izvajanja soslednih demokratičnih faz, ki izničujejo slabosti in krepijo pozitivne lastnosti posameznih političnih faz.

V medicini poznamo komplementarne metode zdravljenja (npr. homeopatija, akupunktura) (WHO, 2019), s katerimi lahko naslavljamo negativne učinke drugih metod zdravljenja (npr. s farmacevtskimi zdravili), dokler ne odpravimo neželenih posledic (posplošeno rečeno). Politiko, kot jo poznamo danes, moramo zato rehabilitirati na soroden način kot bolnišničnega pacienta; s kombinacijo ustreznih političnih postopkov, ki bodo sosledno odpravljali negativne lastnosti drug drugega in s tem še dodatno poudarili svoje pozitivne lastnosti. Te politične postopke analiziram v tej disertaciji in združujem v logično sosleden demokratični krog odločanja združenega s sistemom predstavništva v hibridnem sistemu transdemokracije, katere natančnejša analiza sledi kasneje.

Ni razloga, da bi demokracija za vsako ceno želela ali morala ostati edini politični sistem. Demokracija lahko ob sodelovanju s sistemom predstavništva kvečjemu profitira, vendar le pod pogojem, da sistem predstavništva v celoti redefiniramo. Da na novo definiramo vse funkcije predstavništva, od parlamenta in vlade, do vloge parlamentarcev, ministrov idr. V rekonceptualiziranem sistemu predstavništva bi moral imeti parlament prej vlogo ponudnika storitve kot funkcijo predstavnika, vlogo borznega parketa oz. borze (morda celo v smislu digitalnih borz in ne nujno več fizične lokacije trgovanja), kjer pooblaščen predstavniki zastopajo različne ideje s številom glasov oz. delnic, ki so jim jih glede posameznega področja ali zelo specifične teme zaupali njihovi volivci oz. naročniki. Predstavniki oz. parlamentarci bi v rekonceptualiziranem predstavništvu morala biti visoko profesionalizirana funkcija, ki jo lahko opravljajo le posamezniki z opravljenim političnim izpitom; ni racionalnega razloga, da morajo izpit za opravljanje svoje dejavnosti opraviti borzni posredniki, računovodje, nepremičninski agenti in učitelji, medtem ko je politik (funkcija, ki lahko z napačnimi potezami spravi v hude težave cel narod, ne zgolj posameznih klientov ali učencev) brez kakršnegakoli preizkusa znanja vsak.

Predstavniki, ki bi zastopali sorodne sklope oz. področja, bi se lahko med seboj povezovali v skupine in s tem tvorili podlago za novo, bolj specializirano obliko političnih strank, pri čemer bi seveda lahko obstajale tudi stranke splošnejših in širših interesov, kot jih poznamo

danes. Vladne funkcije, ministri oz. izvrševalci sprejetih zakonov, sprejetih pravil igre, bi morali biti v celoti ločeni od parlamentarnih zastopnikov in bi jih morali voliti povsem neodvisno (kot v starogrški boule), sposobne vodje bolj specializiranih ministrstev (npr. finance) pa bi bilo povsem nesmiselno menjati vsake štiri leta in bi ostajali na svoji funkciji, dokler bi opravljali svoje delo uspešno, saj se tudi uspešni direktorji podjetij ne menjajo brez razloga. Seveda pa bi državljani, kot lastniki države, izvrševalce, ki bi svoja pooblastila kršili, ali če ne bi kvalitetno opravljali svojih nalog, lahko zamenjali takoj, ne šele posredno z zamenjavo zmagovalnih strank na naslednjih volitvah. Vlada kot izvrševalec sprejetih politik bi bila torej relativno razbremenjena dogajanja v politiki in bi se lahko posvečala izključno kvalitetni izvedbi že sprejetih politik (ne pa da njeno delo stalno prekinjajo kadrovske politične menjave), bi se pa le-te oblikovale na bistveno bolj kompetentnem področju ob bistveno večji vključenosti in vplivu državljanov.

A na tej točki moramo obvezno dodati, da ima tudi demokracija svoje šibke točke, saj v normativni zasnovi predvideva in celo zahteva enakost vseh državljanov in enako udeležbo vseh v družbenopolitičnem procesu; demokracija zahteva vključenost vseh ljudi od ljudi, ki za to nimajo časa, znanja, interesa ali potrebe. Demokracija svojih slabosti ne more rešiti sama, saj demokracija očitno ni naravno stanje družbe (več v 4. poglavju).

Tam, kjer torej demokracija lahko pomaga predstavništvu, lahko predstavništvo pomaga demokraciji, in če demokracija dopolnjuje predstavništvo, predstavništvo lahko dopolnjuje demokracijo. Demokracija in predstavništvo tako predstavljata velik potencial za kombiniran, sintezni, hibridni družbenopolitični sistem, ki bi lahko predstavljal bistveno bolj optimalno izhodišče za upravljanje družbe sedanjosti in neposredne prihodnosti, kot pa ga predstavlja trenutna neoliberalna voljena aristokracija.

Predstavništvo je treba obdržati kot pomemben del eleviranega družbenopolitičnega sistema, ga moramo pa obvezno korenito preoblikovati in rekonceptualizirati ter ga s tem zaščititi pred škodnimi vplivi in zlorabami nekontroliranih ljudi. V 4. poglavju bom potrebo po temeljiti rekonceptualizaciji predstavniškega sistema še nekoliko bolj utemeljil, bo pa ta tema v prihodnje zahtevala dodatne, obširnejše raziskave.

3.10.9) Zaključek

Predstavniška demokracija je “tako močno orodje za legitimacijo vladne akcije, da si je noben resen politik, čeprav je pravkar izgubil na volitvah, ne upa izpraševati ... izzivati, ta prevladujoč idiom pa se zdi, da bi lahko vodilo v politični samomor” (Hirst, 1988: 199). Demokracija kot taka je tako aksiomatična v sodobnem diskurzu, da “če vprašaš ljudi, kaj demokracija je in čemu služi, je večina zmedenih, saj tretirajo demokratične institucije kot nevprašljivo dejstvo očitnih koristi” (ibid.: 200), in samoumevne realnosti zakoreninjene v družbo sodobnega časa tako globoko, da se o njej niti ne razmišlja, kaj šele izprašuje.

Hkrati je demokracija v liberalni doktrini postala neločljivo povezana z idejami svobode in enakosti, v neoliberalni ideologiji pa se svoboda posameznika nanaša predvsem na polje svobodnega gospodarskega trga, individualizem, odsotnost države iz vseh segmentov družbe in na ekonomsko manifestacijo neoliberalizma, tj. na radikalni kapitalizem. Ti vzvodi so v sodobno popularno in medijsko dialektiko zakoreninjene tako globoko, in državljani smo s temi idejami indoktrinirani tako močno, da se zdi, da kritika kapitalizma avtomatično pomeni kritiko svobodnega trga (oz. bolje, svobodnosti trga), kritika svobodnega trga pomeni kritiko svobode, kritika svobode je neposredna kritika demokracije, kritika demokracije pa avtomatično pomeni hvalnico avtoritarnim režimom. Kdor je proti kapitalizmu, je torej totalitarist. Sodobna politična filozofija je tako močno prežeta z dialektiko kapitalizma in demokracije, da tudi “nedavna reafirmacija komunizma znanih filozofov Alaina Badioua in Slavojja Žižka ni mogla sprožiti večjega sledništva” (Kofmel, 2010: 3).

“Liberalno” predpono demokracije, ki se jo pogosto uporablja kot sopomenko za predpono “predstavniška” (Beyme, 2011), semantično razumemo kot demokracijo svobode, ideološko in filozofsko pa so vsi ti termini tako močno prepleteni in kot vrhovni ideali zapečeni v našo osnovno socializacijo, da jih je le redko kdo v celotnem času svojega življenja sposoben razvozlati, jih ozavestiti in spoznati v pravilnejši luči; še več, večina se jih v času svojega življenja sploh ne zave. Liberalizem, svoboda, predstavništvo so kot zrak, ki ga dihamo in že sama misel na to, da morda ti koncepti niso to, za kar se predstavljajo, nas začne dušiti, kot bi nam nekdo prekinil dotok kisika. Neoliberalna demokracija povečuje individualizem, favorizira privatno lastnino, prosti trg in radikalni kapitalizem, s tem pa (morda nehote) propad družbe in komunitarizma. Kapitalizem je tako močno zasejan v pore sodobne neoliberalne demokracije, da bi jo lahko imenovali tudi kapitalistična demokracija ali

preprosto samo kapitalizem (tudi kot družbenopolitični, ne samo kot gospodarski sistem), termin "demokracija" pa zavrgli, saj neoliberalna demokracija nima nič skupnega z izvorno idejo demokracije, razen fiktivne legitimacije režima in političnih elit vsake štiri do pet let, ki jo številni politiki in politologi še vedno skušajo prodati kot zadosten pogoj za obstoj demokracije. Čeprav Barber (1984) spoznava, da je liberalizem zaslužen za svobodno družbo in izničenje totalitarne države, pa hkrati ugotavlja, da je v radikalnem zastopanju svobode posameznika liberalizem pozabil na družbo, komunitarni duh sodelovanja, pomembnost manjšine in moč skupnosti. Zaradi spodjedanja družbe v imenu posameznika, imenuje Barber predstavniško in liberalno demokracijo šibka demokracija (angl. Thin Democracy).

Zagovorniki predstavniške demokracije menijo, da preveč demokracije lahko škoduje liberalnim institucijam, da preveliko vmešavanje posameznikov in mas zavira tekoče in učinkovito upravljanje države in s tem vsega, kar nam je v skupnem interesu, hkrati pa se zdi oporekanje predstavnikom neupravičeno, saj smo jih vendarle izvolili na volitvah. Zagovorniki neoliberalizma, ki povečujejo individualizem in svobodo posameznika, paradoksalno, ne zaupajo posamezniku in še manj množicam, da bi se znale racionalno in strokovno odločati glede konkretnih družbenopolitičnih vprašanj, hkrati pa dodajajo, da množic prava participacija tako ali tako sploh ne zanima, in trdijo, da se z dnevnim ukvarjanjem s politiko večina ne bi imela časa niti ukvarjati. V nasprotju s tem Barber pravi, da je ravno preveč liberalizma tisto, kar uničuje demokracijo. Demokracija namreč ni rezervirana samo za polje individualizma, svobode, lastništva in zasebnosti, temveč predvsem za polje komunitarizma, enakosti in participacije. "Argument, da državljani nimajo znanja ... in dovolj časa ..., da bi se udeleževali v javnih zadevah, je zelo šibek ... Zaradi interneta, mobilnih telefonov, družbenih medijev in satelitov danes živimo v svetu polnem državljanov, ki se rutinsko udeležujejo političnih debat" (Siri, 2017: 5). Če ravno je res, da je vsak človek rojen sam kot individuuum, in če ravno je res, da vsak človek umre sam kot individuuum, pa je ves čas medtem vpet v družbeno okolje, ki ni človeški konstrukt in produkt racionalizacije, temveč povsem biološka danost vrste.

Urbinatijeva trdi, da je predstavniška demokracija edinstvena oblika vlade, ki je ni moč enačiti z elektorsko demokracijo, da ni oksimoron in niti ne zgolj pragmatična alternativa za direktno demokracijo, torej za sistem, ki ga sodobni državljani tako ali tako ne moremo imeti, ter da posredovanje prej doprinaša k participaciji, kot pa jo ovira, saj imajo predstavniška telesa povezovalno moč številnih posameznih in plavajočih interesov, ter da je predstavniška

demokracija obvezno povezana s participacijo in izrazom družbene volje. Urbinatijeva meni, da teoretiki elektorske demokracije reducirajo demokracijo “na nivo volitev za predstavnike”, medtem ko sama predlaga, da bi morali “raztegniti pomen predstavništva in ga videti kot politični proces in pomembno komponento demokracije” (Urbinati, 2006: 10). Kot taka, reprezentativna demokracija “ni niti aristokratska niti ni defekten nadomestek za direktno demokracijo, temveč način, skozi katerega se lahko demokracija stalno krepi in izboljšuje” (ibid.: 223), predstavništvo pa hkrati spreminja perspektivo časa in prostora v politiki. Pogled Urbinatijeve na predstavniško demokracijo je romantičen, in v njenem pojmovanju seveda pravilen, a ker se je ta oblika demokracije v praksi (ne teoriji) prehudo izrodila, za sodobno klasifikacijo žal ne preveč uporaben, lahko pa iz njega vsekakor črpamo osnovo za to, kakšna bi morala vloga predstavništva zares biti.

Demokracija (v kontekstu liberalne doktrine predstavniške demokracije) je danes povsem načeta zaradi javnega nezadovoljstva nad njeno izvedbo, zaradi korupcije izvoljenih uradnikov, povečanega razkoraka med bogatimi in revnimi, pomanjkanja odgovornosti in transparentnosti. Korupcija se sicer zakonsko preganja, a lobiranje se dopušča, čeprav le-to dokazano v celoti negira zahtevo po materialnem nevplivanju na oblikovanje politik. Zdi se, da lobiranje ni nič drugega kot legalizirana (mehka oblika) korupcije.

Čeprav neoliberalna predstavniška doktrina meni, da državljani niso sposobni odločati, raziskave kažejo, da kljub odklonom na ekstremnih polih odločitve proste izbire vodijo k medianski tendenci družbe in hkrati, da predstavniki niso nujno bolj izobraženi kot družba ter da sklepajo ogromno napačnih odločitev. “Jasno je, da če se nekaj ne spremeni, se bodo ti problemi nadaljevali v smeri spodkopavanja demokracije, njenega predstavništva in njene normativne hegemonije” (Altman, 2009: 33). S predstavništvom ni nič narobe. Nekaj je narobe z ljudmi. “Preživetje demokracije je odvisno od iznajdbe institucionalnih oblik, ki bodo zrahljale svojo odvisnost od liberalne teorije” (Barber, 1984: 4).

Predstavniška demokracija ne more biti demokracija, ker normativno demokracija “nekaterih za vse druge” (asociativna demokracija) ne more obstajati oz. ni normativna demokracija, kar pa še ne pomeni, da je predstavništvo nepotrebno ali nezaželeno. Veliko ljudi participacija v nobenem socialnem primeru dejansko ne zanima, vsaj ne njena dolgotrajna in informirana oblika. Ti posamezniki so več kot zadovoljni, da lahko upravljanje svojega glasu in svoje usode zaupajo svojemu predstavniku na predstavniških volitvah vsake toliko let. Največja pomanjkljivost normativne demokracije je prav v tem, da zahteva enakost družbe povsod, tudi

tam, kjer vsi niti ne želijo biti enaki ali pa nimajo nikakršne potrebe, da bi se na političnem terenu za to borili. To pomanjkljivost demokracije lahko še najbolj zapolnimo prav s predstavništvom. Predstavništvo, zastopništvo je torej obvezen člen nekega, očitno, sestavljenega političnega sistema, a hkrati torej nič drugega kot zgolj eden, in verjetno tudi ne najpomembnejši nivo takega sistema. Vse to pa le pod strogim pogojem, da postane predstavništvo strogo profesionalizirano in bistveno bolj nadzorovano. Predstavništvo mora postati politična storitev (enako kot računovodske storitve, finančne storitve, odvetniške storitve, frizerske storitve) in mora prenehati obstajati na ravni nadomestila (za neposredno demokracijo).

3.10.10) Analiza

Prednosti: razpršitev demokracije na večje število ljudi in večje geografske lokacije, strokovnost, zastopanje v družbenih vprašanjih ves čas, prihranek časa elektorata, enkratni stroški organizacije volitev vsakih nekaj let.

Slabosti: možnost zlorab, relativna nezmožnost odstavitve nepoštenih predstavnikov, spodbuja karierizem in bitko za oblast, ni (načelne) kazenske odgovornosti, glas posameznika se po volitvah stopi z vsemi drugimi glasovi in s tem propade, ni demokracija.

Iz konteksta izpeljane teze predstavniške demokracije:

Teorija predstavniške demokracije temelji na premisi, da je direktno demokracijo v sodobnem kompleksnem svetu teritorialno velikih držav nemogoče izvajati. Predpostavlja, da posamezniki ne želijo in da tudi niso zmožni ustrezno odločati samostojno o kompleksnih družbenopolitičnih vprašanjih. Posamezniki si predstavnikov želijo, da se lahko sami posvetijo drugim opravilom. Posamezniki lahko z neinformiranim odločanjem povzročijo več slabega kot koristnega. Ena od ključnih predpostavk predstavniške demokracije je, da kljub prejšnjim tezam, paradoksalno, za izvajanje funkcije predstavnika ni potrebna nikakršna posebna šola, znanje ali izpit in da je lahko predstavnik kdorkoli izmed prej omenjene družbe, ki po teoriji predstavniške demokracije ni sposobna sama odločati o zadevah. Predstavniška demokracija temelji tudi na predpostavki, da za etabliranje demokratičnega sistema zadostuje prisotnost svobodnih in občasnih volitev. Korupcija ni liberalna vrednota in jo je treba

odločno preganjati, istočasno pa se v skladu z neoliberalnimi vrednotami svobodnega trga dopušča lobiranje, vpliv interesa kapitala in skupin pritiska na oblikovanje politik.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: samostojna teorija; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: lomljiv; Politične posledice: široke; Razmerja: ne; Razkol: ne; Univerzalnost: normativno da, empirično ne; Zakonodajnost: da, vendar le občasen dostop civilni družbi; Izvršilnost: da, vendar ne omogoča dostopa civilni družbi; Formalni nadzor: da, vendar ne omogoča dostopa civilni družbi; Civilni nadzor: da, vendar omejen; Odpovsodnost: ne; Likvidnost: ne (normativno občasno in enosmerno da na dan volitev); Hitrost: hiter; Povezovalnost: normativno povezovalen, empirično individualen; Kompromisnost: ne vzpodbuja kompromisa; Nestrpnost: normativno mir, empirično nestrpnost; Enakovrednost: normativno da, empirično ne; Izobraževalnost: normativno da, empirično ne; Družbene vrednote: normativno da, empirično ne; Karizmatičnost: odvisen od avtoritete; Cenzura: normativno ne, empirično da; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: ne; Manifest: da (empirično skozi predstavniške organizacije, politične stranke); Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Jasno se izkazuje, da obstaja velik razkorak med predstavniškim sistemom "na papirju" (normativna teorija) in predstavniškim sistemom "v praksi" (empirične izkušnje). Izkazuje se, da v praksi sistemu predstavniške demokracije vladajo politične elite, ki so podkrepjene s finančnimi iniciativami. Izkazuje se, da predstavniki pogosto ne sledijo svojim zastavljenim predvolilnim programom, temveč da po volitvah odločajo neodvisno od pridobljenih glasov volivcev. Izkazuje se, da je podpiranje izobraženega naroda in oblikovanje močnih opozicij le navidezno, v resnici pa zatirano in pogosto stigmatizirano, zaradi česar ima predstavniška demokracija pogosto prej elemente voljene aristokracije, celo voljenega avtoritarnega režima kot pa demokracije. Izkazuje se, da gre za izjemno zaprt sistem, ki ne dovoljuje transparentnosti in pogosto onemogoča demokratično delovanje določenih civilnih in celo državnih (kontrolnih) organov. Z gotovostjo lahko rečemo, da je teorija predstavniške demokracije povsem samostojen sistem, neodvisen od participacije, deliberacije, orodij direktne demokracije in civilnega nadzora in da zatorej nikakor ne more biti opredeljen kot demokratičen, temveč izključno kot reprezentativen sistem (z navideznimi elementi demokracije kot voljene aristokracije.) Predstavniška demokracija ne obstaja.

3.11) Nadzorna oz. kontrademokracija

3.11.1) Uvod

Zdi se, da nesposobnost vladajočih politik, da bi uresničile obljubljeni, prinaša s seboj splošno nezadovoljstvo in nezaupanje ljudi v vladne institucije. Rosanvallon (2009) sicer poudarja, da je nezaupanje v vlado in njeno projekcijo moči obstajalo od nekdaj. Vladajoče strukture se etabliirajo skozi proces legitimnosti (jurističnih konceptov, volitev, referendumov) in zaupanje posameznikov, ki verjamejao, da bodo predvolilne obljube uresničene in moč pravilno projicirana in nezlorabljen. Že v sami naravi demokratičnih institucij pa naj bi ležala zahteva po kontroli uporabe izvoljene moči. Nekoč kritična suverenost in živahna konstruktivna opozicija v obdobju depolitizacije spreminja svojo obliko v negativno suverenost, ki v svoji ekstremni, čisti obliki apolitike vodi v populizem in apolitično ekonomijo. Kot odziv na negativne posledice totalitarizma se je v 70. letih prejšnjega stoletja začel vse siloviteje uveljavljati lassze-fair sistem ekonomije (Vaggi, 1996). Ta sistem prepozna odrešitev od državnih manipulatorjev moči v popolni osvoboditvi trga, prostega denarnega pretoka, državne deregulacije in nevmešavanja države v trg; v t. i. neoliberalni doktrini. Zahteva po razprodaji državnega premoženja in ukinitvi socialnih transferjev naj bi signalizirala ekstremno liberalno svobodo posameznikov z možnostjo upravljanja lastne usode brez kakršnihkoli omejitev, kar pa je posamezniku posledično prineslo tudi odgovornost za prevzemanje lastne usode in zaradi zmanjšanih sredstev za javno zdravstvo in šolstvo marsikoga pahnilo v bistveno večjo bedo kot poprej (Rosanvallon, 2009).

Institucije, ki so se uveljavile leta 1944 po konferenci Bretton Woods (Svetovna banka, Mednarodni monetarni sklad), in ki naj bi skrbele za pravično distribucijo in redistribucijo sredstev in pomagale tretjim državam iz finančnih težav, so se nekaj desetletij kasneje izkazale kot glavni promotor kapitalističnih in vse kaj drugega kot socialnih vrednot, kot rabelj najrevnejših z vsiljevanjem nemogočih pogojev najemanja kreditov (Stiglitz, 1999). Tovrstne institucije, in množica drugih novih družbenih gibanj, skupin pritiska, zasebnih organizacij kapitala, ki imajo v mednarodnem prostoru izjemno moč in odločajo v imenu nas vseh, čeprav niso bile demokratično izvoljenje za naše predstavnike, povzročajo državi veliko problemov, saj se mora mrežiti in prilagajati vrsti interesov, zato odločitve danes niso več jasno določene in ne več odvisne zgolj od demokratičnih institucij.

Demokracija je v krizi, prihaja do razvrednotenja, država pa v dobi transnacionalizma ne more več obvladovati svojih meja in svojih prebivalcev, ki ne zaupajo več v izvoljene institucije in svojo pravico iščejo na sodiščih ter skozi relativizacijo volitev (neizvolitev), s katerimi ne izbirajo več idej prihodnosti, temveč kaznujejo dejanja preteklosti.

Raziskave kažejo, da ključne demokratične institucije (volitve, parlament) izgubljajo na legitimnosti. Vse več odločitev se sprejema skozi nedemokratično izvoljene transnacionalne organizacije. Svet postaja vse bolj globaliziran in transnacionalen, težave, kot so podnebne spremembe in globalne migracije prebivalstva pa lahko rešujejo le mednarodne organizacije. Državljeni posameznih držav imajo pri tem le malo vpliva in legitimacije. "Če želi demokracija preživeti, mora postati raznolika in mednarodna" (Vehrkamp in Tillmann, 2019).

Zaradi splošnega političnega neznanja, in zaradi izključevanja posameznikov iz političnega procesa, ki ga povzroča predstavniški sistem demokracije, zaradi česar se posameznik ne more dolgoročno interesirati za politiko, tudi če bi si želel, se razvija t. i. kontrademokracija (Rosanvallon, 2009), ki predvsem skozi nevladne organizacije in transnacionalne, nedemokratično izvoljene organizacije skrbi za širitev demokratičnih načel tam, kjer nacionalna država tega ne more, a hkrati povzroča tudi (verjetno nenamerno) še dodatno deformacijo demokracije kot take. Čeprav delujejo take organizacije na prvi pogled posamezniku naklonjeno in mu podeljujejo glas tam, kjer mu ga država odvzema, pa posameznik istočasno v takih organizacijah nima praktično nobenega glasu. Nacionalni parlamenti, politične stranke, institut volitev in večina drugih nacionalnih institucij izgublja na legitimnosti in so nemočne v boju z novimi zahtevami globaliziranega sveta.

Civilna demokracija, nadzorna demokracija, demokracije ulice in civilno-družbenih iniciativ, kontrademokracija, kot jo imenuje Rosanvallon (2009) ali monitoring demokracija, kot jo imenuje Keane (2011), predstavlja tiste instrumente civilnega nadzora nad izvajanjem formalne demokracije, ki niso institucionalizirani, so pa prisotni bolj trajno kot katerikoli predstavniški režim, ki se menja vsake toliko let. Nadzorna demokracija v tem kontekstu pomeni predvsem nadzor nad izvajanjem politik, ki se rodi iz nezaupanja v izvoljene predstavnike, iz dvoma, da bodo politiki zares sposobni izpeljati obljubljeni, da bodo prekoračili svoja pooblastila in zlorabili svoj položaj. Kontrademokracija je trajna oblika organiziranega nezaupanja, ki dopolnjuje epizodne predstavniške vlade (Rosanvallon, 2009). Gre za prakse, ki sicer niso formalni del predstavništva, ga pa dopolnjujejo.

Kontrademokracijo lahko definiramo kot “seštevek političnih aktivnosti vseh državljanov, ki se tičejo tipičnih demokratičnih instrumentov kot so volitve, stranke,” ali kot “idejo, ki nas opozarja, da je čas že dolgo pretečenih, a še vedno uporabljenih liberalnih institucij dokončno potekel” (Gajdzinski, 2016: 87). Kontrademokracijo sestavljajo “peticije lokalnim oblastnikom, odločitev, da ne boš volil, marš, zbori, civilna nepokorščina. Instrumenti kontrademokracije so dobro znani, so bili uporabljeni že prej, njihov namen pa je vedno enak: zamenjava političnega sistema, ki ne deluje več za državljane, temveč proti njim” (ibid.: 87). Kontrademokracijo bi morali opredeliti kot “konflikt, trajno vojno med elito in družbo” (ibid.: 87). Medtem ko število udeležencev na volitvah še vedno upada, število ljudi vpletenih v različne oblike kontrademokracije narašča (ibid.: 87, 90).

3.11.2) Funkcije kontrademokracije

Po Rosanvallonu (2009) civilna družba izvaja nadzor skozi 1) pazljivost (budno spremljanje dogajanja), 2) naznanitev (javna izpostavitve nepravilnosti), 3) vrednotenje (formalna revizija delovanja javnih institucij), 4) preprečevanja (protesti) in 5) sankcioniranje (neizvolitev, kazensko-politična odgovornost). Funkcijo nadzora izvajajo državljani, mediji, družbena gibanja, nevladne organizacije, avtonomni subjekti (ombudsman, komisija za preprečevanje korupcije, računsko sodišče).

Čeprav številni teoretiki moč nadzora radi pripisujejo sodobni obliki civilne demokracije, Rosanvallon izpostavi, da je družba od nekdanj nadzorovala delo avtoritarnih voditeljev, monarhov in diktatorjev, že takrat, ko govora o demokraciji sploh še ni bilo. Funkcija preprečevanja ali t. i. negativne suverenosti je bila včasih zadostno manifestirana skozi opozicijo, ki pa je zaradi defragmentacije in poslanstva političnih strank zgodovinsko izgubljala na moči in danes vladajoče politike ni več sposobna zadostno nadzirati.

Pravica do preprečevanja, pravica veta in preventivni ukrepi civilne družbe imajo danes obliko negativne suverenosti, ki deluje kot kaznovanje in nepodpora tistih, ki so moč zlorabili. Akcije preprečevanja lažje povežejo množice, saj so rezultati le-teh hitreje vidni in bolj nagradujoči kot oblikovanje novih politik, katerih rezultat morda ne bo nikoli viden. Težava nadzora nastane, ko se nekontrolirano razmahne. Množica civilnih združenj in nevladnih organizacij je vedno bolj politična in nažira osnovne funkcije izvajanja demokracije in

demokratskih institucij tudi takrat, ko jih ne bi bilo treba, zaradi česar se uradniki bojijo izvajati kompleksnejše politike, prelagajo odgovornost na druge, zaradi preobilja vpletenih akterjev pa je težko ugotoviti, kdo je zares za kaj odgovoren (Rosanvallon, 2009).

Pri funkciji naznanitve gre za naznanitev škandala in stigmatizacijo avtoritet ter namerno krhanje javnega ugleda in zaupanja v disfunkcionalne nosilce javne oblasti, cilj katerega je omadeževati javno podobo posameznika, ki se je zapletel v škandal. Vrednotenje pa pomeni predvsem strokovno revidiranje notranjih procesov izvajanja politik in porabe javnih sredstev. Pri izvajanju nadzora civilni družbi danes občutno pomaga internet, ki lajša možnost naznanitve in ponuja eksplozivno viralnost (Rosanvallon, 2009).

3.11.3) Orodja nadzorne demokracije

Sorodno Rosanvallonovi kontrademokraciji Keane (2011) definira monitoring oz. nadzorno demokracijo²¹ (angl. Monitory Democracy) kot “skupek post-parlamentarnih politik, ki jih definira hitra rast številnih vrst zunajparlamentarnih, preiskovalnih mehanizmov ... tako znotraj domačega polja vlade in civilne družbe, kot čezmejno na področjih, ki so jih nekoč kontrolirali imperiji, države in poslovne organizacije” (Keane, 2011). Monitorna demokracija je zaradi številnih nejasnih, predvsem pa večkrat premreženih povezav nacionalnih in globalnih igralcev v civilno-družbeno-ekonomsko-političnem prostoru najbolj kompleksa oblika demokracije do sedaj; demokracija, v kateri veliko državljanov meni, da tradicionalnim politikom in političnim institucijam ne gre zaupati, ter da vlade zlorablajo moč.

Keane pokaže, da je predstavniška demokracija od konca druge svetovne vojne pridobila več kot 100 družbenih in političnih inovacij v prostoru civilne družbe, agentov nadzora etabrirane politike in čuvaje mednarodnih razmerij, ki delujejo zunaj kontrole nacionalnih institucij in držav, a ne nujno vedno v interesu družbe in posameznika. “Monitorna demokracija je doba inšpekcije, fokusnih skupin, deliberativnih glasovanj, spletnih peticij ter volitev občinstva in

---

²¹ Čeprav nadzorna, monitoring, civilna, kontrademokracija in sorodni izrazi obravnavajo enak koncept, je zaradi jasnosti razumevanja procesa le-tega še najboljše poimenovati enoznačno nadzorna demokracija oz. kot bom zaključil spodaj v konceptu transdemokracije, kot nadzorna faza cikličnega, demokratičnega procesa. Z nadzorno demokracijo oz. nadzorno fazo demokratičnega procesa tako mislim civilno angažirano, po Rosanvallonu kontrademokratično akcijo budnega spremljanja in nadzora izvajanja javnih politik.

strank” (Keane, 2011). Seznam monitornih (nadzornih) orodij in institucij po Keanu vsebuje: mestne porote, bioregionalna združenja, participativno sprejemanje proračuna, svetovalne zборе, fokusne skupine, mreže organizacij za varstvo človekovih pravic, thin-tank-e, mnenjske konference, javne spominske shode, lokalne posvetovalne sheme in odprte hiše, demokratične revizije, brainstorming konference, ustavne safarije (JAR), železničarska sodišča (Indija), spletne peticije, demokratične klube, globalne nadzorne organizacije, deliberativne volitve in odbore, računovodske panele, neodvisna verska sodišča, webloge, elektronske civilne nepokorščine, spletne strani namenjene monitoringu zlorabe moči idr.

Zaradi šibenja državnih institucij in povečevanja nezadovoljstva civilne družbe nad predstavniško demokracijo danes tudi “vlade včasih glasujejo za omejitve svoje arbitrarne moči v korist dobrega njenih prebivalcev ali v imenu celotne politike. Ko monitorni mehanizmi svoje delo opravijo dobro, imajo veliko pozitivnih učinkov, od večje zakonitosti, pravičnosti na trgih ... do bogatejše deliberacije in opolnomočenja državljanov” (Keane, 2011).

3.11.4) Kritiki nadzorne oz. kontrademokracije

Urbinatijeva in Manin izpostavljata pojav avdienčne demokracije oz. demokracije občinstva (angl. Audience Democracy), ki predstavlja po mnenju Urbinatijeve “novo obliko cesarizma ali populizma”, in s tem “kršitev predstavniške demokracije. Nekritična identifikacija množic z vodjo, ki je bil izvoljen na podlagi kampanje, ki jo je zmanipuliral skozi medijski sistem, predstavlja kršitev principov predstavniške demokracije”, in nadaljuje, da “ta nova oblika populizma ne naredi državljanov nič bolj neodvisnih v svoji presoji, hkrati pa je manj odprta do legitimacije le-te in njihove participacije” (Urbinati v Landemore, 2008). Manin dodaja, da so v obdobju demokracije občinstva, stabilna strankarska zavezništva v upadu, kar pa še ne pomeni in ne predstavlja propada strank (Manin v Landemore, 2008). Ne Urbinatijeva ne Manin tukaj ne vidita nadzornikov kot ključnih komponent sistema, temveč jih postavljata na pozicijo zunaj sistema. Demokracija občinstva je demokracija, ki se oglasi takrat, ko predstavništvo ne deluje; takrat bi moralo imeti “občinstvo” možnost takoj prevzeti kontrolo nazaj v svoje roke ter predstavnike ali sistem zamenjati.

Schmitter je kritičen do Rosanvallona, saj meni, da so instrumenti nadzora, preprečevanja in sodbe neenakomerno porazdeljeni po družbi in da nudijo množici, torej domnevnim nosilcem kontrademokracije, le malo priložnosti za eksperimentacijo z njimi (nosilci kontrademokracije so predvsem nevladne organizacije, ki delujejo kot nedemokratično izvoljeni instrumenti domnevno v imenu ljudstva in demokracije). Rosanvallon se boji, da bo vzniklost populizma zrušila tradicionalno demokracijo, Schmitter pa meni, da je lahko prav populizem zdravilo za neenakosti vgrajene v sodobne demokracije (Schmitter, 2010: 889). Tudi Porta je kritična do Rosanvallona, saj premalo poudari kompleksno povezavo med predstavniki kontrademokracije in vladajočo strukturo politikov, pri čemer prva nikoli zares ne deluje izključno proti slednji brez konfrontacije z njo, temveč kontrademokratični procesi potekajo ob kompleksnem mreženju z etablirano političnimi institucijami, zaradi česar njihova participacija ni omejena zgolj na "kontriranje odločitvam od zgoraj, temveč vsebuje tudi promocijo javnih politik ... in alternativnih oblik politik od spodaj" (Porta, 2010: 892).

Warren kot glavno kritiko koncepta Rosanvallonove kontrademokracije navede njeno zavajajočo terminološko poimenovanje, saj nadzor, preprečevanje, upor in presoja oz. sodba ne predstavljajo dejavnosti proti demokraciji, temveč so demokracija (Warren, 2008: 895). Kontrademokracijo napačno štejemo kot zunajdemokratični proces. V trenutku, ko jo sprejmemo kot na splošno čisto osnovo demokracije, lahko vidimo druge odklone kot zunajdemokratične. Kontrademokracija nikakor ni prostor zunaj demokratičnega, temveč njen integralni del, nedemokratičen je kvečjemu vsak poskus izločanja le-te iz demokratičnih procesov ali njene stigmatizacije.

Kontrademokratične institucije "pogosto črpajo legitimiteto od ljudi, a se jih hkrati ne razumeva kot poskus ukinitve vrzeli med predstavniki in zastopanimi. Monitorna demokracija pravzaprav uspeva na predstavništvu" (Keane, 2011). Če se izkaže, da mednarodne organizacije, ki s svojim delovanjem rušijo nacionalne politične institucije, ne zastopajo ne države in ne ljudi, bodo tako države kot ljudje pristali na dnu brezna, na vrhu pa bodo ostale le organizacije, za katerimi pogosto stojijo predvsem radikalno-liberalni ekonomski interesi in moč kapitala, ki za zdaj še črpajo navidezno legitimnost tudi s strani ljudi, vendar predvsem na račun trenutnega razočaranja in zgroženosti nad uveljavljenimi institucijami politike. Zdi se, da stari kapital dobiva novo lupino, skoz katero se lahko lažje manifestira; to ni več politika in ozadnost le-te, temveč frontalne, a v resnici še veliko bolj difuzne transnacionalne

in inter-vladne organizacije, ki na "krizna območja" pod krinko demokratičnosti in ljudskosti tvorijo vse kaj drugega kot humanitarno pomoč.

Kofmel kot eno od oblik kontrademokratskega gibanja navaja projekt Seasteading (več v 1. poglavju), ki naj bi ponudil "libertarno, anarho-kapitalistično ekonomsko-filozofsko misel", in novo obliko vlad, ki ne bodo demokratične in hkrati ne kapitalistične (Kofmel, 2010: 6), a verjetno tudi pretirano kontrademokratične ne. Predvsem bodo predstavljale obliko sistemske konkurence in tržnega vedenja še na edini točki, ki je do sedaj vsaj formalno še nismo skomercializirali; na področju družbenih in političnih sistemov.

3.11.6) Posledice depolitizacije in izgube države – prekariat

V uvodu smo spoznali koncept družbe tveganja, ki pa kot stranski produkt ne proizvaja samo okoljskih tveganj, temveč tudi socialna, med drugim "tveganje za brezposelnost, ki je za nekvalificirane delavce bistveno višje kot za kvalificirane delavce ... Bogastvo se nabira na vrhu, tveganja na dnu" (Beck, 1992: 35). Kot primer delovanja kontrademokracije v praksi Gajdzinski navaja pojav novega delavskega razreda; prekariata oz. t. i. lumpenproletariata, delavskega razreda, ki stalno menja zaposlitve in profesionalne identitete, ki nima nobenega sidrišča in občutka varnosti v sistemu, in ki za razliko od Marxovega proletariata nima več niti tisto malo zasebnega prostora v času popoldanske sprostitve in počitka, kot ga je imel proletariat. Prekariat je v skoraj vseh pogledih v še hujši poziciji kot proletariat; priklopljen je na sistem 24/7/365/366. "Čeprav je prekariat še vedno v zgodnji fazi nastajanja, se zdi njegov potencial revolucionaren" (Gajdzinski, 2016: 91, 92).

Prekariat prežemajo jeza, anomija, tesnoba in odtujenost, pri čemer ima jeza največ vpliva na psihološka stanja, ki so značilna za prekariat. Jeza prihaja iz frustracije, ki jo povzročajo stalno blokirane možnosti napredovanja, življenje brez pomena, negotovost, izključenost ter pomanjkanje rednega prihodka in kakršnihkoli obetov za izboljšanje situacije, ki bi lahko ustvarili osnovo za kakršnokoli identiteto. "To vodi v fenomen samo-izkoriščanja ... fenomen dela-za-delo ... in nenehnega investiranja v samega sebe v upanju, da bo ena od priučenih izkušenj končno vodila v stalno zaposlitev in začetek stabilnega življenja" (Gajdzinski, 2016: 93, 94). Vendar je občutek varnosti zgolj utvara. Domnevno se varnost zaposlitve izkorišča na drugačen način kot v času proletariata. "Po končanem delu v manufakturi ali tovarni se je

delavec vrnil domov in se udeležil drugih aktivnosti. Član prekariata tega luksuza nima. Priklenjen je na stalno drvenje investiranja v samega sebe, v pridobivanje novih spretnosti, učenje jezikov, pošiljanje življenjepisov, izobraževanje in izboljševanje”, pri tem pa ključno “frustracijo ... povzročajo trajno blokirane možnosti napredovanja, življenje brez pomena in v izključenosti” (ibid.: 94). Po določenem času upanja in vere v izboljšanje in mir vsakdo, skoraj brez izjeme obupano spozna, da ta trenutek morda ne bo nikoli prišel. Po tem spoznanju se začne obdobje “naraščajoče zagrenjenosti, depresije, zapiranja vase, občutka družbene nekoristnosti in padca samozavesti”, hkrati pa “se začne stanje naraščajoče jeze in besa” (ibid.: 94). A varnost, zaupanje in pomen niso edine potrebe, ki jih prekariat stalno pogreša. “Najpomembnejša je politična reprezentacija”, oz. odsotnost le-te, kar “blokira novi razred pred tem, da bi si zagotovil katerokoli od prej omenjenih “dobrin” in tako prekariatu, če se želi izraziti in opozoriti na svojo eksistenco, ne ostane nič drugega kot kontrademokracija. “Brez nje ne bi nikoli priplavali iz globin neoliberalne socialne lestvice” (ibid.: 94).

3.11.7) Nadzorna demokracija v praksi – nadzor volitev

Primer delovanja nadzorne demokracije si lahko ogledamo na primeru mednarodnih organizacij za nadzor demokratičnosti volitev, pri čemer opazimo tako pozitivna kot zaskrbljujoča dejstva. Število nadzornih organizacij in držav, ki privolijo v njihov nadzor pri izvedbi volitev, je v ekstremnem porastu; do leta 2004 se je monitoring razširil na skoraj 85 % vseh neuveljavljenih demokracij, a predvsem po zaslugi nepoštenih vlad, ki take organizacije vabijo samoiniciativno (Kelley, 2012: 46), saj se je sloves zavrnitve nadzora in s tem avtomatična determinacija režima kot nedemokratičnega prevesila v kontraproduktivno propagando, zaradi katere (vsaj na nacionalni ravni) nepoštene vlade, ki samoiniciativno vabijo tretje opazovalce, avtomatično pridobijo značko demokratične in posledično legitimne vlade. To pa še ne pomeni, da so bile volitve izvedene zares demokratično tudi, če nadzorniki nepravilnosti ne zaznajo. “Monitoring volitev je postal primarno orodje promocije demokracije” (ibid.: 20).

Kljub porastu nadzora volitev v problematičnih državah kazalci svobode strmo padajo. Po statistiki Freedom House iz leta 2009 je ta padel v 40 državah sveta, hkrati pa je število elektorskih demokracij na svetu padlo na 115, kar je najmanj po letu 1995 (Kelley, 2012: 21).

Težave, ki pestijo tovrstne mednarodne nadzorne sisteme, so predvsem povezane z dilemami 1) avtonomije (organizacije z največ denarja, medvladne organizacije oz. IGO-ji, ki si lahko referenčne nadzore privoščijo, so običajno tudi zelo politične in najmanj avtonomne, manjše nevladne organizacije oz. NGO-ji, pa si zadostnega nadzora ne morejo privoščiti), 2) targetiranja (najbolj dovzetne do nadzora tretjih mednarodnih organizacij so tiste države, ki nadzor mednarodne skupnosti potrebujejo najmanj) in, 3) fiksacije problema (s pretiranim poudarjanjem volitev kot temeljnega – in za številne zadostnega – faktorja demokratičnega režima se zapostavlja druge pomembne elemente demokratične družbe) (ibid.: 203, 204). Kljub temu lahko tovrstne mednarodne monitoring organizacije pod določenimi pogoji dokazano izboljšajo volitve in promovirajo domače reforme, zmanjšujejo nivo prevar, pospešujejo participacijo, povečujejo zaupanje v rezultate, učijo demokratične norme in drugače liberalno izobražujejo prebivalstvo (ibid.: 192, 206).

3.11.8) Apolitično in depolitizacija

Na koncu obravnave kontrademokratičnega naj izpostavim, da moramo v prihodnje podrobneje analizirati domnevno depolitizacijo in apolitičnost, ki naj bi bili posledici kontrademokratičnih procesov, saj ni nobenih direktnih dokazov, da (javni) prostor zunaj političnega sploh obstaja, ali da so domnevno apolitične organizacije, kot so NVO-ji in transnacionalne organizacije, dejansko apolitične. Zdi se namreč, da prej predstavljajo predvsem prostor “novega političnega” in nikakor ne nepolitičnega, in če jih torej še naprej imenujemo in razumemo kot apolitične organizacije, bomo naredili veliko škode pri obravnavanju posledic, ki jih prav zato, ker niso nepolitične, a jih kot take obravnavamo, nosijo v sebi. Proces depolitizacije je prej vprašanje prostora “nove političnosti” in prehajanja iz enega stanja političnosti v drugega, kot pa pravega prehoda iz politizacije v depolitizacijo, ki ne more obstajati v prostoru javnega in družbenega. Osnovni gradniki katerekoli urejene družbe namreč zahtevajo nek opredeljen sistem, pa če mu rečemo političen ali ne, ki ima v sebi jasno logiko in strukturo, po kateri bomo upravljali družbo (na zelen ali neželen način). Družbeni sistem ne more biti nič drugega kot politični prostor, znotraj katerega (vsaj v kontekstu neoliberalizma in kapitalizma) nepolitično ali apolitično sploh ne moreta obstajati ne glede na to, kako močno se posamezne organizacije trudijo prikazati tak položaj. V procesu neoliberalizacije in kapitalizacije družbe, v procesu izrivanja države in političnega iz

domnevno nepolitičnega nismo naredili nič drugega kot to, da smo prenesli politično z levega na desno. Prej ko spoznamo, da v javnem prostoru sploh ni (več) prostora za apolitiko, in da so torej tudi procesi depolitizacije in apolitičnega zgolj dimna zavesa, za katero se skriva kvečjemu še več političnosti, predvsem “nove političnosti”, bolje bo za družbo. Šele ko bomo to spoznali, bomo lahko začeli iskati prave, koristne korektive za sodobno družbenopolitično situacijo. Potrebne so nadaljnje raziskave tukaj izpostavljenih tez in vprašanj.

3.11.9) Zaključek

Kjer postaja redukcija javnega dobrega na ekonomsko učinkovitost identična redukciji človekovih pravic na pravico do lastnine, kjer je jasno, da je ideja “svobodnega” trga uničila “svobodnost” trga v smislu “free markets destroyed the freedom of the markets”, in kjer je jasno, da dosedanja oblika demokratičnih procesov ne zmore slediti transnacionalizaciji kapitalizma, ki lahko odlično uspeva v katerikoli političnem režimu, se oblikujejo razmere, ki so idealne za vzpon prenekaterih reaktivnih skupin, populizma in sovražnosti.

Množica novih družbenih gibanj, predvsem pa skupin pritiska, zasebnih organizacij kapitala, ki imajo v mednarodnem prostoru izredno moč in odločajo v imenu nas vseh, čeprav niso bile demokratično izvoljene za naše predstavnike, povzročajo državi nemalo problemov. Države se morajo mrežiti in prilagajati vrsti interesov, zaradi česar odločitve danes niso več jasno določene in ne več odvisne zgolj od demokratičnih institucij.

V izogib uničujočim posledicam neoliberalne ideologije, ekstremnega kopičenja kapitala v rokah vedno manj ljudi in posledično pogosto neutemeljenega in destruktivnega civilnega vmešavanja v izvajanje rednih politik, je nujno potrebno repolitizirati prostor družbenega in vrniti ugled politiki kot sredstvu in storitvi, ki lahko omogoči ustrezno delovanje družbe, vendar le, če se aktivno vključujemo v diskurz vsi, ne le propagandisti in nosilci kapitalske moči. Posameznik mora dobiti več prostora za izražanje, njegova dejanja pa morajo biti politično opazna in zadovoljujoča, nagrajujoča, kot je to že nekoč veljalo v stari Grčiji.

Obravnava politike v tradicionalnih konceptih ni več sposobna slediti elastičnosti hiper interaktivnega sveta. Potrebujemo nove koncepte, ki bodo presegli strogo mejo političnega (in nacionalnega) in povezala med seboj vrednotno opredeljeno s funkcijami nadzora in kreativne

opozicije, za kar pa potrebujemo bolj izobražene ljudi, priučene večini etike in moralnih vrednot skupnosti, ne zgolj instrumentalne racionalnosti.

“Pomanjkanje politične reprezentacije je šibkost reprezentativne demokracije” (Gajdzinski, 2016: 94), paradoks, ki si ga težko razložimo drugače kot z ugotovitvijo, da predstavniška demokracija nikakor ni (bodisi) predstavniška, ali pa da ni demokracija (kot ugotovljeno v prejšnjem poglavju), kar dodatno potrjuje v uvodu in prejšnjem poglavju obravnavano tezo. Kontrademokratska aktivnost, ki smo ji priča v obliki protestov, maršev, akcij tipa Okupiraj Wall Street, Arabska pomlad ipd. (več v 3. poglavju), niso znak propadanja demokracije, temveč ravno obratno; najbolj jasen pokazatelj vzpona demokracije, tiste prave demokracije od spodaj-navzgor in ne v domnevno demokracijo zamaskiranega elitizma kapitala in moči od zgoraj-navzdol. To dokazuje in potrjuje tezo, da je kontrademokracija integralni del demokracije in da ni na njej ničesar kontrademokratskega. Če že je kaj kontrademokratskega na demokraciji, je to njen predstavniški del. Kontrademokracija ni opozicija, temveč pozicija demokracije, domnevna pozicija predstavniškega sistema pa je v resnici opozicija demokracije.

Predstavniško demokracijo je treba oplemenititi z zdravo nadzorno demokracijo, vsemu skupaj pa dodati politični premislek in strukturno vsebino. Da ne bo internet le promotor kapitalizma, ga moramo izkoristiti tudi v konstruktivne namene kreiranja prostora skupinske deliberacije in nadzora nad izvajanjem politik, kot bomo spoznali v tretjem poglavju. Nadzorna demokracija je tako zadnji korak, zadnja faza v nizu krožnega procesa (rekonceptualizirane) demokracije kot take, in hkrati zadnja faza v hibridnem režimu transdemokracije, ki bo definirana v nadaljevanju.

3.11.10) Analiza

Prednosti: dostopnost do funkcij nadzora in preprečitve brez politične odobritve, delovanje zunaj prostora formalno-političnega, kaznovanje nesposobnih in koruptivnih politikov.

Slabosti: pogosto neracionalno vmešavanje civilne družbe, nepremišljene in neinformirane množice, mobilizacijski moment množic v enkratnih dogodkih prehitro ugasne, podvrženost simplifikaciji problemov, dovzetno za populizem.

Iz konteksta izpeljane teze nadzorne demokracije:

Kontrademokracija predpostavlja, da je civilna družba sposobna organizirati demokratično akcijo, ki nadzoruje delo izvrševalcev in ki lahko izvrševalce za napake tudi kaznuje. Take akcije obstajajo zunaj političnega v kontekstu civilne družbe. Take akcije pravično ocenijo izvrševalce in podajo pravično sodbo sistema in zrcalo izvoljeni politiki.

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: podporna teorija; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: lomljiv; Politične posledice: ozke; Razmerja: da; Razkol: da; Univerzalnost: da; Zakonodajnost: ne; Izvršilnost: ne; Formalni nadzor: da, vendar ne omogoča dostopa; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: ne; Likvidnost: ne; Hitrost: hiter (v kontekstu civilne mobilizacije) – počasen (v kontekstu dejanskega sprejemanja odločitev); Povezovanost: povezovalen; Kompromisnost: ne vzpodbuja kompromisa; Nestrpnost: nestrpnost (lahko povzroči); Enakovrednost: da; Izobraževalnost: ne; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: odvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: da (v kontekstu posameznih civilnih akcij, NVO-jev); Strokovno predznanje: ne; Tehnično predznanje: ne; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Izkazuje se, da je nadzorna demokracija zelo sorodna participativni demokraciji in da je ob odsotnosti informiranega pogovora le težka sposobna zagotoviti konstruktivne družbene rezultate. Pozitivni učinki pri preprečevanju določenega dela politične korupcije lahko zbledijo ob potencialno neutemeljenih akcijah in z degenerativnimi elementi vzniklih civilnih nevladnih organizacij, ki domnevno delujejo v interesu družbe in zastopajo njene interese na domnevno nepolitičnem terenu. A ker nobeno od teh združenj ni demokratično izvoljeno ali pooblaščno, so take organizacije še manj demokratične kot demokratično izvoljene politične elite, čeravno načeloma delujejo bolj v prid splošni demokraciji kot izvoljene politične elite. Kontrademokracija zaradi nezadostne obravnave deliberacije ni sposobna preživeti sama, saj se ob neinformirani akciji lahko sprevrže v anarhijo in nedemokratično akcijo. Kljub temu je civilni nadzor izvrševanja obvezen element demokratičnega procesa, zato (normativno) nikakor ne more biti karakteriziran kot kontrademokratičen, temveč je lahko kvečjemu kontrapredstavniški.

Ugotovili smo, da civilna družba ni vedno sposobna ustrezno oceniti situacije vladajoče politike in da lahko s svojimi akcijami normalno izvrševanje politike tudi ovira in skozi številne interesne nevladne organizacije deluje celo kontraproduktivno in demokratično

degenerativno. Teorija ne naslavlja zadostno pomembnosti pogovora in temelji predvsem na participaciji, istočasno pa se ne ukvarja s samim snovanjem ali izvrševanjem politik, zato jo lahko suvereno postavimo na sam konec demokratičnega procesa, ki služi kot korektiv končne implementacije sprejetih politik in ima neposredne vzporednice s prvim procesom v demokratičnem krogu, tj. s participacijo. Nadzorno demokracijo lahko nazadnje razdelimo na civilni del (civilna družba, nevladne organizacije, nadzorni organi, mediji idr.) in formalni del (sodstvo, sodišča, voljeni sodniki).

3.12) Rezultati raziskave

3.12.1) Odgovori na zastavljene teze

Na podlagi opravljene analize lahko potrdim ali zavrzem zastavljene teze:

1) Demokracija je idealen družbenopolitični sistem.

Demokracija pri upravljanju družbe normativno zahteva udeležbo vseh (volilno upravičenih) državljanov. Ker je raziskava proti pričakovanjem pokazala, da je družba labilna in neodločna, da demokratičnih pravic, demokracije kot koncepta in politike kot take ter s tem upravljanja družbe ne razume dobro, da se pogosto že po naravi vede zelo nedemokratično ter da številnih udeležba v politiki, soodločanju in upravljanju družbe sploh ne zanima, demokracija ne more biti idealen družbenopolitični sistem. Tezo moram zavreči.

2) Demokracija do danes v praksi ni obstajala nikjer na svetu.

Demokracijo je pri polni implementaciji od nekdaj ovirala fizična omejitev prostora in časa, zaradi česar so tudi v demokratičnih institucijah antične Grčije (kot najboljšega približka pravi, (idealno-tipski) demokraciji) sodelovali predvsem tisti, ki so živeli bližje točki odločanja, kar pa je predvsem vodilo v demokracijo privilegiranih in ne demokracijo vseh. Dostopnost do točk odločanja, ki je enaka za vse (v kontekstu faktorja odpovsodnost), lahko omogoči le tehnologija, kakršna obstaja šele danes. S postopkom deduktivnega logičnega sklepanja izvedenega v uvodu sem pokazal, da predpostavka drži, zato lahko to tezo potrdim.

3a) Predstavniška demokracija ni demokracija, temveč sistem predstavništva.

Raziskave kažejo, da predstavniki pogosto ne sledijo svojim zastavljenim predvolilnim programom in obljubam, temveč da po volitvah odločajo neodvisno od pridobljenih glasov volivcev in s tem izražene volje ljudstva, in da zatorej ne vlada ljudstvo, temveč predstavniki. Izkazuje se, da je teorija predstavniške demokracije normativno bistveno preozko definirana, da bi jo lahko zgolj zaradi občasnih demokratičnih volitev obravnavali kot tip demokracije (tudi na dan načeloma demokratičnih volitev ljudstvo ne voli kogarkoli, temveč že vnaprej nedemokratično oblikovane kandidatne predstavnike). Istočasno se empirično izkazuje, da je predstavništvo sploh povsem samostojen sistem, neodvisen od participacije, deliberacije, orodij sodobne direktne demokracije in civilnega nadzora s povsem samostojno logiko obravnave političnih institucij, ki se v skoraj nobeni točki ne dotikajo principov čiste ali antične direktne demokracije, zato predstavniška demokracije nikakor ne more biti opredeljena kot demokratičen režim, temveč izključno kot neki drug režim, npr. kot predstavništvo ali sistem predstavništva. Tezo lahko potrdim.

3b) Predstavništvo lahko nadomesti demokratične principe.

Raziskava je pokazala, da predstavništvo ne more biti nadrejeno demokratičnim principom in hkrati ne obratno, ker gre za dva povsem drugačna nivoja obravnave družbenega upravljanja. Kljub temu lahko potrdimo, da predstavništvo normativno demokracije ne omejuje in je ne izključuje, temveč da lahko z njo sodeluje in obratno. Če normativno teorijo predstavniškega sistema revidiramo in posodobimo, lahko predstavništvo potencialno predstavlja izredno pomembno storitev; politično storitev profesionaliziranega zastopanja po pooblastilu vsakega posameznega nosilca volilnega glasu. Če bi lahko predstavništvo razumeli kot politično storitev in ne kot delegativni sistem "začasno-trajne" ugrabitve volilnih glasov, bi lahko predstavništvo na tej točki potencialno združili s sistemom demokracije. Predstavništvo torej ni nujno zgolj simulacija demokracije oz. v trojanskega konja navidezne demokracije zamaskiranega nekega drugega sistema, temveč je lahko tudi njeno pomembno dopolnilo. Potrebne so dodatne raziskave in rekonceptualizacija predstavništva. Teze ne morem ne potrditi ne zavreči.

4a) Deliberativna in participativna demokracija nista ločeni podzvrsti demokracije, temveč njen integralni del.

Analiza je pokazala, da participativna in deliberativna demokracija ne moreta obstajati sami zase, saj imata vsaka zase veliko pomanjkljivosti, da pa se lepo, skoraj idealno dopolnjujeta in da ju zato predvsem lahko tretiramo kot posamezni fazi znotraj demokratičnega procesa, ne pa kot samostojni teoriji oz. kot samostojna tipa demokracije. Ker nezadostno obravnavata določene demokratične institucije, predvsem izvršilno in sodno vejo oblasti, in definirata predvsem zakonodajno vejo oblasti, sta kot teoriji in kot politična sistema v praksi povsem podrejena in odvisna od dopolnilnega sistema, od t. i. predstavniške demokracije oz. sistema predstavništva. Tezo lahko potrdim.

4b) Hkrati pa je deliberativni del demokracije nadrejen participativnemu, saj lahko le s kulturo racionalnega pogovora rešimo družbena nesoglasja.

Istočasno je raziskava pokazala, da razumski politični pogovor sam po sebi generalno ne rešuje družbenih nesoglasij, da pogosto politično akcijo celo zatire in da brez strastne participacije posameznikov ne more aktivno obstajati. Tezo moram zavreči.

5) Direktna demokracija, kot jo razumemo danes, ni direktna demokracija, temveč zgolj set orodij za navidezno implementacijo direktne demokracije v okolju drugih političnih sistemov.

Izkazalo se je, da teorija sodobne (instrumentalne) direktne demokracije nezadostno obravnava pomen posvetovanja in informiranja, s čimer nezadostno naslavlja svojo temeljno, zakonodajno funkcijo, da nima nikakršne povezave z antičnim razumevanjem direktne demokracije, in da je v celoti odvisna od predstavniškega sistema, ki mu je podrejena, tako kot tudi nedemokratičnim demokracijam oz. t. i. iliberalnim demokracijam. Iz teh razlogov mora sodobna (instrumentalna) direktna demokracija obvezno delovati v orkestru z drugimi nivoji demokracije, predvsem ob sodelovanju treznega pogovora (deliberacije) in družbenega sodelovanja in politične akcije (participacije). Sodobna (instrumentalna) direktna demokracija ni dovolj široko zastavljena, da bi bila zmožna preživeti kot samostojna teorija v smislu teorije antične direktne demokracije in je v kontekstu demokracije odvisna od dueta participacija-deliberacija. Tezo lahko potrdim.

6) Kontrademokracija ne predstavlja opozicije demokraciji, temveč je njen integralni del.

Na podlagi analize lahko jasno pokažem, da je vključevanje ljudske opozicije skozi vsa orodja civilne participacije integralni del demokratičnega procesa in ne njena opozicija. Tezo lahko potrdim.

Istočasno pa proti pričakovanjem ugotavljam, da lahko številni elementi kontrademokracije povzročajo tudi kontrademokratične rezultate. Kontrademokracija je skoraj poravnana s participativno demokracijo in je ob odsotnosti informiranega pogovora pogosto le težka sposobna zagotoviti konstruktivne družbene rezultate. Moč teh učinkov odpira nova vprašanja in zahtevo po dodatnih raziskavah. Izkazuje se predvsem, da gre za naravni paradoks, ki kaže na antagonistično, ambivalentno naravo demokracije (in človeka) kot take(ga). Postavlja se vprašanje, ali je prava demokracija v družbi sploh mogoča in ali je dejansko sploh naravno stanje le-te?

Na podlagi opravljene analize lahko odgovorim na zastavljena raziskovalna vprašanja:

1) Je zakonodajno in izvršilno vejo oblasti v praksi možno politično ločiti?

Iz konteksta starogrške eklezije in boule je jasno, da sta obstoj in izvoljivost zakonodajne in izvršilne funkcije povsem legitimno ločljiva in da ni razloga, da bi morala ena biti odvisna od druge.

2) Je e-demokracija nova demokratična oblika, ali zgolj platforma za implementacijo principov demokracije in ali e-demokracija pomeni rešitev za težave demokracije?

Ugotavljam, da e-demokracija vsebuje zadosti sebi lastnih premis, konceptov in orodij za implementacijo vseh kriterijev (idealno-tipske) demokracije, da bi lahko operirala na ravni samostojne demokratične teorije, a v skladu s povezanim vprašanjem, ali e-demokracija pomeni rešitev za težave demokracije ugotavljam, da to ne drži, saj centralizirani internet kot tak za zdaj ni služil toliko v prid promocije demokracije, kot je služil v prid njenemu brzdanju, manipulaciji, posredovanju lažnih novic in produkciji za politično udeležbo nezainteresiranih posameznikov (del teh ugotovitev je osnovan na dodatnih raziskavah, ki so zaradi logične organizacije disertacije vsebovane v tretjem poglavju). V praksi se torej izkazuje, da e-demokracija kljub svoji normativni logiki in značilnim hipotezam (izkazuje se,

da je večina napačnih), ki bi jo lahko uvrščale na polje samostojnega demokratičnega tipa, kot taka ne more obstajati, in da doslej ni uspela rešiti težav demokracije, temveč da je v marsikaterem aspektu težave samo še poglobila (kibernetski nadzor, kontrola populacije, vedenjsko izključevanje idr.).

3) Ali je blockchain demokracija nova demokratična oblika?

Zaradi trenutnega pomanjkanja znanstvenih raziskav blockchain demokracije in zaradi mešanih dosedanjih rezultatov, ki bi jih lahko ta tehnologija imela za dejansko demokratizacijo družbe (obstaja sicer ogromno prednosti, a hkrati tudi zaskrbljujoči zadržki), jasnega odgovora na tem mestu ne moremo podati. Potrebne so dodatne raziskave.

4) Ali lahko likvidna demokracija razreši težavno razmerje med demokracijo in predstavništvom?

Likvidna demokracija kljub obljubi revitalizacije direktne demokracije (ob potencialnem sodelovanju s predstavniškim sistemom) svojih principov ne utemeljuje zadostno, ob tem pa neustrezno naslavlja participacijo in druge temeljne demokratične funkcije. Hkrati se izkazuje, da likvidna demokracija svojih principov še vedno ne uresničuje v polnosti, da v praksi še vedno težko najde svoje mesto, in da se predvsem ubada z akutnimi težavami, ki pestijo tudi tehnologijo svetovnega spleta. Likvidna demokracija za zdaj ne služi kot most med demokracijo in predstavništvom.

3.12.2) Rekonceptualizacija demokracije – redefinicija demokratičnega procesa

Participacija, deliberacija in direktne odločitve ne morejo stati same zase in so odvisne druga od druge. Faza civilnega nadzora ni faza zunaj demokracije, temveč je njen integralni nadzorni element. Blockchain in e-demokracija sta predvsem platformi za implementacijo temeljnih demokratičnih načel. Likvidnost je temeljni izraz demokratične pravice po neudeležbi v političnem procesu (državljanom mora biti zagotovljena stalna negativna demokratična svoboda in možnost, da v takem primeru svoj glas zaupajo zastopniku). Na podlagi teh ugotovitev lahko zaključim, da demokracij ni več vrst oz. tipov, kot se zdi, temveč da gre za več nivojev, več posameznih faz ene same demokracije.

Ugotavljam, da obravnavani tipi demokracij torej niso tipi različnih demokracij, kot jih običajno razumemo, temveč da so kvečjemu fazni procesi znotraj ene same demokracije, ki se je ne da deliti na posamezne tipe.

Demokracija je v krizi poleg razlogov navedenih v uvodu tudi zato, ker je ne razumemo pravilno, ker jo neupravičeno delimo na podzvrsti, ki jih družboslovna znanost med seboj pogosto postavlja celo v tekmovalno pozicijo, kar pa na koncu ne pomeni nič drugega kot to, da demokracija tekmuje sama proti sebi, to pa jo še dodatno slabi. Bolj ko demokracijo delimo na podzvrsti, bolj blede njena osnovna ideja in manj ljudi razume, kaj demokracija sploh je. Zato je izjemnega pomena, da demokracijo začnemo dojemati kot en sam, a hkrati večplasten sistem (in ne več kot konstrukt, ki ga je moč poljubno sekati na kose in jih prodajati kot popolno celoto), saj nam napačno enoplastno razumevanje sicer večplastnih sistemov lahko zamegli pogled nad kompleksnostjo sistema, zaradi česar po krivem lahko sprejmemo napačne sklepe; namreč da obstaja več verzij nekega sicer enovitega in nedeljivega sistema.

Cilj omenjene raziskave in analize je bil detektirati šibke točke vsakega od posameznih demokratičnih tipov ter jih med seboj združiti oz. verižiti tako, da bo možno potencirati njihove pozitivne lastnosti, negativne pa minimizirati ali v celoti izničiti.

Na osnovi tega utemljujem "rekonceptualizirano demokracijo" kot:

večplastni, multidimenzionalni krožni proces odločanja več konstitutivnih elementov ene same demokracije, ki v zaporednih, fluidnih fazah združuje elemente participacije, deliberacije, neposrednega odločanja, likvidnega delegiranja oz. pretakanja glasov, (pooblaščenega) izvrševanja in civilnega nadzora.

Kot ugotavljam skozi raziskavo, pa ima demokracija kot taka že v svojem ideološkem nastavku strukturno napako, saj polaga vse svoje upe na inherentno razsvetljeno demokratično naravo človeka (kot temeljne enote človeške družbe), ki se pogosto vede povsem nedemokratično in ga sooblikovanje družbene politike niti ne zanima. Demokracija zato morda ni idealna družbenopolitična oblika, zagotovo pa to nakazuje vsaj to, da ne more obstajati kot edini in samostojen družbenopolitični sistem.

Raziskava je pokazala tudi, da lahko izkazane skupne šibke točke demokracije kot take v sodobni družbi učinkovito nevtraliziramo prav z dodajanjem elementov predstavniškega sistema, hkrati pa lahko v raziskavi negativno izkazane lastnosti predstavniškega sistema

nevtaliziramo prav z dodajanjem elementov demokracije, zato menim, da je sinergija med rekonceptualizirano demokracijo in (rekonceptualiziranim) predstavniškim sistemom dobra osnova za oblikovanje sodobnega družbenopolitičnega sistema, ki bo lepše zrcalil potrebe sodobnega časa.

3.12.3) Transdemokracija – definicija

Združitev temeljev rekonceptualizirane demokracije ob sodelovanju (rekonceptualiziranega) sistema predstavništva imenujem “transdemokracija”.

Transdemokracija je večstopenjski, multidimenzionalni, hibridni sistem kombinirane rekonceptualizirane demokracije in (rekonceptualiziranega) sistema predstavništva, ki presega fragmentacijo osnovne ideje demokracije na številne kompetitivne podzvrsti. Je polje, ki se lahko normativno fleksibilno prilagaja zahtevam okolja globalne družbe enega človeštva. Konkretno: transdemokracija obsega večstopenjski (krožni) model demokratičnega odločanja, ki združuje pozitivno izkazane lastnosti participativne, deliberativne, direktne, delegativne in nadzorne demokracije ter sistema predstavništva.

Transdemokracija je hibridni model demokratičnega odločanja ob sodelovanju sistema predstavništva, ki natančno določa procese političnega kroga upravljanja družbe in vodi ljudi po preišljenih korakih od začetne iniciative do implementacije politike ob tem pa izničuje slabosti in maksimizira prednosti vsakega od korakov v procesu. Tovrstna klasifikacija lahko bistveno pripomore k razumevanju, revitalizaciji in popularizaciji demokracije, k njeni širši uporabnosti ter k varovanju le-te kot vrhovnega ideala človeške pravičnosti in enakopravnosti.

Tako kot smo urgentno potrebovali temeljito prenovo polja demokracije, pa v nadaljevanju potrebujemo tudi temeljito prenovo predstavništva. Nekaj smernic je nakazanih že tukaj.

3.12.4) Formula transdemokracije

Formula transdemokracije:

participacija (v obliki iniciacije politik) + deliberacija (v obliki soočenja nasprotnih mnenj) + instrumenti direktne demokracije (tudi v obliki različnih tipov volitev) + likvidnost (kot

funkcija fluidnega delegiranja glasov) + predstavniški sistem (v obliki profesionalnih zakonodajnih zastopnikov) + predstavniški sistem (v obliki neodvisne izvršne veje oblasti) + nadzorna demokracija (v obliki formalnega nadzora izvajanja politik) + nadzorna demokracija (v obliki civilnega nadzora izvajanja politik) [blockchain in e-demokracija v obliki tehnološke podpore]

Sosledje elementov demokracije je v krožni demokraciji postavljeno v logično preišljen, naravni vrstni red, ki avtomatično predlaga uporabnikom, kako se je demokratične emancipacije najbolje in najbolj naravno lotiti.

3.12.5) Pojasnitev procesa

Participacija je iskra celotnega političnega procesa, ki nas angažira k oblikovanju izhodiščnih političnih pozicij in deluje v kontekstu promocije različnih stališč. Če glasujemo o politikah oz. predlogih, ne da bi se pred tem pozanimali, za kaj in za koga sploh volimo, potem volimo popolnoma neodgovorno in se za potencialne napake lahko pritožimo le samim sebi. Volitve brez participacije so lahko kontraproduktivne. Participacija vzpodbuja ljudi k aktivni udeležbi pri snovanju zakonskih predlogov, k njihovemu sooblikovanju ali k izboljšavam že obstoječih. Ker lahko preveč razgreta participacija povzroči strukturna neskladja in prispeva k netolerantni družbi, moramo potencialno negativne posledice strastnega političnega angažiranja omiliti z deliberativno fazo političnega procesa, ki deležnike prisili k racionalnemu razmisleku, ponovnemu tehtanju argumentov in sinhronizaciji nasprotujočih si mnenj.

Fazi svobodnega, strastnega izražanja in participacije sledi torej faza deliberacije, kjer v urejeni in vnaprej določeni etiki razumne razprave sodelujejo vsi člani predmetnih delov civilne družbe. Deliberacija je lahko kvalitetna že, če se soočita vsaj dve nasprotni stališči, ki jih mora prejemnik (če nič drugega) s svojimi besedami ponoviti oddajniku. Če oddajnik potrdi, da je bilo sporočilo preneseno prejemniku na zelen način, je deliberativna faza demokratičnega procesa dosegla svoj osnovni namen, čeprav splošni cilj deliberacije, tj. zblíževanje nasprotnih pozicij proti kompromisni sredini, v tistem trenutku ni dosežen. Zahteva po obvezni izpostavljenosti kontraargumentom stimulira udeležence, da že sami razmislijo o alternativnih stališčih in se samo-soočijo z možnimi scenariji izboljšav, in da se

pripravijo na kompromise. Ker (pretirana) deliberacija dokazano šibi pripravljenost ljudi za nadaljnjo politično udeležbo, lahko njene negative posledice omejimo prav z znižanjem idealnih standardov deliberacije kot opisano zgoraj in dodatno s potencialno časovno ali vsebinsko omejitvijo trajanja oz. širine deliberativne faze. Negativne učinke deliberacije lahko dodatno nevtraliziramo z vpeljavo principa odprtega volitvenega časovnega okna in možnosti večkratne oddaje svojega glasu, ki ga lahko spreminjamo vse do formalnega zaključka volitev (šteje se samo zadnji oddani glas), kar posamezniku dovoljuje relativno neodločnost, ki bi se lahko pojavila kot začasni stranski učinek deliberacije. V primeru napačne odločitve bo imel posameznik (v določenih primerih) z vključevanjem principov likvidnosti priložnost svojo napako popraviti hitreje kot šele čez nekaj let, kar še dodatno zmanjšuje potencialne negativne vplive deliberacije. Ne glede na potencialno hamletizacijo politične volje je deliberacija instrumentalnega pomena, saj ima lahko ob odsotnosti le še bistveno hujše posledice, kot so razmah populizma, nacionalizma ipd.

Faza direktnih volitev (ki poleg instrumentov sodobne direktne demokracije predvideva tudi številne različne tipe volitev in volilnih protokolov – nekaj smo jih že obravnavali, nekaj pa v 3. poglavju) sama po sebi ne predstavlja toliko vsebinske plati demokracije kot instrumentalno, tehnično fazo, kjer po jasnih, vnaprej znanih kriterijih in skozi vnaprej jasno definirana tehnična orodja oddamo svoj glas za ali proti (ali opisno idr.) določeni opciji.

V likvidni fazi demokracije lahko razpolaganje s svojim glasom zaupamo drugi osebi (glede posamezne politike, glede nabora politik ali glede celotnega političnega programa) pod pogojem, da lahko pooblastilo za upravljanje svojega glasu kadarkoli tudi prekličemo. Kako pogosto se odvijajo volitve, v kakšnem kontekstu, v kakšnem obsegu, glede katerih tematik in predvsem, kam potuje sprejeta odločitev po uradnem zaključku volitev (v parlament v nadaljnjo obravnavno, vladi v izvrševanje, posameznemu poslancu v nadaljnje zastopanje ipd.), je odvisno od širine implementacije transdemokracije v skladu s spodaj predvidenimi scenariji.

Predstavniška faza transdemokracije je razbita (odvisno od širine implementacije) na fazo zakonodajnega predstavništva in izvršilnega predstavništva oz. izvrševanja. Kako se vedeta zakonodajno in izvršilno predstavništvo v primeru polne implementacije transdemokracije (in kako v okrnjenih verzijah) in ali se odločitve civilne družbe sploh ustavijo v fazi zakonodajnega predstavništva ali preidejo neposredno v izvajanje, bomo podrobno spoznali v nadaljevanju.

V predzadnji fazi transdemokratskega procesa se volilne odločitve v vsakem primeru torej ustavijo v izvršilni fazi. Naloga izvrševalcev je izvajati politiko z najvišjimi strokovnimi načeli in standardi. V fazi samega izvajanja morajo državljani prepustiti relativno neovirano izvajanje sprejetih odločitev, saj bi lahko prepogosto in predvsem neutemeljeno vmešavanje v izvršilni postopek le-tega preveč ohromilo, to pa seveda pod pogojem, da se uradniki držijo vnaprej sprejetega postopka izvrševanja, da upravičujejo svojo strokovnost, brezhibnost in natančnost in pod pogojem, da ima civilna družba v vsakem trenutku vpogled v izvajanje politik in možnost intervencije ob ugotovljenih nepravilnostih, kar nas vodi v zadnjo fazo transdemokratskega kroga, v t. i. nadzorno fazo.

Nadzorna faza je sestavljena iz civilnega nadzora (moralni nadzor, ki ga izvajajo budni državljani) in iz formalnega nadzora (sodna veja oblasti, ki jo izvajajo izvoljeni sodniki), vsi deležniki te faze političnega kroga pa skrbijo za pravilnost izvajanja zakonov in ustrezno sankcioniranje neustreznega izvajanja zakonov. V tej fazi imamo možnost kadarkoli in od kjerkoli spremljati, v kateri fazi izvrševanja se posamezne politike nahajajo in v primeru več kot dopustnega odstopanja svetovati neposredno izvrševalcu ali sprožiti širši postopek analize pravilnosti izvajanja in ob ugotovljenih kršitvah ustrezno ukrepati.

Faza nadzora nas tako pripelje nazaj do prve faze demokratičnega snovanja novih politik, ali k izboljševanju že obstoječih v nenehnem krožnem procesu.

Transdemokracija v polni obliki torej pripelje politiko nazaj v roke civilne družbe in vsakega posameznega državljana.

Celoten proces pa je v praksi možno izvesti izključno s tehnološkimi orodji, s katerimi smo lahko prisotni na več krajih simultano. Kakšna so obstoječa orodja, ali so že zadostno razvita in ali lahko tudi sami predlagamo sinteze in izboljšave, bomo spoznali v 3. poglavju, na koncu katerega bom predlagal univerzalni model tehnološkega orodja za implementacijo principov transdemokracije v praksi.

3.12.6) Praktična implementacija – možne oblike

Pri implementaciji transdemokracije lahko naletimo na potencialno težavo, saj je sistem predstavnštva samostojni politični sistem, ki demokracije, predvsem pa njene likvidne faze

sploh ne potrebuje. (Idealno-tipska) demokracija in predstavniški sistem, kot ga poznamo, sta nezdržljiva. Likvidna faza demokracije namreč zahteva, da državljani svoj glas obdržijo pod stalno kontrolo, da lahko z njim glasujejo glede vsake posamezne politike, in da lahko glas, če ga delegirajo naprej, v vsakem trenutku tudi prekličejo in vzamejo nazaj v svoje roke. Če želimo likvidni nadzor nad oblikovanjem in izvajanjem politik, moramo obvezno najprej rekonceptualizirati predstavništvo, da bo tako prehajanje glasov sploh omogočeno, vendar to ne pomeni rušitve predstavniškega sistema in institucij, temveč sodelovanje z njimi.

Iz tega razloga v nadaljevanju utemeljujem več možnih praktičnih aplikacij, operacionalizacij transdemokracije v družbi, ki jih v osnovi delim na A) realizacijo v polni obliki in B) možne realizacije v omejenih oblikah.

A) Implementacija v polni obliki

Če bi želeli transdemokracijo v praksi realizirati v polnem potencialu, bi od aktualnega predstavniškega sistema morali zahtevati najmanj naslednje: 1) vzpostaviti bi se moral centralni elektronski volilni register, iz katerega bi bilo v vsakem trenutku razvidno, kdo drži svoj glas v svojih rokah in z njim samostojno odloča ter kdo je svoj glas delegiral naprej, komu ga je delegiral (pogojno) in s koliko glasovi tak delegat razpolaga; 2) pogojno bi se morali odpovedati anonimnosti likvidnega delegiranja glasov in s tem ohraniti popolno transparentnost, ali pa vpogled v identitete sporočiti le delegatu, lahko pa bi tudi delegat razpolagal le s številom prejetih glasov; 3) obstajati bi morala stalno dostopna tehnologija (npr. internet), ki bi omogočala pretakanje glasov; 4) politične stranke bi se morale odpovedati delu pristojnosti, saj bi nekateri državljani glede konkretnih politik odločali neposredno sami, hkrati pa bi se morali vzpostaviti specializirani in morda neodvisni predstavniki, ki bi jim svoj glas lahko delegirali bodisi za celotno zbirko izbranih politik bodisi zgolj za posamezno področje, kar pa: 5) zahteva vzpostavitev profesionaliziranega in strokovnega predstavništva; 6) poleg klasičnega parlamenta, ki bi ostal prostor izmenjave političnega mnenja, kjer bi predstavniki odločali z dejanskim številom delegiranih glasov (t. i. borzni parket); 7), bi morali vzpostaviti tudi digitalni parlament (t. i. elektronsko borzo), kjer bi imeli državljani kontakt s profesionalnimi političnimi predstavniki in kjer bi potekala debata med državljani; 8) ločitev zakonodajne in izvršne oblasti – parlament kot prostor sprejemanja zakonov bi se moral ločiti od vlade kot prostora implementacije zakonov, vladne ministre pa bi morali voliti neodvisno od potencialne izvolitve parlamentarnih zastopnikov v kontekstu političnih strank.

Predstavniskemu sistemu pa se ob vzpostavitvi sistema transdemokracije nikakor ne bi bilo treba odpovedati: 1) političnim strankam, profesionalizirani funkciji politika in zastopnika – kljub alternativni možnosti bo verjetno še vedno imelo dovolj ljudi interes zaupati svoj glas za daljše obdobje širokemu političnemu programu političnih strank in se v času trajanja mandata v politiko sploh ne vmešavati, bi pa zaradi potencialne možnosti preklica “pooblastila” za zastopanje s posameznikovim glasom profesionalna politika postala bistveno bolj strokovna, kompetitivna, sama storitev političnega zastopanja pa bi se zaradi tega neprimerljivo izboljšala; 2) tradicionalnemu novačenju volivcev in političnim kampanjam v sklopu političnih programov; 3) parlamentu kot instituciji; 4) protokolarni predsedniški funkciji; 5) vladi in vladnim ministrstvom kot instituciji ipd.

Izvrševalce sprejetih politik potrebuje vsak sistem ne glede na stopnjo demokratičnosti, le način izvolitve ministrov variira od sistema do sistema. V kontekstu transpolitike bi jih volili neposredno, pogojno pa bi jih lahko izbrali tudi s postopkom lotokracije. Ker izvajanje politik na kateremkoli posameznem področju zahteva zelo specializirano znanje, bi bil verjetno primernejši postopek naključnega izbora izmed predhodno večjega nabora visokospecializiranih strokovnjakov na posameznem področju, ne pa iz splošnega bazena zainteresiranih kandidatov ali celo vseh državljanov. Postavlja se vprašanje dolžine trajanja mandatov s tezo, da dobrih “direktorjev”, ki dokazano odlično in pošteno opravljajo svoje delo, nima smisla menjati, dokler dosegaajo postavljene rezultate. Tega vprašanja širše ne obravnavam in zahteva nadaljnji premislek.

Prav tako vsak sistem potrebuje sodstvo, ki odloča v primeru prekrškov izvajanja politik ali v drugih spornih civilnih primerih v skladu s postavljenimi zakoni. Volitve sodnikov bi lahko potekale naključno iz nabora specializiranih strokovnjakov v kombinaciji z naključno izbranimi porotniki izmed članov civilne družbe.

Transdemokracija tako še najbolj očitno odstopa od antične direktne demokracije v tem, da poleg zakonodajnega organa sestavljenega iz vseh volilno upravičenih državljanov predvideva ohranitev političnih strank in profesionalne zakonodajne funkcije.

B) Implementacije v omejenih oblikah

Če se predstavniski sistem ne bi bil pripravljen prestrukturirati kot opisano zgoraj, bi transdemokracijo vseeno lahko uvedli v prakso že danes v omejenih oblikah kot:

1) intra-strankarski sistem – v katerem vsi člani politične stranke vplivajo s svojimi mnenji in z neposrednimi glasovi na izvoljene strankarske parlamentarne poslance glede posameznih politik. V takem primeru predstaviški sistem ostane nespremenjen, državljani, ki jih zanima aktivna udeležba v politiki, pa se v času vsakokratnih volitev ne odločijo samo za določeno politično stranko s tem, da ji oddajo glas na volitvah, temveč z oddajo glasu avtomatično pridobijo tudi pravico, da v času trajanja mandata preko sistema transdemokracije vplivajo na parlamentarne poslance stranke, za katero so na volitvah glasovali. Postavlja se vprašanje, kako obravnavati posameznike, ki na volitvah ne bi glasovali? V najslabšem primeru do naslednjega mandata ne bi mogli vplivati na izbor politik, kar je enako kot v današnjem sistemu predstavnitva, tudi če dejansko volimo. Tak sistem bi zagotovo bistveno pripomogel k volilni udeležbi. Nekatere politične stranke po svetu soroden princip likvidnega soodločanja v znotrajstrankarskih odločitvah že omogočajo (nemška in islandska Piratska stranka, italijanska Five Star Movement (Ramos, 2014)), s principi tehnologije veriženja blokov podprto znotrajstrankarsko likvidno soodločanje pa naj bi kot prva na svetu kmalu podpirala urugvajska Digitalna stranka (Frost, 2019). Tak princip bi bilo možno v prakso vpeljati takoj in brez kakršnihkoli institucionalnih sprememb;

2) sistem neodvisnih posameznikov in virtualnega zastopnika – kdor glasu na volitvah ne podeli nobeni politični opciji, lahko v času mandata za posamezne zakonske in druge predloge glasuje sam kot neodvisni posameznik, ne more pa razpravljati ali predlagati svojih rešitev. Tako glasovanje bi lahko potekalo ob podpori “virtualnega zastopnika”. Virtualni zastopnik bi bil računalniški program, pri katerem oz. v katerem se stekajo vsi glasovi neodvisnih, strankarsko neopredeljenih državljanov. Kdor na volitvah ne bi glasoval za nobeno stranko oz. na volitve ne bi šel, bi avtomatično svoj nevtralni glas prenesel na virtualnega zastopnika. Politična moč oz. »število sedežev in glasov v parlamentu«, s katerimi bi razpolagal virtualni zastopnik, bi bilo v proporcionalnem sistemu odvisno od rezultata volitev. Konkretna pozicija (za in proti), s katero bi virtualni zastopnik v parlamentu zastopal prebivalce pri določenem predlogu, bi bila nato odvisna od števila glasov za in števila glasov proti, ki bi jih virtualni zastopnik prejel. Npr. (posplošeno) če bi bila volilna udeležba 70-odstotna, bi virtualni zastopnik v 100-sedežnem parlamentu razpolagal s 30 % skupnih poslanskih glasov oz. s 30 sedeži. Če bi virtualni zastopnik glede konkretnega zakonskega predloga prejel 50 % glasov za in 50 % glasov proti, bi v parlamentu 15 glasov namenil za predlog in 15 glasov proti predlogu. Potencialno bi lahko upoštevali tudi neoddane glasove kot vzdržane in jih sorazmerno porazdelili med preostale glasove. Glasovalna pozicija

virtualnega poslanca bi bila torej odvisna od razmerja vsakokratnih prejetih glasov za ali proti določenemu predlogu, od tega pa bi bila nadalje odvisna razmerje glasov in končni rezultat glasovanja v parlamentu. Izvrševanje profesionalne politike v kontekstu parlamentarcev, političnih strank in ministrov se torej odvija nespremenjeno. Tak sistem je možno v prakso vpeljati takoj z minimalnimi institucionalnimi spremembami;

3) posvetovalni sistem – zakonski predlogi oblikovani na predstavniški način potujejo pred sprejetjem v obvezno potrditev oz. komentar civilni družbi. Na volitvah izvoljene stranke pripravljajo zakonske predloge kot do sedaj, vendar jih ne potrjujejo dokončno same v parlamentu, temveč jih vedno predajo v morebiten komentar in potrditev civilni družbi;

4) paralelni sistem – virtualna država zrcali realna dogajanja v družbi in generira tekoče mnenje naroda, ki ga je v vsakem trenutku možno primerjati z mnenjem izvoljenih predstavnikov. Tak paralelni sistem države lahko štejemo kot posvetovalni organ. Vse debate bi se avtomatično zrcalile v virtualni sistem, kjer bi civilna družba razpravljala in glasovala glede vseh posameznih tem istočasno s parlamentom. Upoštevanje rezultatov za državo ne bi bilo obvezno, bi pa imele take vsakokratne paralelne razprave in volitve medijsko, legitimacijsko moč osvetljevanja dobrega ali slabega dela države in bi realno-časno reflektirale politično upoštevanje volje ljudstva in koliko se ta volja razlikuje od volje izvoljenih predstavnikov.

3.12.7) Transdemokracija kot stres-test demokracije

Če predstavniški sistem ne bi dopustil nobene od zgornjih oblik implementacije transdemokracije, transdemokracija ne more obstajati, seveda pa se ob tem najprej lahko vprašamo, kako demokratičen sploh je sistem, ki ne dopušča večjega neposrednega, likvidnega vpliva na oblikovanje in izvajanje politik v državi? Če ne drugega, lahko transdemokracija služi kot test dejanske demokratičnosti posameznih političnih režimov po svetu in kot korektiv klasifikacije le-teh kot zares (ne)demokratičnih. Transdemokracija je stres-test kvalitete in dejanskega obstoja prave demokracije povsod tam, kjer civilna družba sproži iniciativo za implementacijo transdemokracije v praksi. Eno je gotovo; določene privilegije bo predstavniški sistem moral predati nazaj državljanom, sicer se lahko od demokracije v celoti poslovimo. Za ustrezno izvedbo takega sistema bo seveda potrebna močna informacijsko-tehnološka podpora, ki bo podrobneje opisana v 3. poglavju.

3.12.8) Analiza transdemokracije

Prednosti: univerzalnost (zase ne zahteva absolutne resnice in dokončne brezhibnosti, zahteva pa nenehno učenje in izboljševanje ter s tem prilagajanje aktualnim spremembam v družbenem okolju), kohezivnost (zaradi neposredne komunikacije vzpodbuja povezovanje), kolektivnost (zaradi potrebe po sodelovanju vseh elementov družbene sfere promovira komunitarizem nad individualizmom, a slednjega ne zaničuje), zbirnost (iz vsake teorije ali tipa demokracije in drugih režimov uporabi močne elemente in jih združuje v enoten praktično uporaben koncept), interdisciplinarnost (vzpodbuja interdisciplinarno udeležbo strokovnjakov iz vseh sfer znanosti pri nadaljnjem razvoju), splošna uporabnost (koncept je oblikovan z mislijo na praktično uporabnost ob upoštevanju globalno univerzalnih, izhodiščnih in temeljnih človeških lastnosti in lastnosti družbene dinamike in je s tem uporaben v katerikoli družbi).

Slabosti: relativna kompleksnost (ob nizki politični izobrazbi državljanov je razumevanje še tako preišljenega in k uporabni praksi usmerjenega sistema lahko problematično), eksperimentalnost (koncept stremi predvsem k praktični uporabnosti in preizkušanju v realni družbi, kar je težje izvajati in kontrolirati kot npr. naravoslovni eksperiment v preverjenem laboratorijskem okolju), virtualnost (odvisnost celotnega koncepta od obstoja spletnih tehnologij, stalnega dostopa do interneta), kibernetičnosti (možnost zlorabe internetnih tehnologij in vdorov v spletne sisteme in s tem potencialna koruptabilnost sistema).

Rezultati analize na podlagi univerzalnega orodja za vrednotenje političnih fenomenov:

Teoretičnost: normativna politična materija; Samostojnost: soodvisna teorija (v kontekstu mehkega prehoda odvisna od pripravljenosti na sodelovanje predstavniškega režima) – lahko samostojna teorija; Stabilnost: stabilen; Fleksibilnost: fleksibilen; Politične posledice: široke; Razmerja: da; Razkol: ne (v primeru sodelovanja z obstoječo politično infrastrukturo) – da (v primeru samostojne implementacije); Univerzalnost: da; Zakonodajnost: da; Izvršilnost: da; Formalni nadzor: da; Civilni nadzor: da; Odpovsodnost: da; Likvidnost: da; Hitrost: počasen (lahko hiter v primeru delegiranja sprejemanja odločitev profesionalnim zastopnikom v primeru določenih scenarijev); Povezovanost: povezovalen; Kompromisnost: vzpodbuja kompromis; Nestrpnost: mir; Enakovrednost: da; Izobraževalnost: da; Družbene vrednote: da; Karizmatičnost: neodvisen od avtoritete; Cenzura: ne; Medijska informiranost: da; Sistemska transparentnost: da; Manifest: ne (vendar definiran posredno skozi opredeljene politične

vrednote); Strokovno predznanje: da; Tehnično predznanje: da; Praktičnost: da; Aktualnost: da.

Ugotovimo lahko, da teorija v veliki meri ustreza postavljenemu idealnemu družbenopolitičnemu režimu (v metodološkem uvodu tega poglavja). Šibke točke, ki izstopajo v temu trenutku, in ki jih bomo morali nasloviti v nadaljnjih raziskavah in prizadevanju po izboljšavi, pa so naslednje:

1) Strokovno predznanje: ker gre za nov koncept, ki želi nadgraditi tradicijo demokracije in le-to približati družbi bo treba za uveljavitev investirati čas v politično izobraževanje družbe, je pa bistveno večja politična izobrazba v intelektualno podhranjeni družbi tako ali tako obvezna, če želimo imeti informiranega, odločnega in samozavestnega posameznika. Ta pomanjkljivost ni toliko (oz. predvsem ni samo) pomanjkljivost transdemokracije, kot je predvsem pomanjkljivost oz. dediščina večdesetletne, popolnoma nezadostne državljanske, politične in družbene vzgoje;

2) Tehnično predznanje: ker koncept v celoti temelji na tehničnih platformah, bo poznavanje osnovnih protokolov uporabe spletnih storitev, računalnikov in IT-storitev nujno potrebno. Z nadaljnjo optimizacijo spletne platforme, ki je definirana v 3. poglavju, lahko prag zahtevanega tehničnega znanja v relativno kratkem času še dodatno znižamo. Ker pa so generacije po letu 2000 v celoti računalniško pismene, in ker tudi vsaj dvema generacijama pred tem uporaba sodobnih IKT ne predstavlja neznanke, bo ta težava sčasoma tudi sama po sebi vedno manjša in se bo stapljala proti nič;

3) Hitrost: postavlja se vprašanje glede učinkovitosti in odločnosti sistema. Sistem deluje počasneje od avtoritarnih režimov in zaradi soslednih procesov, skozi katere bo morala posamezna odločitev iti predvidoma tudi počasneje od čistega predstavniškega režima. Glede na odpovsodnost in takojšnji dostop vseh državljanov do odločevalskih struktur je sistem sicer sposoben koordinirane in odločne reakcije, ki je predvsem v izrednih razmerah (ob jasno določenih kriterijih) lahko tudi hitra. Poraja se sicer dvom o odločnosti naroda, ki je predvidoma večja v času ideološko neopredeljenih skupinskih dogodkov (npr. epidemija) in predvidoma manjša v ideološko opredeljenih krizah (npr. begunska kriza). Ali lahko politiko v kriznih časih, ki zahtevajo odločnost, sploh vodi narod, ali bi morali za take primere imeti določen krizni odbor, ki bi prevzel kontrolo nad dogajanjem pod vnaprej določenimi pogoji in scenariji? Nekateri rezultati raziskave e-demokracije ponujajo mešane občutke, zato previdnost na tem področju ne bo odveč. Predvsem pa bomo morali rezultate glede hitrosti,

odločnosti in učinkovitosti delovanja sistema empirično spremljati in sistem smiselno optimizirati tako normativno kot tehnološko tam, kjer se bo izkazalo, da se ustvarjajo zamaški;

4) Razkol: transdemokracija ni v celoti kompatibilna z nespremenjeno, obstoječo obliko predstavništva. Zahteva, da se predstavniški sistem delno reformira, a hkrati nikakor ne zahteva njegove ukinitve. Ravno obratno; sodelovanja si želi, saj sta uresničevanje demokratične pravice do neudeležbe v demokratičnem procesu in možnost političnega zastopanja naravna pozicija človeka. Kljub temu lahko na tej točki pričakujemo upor predstavniške infrastrukture, ki se določenim privilegijem ne bo zlahka odrekla. Ta segment bo treba nadalje nasloviti predvsem s podrobno raziskavo rekonceptualizacije predstavniškega sistema;

5) Samostojnost: transdemokracija je v osnovi povsem neodvisen sistem. Normativno jasno definira in vsebuje vse komponente družbenopolitičnega režima. Hkrati lahko v aktualnem političnem okolju deluje tudi kot soodvisen sistem in komplementarno deluje s sistemom predstavništva, je pa od le-tega trenutno odvisen. Če se etabrirana politična infrastruktura ne bo pripravljena prilagoditi, lahko transdemokracija poseže v svoje normativno jedro in le-tega ustrezno preoblikuje (npr. izločiti predstavništvo in se osredotočiti na čisti rekonceptualizirani demokratični sistem ipd.), ali pa za empirično implementacijo poišče okolje, ki je bolj naklonjeno družbenim inovacijam. Teorija je v jedru stabilna in ideološko dovolj fleksibilna za kakršnekoli prilagoditve in sodelovanja tudi z drugimi, tukaj neobravnavanimi sistemi. Amfibijska narava transdemokracije je torej prej njena velika prednost kot pomanjkljivost in v tem elementu načrtan idealni politični sistem celo presega;

6) Manifest: čeprav so temeljne družbenopolitične vrednote posredno razvidne iz konteksta raziskave, analize in definicije transdemokracije, bo treba v prihodnje natančneje opredeliti tudi transdemokratični manifest (nekoliko več v 4. poglavju).

3.12.9) Tabela primerjalnih kriterijev izbranih političnih fenomenov

Tabela 3.1: Primerjalni kriteriji izbranih političnih fenomenov

KRITERIJI / FENOMENI	Idealni sistem	Transdemokracija	Antična direktna demokracija	Participativna demokracija	Deliberativna demokracija	Sodbna (instr.) direktna demokracija	Likvidna demokracija	Elektronska demokracija	Blockchain demokracija	Predstaviška demokracija	Nadzorna demokracija
1 Teoretičnost	normativna politična materija	normativna politična materija	normativna politična materija	normativna politična materija	normativna politična materija	ni teorija	normativna politična materija	pogojno (predvsem instrument)	pogojno (premalto podatkov)	normativna politična materija	normativna politična materija
2 Samostojnost	samostojna teorija	soodvisna teorija (lahko samostojna)	samostojna teorija	podporna teorija	podporna teorija	odvisen instrument	podporna teorija	odvisen instrument	odvisen instrument	samostojna teorija	podporna teorija
3 Stablnost	stabilen	stabilen	stabilen	stabilen	labilen	stabilen	labilen	labilen	labilen	stabilen	stabilen
4 Fleksibilnost	fleksibilen	fleksibilen	fleksibilen	lomljiv	fleksibilen	lomljiv	fleksibilen	normativno fleksibilen, empirično lomljiv	fleksibilen	lomljiv	lomljiv
5 Politične posledice	široke	široke	široke	ozke	široke	široke	široke	normativno široke, empirično navidezne	široke	široke	ozke
6 Razmerja	da	da	da	da	da	da	da	da	da	ne	da
7 Razkol	ne	ne (pogojno da)	da	ne	ne	ne	ne	ne (lahko sodeluje, da (ponuja novo infrastrukturo)	da	ne	da
8 Univerzalnost	da	da	da	da	da	da	da	normativno da, empirično ne nujno	da	normativno da, empirično ne	da
9 Zakonodajnost	da	da	da	ne	ne	da	da	ne, vendar omogoča dostop	da	da, vendar le občasen dostop civilni družbi	ne
10 Izvršilstvo	da	da	da	ne	ne	ne	ne, vendar omogoča dostop	ne, vendar omogoča dostop	ne, vendar omogoča dostop	da, vendar ne omogoča dostopa civilni družbi	ne
11 Formalni nadzor	da	da	da	ne	ne	da	ne, vendar omogoča dostop	ne, vendar omogoča dostop	da	da, vendar ne omogoča dostopa civilni družbi	da, vendar ne omogoča dostopa civilni družbi
12 Civilni nadzor	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da, vendar omejen	da
13 Odgovornost	da	da	ne	ne	ne	ne	da	da, vendar je mogoče dostop povsem onemogočiti	da	ne	ne
14 Likvidnost	da	da	ne	ne	ne	ne	da	da	da	ne (občasno enosmerno da)	ne
15 Hitrost	hiter	počasen (lahko hiter)	počasen	hiter	počasen	počasen	počasen	hiter (lahko počasen)	počasen	hiter	hiter (lahko počasen)
16 Povezovanost	povezovalec	povezovalec	povezovalec	povezovalec	individualen	individualen	povezovalec	povezovalec	povezovalec	normativno povezovalec, empirično individualen	povezovalec
17 Kompromisnost	vzodbujajo kompromis	vzodbujajo kompromis	vzodbujajo kompromis	ne vzodbujajo kompromisa	vzodbujajo kompromis	ne vzodbujajo kompromisa	vzodbujajo kompromis	vzodbujajo kompromis	vzodbujajo kompromis	ne vzodbujajo kompromisa	ne vzodbujajo kompromisa
18 Nestrpnost	mir	mir	mir	nestrpnost (lahko povzroči)	mir	nestrpnost (lahko povzroči)	mir	mir (empirično lahko povzroča nestrpnost)	mir	normativno mir, empirično nestrpnost	nestrpnost (lahko povzroči)
19 Enakovrednost	da	da	da	da	da	da	da	da (vendar lahko povzroči vedenjsko izključevanje)	da	normativno da, empirično ne	da
20 Izobraževalnost	da	da	da	ne	da	da	da	da	da	normativno da, empirično ne	ne
21 Družbene vrednote	da	da	da	ne	da	da	da	da	da	normativno da, empirično ne	da
22 Karizmatičnost	neodvisen od avtoritete	neodvisen od avtoritete	neodvisen od avtoritete	odvisen od avtoritete	neodvisen od avtoritete	neodvisen od avtoritete	neodvisen od avtoritete (lahko vodi v kult osebnosti)	neodvisen od avtoritete (lahko odvisen od mnenjskih voditeljev)	neodvisen od avtoritete	odvisen od avtoritete	odvisen od avtoritete
23 Cenzura	ne	ne	ne	delno	ne	ne	ne	ne (empirično možna absolutna cenzura)	ne	normativno ne, empirično da	ne
24 Medijska informiranost	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da	da
25 Sistemska transparentnost	da	da	da	da	da	da	da	normativno da	da	ne	da
26 Manifest	da	ne (posredno da)	ne (posredno da)	ne	ne	ne	ne	ne	ne (posredno da)	da (posredno)	da (posredno)
27 Strokovno predznanje	ne	da	ne	ne	da	ne	ne	ne	ne	ne	ne
28 Tehnično predznanje	ne	da	ne	ne	ne	ne	da	da	da	ne	ne
29 Praktičnost	da	da	da	da	da (revidirano), ne (izvorno)	da	da	da	da	da	da
30 Aktualnost	da	da	da	da	da	da	da	da	ne (implementacija v teku)	da	da

Iz Tabele 3.1 je razvidno, da noben od političnih fenomenov ne ustreza v celoti definiranemu idealnemu sistemu. Vsi obravnavani politični fenomeni so šibki na določenih točkah, ki pa jih lahko prav z ustreznim veriženjem nevtraliziramo v kontekstu transdemokracije. Ugotovimo lahko, da teorija transdemokracije ustreza večini zahtev idealnega družbenopolitičnega režima. Tiste točke, kjer transdemokracija še ni idealna, sem zgoraj posebej naslovil in predlagal možne rešitve. Nekaj jih bomo obravnavali v nadaljevanju te disertacije, nekatere idealni sistem celo presegajo, določene bodo morale biti naslovljene z dodatnimi raziskavami zunaj te disertacije, nekaj pa jih bo moralo preprosto počakati na rezultate empiričnega testiranja in uporabe v praktičnem okolju.

Raziskava je pokazala tudi na nekatere tiste točke v zasnovi primerjalne matrike univerzalnega orodja za analizo političnih fenomenov, ki bi se jih dalo v nadaljevanju še nadgraditi in optimizirati. Vredno bi bilo razmisliti o morebitni določitvi t. i. "killer" kriterijev (tistih kriterijev, katerih negativen odgovor bo avtomatično izključil predlog političnega fenomena iz nadaljnje obravnave kandidatov za vzpostavitev novega, zaželenega političnega sistema), prav tako pa bi lahko razmislili o morebitni razširitvi matrike z novimi kriteriji, ki bodo fenomene še bolj natančno opredeljevali, npr. "profesionalizacija" (ali fenomen ponuja oz. omogoča profesionalizacijo izvajanja političnih storitev), "izvajalci" (kdo je upravičen do izvajanja politične funkcije) ipd.

Transdemokracija predstavlja celovito sliko sinhronega, hibridnega, družbenopolitičnega sistema prihodnosti. Od vseh analiziranih sistemov je najbližje idealnemu družbenopolitičnemu sistemu, zato jo velja poskusno implementirati tudi v praksi.

3.12.10) Transdemokracija kot nacionalni ali globalni koncept?

Svet se danes ne sooča le z mankom demokracije in celo z regresijo le-te v številnih državah, temveč tudi s temeljnimi globalnimi težavami (spremembe podnebja, neenakost, transnacionalni konflikti), ki v glavnem ostajajo nenaslovljene. "Povsod po svetu so ljudje nesrečni zaradi omejenih in izključujočih oblik demokracije, ki jo izkušajo" (Civicus, 2018). Na globusu permutiranih nacional-transnacionalnih povezav se zato postavi vprašanje dometa in polja delovanja transdemokracije. Do kod lahko le-ta seže? So njene meje lokalne, nacionalne, institucionalne, transnacionalne ali globalne? Normativna teorija demokracije se s

teritorialno (ali globalno) aplikabilnostjo sicer ne ukvarja toliko, kot naslavlja predvsem določeno zaokroženo družbeno celoto, kar pa nikakor ne pomeni, da je globalnost ne zanima, le medij za izraz dosega ni vezan na koncept teritorija. Demokracija svojega dometa ne pogojuje s paradigmo geografske lokacije ali kvadrature delovanja (kar si napačno razlagamo), temveč z bistveno bolj osnovno enoto delovanja, tj. s človekom. Z ljudmi. Brez lokacijske, teritorialne, rasne, spolne ali kakršnekoli druge diskriminacije. Demokracija je sistem (globalnega) človeštva in ne ene, neke specifične geografske lokacije (npr. mesta ali države). Res je, da v kontekstu antične demokracije brez upoštevanja faktorja odpovsodnosti in brez podpore tehnologije, ki bi tako implementacijo omogočala, demokracija empirično ne more seči bistveno dlje od lokalne skupnosti, a so prav danes vse te ovire (prvič po 2500 letih obstoja demokracije) odpravljene.

S konceptom transdemokracije, torej z združitvijo rekonceptualizirane demokracije in (rekonceptualiziranega) predstavniškega sistema ob podpori tehnološkega orodja za izvajanje take oblike političnega sistema v praksi, je možno demokracijo izvajati posredno/neposredno ne samo na nacionalnem nivoju, temveč tudi na transnacionalnem in celo globalnem nivoju. S tem novo okolje za učinkovito obravnavno pridobivajo tudi vprašanja globalnih izzivov, ki zaradi svoje narave niso in ne morejo biti nacionalno zamejena, npr. podnebna vprašanja, begunske krize, globalne pandemije idr.

Infrastrukturno vprašanje reševanja globalnih vprašanj je možno nasloviti z vzpostavitvijo globalnih reprezentativnih institucij, ki bi omogočale zastopanje demokratično delegiranih glasov izbranim poslancem. "Globalni problemi zahtevajo globalne rešitve skozi oblikovanje globalne (in trajnostne, op. a.) demokracije. Državljeni bi morali imeti neposreden glas v mednarodnem odločanju, ki neposredno vpliva na njihova življenja. Ena izmed rešitev je vzpostavitev svetovnega parlamenta, ki bi ga izvolili neposredno ljudje" (Civicus, 2018). Svetovni parlament bi bil neodvisen od nacionalnih držav (Bergstrom, 2019). Protokolarno se tako odločanje ne bi v ničemer razlikovalo od nacionalnega, obstajati bi moral le globalni konsenz o tem, katere topike so delegirane transnacionalnemu ali globalnemu parlamentu in katere ostajajo pod upravo nacionalnega teritorija posamezne države.

Transdemokracija tako omogoča vse komunikacijsko-informacijske protokole, kanale, ki presegajo mikrolokalno (čeprav lahko deluje tudi samo na nivoju mikrolokalnega), lokalno in nacionalno (čeprav lahko deluje tudi samo na nivoju lokalnega in nacionalnega), institucionalno in korporativno (čeprav lahko deluje tudi samo na nivoju institucionalnega in

korporativnega) in segajo vse do transnacionalnega in globalnega. Transdemokracija se ločuje od modela demokracije in nacionalnih držav postavljenih na idejah 18. stoletja in presega omejitve prostora, časa in kulture. Kljub transteritorialni naravi transdemokracije pa se z vprašanjem (globalne) operacionalizacije ne ukvarjam posebej, ker bi ob raziskavi tega vprašanja verjetno najprej naletel na vprašanje politične volje, elit, prevlade kapitala in gospostva (kar pa seveda drži tudi na nivoju nacionalne operacionalizacije). Kako preseči ta zid (nacionalne in transnacionalne operacionalizacije), ni del obravnave te disertacije, temveč je njen namen najprej sploh oblikovati ter normativno in tehnično utemeljiti možnost za tovrstno nacionalno, tudi globalno reševanje vprašanj.

Kot rečeno, transdemokracija ni samo konceptualna predstava inovativnega družbenopolitičnega sistema, temveč hkrati tudi stres-test prave demokratičnosti demokracij in domnevnih demokratov. Nazadnje je transdemokracija tudi poskus oblikovanja trajnostne demokracije in trajnostne ekonomije, ki bo potrebe sodobnega in prihodnjega časa zrcalila bolje, kot so jih sposobni zrcaliti aktualni gospodarsko-politični fenomeni.

Ali je demokracija torej sposobna reševati globalna vprašanja oz. kako bi jo morali preoblikovati, da bi bila? Kot izpostavljeno je vezati vprašanje sposobnosti reševanja globalnih izzivov na kontekst demokracije nesmiselno, saj demokracija ideološko nikoli ni bila in ravno zaradi svoje narave ne more biti lokalno omejena; demokracija že od nekdaj ni nič drugega kot globalni fenomen in s tem več kot sposobna reševanja globalnih izzivov. Manjkali so ji le tehnična orodja in mediji, s katerimi bi globalnost lahko tudi uresničila.

A poudarjam, da tudi orodja sama po sebi ne rešujejo ničesar. Vprašanje globalnih izzivov na koncu torej ni vprašanje teorij, ideologij in tehnologij, temveč vprašanje zrelosti in pripravljenosti globalne (in seveda tudi lokalne) družbe, da prestopi iz okolja danes prevladujočih vrednot pohlepa, akumulacije in neenakosti, v obdobje solidarnosti, enakosti in poštene distribucije. Teorijo imamo, orodja tudi, vse ostalo pa je vprašanje človeške narave.

3.12.11) Je transdemokracija ustrezno ime?

Zavedam se, da z imenovanjem avtorskega političnega režima kot "transdemokracija" kršim svojo lastno klasifikacijo potrebe po prenehanju delitve demokracije na podtype in s tem prenehanju nizanja pridevnikov "x" samostalniku "demokracija". Če trdim, da demokracija ne

more imeti podzvrsti in torej tudi pridevnikov ne, potem tudi transdemokracija ne bi smela biti “trans”-“demokracija”, temveč bi bilo treba fuziji rekonceptualizirane oblike demokracije in (rekonceptualiziranega) sistema predstavnštva dejansko nadeti drugo ime, kombinirano ime, ki bi vzelo in povzelo ključni opis enega in drugega (ali kateregakoli tretjega) sistema.

Transdemokracija kot sistem premoščanja oz. hibridnega združevanje političnih režimov, demokratičnega in predstavnškega, pušča svoje ogrodje nefiksirano in fleksibilno odprto za nadaljnje izboljšave ali dodajanje elementov drugih političnih režimov v procesu nenehnega veriženja sistemskih modulov. V tem kontekstu bi bilo tako obliko normativne teorije političnega režima namesto “X-demokracija” bolje poimenovati “X-kracija” (ali pogojno “X-izem”), saj ideološko režim prehaja zunaj sfere “demo-kracije” in prehaja v sfero združevanja različnih političnih režimov. Lahko bi rekli torej, da gre za hibridno zlivanje političnih režimov oz. za “hibrido-kracijo” (ali pogojno “hibrid-izem”). V duhu popolne odprtosti transdemokracije do nadgradenj je zato smiselno v nadaljevanju raziskav razmisliti o uveljavitvi ustreznjšega naziva, morda hibridokracija²² (angl. Hybridocracy).

3.13) Zaključek

Državljeni se ne bi smeli ukvarjati in izgubljati časa s stankami, bojem proti korupciji, nezadovoljstvom z državo. Politika mora teči v ozadju družbe samoumevno kot vrhunsko namazan stroj, ki ga nihče niti ne zazna. Npr. vrhunska organizacija dogodka je tista, pri kateri ljudje niso imeli niti najmanjšega občutka, da je bilo treba karkoli sploh organizirati – čeprav je v zakulisju morda delalo nekaj sto, morda tisoč ljudi. Najboljši filmi so tisti, ki občinstvo tako prevzamejo, da pozabijo na svet, na okolico, ki jih obdaja in za trenutek živijo le v filmu, v trenutku, v katerem se realnost in fikcija zlijeta v eno. Po tej analogiji je najboljša politika tista, ki je sploh ne opazimo. Če politiko opazimo, to pomeni, da je z njo nekaj (lahko hudo) narode. In v današnjih časih je politika še kako opazna. Organizatorji naše družbe smo mi vsi. Če želimo živeti v dobro organizirani družbi, kjer ne bomo imeli občutka, da se

---

²² S hibridnim režimom oz. hibridno demokracijo družboslovna znanost običajno označuje politične sisteme, ki so rezultat nepopolne tranzicije iz avtoritarnega režima v demokratičnega ali rezultat zdrsa demokratičnega režima nazaj v avtoritarnega ali iliberalnega, ki še vedno deluje pod krinko demokracije. Hibridokracije torej ne gre zamenjati s hibridnim režimom oz. hibridno demokracijo.

moramo z njo kar naprej ukvarjati, se bomo morali z njo, paradoksalno, najprej začeti ukvarjati in jo ozavestiti.

Aktualno politiko in družbo je treba najprej očistiti navlake, ki ovira tekoče delovanje motorja in družbi dati orodje, ki ji bo tako organizacijo omogočilo. Na teh predpostavkah temelji sistem transdemokracije.

Temeljne vrednote transdemokracije so pretočnost, spremenljivost, prilagodljivost, interdisciplinarnost, popolna enakost vseh udeležениh, transparentnost, poštenost in trajnost. Transdemokracija je demokracija preseganja; preseganja nestrpnosti in preseganja družbe, kot jo poznamo danes. Je demokracija vseh in ne samo demokracija izvoljene elite. Je kritika človeškega razuma, ki mu je uspelo z nebrzdanim razvojem antivrednot, kot so pohlep, sovraštvo, maščevalnost, potreba po moči in nadvladi, zamegliti še tako uspešen zgodovinski model upravljanja družbe, kot je demokracija.

Vendar kritična analiza izbranih demokratičnih tipov kaže, in skozi transdemokracijo predstavi model, ki lahko te človeške ne-kvalitete, anti-vrednote v prihodnje dodobra zajezi; pokaže, da se lahko v vsaki ideji, pa naj bo že pozabljena, nepopolna, neuresničljiva ali celo osovražena skriva bister preblisk, ki ga lahko apliciramo na današnji čas.

Transdemokracija skuša izničiti pomanjkljivosti posameznih političnih fenomenov in maksimizirati njihove prednosti z logičnim veriženjem posameznih faz v političnem procesu. Ponuja nov, svež pristop do razumevanja koncepta političnega in demokratičnega; postavlja politično osnovo za družbo nove generacije, ki zase ne zahteva dokončnosti, temveč zahteva likvidnost, pretočnost, sposobnost prilagajanja, večnega učenja in dopolnjevanja. Transdemokracija zase ne zahteva vzvišene brežhibnosti, temveč praktično uporabnost, zmožnost nadgrajevanja in sposobnost prilagajanja družbenim spremembam.

Kar imamo pred sabo, tako nikakor ni, in tudi ne želi biti, dokončni model sinergične oblike sodobnega političnega sistema, temveč le izhodišče, ki naj služi kot podlaga nadaljnjim izboljšavam, razpravam in razvoju družbenopolitičnih sistemov prihodnosti. Družba potrebuje inovacije bolj, kot jih potrebuje tehnologija. In to takoj.

V naslednjem poglavju bom teoretično osnovo transdemokracije podprl z informacijsko-komunikacijskim modelom, ki bo delovanje transdemokracije omogočal tudi v praksi.

4) Tretje poglavje – Tehnološka podpora transdemokraciji

4.1) Uvod

Pokritost planeta z internetom je iz dneva v dan večja. Družbena omrežja omogočajo mrežo emancipirane civilne družbe in s tem nadzor vseh nad nekaterimi, a hkrati še toliko večjo možnost kontrole nekaterih nad vsemi. Svoboda, ki jo ponuja internet, lahko ob nekontrolirani produkciji vsebin doseže anarhične razsežnosti in se razprši do te mere, da se bo oblikovalo toliko mini-javnosti, da se lahko izgubi transparenten pregled nad dogajanjem, vse skupaj pa lahko povzroči kontraproduktivni rezultat razpada javne sfere (Splichal, 2011). Urry izpostavlja, da omogoča “internet horizontalno komunikacijo, ki je ni moč učinkovito nadzirati, kontrolirati ali cenzurirati ... Internet je moč videti kot metaforo za družbeno življenje, ki je fluidno in vključuje tisoče omrežij, ljudi, strojev, programov, tekstov in podob, v kateri kvazi-subjekti in kvazi-objekti sestavljajo nove hibridne oblike” (Urry, 2003: 63). Ob navdušenju nad novimi tehnologijami in zaslepljenostjo s pozitivnimi učinki ne smemo pozabiti na celovito obravnavo tehnologije, ki lahko v nekontroliranih zasebnih rokah predstavlja potencial za neslutene zlorabe (Murdock, 2013). Družbena omrežja, kot sta Facebook in Twitter (kjer se je vsebina sprva vrtela okoli trivialnih družbenih tem, a danes preraščajo tudi v politični prostor), in politična omrežja npr. Brigade, Countable (kjer se celotna vsebina vrti okoli politike), predstavljajo neprecenljivo pomoč pri organizaciji nove politično ozaveščene družbe, a hkrati še neslutene razsežnosti za manipulacijo volivcev (Levine v Howard, 2016). Ko neko družbeno omrežje zasleduje nekaj sto milijonov ljudi, imajo lastniki take mreže neposreden dostop do več milijard mikro informacijskih točk oz. t. i. giga-meta-podatkov. V takem primeru je potencialno usmerjanje mnenj ali prodaja globinskih informacij najboljšemu ponudniku lahko zelo resna manipulacija družbene realnosti (Howard, 2016; Kharpal, 2016; Brigade, 2017). Tehnološkemu napredku in celotnemu spektru posledic, ki jih prinaša s seboj, ne moremo pobegniti, zato je še toliko bolj imperativno, da ga začnemo razumevati z vseh zornih kotov, da identificiramo potencialne negativne posledice in se odločimo, kako bomo z njimi rokovali, ter da prednosti preusmerimo stran od privilegiranih skupin v prid celotni človeški družbi.

Internet lahko razumemo kot virtualni prostor simultane teleportacije zvoka, slike in pisave; območje stapljanja prostora in časa, kjer je lahko vsak uporabnik na vseh koncih sveta hkrati. Računalniki “omogočajo ljudem, da se lažje premikajo skozi prostor ali da ostanejo na enem

mestu zaradi zmožnosti “samo-obnove” osebnih podatkov v drugih časih ali prostorih, ki jo omogoča skladiščenje v takih strojih (kjer se vse, op. a.) digitalizira in zato ni “samo v času”, ampak hkrati tudi “samo v prostoru” (Urry, 2003: 127). A prepričanje, da IKT že sama po sebi prispeva k bolj demokratični družbi, kot je bilo splošno prepričanje v obdobju eksplozivnega vzpona predvsem internetne tehnologije v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja in prvi polovici novega tisočletja, je neustrezno že zato, ker tehnologija sama po sebi ni nič, če ni postavljena v okoljski in zgodovinski kontekst določene družbe. “Vsaka tehnologija se uporablja znotraj določenih zgodovinsko danih družbenopolitičnih razmerij, zato jo je treba presojati tudi v tem kontekstu” (Lukšič, 2003: 487). Predvsem so v začetku novega tisočletja iz diskurza v kontekstu IKT izpadli zadostni poudarki, da predstavniška demokracija sama po sebi ne želi nikakršne spremembe in da nima nobene potrebe po večji transparentnosti.

Predvsem tisti, ki v IKT prepoznavajo zgolj možnost centraliziranega nadziranja in registriranja, niso v IKT pripravljeni prepoznati nikakršnih drugih potencialov, ki so v korist razmahu demokracije. Postavili so se v bran obstoječemu predstavniškemu sistemu. Prepričani so, da je treba storiti vse za ohranitev obstoječega političnega sistema takšnega, kakršen je. Kategorično zavračajo kakršno koli razmišljanje o njeni prenovi v smeri neposredne ali participativne demokracije. Ta tip demokracije je zanje, čeprav se ohranja hegemonika vloga predstavniško-parlamentarne demokracije, čista utopija ali celo zelo nevarna politična zahteva, ki nas vrača nazaj v obdobje samoupravljanja, tj. totalitarizem (Lukšič, 2003: 489).

Zdi se, da je politična elita zaradi zavračanja orodij za spodbujanje več demokracije vse prej kot demokratična. Predstavniška demokracija je bila desetletja videna kot najboljša in edina možna demokracija, vendar je v skladu z zgoraj povedanim jasno, da taka demokracija ne more nuditi okolja, v katerem bi se lahko orodja IKT v celoti razvila in bila uporabljena v kontekstu demokracije od spodaj navzgor. Iz tega razloga moramo logiko pristopa obrniti in brez naprošanja predstavništva, da naj sprejme sodobno IKT in “več demokracije”, postaviti ustrezno tehnološko okolje, v katerega bomo poleg “več demokracije” lahko povabili tudi predstavništvo. Na podlagi Heldovih in s strani Van Dijka²³ nekoliko revidiranih modelov demokracije (v Lukšič: 2003: 491–496) se temu še najbolj približa model demokratične avtonomije, ki celostno izrablja instrumente IKT. Ta model je mogoče realizirati v sistemu kolektivnega odločanja, kjer imajo svoje mesto tudi državljani ob predizpolnjenih kriterijih

---

²³ HELD, David (1995). *Cosmopolitan Democracy, an Agenda for a New World Order*. Polity Press. London.

VAN DIJK, Jan A.G.M. (1996). *Models of Democracy - Behind the Design and Use of New Media in Politics*. The Public, No. 1.

enakosti glasov, učinkovite participacije, razsvetljenega razumevanja, inkluzivnosti in končnega nadzora demosa nad zadevami, o katerih se odloča.

Hkrati se moramo zavedati tudi trenda masovnega nadzora nad informacijami, ki jo omogoča internet. Cenzura se ne izvaja več zgolj na ideološki ravni zaježitve za režim potencialno škodljivih informacij kot npr. na Kitajskem (Morozov, 2011), temveč danes nadzor poteka tudi v Ameriki in Evropi. Jasno postaja tudi, da kljub akcijam, kot sta jih povzročila WikiLeaks ali kasneje PanamaPapers, svoboda spletnega informiranja ni več tako gotova, kot se je zdelo sprva, s tem pa internet izgublja utopični značaj reformatorja družbe in demokracije. Večina populacije internet tako ali tako uporablja predvsem za zabavo. Morozov meni, da internet predvsem proizvaja generacijo slactivistov in ne aktivistov, posameznikov, ki si domišljajo, da so z enim klikom v znak podpore določeni peticiji na Facebooku izvedli zadostno politično akcijo, in da več kot to ni potrebno. Še več, "današnja avtoritarnost ima hedonistično in potrošništvu prijazno obliko, kjer imata Steve Jobs in Ashton Kutcher veliko več spoštovanja kot Mao ali Che Guevara" (Morozov, 2011: ix).

Cenzura toka informacij za seboj sicer potegne tudi ekonomske posledice, saj cenzura ni kompatibilna z globalizacijo, kar voditelje avtoritarnih režimov, ki cenzuro izvajajo, potiska v kot; če želijo večji priliv kapitala, komunikacijskih kanalov ne smejo povsem zapreti. S tem so še pred časom tvegali revolucijo (Morozov, 2011:93), a jim sodobni trendi izključevanja dostopa do informacij pomagajo tudi pri tej dilemi. Pametnejši spletni brskalniki znajo na podlagi naših preteklih aktivnosti namreč lepo prepoznati naše želje, potrebe in vrednote ter nas poznajo bolje kot mi sami sebe, zaradi česar nam lahko vsiljujejo prilagojeni marketing, čemur smo vsi priča v tem trenutku (Google, Facebook), hkrati pa taka orodja skrbijo tudi za to, da se nam določene vsebine na spletu preprosto ne pojavijo (več). "Edina razlika med obema je ta, da en sistem spozna vse o nas zato, da nam pokaže pomembnejše oglase, drugi pa se nauči vsega o nas zato, da nam prepove dostop do pomembnih strani (in informacij, op. a.)" (ibid.: 97). Identični umetno-inteligenčni protokoli, ki nam servirajo izdelke v kontekstu vedenjskega marketinga, lahko poskrbijo tudi za vedenjsko izključevanje, ki lahko vodi ne več le v absolutno kontrolo, temveč tudi v absolutno cenzuro in absolutno diktaturo.

Kljub različnim poskusom vplivanja na posameznikovo zavest skozi aplikacijo halucinogenih drog (npr. LSD), bioloških metod pritiska (npr. onemogočanje spanca) ali psiholoških metod (npr. vcepljanje krivde), t. i. pranja možganov in spreminjanja posameznikov v ljudi-robote, kot si ga predstavlja holivudska pop kultura, na znanstveni ravni ni realiziral še nihče

(Boissoneault, 2017). Postaja pa vedno bolj jasno, da umski procesi temeljijo predvsem na informacijah in ne toliko na neposrednem, fizičnem vplivanju na določena področja v možganih, zato se “psihologija osredotoča na to, kako lahko informacije spreminjajo možganska stanja”, npr. kako lahko “vplivamo na posameznikovo emocionalno stanje z obiskom kina ali z branjem knjige” (MIT Emerging Technology, 2016), torej ne neposredno s poskusom manipulacije posameznega dela možganov, temveč posredno s serviranjem informacij in miselnih konstruktov. Prav v slednjem pa je internet kot medij idealno orodje in orožje. S postopki vedenjskega vključevanja (in izključevanja) je moč določeni osebi prikazati izključno tiste informacije, ki ga bodo statistično gledano bolj verjetno napeljale k določenim mentalnim in psihološkim stanjem, v stanje duha, ki ga želijo doseči tisti, ki take informacije posredujejo, in s tem posledično k željeni (sprogramirani) akciji, na ta način pa postaja internet skoraj idealno orodje za pranje možganov.

Ne smemo pozabiti, da je internet v svojem bistvu informacijski tok, ki ga je moč zaradi centralizirane narave strežnikov, preko katerih tečejo informacije, preprosto manipulirati, zajeziti, ustaviti in tudi trajno prekiniti, če že ne globalno, pa dokazano vsaj nacionalno, npr. Severna Koreja (Freedomhouse, 2018), če za to obstaja politična ali kapitalska volja.

Schmitter izpostavlja vzpon fenomena t. i. e-diskriminacije med tistimi, ki tehnologijo lahko izkoriščajo in tistimi, ki temu lahko le sledijo, ali pa še to ne. “Pospešene tehnološke spremembe le povečujejo ... digitalni razkorak in odpirajo širše razpoke med tistimi, ki jih lahko izkoriščajo in tistimi, ki jih ne morejo. To pa predstavlja nov element diskriminacije” (Schmitter, 2011). Če se razvija tehnologija, pa še ne pomeni, da se s tem razvija tudi človek. Tehnološki napredek ne pomeni avtomatično tudi družbenega napredka. Še več; tehnološki napredek je napredek samo tedaj, ko ima do njega dostop le peščica ljudi, ki si s tem zagotovi ali poveča (materialno, statusno) prednost pred drugimi. Ko pa dobijo dostop do novih tehnologij vsi, takrat domnevni napredek postane zgolj nova realnost, nova obveza, nič drugega kot zgolj nov nivo bivanja in iste ignorance, če v tem prehodu ni napredoval tudi človek. Enačaja med tehnološkim in družbenim napredkom ne moremo postaviti.

Kljub optimističnim ali pesimističnim napovedim, pa se kaj lahko zgodi, da se s pojavom interneta dolgoročno gledano ne bo zgodilo nič. Vsaj nič novega, nič, česar ne bi družba generalno že poznala v taki ali drugačni obliki, le verzije tega in onega utegnejo postati zaradi hitrejšega dogajanja in pretoka informacij bolj ekstremne. Ravnovesje moči med nosilci kapitala in moči na eni strani in običajnim posameznikom na drugi utegne ostati točno tam,

kjer se nahaja že celotno zgodovino človeštva. Kapital in moč se ne bosta razpršila pravičneje na več deležnikov, temveč se bosta le prerazporedila iz rok stare finančne elite v roke še manjšega števila novih ultrabogatašev. Je že prišel čas, da lahko za aristokracijo in buržoazijo (Katz, 1993) govorimo o novem elitnem sloju (pre)hitro obogatelih ultrabogatašev? Ga lahko poimenujemo npr. internetija (angl. Internety)? (Pre)hitro bogatenje posameznikov v okolju medmrežja je zastrašujoč in bistveno preslabo naslovljen problem.

Ne glede na smer razvoja informacijske družbe lahko sklenemo, da čeravno se ne spreminja človek v izvornem ali evolucijskem smislu, pa se korenito spreminja človeški svet in vsi aspekti bivanja. Digitalizira se vse, in brez izjeme se bosta digitalizirali tudi družba in politika. Naša naloga je, da stojimo državljani pri tem procesu v prvi vrsti, da preprečimo kapitalistično razprodajo družbenopolitične sfere, in da nadzorovano pripeljemo kibernetično družbo in politiko pod nadzor družbe in države.

Kot bomo videli skozi analizo, internet dokazano prinaša več mobilnosti v komunikacijske mreže in omogoča množicam boljšo in hitrejšo informiranost in odziv na informacije, lajša organizacijo in mobilizacijo civilne družbe in daje človeštvu največji potencial za korenito družbeno reorganizacijo, politično rekonceptualizacijo in s posredovanjem kvalitetnega znanja tudi individualno transformacijo človeka kot vrste. Bomo znali ta potencial dejansko izkoristiti ali bomo pustili, da se tudi aktualni tehnološki napredek izrodi v zgolj še eno novo obvezo bivanja? Bomo razumeli nujnost po racionalnejši participaciji v družbenopolitičnih zadevah, ali bomo pustili, da se kljub predrugačenju oblike komunikacije z državo položaj družbe v resnici ne bo spremenil? Bomo prepustili popolno kontrolo nad "planetom internet" zasebnemu kapitalu, popolni privatizaciji in nebrzdani eksploataciji, ali ga bomo znali vrniti v sfero družbe, v korist katere je po mnenju izumitelja Tima Bernersa-Lee-ja tudi nastal?

4.2) Metodologija

Panagis s sodelavci ugotavlja, da je zaznavanje vzorcev organizacije in dizajna spletnih aplikacij zelo pomembno za implementacijo spletnih orodij e-demokracije. Trendi se obračajo k vedno bolj preprosti uporabi in razumljivosti za vse državljane, zaradi česar je zelo pomembno, da metodološko raziščemo obstoječe ponavljajoče se vzorce in dobre prakse ter jih implementiramo v splošno formo. Splošni dizajn mora biti obvezno naslovljen skozi oči

uporabnika in njegovih potreb (Panagis et al., 2008). Pri tem nam lahko pomagajo programi, kot je WebML, vizualni programski jezik za modeliranje spletnih aplikacij in organizacijo vsebine, ki vsebuje tudi upravljanje vsebine (Content Management), z dodajanjem in odzemanjem objektov in drugimi funkcijami odzadnjega oblikovanja spletne aplikacije (Back-Office Management). "Svetujemo ..., da v zgodnji fazi razvoja prepoznamo sorodne oblikovne posebnosti ..., ki izvajajo enako funkcijo z namenom povečanja implementacijske konsistence, vzdrževanja aplikacije in kvalitete storitev e-vlade" (Panagis et al., 2008: 35).

Ker e-vlada ni cilj, temveč orodje, je toliko bolj pomembno, da obravnavamo e-storitve in e-aplikacije kot orodje. Pred oblikovanjem e-rešitev si moramo postaviti jasni metodološki načrt. Bouras s kolegi (2008) predlaga naslednjo metodologijo za oblikovanje in adaptacijo e-storitev za politične stranke: najprej je treba definirati vizijo (zakaj želimo digitalizirati politične storitve, s kakšnim namenom); sledi raziskava in analiza trenutnega stanja znotraj stranke (oz. področja, ki ga z novo aplikacijo naslavljamo) in kakšne potrebe ima le-ta; analizirati moramo dobre, že poznane prakse in bibliografijo; naslednji korak je ocena prednosti in nevarnosti predvidene digitalizacije e-storitev, lahko s SWOT analizo; sledi definicija splošnega strateškega pristopa za aplikacijo sprememb znotraj stranke (oz. področja, na katerem pripravljamo aplikacijo) v obdobju tranzicije med tradicionalnimi in e-storitvami; nato Bouras predlaga definicijo tehničnih zahtev in kriterijev za izbiro tehnologije; sledi načrt implementacije; opis storitve in funkcionalnosti sistema; raziskava tehnološkega pristopa in tehnološke rešitve zamišljene ideje. Na podlagi raziskave so uradni delavci izpostavili predvsem naslednje kategorije storitev, ki so kritične za uspeh e-informacijskega sistema: 1) storitve personaliziranega dostopa, 2) administratorske (Back-Office) storitve, 3) storitve interne organizacije, 4) informacijske in participativne storitve ter 5) komunikacijske in kolaborativne storitve (Bouras et al., 2008). V spodnji analizi bom ta metodološki pristop prevedel za potrebe svoje raziskave.

Raziskava in analiza situacije demokratičnega odločanja sta bili podrobno obravnavani v prejšnjem poglavju, iz rezultatov analize pa sta sledila vizija in razlog za digitalizacijo političnega odločanja; tj. (idealno-tipsko) demokracijo (in posledično transdemokracijo) je moč implementirati le ob pomoči tehnologije, ki presega prostor (in čas). Prav tako je že bil opisan strateški pristop k uvedbi rekonceptualizirane demokracije v okolju digitalne države;

tj. postopno uvajanje e-principov demokracije ob sodelovanju predstavništva brez rušenja obstoječega režima, predviden pa je bil tudi načrt implementacije.

V spodnji raziskavi se bom torej osredotočil predvsem na: raziskavo tehnološkega pristopa za arhitekturno oblikovanje tehnološke aplikacije, na bibliografsko analizo obstoječih e-sistemov ter analize dobrih praks, definiral bom tehnične zahteve (in kriterije za izbiro e-orodij), podrobno bom opisal storitve in funkcionalnost sistema in opredelil prednosti in slabosti ter priložnosti in nevarnosti zamišljene digitalizacije političnega postopka odločanja. Ob tem bom pazil predvsem na to, da bo sistem zagotavljal storitve personaliziranega dostopa, številne administratorske storitve, storitve interne organizacije, informacijske in participativne storitve ter komunikacijske in kolaborativne storitve, in seveda, da bo sistem grafično in funkcionalno izhajal s stališča vsakdanjega uporabnika, preprostosti v uporabi in čistosti v dizajnu. Vsa pojasnila in rezultati bodo predstavljani skozi raziskavo v nadaljevanju.

V nadaljevanju ločim med seboj družbena in politična omrežja, predvsem zaradi izvirnega namena teh orodij in zaradi bolj jasnega prikaza ciljnih namenov tehnološkega aplikacijskega razvoja. Poudarjam pa, da so skozi prakso politiki prepoznali nekatera primarno družbena omrežja (Twitter, Facebook) kot bolj učinkovit kanal sporočanja (v primerjavi z omrežji namenjenimi primarno političnim vsebinam), kar predvsem pomeni, da je vsebina tista, ki dela neko orodje politično, družbeno, zabavno in ne njen tehnološki design.

4.3) Socialna spletna omrežja

Najmočnejših blagovnih znamk na področju zabavnih spletnih omrežij, t. i. socialnih mrež, kot sta Facebook in Twitter, ki ju najbolj navdušeni kritiki vidijo kot odrešilno orodje politične komunikacije²⁴ (Howard v Abbott, 2012), tukaj ne bom obravnaval s stališča trivialnih zabavno-družbenih potencialov, temveč ravno s stališča potenciala mobilizacije množic v družbenopolitičnih dogodkih. V nadaljevanju si bomo ogledali nekaj vzorčnih primerov.

---

²⁴ HOWARD, Philip (2011). The digital Origins of Dictatorship and Democracy. Information Technology and Political Islam. Oxford University Press.

Družbena omrežja definiramo kot spletne tehnologije, ki omogočajo uporabnikom komuniciranje z omrežji drugih uporabnikov na način, ki presega most med masovnimi mediji, namenjenimi posredovanju informacij velikim množicam, in zasebnimi mediji, dizajniranimi za komunikacijo ena-na-ena (Norris, 2012). Štejemo jih kot povzročitelje t. i. interneta 2.0, katerih število uporabnikov se je povečalo s 45 milijonov v letu 1995 na več kot milijardo v 2005 (Abbot, 2012: 78). Če je prva verzija interneta, t. i. Web 1.0 služila predvsem informiranju po formatu eden-mnogim, se verzija Web 2.0, imenovana tudi participativni internet, pojavi z iznajdbo družbene komunikacije in družbenih medijev v formatu mnogi-mnogim, posredovanjem, všečkanjem, viralnostjo in vsesplošno komunikacijsko prepletenostjo, kjer je producent vsebin lahko vsak, vsak pa se lahko na take vsebine tudi kritično odzove, s čimer se začne doba t. i. "prod-usinga" (Kersting, 2012), procesa, v katerem je posameznik hkrati proizvajalec (angl. Producer) in uporabnik (angl. User) vsebin. Sočasno sodelovanje v produkciji in komentiranju vsebin so omogočili programska orodja in jeziki kot npr. Ajax in Javascript, odprto-kodni sistemi in wiki programje, kjer lahko vsebine oblikuje vsak. S tem se ukinjajo tradicionalne vloge vratarjev, prihaja do anarhije civilnega novinarstva, balkanizacije, neprofesionalizacije in povzročanja šunda, kjer kvalitetne vsebine izgubijo kisik potreben za preživetje in izginjajo v drugi plan na račun porasta trivialnih in celo neresničnih, fantazijskih vsebin in t. i. lažnih novic (angl. Fake News) (Morozov, 2011, Kersting, 2012).

Internet ni več namenjen samo brskanju za informacijami, temveč deljenju informacij znotraj neskončnih mikro-kozmosov, ki dajejo uporabniku pogosto zmoten občutek pomembnosti. Od več sto milijonov blogov jih večina zdrži manj kot eno leto, prebira jih le peščica ljudi in so polni nacionalizma in ksenofobije (Morozov, 2011). Nekateri sicer menijo, da ne glede na to prispevajo k svobodi govora in povezovanja²⁵ (Bruns v Abbott, 2012).

Možnost vse-smernega informiranja, ki ga omogočajo socialne platforme, je v zadnjem desetletju botrovalo številnim socialnim, politično angažiranim gibanjem, s čimer so socialne mreže prerasle zabavni okvir in postale orodje za vrednotno angažiranje množic. Ko je Tunizijcem v relativno mirni tranziciji v zelo kratkem času uspelo doseči odstop tedanjega predsednika Ben Alija (začetek t. i. Arabske pomladi), je javnost uspeh pripisala sposobnosti družbenih omrežij za informiranje, komuniciranje in mobiliziranje množic. Povzročeni

---

²⁵ BRUNS, Axel (2009). Blogs, Wikipedia, Second Life and Beyond. From Production to Producersage. Peter Lang.

optimizem je zajel tudi druge države severne Afrike in Bližnjega vzhoda, prinesel pa mešane učinke (Norris, 2012). A takoj, ko je politična elita dojela, kaj se dogaja, ko je bil element presenečenja zaradi nove tehnologije razumljen in presežen, so že v Siriji in Bahrainu režimi poskus upora množic zatrli. Rezultati v drugih arabskih deželah “niso mogli slediti tunizijskemu modelu. Povzročili so dolgotrajno nestabilnost v Egiptu, dolgo civilno vojno in post-konfliktni kaos v Libiji ter krvavo represijo v Siriji” (ibid.: 58).

Kljub širšemu neuspehu so družbena omrežja v Arabski pomladi igrala (Norris, 2012) štiri pomembne vloge: 1) informacijska vloga spletnih družbenih omrežij je nesporna, ne smemo pa pretiravati z njeno originalnostjo. Tekstovna sporočila na telefonih namreč spominjajo na pamflete, ki so pomagali zanetiti že ameriško in francosko revolucijo. “Komunikacija je vitalna za informiranost in mreženje, vendar bi bilo napak trditi, da so socialni mediji “per se” bistveni za uspešno radikalizacijo” (ibid.: 64). Še več, dokazano je, da so bili v kontekstu Arabske pomladi “socialni mediji, kot sta Facebook in Twitter, manj pomemben vir informacij v primerjavi s televizijo, časopisi, spletnimi stranmi in pogovorom s prijatelji in družino” (ibid.: 65); 2) vloga mreženja: družbena omrežja znižujejo stroške organizacije in koordinacije kolektivne akcije. Norrisova z empirično raziskavo Arabske pomladi pokaže na pozitiven vpliv funkcije mreženja v kontekstu le-te. Ljudje so se lažje in hitreje organizirali; 3) kulturna vloga: družbena omrežja lahko utrdijo demokratična hotenja, s tem pa povečujejo nezadovoljstvo z represivnimi režimi, vendar pozitivni vpliv družbenih omrežij na kulturne spremembe ni dokazan; 4) vedenjska vloga: družbena omrežja dokazano zvišujejo pripravljenost na udeležbo v civilnem, protestnem aktivizmu in s tem prispevajo k ciljno usmerjenemu vedenju družbe (ibid.). Pri dogodkih organiziranih na tak način (preko družbenih omrežij in pametnih telefonov) so edinstvene lastnosti hitrost, učinkovitost, zanemarljivi finančni stroški in razsežnost (Brigade.com, 2017).

Previdnejši teoretiki so že na samem začetku družbene emancipacije in gibanja v kontekstu Arabske pomladi izpostavili “ničelno hipotezo”, ki predvideva, da so številni kritiki v zahodnih družbah pretiravali s kulturnim vplivom družbenih omrežij na Arabsko pomlad (Norris, 2012: 57). Ne pozabimo, da so družbeni mediji povsem nov igralec na političnem prizorišču in da se lahko izkaže, da so le-ti preveč odvisni od kratkoročnih trendov, da bi lahko služila kot podlaga za resnejše družbene spremembe (Roemmele, 2012: 114). Ker se je podobno slepo navdušenje nad iznajdbo novih tehnologij in medijev v preteklosti skoraj fotokopirano že pojavljalo (Benthamova vera v vlogo časopisa kot neodvisnega čuvaja v

rokah civilne družbe, Marksovo naivno stališče o nevtralnosti časopisov (Splichal, 2011, 2016)), se lahko upravičeno vprašamo, ali smo se iz zgodovine sploh kaj naučili? Slepega entuziazma brez kritičnega preizpraševanja si v tako eksplozivni dobi, kot je današnja, ne bi smeli dovoliti, saj so potencialni stroški za spregledane napake in napačne ocene situacije lahko še neprimerljivo večji kot v dobi časopisa.

Tako Morozov (2011) izpostavlja dva fenomena: 1) kiber-utopizem: prepričanja, da je kultura interneta sama po sebi emancipatorna; in 2) internet-centrizem: prepričanje, da je vsako pomembno vprašanje o sodobni družbi in politiki mogoče uokviriti v smislu interneta. Obe zmoti Morozov vidi prisotni v seboju, od zapeljivega prepričanja, da bi lahko Twitter podpihnil revolucijo v Iranu leta 2009 in pomagal v t. i. arabskih pomladnih revolucijah, do naivnega prepričanja, da lahko takojšnja globalna izpostavljenost kriz in nasilja skozi internet pripomore k zmanjšanju nasilja v Afriki in na Bližnjem vzhodu. "V primeru Irana zahodni oblikovalci politik ne samo, da so napačno razumeli internet, temveč so se hvalili s svojo lastno nevednostjo vsakomur, ki je poslušal. Na njihovo presenečenje je iranska vlada verjela njihovemu blefu in sprejela agresivne protiukrepe, zaradi česar je delo s spletom za spodbujanje družbenih sprememb v ... zaprtih družbah precej težje" (Morozov, 2011: 26). Zaradi napihovanja vrednosti novih demokratičnih zmogljivosti interneta so se avtoritarni režimi še toliko bolj srdito odzvali z zatiranjem spletnih aktivnosti in to ne samo tako, da so zaprli in blokirali določene spletne strani, temveč tudi tako, da so s pomočjo socialnih mrež in infiltracije v le-te identificirali in izsledili protestnike. "Nekateri (oblastniki, op. a.) so šli tako daleč, da so se sami začeli agresivno ukvarjati z novimi mediji, plačevati blogerjem za širjenje propagande in ribarjenje po družbenih omrežjih za novimi informacijami o tistih (aktivistih, op. a.) v opoziciji" (Morozov, 2011: xv). Internet in njegove aplikacije predstavljajo veliko nevarnost ne samo za demokracijo, temveč za celotno družbo. Ni si težko predstavljati "strani, kot je Facebook, ki nenamerno razkrije zasebne informacije aktivistov v Iranu" (ibid.).

Z drugimi vzvodi in drugačnimi nameni, a hkrati sorodnega skoraj ničnega dolgoročnega vpliva na etabrirano politično in finančno elito so bila s pomočjo družbenih omrežij organizirana tudi številna druga gibanja, kot npr. Okupiraj Wall Street (Žižek, 2012), ki v odsotnosti centralnega voditelja akcije jasno kaže predvsem na mobilizacijsko moč in viralno kvaliteto spletnih orodij, družbenih omrežij, ne pove pa prav dosti o učinku na spremembo situacije, ki je v omenjenem primeru ni bilo, saj "sedenje na trgih ... in govorjenje o novem svetu ... ne bo pripomoglo k ničemur ... Le okupacija delovnih mest, kot je predlagal Noam

Chomsky, bi lahko spremenila ekonomska razmerja, ki stojijo za fasado demokracije” (Gajdzinski, 2016: 94). Wutburger kaže na trendovsko osredotočanje državljanov na posamezne teme raje kot na politiko v celoti (Roemmele, 2012: 117). Anti-Stuttgart 21 pa priča o tem, da referendum, ki ga je gibanje naslavljajo, kljub navideznemu navdušenju ulice in družbenih medijev, ni bil sprejet. “To jasno kaže na to, da velika prisotnost na spletu in na ulicah ne predstavlja nujno dejanske populacijske večine” (ibid.: 118), in da glasnost družbenih omrežij še ne pomeni tudi njihove soglasnosti. Samo zato, ker se neka skupina upornikov glasno bori, še ne pomeni, da je večina enakega mnenja. Družbeni mediji v nekontroliranem in neurejenem okolju delujejo predvsem kot ojačevalec zvoka, ne pa nujno tudi kot kreator večinskega mnenja. Čeprav se izkazuje, da je sodobna IKT instrumentalna v t. i. grassroot gibanjih, pa je hkrati zelo malo dokazov, da bi pripomogla v e-participaciji pri snovanju formalnih politik – vsaj do predsedniške kampanje Baracka Obame leta 2008, ki je ta trend začela obračati (Gaeris, 2010: 415, 416).

Ti primeri pričajo predvsem o tem, da se je medij organizacije resda spremenil, da je olajšal nekatere (hitrejše informiranje) in otežil druge (ciber-detektiranje in stigmatizacija voditeljev upora) aspekte družbene akcije, a da se samo zaradi tega družbena tkanina ne bo spremenila; tako kot vedno se za resno spremembo zahteva predvsem kvalitetna vsebina in volja družbe. Če imamo ti dve komponenti, nam lahko sodobni mediji morda pomagajo pri organizaciji in koordinaciji. Dokler pa večina ljudi ostaja apatičnih, se demokracija ne bo mogla pobrati.

Na videz boljši kanal za prihodnost politične mobilizacije predstavljajo komunikacijska omrežja, ki promovirajo strogo političen diskurz.

4.4) Politična spletna omrežja

Čeprav politična spletna omrežja niso nov pojav (s prvimi verzijami in okrnjenimi različicami segajo v začetek novega tisočletja), pa se kot resen igralec na trgu internetnega posla in poskusa digitalizacije politike pojavljajo šele v zadnjih nekaj letih. Glavna razlika med zabavnimi oz. družbenimi (ki smo jih obravnavali zgoraj) in političnimi spletnimi omrežji je predvsem v vsebini. Če tehnične funkcije tovrstnih spletnih aplikacij niso bistveno drugačne (v obeh primerih lahko všečkamo vsebine, kreiramo vsebine, podajamo komentarje na vsebine drugih, sklepamo prijateljstva v krogih podobno mislečih), pa se bistveno razlikujeta

ton in vsebina pogovora, ki v družbenih omrežjih redko preseže meje socializacije in zabave (kljub funkcijam mobilizacije in informiranja o političnih zadevah, ki smo jih spoznali zgoraj), v političnih omrežjih pa se celotna vsebina vrti okoli politike, izražanja podpore političnim kandidatom, pozicijam, opcijam, temam. Taka omrežja predstavljajo neprecenljivo pomoč pri organizaciji nove politično ozaveščene družbe, z “novimi metodami rudarjenja podatkov bodo te informacije pospešile politični odločevalski proces”, število volitev glede različnih političnih tem pa bodo “kulminirale v specifične uporabniške profile” (Kersting, 2012: 50). Pa bo tak proces tudi razčlenil in uporabnike soočil z nasprotnimi mnenji, vodil v pravo razpravo in prijazno demokracijo, ali bo pogovor le še dodatno okrnil, celo izničil, prispeval k vedno bolj enoličnim reaktivnim skupinam, ki o nasprotnih stališčih ne bodo imele nobenih informacij, in s tem prispeval k militaristični demokraciji in spopadu množic? Združevanja v kroge podobno mislečih (Howard, 2016) in nadaljnja fragmentacija družbenih skupin v skladu s teorijo izključevalnosti deliberacije in participacije (Mutz, 2017) vodi lahko v še večjo nestrpnost in ozkogledost. Potencialno usmerjanje mnenj volivcev v zeleno smer, pa na centraliziranem političnem omrežju, ki mu sledi nekaj deset ali celo sto milijonov uporabnikov lahko predstavlja še neslutene razsežnosti manipulacije volivcev (Levine v Howard, 2016). Spodaj bomo analizirali dva prominentna primera spletnih političnih omrežij, Brigade in Countable.

4.4.1) Brigade

Brigade (Brigade.com) je politično omrežje, ki je bilo na internetu objavljeno aprila 2014 kot zlitje Facebook aplikacije Causes, ki je bila namenjena zbiranju podpore določenim socialnim iniciativam in je imela več kot 200 milijonov uporabnikov, in sistema Votizen, ki je s poseganjem v javno dostopne podatkovne baze volivcev omogočal kreiranje podpore določenim političnim opcijam in nagovarjanje prijateljev, da naj storijo enako (Geron, 2013).

Brigade je danes družbeno omrežje, v katerega se uporabnik registrira tako, da odgovori na določena vprašanja s področja družbene, politične in ekonomske usmerjenosti. Sistem odgovore združi v profil uporabnika, ki ga nato primerja s profili drugih uporabnikov na nacionalnem nivoju ali nivoju volilnega okraja in določi odstotek ujemanja med targetiranimi že registriranimi uporabniki (npr. 66 % se ujema na področju šolstva, 73 % na področju kulturne politike, 12 % na področju obrambne politike). Teme v osnovi predlaga uredniška

ekipa sistema (kar potencialno lahko predstavlja izvor pristranosti), sicer pa jedro celotne nadaljnje uporabnosti sistema poteka tako, da uporabnik sam postavlja določene politične pozicije z omejenim številom 110 znakov (npr. predsednik X je upravičeno zahteval umik vojakov z ozemlja Y), drugi uporabniki, ki so v svojem profilu definirali, da jih zanimajo vprašanja povezana s predsednikom X in/ali z obrambno politiko države, pa tako pozicijo takoj prejmejo v svoj profil v potrditev strinjanja ali nestrinjanja. S preprostimi funkcijami “strinjam se”, “ne strinjam se” ali “nisem odločen” posamezni uporabnik odda svojo pozicijo na določeno stališče, ki jo lahko tudi komentira, s tem pa si gradi svoj profil. Šele ko uporabnik odda svoj glas, vidi, kako so porazdeljeni drugi glasovi. Premisa sistema je, da bo posameznik, ki bo najprej podal nekaj hitrih mnenj, bolj dovzeten do poglobljene analize in konkretizacije svojega razmišljanja v nadaljevanju, posledično pa bo skušal vplivati tudi na druge (Scola, 2015). Najbolj popularne teme, pri katerih uporabniki delijo svoja mnenja, so politika do drog, minimalna plača, zdravstvena oskrba, diskriminacija in imigracija (Castillo, 2015).

Če je posameznik zelo aktiven, bo zbral s strani drugih uporabnikov glasove splošne podpore, t. i. “impact score”, na ta način pa posameznik postaja vedno bolj vpliven v omrežju. Njegovemu mnenju sledi z vsako aktivnostjo vedno več ljudi. Tako lahko mnenje navadnega državljana posredno pridobi izredno politično veljavo, če mu sledi in zaupa veliko ljudi.

Sistem zaradi preproste osnovne funkcije gumbov “like” ali “dislike” spominja na družbeno omrežje za iskanje seksualnih partnerjev Tinder, zaradi česar nekateri Brigade tudi imenujejo “Tinder za politike” (Castillo, 2015), kar pa po na videz nedolžni primerjavi sporoča predvsem podpovršinsko naravo takega sistema, namreč da je njegov primarni cilj lahkotnost upravljanja, zabava in igričarska mentaliteta, s katero bo sistem pridobil milijone uporabnikov, vprašanje pa je, kako lahko dolgoročno pozitivno vpliva na poglobljeno participacijo in deliberacijo množic? “Zabavno je. Če daje ljudem občutek, kot da imajo resničen glas ..., lahko zgradimo robusten nacionalni dialog” (Howard, 2016). Mladi so dokazano najbolj socialno aktivni, a ne na področju političnega, ker menijo, da so njihovi glasovi nezastopani. Pripravljenost mladine na participacijo je treba kanalizirati skozi družbene medije in jih pripraviti, da volijo. “Če volijo, ko so stari 18 let, bodo veliko bolj verjetno volili do konca svojega življenja” (Romero v Howard, 2016). Jih lahko k temu vzpodbudi prav igričarski način politike? Če mora biti sistem za politično deliberacijo zabaven, da je lahko uporabljan, na prvi pogled s tem ni nič narobe, se pa lahko vprašamo o

pravih namenih tovrstne participacije. Če podzavestno asociiramo resne teme z igrkami in virtualno resničnostjo tvegamo, da bomo dolgoročno izgubili kontakt s pravo resničnostjo. Smo ga že?

4.4.2) Countable

Tudi Countable (Countable.com) je politično družbeno omrežje, ki ga podpirajo znani podjetniki in politični svetovalci (Joe Trippi, vodja predsedniške kampanje Howarda Deana leta 2004). Sistem ima nekoliko drugačno, a v osnovi sorodno vsebino kot Brigade. Countable preko nacionalnih baz podatkov uporabniku ponuja pregled nad zakonskimi predlogi, o katerih naj bi v prihodnje glasoval predstavnik okraja, v katerem živi uporabnik sistema. Uporabnik lahko nato sam poda mnenje o tem, kako bi moral predstavnik voliti in mu pošlje direktni e-mail z dodatnimi predlogi. Sistem v nadaljevanju sledi predstavniku in temu, kako je dejansko volil in v kolikšnih odstotkih se njegovo ravnanje sklada z našimi sugestijami.

Countable je začel na spletu operirati maja 2014 in se s tem pridružil valu sorodnih aplikacij, med katerimi so tudi npr. Madison, ki uporabnikom dovoljuje dodajanje lastnih misli in popravkov k predlaganim ali že obstoječim zakonom in ThinkUp, ki ga uporablja tudi Bela hiša za merjenje popularnega sentimenta skozi družbene medije (Finley, 2014).

4.5) Umetna inteligenca in javnomnenjske raziskave

Inteligenca temelji na učenju, ki ga je na splošno možno definirati kot "spremembo vedenja, ki je posledica interakcije med učnim subjektom in njegovim okoljem, ki je v določeni meri trajno v naravi"²⁶ (Michalski, Carbonell in Mitchell v Gams in Drobnič, 1991). "Sprememba v obnašanju sama po sebi ne zadostuje za upoštevanje, da je prišlo do učenja, zato je treba določiti vzrok spremembe in odpraviti spremembe v vedenju, ki so posledica določenih napak v sistemu" (Gams in Drobnič, 1991: 49). Pri tem lahko kot sistem štejemo družbeni, politični ali kulturni sistem, ki zaradi različnega izkustvenega ali zgodovinskega tretmaja družbe,

---

²⁶ MICHALSIU, Ryszard. S., CARBONELL, J. B., MITCHELL, Tom M. (Eds.) (1983). Machine Learning: an Artificial Intelligence Approach. Tioga Publishing.

politike ali kulture le-te interpretirajo na različne načine. Lahko pa v sklopu IKT in inteligentnega učenja računalnikov oz. t. i. umetne inteligence, ki bi nam lahko pomagali pri upravljanju družbe in odločanju glede posameznih odločitev, sistem štejemo tudi kot informacijski sistem. “V zadnjih letih se je učenje strojev pojavilo kot eno od osrednjih področij raziskav umetne inteligence. Izraz ni enolično opredeljen, lahko pa rečemo, da strojno učenje označuje proces, s katerim sistem izboljša svoje delovanje” (ibid.). Čeprav tematika umetne inteligence s področja znanstvene fantastike prehaja v splošni, popularni diskurz šele v zadnjih morda 15 letih, lahko vidimo, da raziskovanje in razvoj umetne inteligence nista bila nobena tujka v trdi znanosti že na začetku 90. let prejšnjega stoletja in še pred tem. “Nova vrsta sistemov za pridobivanje znanja združuje najboljše iz obeh svetov: statistike in umetne inteligence, zagotavlja razlage na človeško razumljiv način in dosega boljšo klasifikacijsko natančnost kot standardne statistične metode” (ibid.: 67).

Tudi Brigade temelji na umetni inteligenci in v ozadju deluje kot poglobljena javnomnenjska raziskava, iz katere lahko odločevalci pridobijo izredno uporabne informacije, ki jih Brigade ponuja zunanjim organizacijam na vpogled; kdo podpira čigavo delo, katere so najbolj aktualne teme, politiki pa s pridobitvijo globinskih informacij lahko odreagirajo na situacijo hitreje in bolj učinkovito kot v analogni dobi počasnih, manj zanesljivih in dražjih javnomnenjskih raziskav (Howard, 2016). Brigade in sorodna spletna shajališča (seveda tudi Facebook idr.) zaradi akumulacije ogromnega števila podatkov delujejo kot veliki možgani družbe in kot inteligentni sistem, ki je skozi analizo metapodatkov sposoben voljo naroda napovedati veliko bolj natančno kot klasične javnomnenjske raziskave. Le-te so na ameriških predsedniških volitvah leta 2016 napovedovale jasno zmago Hillary Clinton, medtem ko je Brigade skozi diskurz udeležencev in akumulacijo mikro sledi, ki jih take debate puščajo za seboj (sistem beleži vsak klik, koliko časa si se na posamezni strani zadrževal, kam si s tiste strani odšel naprej, kaj si napisal, za kaj si glasoval, kolikokrat si se premislil), zmago jasno napovedoval protikandidatu Donaldu Trumpu. V zadnjih tednih pred volitvami je 94,5 % uporabnikov, ki so bili na Brigade registrirani kot republikanci (Brigade lahko preveri istovetnost njihovih identitet tako, da jih primerja z državnim registrom volivcev), trdilo, da bo volilo Trumpa, samo 2,2 % republikancev pa, da bo volilo Clintonovo. Hkrati je v istem obdobju kar 40 % registriranih demokratov trdilo, da bo volilo Trumpa in samo 55 %, da jih bo volilo Clintonovo (Brigade, 2017).

Z novo dobo ameriške politike in radikalno tranzicijo globalnega družbenopolitičnega sveta sistemi, kot je Brigade, postajajo vedno bolj pomembni igralci na družbenopolitičnem prizorišču. Sorodni sistemi bi utegnili v prihodnje v celoti zamenjati potrebo po tradicionalnih oblikah javnomnenjskih raziskav, saj nobena analogno izvedena raziskava ne more podati tako iskrenih in poglobljenih odgovorov kot milijarde mikro podatkov o uporabnikih interneta. Vedno bližje smo uporabni umetni inteligenci, o čemer priča tudi MogIA, umetno-inteligenčni sistem indijskega podjetja, ki analizira podatke iz več kot 20 milijonov podatkovnih točk, med katerimi so Google, Facebook, Twitter, YouTube in skozi sintezo vsebine in spletnega vedenja uporabnikov teh portalov pripravi analizo podatkov. MogIA, ki deluje in se samo-uči in samo-izboljšuje od leta 2004, je pravilno napovedal že zadnje tri predsedniške volitve v Ameriki vključno s preliminarnimi volitvami (Kharpal, 2016).

Ob navdušenju nad novimi tehnologijami ne smemo pozabiti na celovito obravnavo interneta, ki v nekontroliranih zasebnih rokah pomeni potencial za neslutene zlorabe (Murdock, 2013). Brigade namreč ne oblikuje vladna ali neprofitna organizacija, temveč za sistemom stojijo nekateri od najbogatejših zemljanov (Sean Parker – Napster, Facebook; Marc Benioff – Salesforce; Ron Conway – Digg, Reddit), ki v monopolizaciji (tudi) političnega prostora vidijo dobro priložnost; tako družbeno-odgovorno priložnost, kot jo sami radi izpostavljajo, z namenom vrnitve demokracije na lesketajoči piedestal, a nesporno tudi odlično poslovno priložnost (z gravitacijo nekaj 100 milijonov uporabnikov v njihovo smer postane kontrola nad podatki neprecenljiva). Kapital je pod okriljem neoliberalne doktrine uspešno že monopoliziral socialne relacije (Facebook) in je na najboljši poti, da monopolizira tudi digitalno politiko. Zato je imperativnega pomena, da digitalizacijo politike spravimo pod okrilje družbe in države in ne kapitala ter obdržimo popolno kontrolo nad na tak način pridobljenimi podatki, kar pa je mogoče predvsem v okolju decentralizacije, odprte kode in preverljivosti vseh podatkov (tehnologija veriženja blokov ponuja prav to podlago, kot bomo videli kasneje), kar v zasebnih podjetjih, ki monopolizirajo in centralizirajo trg zabave, in kot se izkazuje tudi politike, nikakor ni mogoče.

4.6) Volitve in e-volitve

Volitve predstavljajo končno dejanje vsakega odločevalskega procesa. Pri vsakem glasovanju poznamo dva osnovna principa: javno (dvigovanje rok) ali tajno (oddaja glasovnice brez imen

v volilno skrinjico – pogoj AA) (Fink-Hafner, 2001; Farrell, 2011; Brezovšek in Haček, 2012). V obeh primerih mora biti glasovanje preverljivo (pogoj BB), če želi biti zaupanja vredno in demokratično. Popolno zaupanje v volitve je možno le, če lahko volivci sami preverijo pravilno izvedbo celotnega procesa, ki zajema tri korake: 1) le volilno upravičeni lahko oddajo svoj glas (obstoj neizpodbitnega seznama volivcev, v katerem ni dvojnih zapisov in drugih napak – pogoj A), 2) oddati je možno le en glas (zagotovilo, da posameznik ni prejel dveh ali več volilnih listkov – pogoj B), 3) glasovi so pravilno prešteti (posamezen glas se ne sme šteti dvakrat, hkrati pa ne sme biti pozabljen ali založen – pogoj C). Nivo preverljivosti je v različnih oblikah glasovanja različen, pri čemer pogoj A nikoli ne more biti popolnoma preverljiv s strani volivcev, ki nimajo dostopa do originalnih volilnih baz, zato lahko ob fizični prisotnosti na lokaciji volitev preverijo predvsem, ali je oseba, ki se predstavlja za osebo X, dejansko vsebovana na seznamu (Behrens et al., 2014).

V kontekstu klasičnega, analognega tipa glasovanja (Farrell, 2011) poznamo naslednje osnovne oblike: volitve z dvigom rok, kjer sta polno preverljiva pogoja B in C, pogoj A pa delno preverljiv. Tajne volitve po pošti, kjer sta pogoja A in B popolnoma nepreverljiva, pogoj C pa je preverljiv, če štetje glasov poteka javno. Tajno glasovanje z volilno skrinjico: pogoj A je delno preverljiv, pogoja B in C pa v celoti preverljiva, če volivci lahko v prozorni skrinjici na začetku vidijo, da je le-ta prazna, spremljajo deljenje volilnih listkov ob preverjanju volilnega seznama, opazujejo oddajo volilnega listka v zaklenjeno skrinjico in so prisotni ob štetju glasov. Težje je preverjati pogoj B v primeru tajnega glasovanja z več volilnimi skrinjicami (parlamentarne volitve in referendumi v sodobnih demokracijah), saj bi posameznik lahko prijavil svojo prisotnost in oddal glas v več volilnih okrajih, če bi med njimi potoval dovolj hitro (Behrens et al., 2014). Zato obstajajo varovalke, ki dovoljujejo posamezniku glasovanje zgolj v enem okraju in možnost uporabe elektronski direktorijev, ki instantno zabeležijo prisotnost nekega volivca v vseh okrajih hkrati.

Z razvojem interneta postajajo vedno bolj popularne tudi elektronske, digitalne volitve (Prandini in Ramilli, 2012), v sklopu katerih bomo obravnavali predvsem volitve preko interneta (interaktivnih TV volitev, elektronskih volilnih terminalov ne bom obravnaval), ki obljublajo zmanjšanje stroškov organizacije tako za državo kot volivce, lažji dostop do oddaje glasu od koderkoli, potencialno povečevanje volilne udeležbe, predvsem pa vzpostavitev procesa dnevnih volitev “za isto ceno”, saj sistemi elektronske participacije povzdignejo elektronske volitve na nivo stalno prisotnega principa (Behrens et al., 2014).

V kontekstu e-volitev prav tako poznamo več možnih opcij: odprto oz. javno elektronsko glasovanje, kjer je pogoj A omejeno preverljiv, pogoja B in C pa v celoti preverljiva, ter tajno elektronsko glasovanje, v primeru katerega pa nastane težava tako pri preverljivosti (in s tem demokratičnosti) kot pri tajnosti elektronskega glasovanja.

Demokratičen proces mora že po ustavnih določilih večine demokratičnih držav volivcem omogočiti tajno glasovanje (Douglas, 2014) in s tem posamezniku zagotoviti svobodno izražanje volje brez strahu, da bi njegova politična pozicija vplivala na njegov status, ugled ali celo varnost v družbi, da bi izničili možnost prisilnega glasovanja za določeno pozicijo in onemogočili kupovanje volilnih glasov. Nekateri spletni strokovnjaki, med njimi tudi Jimmy Wales, ustanovitelj Wikipedie, so namreč mnenja, da bi e-volitve iz udobja lastnega doma in ne izza zavese v volilni kabini lahko vplivale na prisiljeno ali kupljeno glasovanje. Estonci to možnost preprečujejo tako, da dovoljujejo volivcem glasovati večkrat, ob tem pa se upošteva le zadnji registrirani glas (Castella, 2015).

Težava s tajnim glasovanjem pa v primeru e-volitev eksponentno naraste, ker prave tajnosti ne moremo zares zagotoviti (Behrens et al., 2014). Kot trdijo snovalci spletnega sistema za izvajanje likvidne demokracije LiquidFeedback, se mora za vsako tajno glasovanje preko interneta volivec najprej identificirati z enim od možnih varnostnih postopkov, najbolj tipično z e-certifikatom, ki pa ga lahko izdaja le država, zato je oddaja glasovnice, pridobljene na podlagi e-certifikata (ali drugih preverljivih metod elektronske identifikacije), vedno sledljiva do izvora in zato nikakor ne povsem tajna. Izdajatelj certifikata lahko preko elektronske sledi namreč kadarkoli pride do prave osebe, ki je glasovnico pridobila in oddala svoj glas.

Dodatna težava nastane, ker državljani ne morejo preveriti, kdo stoji za digitalnim psevdonomom in ali je posamezni osebi dejansko bil izdan samo en identifikacijski certifikat. Državlani ne morejo neodvisno spremljati celotnega postopka elektronskih tajnih volitev zaradi nezmožnosti fizične prisotnosti na vseh lokacijah volitev, npr. v domovih volivcev. Tako nam preostane le zaupanje v instanco, ki izdaja certifikate, in upanje, da baze podatkov ne bo ukradla tretja stranka, ki bi lahko končne rezultate preko elektronskih sledi povezala z identitetami volivcev. Znanstveniki iz univerze v Michiganu so v analizi leta 2014 sklenili, da je kljub varovalkam, kot so enkripcija glasov, estonski volilni sistem ranljiv za vdore in se ga ne bi smelo uporabiti na evropskih volitvah (Castello, 2015).

V strokovni literaturi (Prandini in Ramilli, 2012) pred uvedbo e-volitev največkrat izstopajo pomisleki in vprašanja: 1) stroškov (v smislu prihranka stroškov in časa, ki ga imajo volivci, ker jim v neugodnih vremenskih razmerah ali drugih okoliščinah ni treba iti na fizično volišče); 2) povečevanja volilne udeležbe, ki v kontekstu e-volitev vsaj do leta 2012 ni bila neizpodbitno dokazana. “Zniževanje stroškov volitev ne poveča nujno volilne udeležbe” (Hall, 2012). Trenutni dokazi kažejo predvsem to, da tisti, ki se volitev tako ali tako udeležujejo, sedaj izberejo spletni način oddaje glasu, je pa manjši porast volilne udeležbe zaznati predvsem med mladimi, ki so “močno orientirani k uporabi novih medijev ... s sposobnostjo opravljanja več del na enkrat ... stalno dostopnostjo ... visokim interesom v spletne volitve in druge oblike ocenjevanj” (Kerstnig, 2012: 41). Na primerih Estonije in Švice sicer lahko potrdimo, da e-volitve vplivajo na boljšo volilno udeležbo vsaj tistih državljanov, ki so izseljeni ali dlje časa službeno ali drugače nastanjeni v tujini, kot bomo videli spodaj; 3) varnosti, v sklopu katere strokovnjaki izpostavljajo možne manipulacije volitev s penetracijo virusov in drugih škodljivih programov na lokalnih računalnikih ali na centralnem serverju. Med klasične primere sodijo t. i. penetracijski napadi, ki na strani volivca na njegov računalnik namestijo program, ki je zmožen sam spremeniti volivčev glas pred oddajo, ne da bi kdorkoli karkoli opazil, ali napadi t. i. zavračanje storitve, ki od zunaj s fiktivnim spletnim prometom tako močno obremenijo volilni strežnik, da le-ta našega glasu ni sposoben prevzeti. Metod za boj proti temu je več, tudi opcija, da je volilni sistem odprt za volitve samo omejen čas, dan ali dva (Hall, 2012).

4.6.1) Estonija

Estonija je prva država na svetu, ki je uspešno vpeljala e-volitve kot del rednih volilnih procesov. Od leta 2005 lahko Estonci volijo po spletu na lokalnih in nacionalnih volitvah ter volitvah v evropski parlament. Na prvih volitvah je bilo le 1,9 % glasov oddanih po spletu, na parlamentarnih volitvah leta 2015 pa že 30,5 %. Leta 2005 je 13,6 % volivcev izjavilo, da najverjetneje ne bi volili brez interneta. Poročilo za Svet Evrope v letu 2010 ugotavlja, da bi bila udeležba na volitvah 2009 do 2,6 % nižja ob odsotnosti interneta. Starejši, posamezniki z omejitvami in tisti, ki živijo več kot 30 minut stran od volilne točke, so uporabili internet nadpovprečno (Castella, 2015). Da bi zagotovila varnost, uporablja Estonija več metod. URL naslov, preko katerega lahko posameznik voli, je določen vsakič znova, v brskalnik pa ga mora uporabnik vpisati ročno in ne s klikom na kakšno povezavo. Nadalje mora uporabnik preveriti, ali se certifikat strežnika, ki ga uporablja, ujema s certifikatom strežnika, ki gostuje

volitve, hkrati pa mora uporabnik zagotoviti, da je njegov računalnik brez virusov. Prav tako volivec istovetnost svoje identitete zagotovi z ustreznim digitalnim certifikatom, ki ga izdaja država ob uporabi več zaporednih PIN števil, ki jih mora vnesti na različnih stopnjah volilnega procesa. Estonija je za delovanje spletnega glasovanja sprejela različne zakone, ima zelo dobro internetno pokritost (v 2011 več kot 75 %), državljani pa so do tovrstnih načinov zelo dovzetni (Hall, 2012).

4.6.2) Švica

Tudi Švica v nekaterih svojih kantonih z velikim uspehom uporablja e-volitve. Švicarji morajo na volitve zaradi sistema direktne demokracije nekajkrat letno. "Švicarska vlada je izvedla internetno glasovanje, da bi naredila izkušnjo volitev bolj priročno" (Hall, 2012). Pilotne volitve so bile izredno uspešne. Na volitvah v ženevskem okraju Anieres je že leta 2004 43,6 % vseh volilno upravičenih (pri skupno 63,8 % udeležbi vseh volilno upravičenih) uporabilo internet za oddajo svojega glasu. 90 % jih je izjavilo, da bi internetno glasovanje uporabili ponovno (ibid.).

4.6.3) Norveška

Leta 2006 je norveška vlada objavila raziskavo, iz katere je bilo razvidno, da bi 6 od 10 volivcev raje izbralo spletne volitve, pri tem pa so bili mlajši in višje izobraženi temu bolj naklonjeni (Hall, 2012). Na podlagi teh raziskav je vlada leta 2011 uvedla poskusne e-volitve v 10 občinah, pri čemer so kopirali estonski model in dodali še varovalko v obliki tekstovnega sporočila, ki ga je prejel volivec po oddaji glasu na svoj telefon. Sporočilo je vsebovalo glas, kot ga je prejel volilni strežnik. Tako je lahko volivec sam preveril, da je do strežnika res prišel pravi glas. Skoraj polovica od vseh posameznikov, ki so se udeležili volitev, je izbrala elektronski način oddaje glasu, kar je glede na to, da je bil to prvi poskus, izjemen rezultat.

4.6.4) Nemčija

Leta 2009 je nemško zvezno ustavno sodišče odločilo, da elektronske volilne naprave, ki so bile uporabljene v 39 volilnih okrajih med zveznimi volitvami leta 2005, ne dosegajo ustavnih zahtev po volilni transparentnosti. Na problem je opozoril testni prikaz združenja "Chaos Computer Club" znan kot "Wahlcomputerproblem", ki je pokazal, da elektronskemu

glasovanju ne moremo zaupati ne glede na to, ali je izvedeno preko interneta ali elektronskih volilnih naprav (Ruescas in Deseriis, 2017).

3.6.5) Komerčni ponudnik spletnih volitev "Agora Voting"

Na spletu se pojavlja vedno več ponudnikov, servisov, ki so z natančno opredeljenimi matematičnimi algoritmi in tehničnimi postopki sposobni izpeljati javne ali tajne preverljive spletne volitve. Eden od prvih in robustnejših tovrstnih sistemov, ki svoje storitve ponuja kateremukoli naročniku proti plačilu, je španski volilni servis Agora Voting, kasneje preimenovan v nVotes (Agoravoting.com; Nvotes.com). Sistem deluje na podlagi kriptiranih glasovnic, proces pa je v celoti tehnično sledljiv in preverljiv, istočasno pa vsebine volilnega listka naj ne bi poznali niti administratorji.

Agora Voting je do danes uporabilo veliko referenčnih političnih, izobraževalnih in drugih institucij za potrebe notranjega in javnega glasovanja. Februarja 2017 je več kot 155 tisoč članov španske politične stranke Podemos glasovalo spletno glede novega predsednika stranke. Nekaj dni kasneje je 150 tisoč Madridčanov glasovalo v prvem zavezujočem mestnem referendumu glede javnega transporta, trajnostnega programa in prenove trga "Plaza de Espana" (Ruescas in Deseriis, 2017). Februarja 2017 je sistem uporabila tudi Madridska mestna hiša z več kot 2,7 milijona volivcev. Sistem spletnih volitev Agora Voting je botroval 680 % povečanju volilne udeležbe v notranjih volitvah Združenja inženirjev Barcelone. Sistem redno uporabljajo v več mestih in občinah v Španiji, uporablja ga tudi "National University of Distance Education", ki je z 260 tisoč študenti največja univerza v Španiji in druga največja v Evropi. Sistem uporabljajo tudi za potrebe notranjih volitev v politični stranki SV Norway ustanovljeni že leta 1975 (Agoravoting.com, 2017).

4.6.6) Ne-obstoj tajnih e-volitev?

Ne glede na vse zapisano se moramo zavedati, da so v primeru tajnega elektronskega glasovanja (AA) vsi trije pogoji A, B in C nepreverljivi (BB) (v primeru odprte baze zbranih glasovnic je pogoj C pogojno preverljiv), občutek tajnosti pa je v resnici zgolj iluzija. S trenutnimi e-rešitvami je v digitalnem svetu "nemogoče implementirati sistem tajnega elektronskega glasovanja, katerega funkcionalnost bi bila preverljiva s strani volivcev ... Edini način, da zagotovimo preverljivo elektronsko glasovanje, je, da sprejmemo javno elektronsko glasovanje in se odpovemo anonimnosti" (Behrens et al., 2014: 53).

Če mora demokracija, kjer naj bi bili vsi svobodni, varni in enaki pred zakonom, varovati državljane z anonimnim glasovanjem zato, da jim ne bi kdo storil kaj hudega, potem vprašanje preverljivosti in tajnosti niti ne bi smelo biti na prvem mestu. Kjer se moramo bati svobodnega izražanja, bi se morali najprej vprašati, ali sploh živimo v demokraciji oz. še bolje, ali živimo v zdravi družbi, kjer je demokracija sploh mogoča? Če se moram bati, kako me bo gledal sosed ali delodajalec, ko bo izvedel, katero opcijo sem volil, bi bilo morda modro najprej poskrbeti za ustrezno državljansko vzgojo in družbeno izobrazbo. Z družbo, ki ponosno razglša ideale svobode govora in izražanja, obeša finančno bogastvo posameznikov na veliki zvon, istočasno pa ščiti svetost tajnega glasovanja bolj zagrizeno kot ogrožene živalske vrste (Engelena in Nysb, 2013; Fitzgerald, Smith in Goodman, 2016; Lambert, 2019), je nekaj hudo narobe.

Hkrati se moramo zavedati, kot smo že spoznali, da na internetu nič več ni povsem tajno ali varno, zato je skrb za tajnost našega volilnega glasu morda na samem dnu naših težav. Verjetno se bomo morali soočiti z novo realnostjo in ranljivostjo naših identitet v kontekstu elektronskih medijev, ali pa se jim bomo morali preprosto odreči (tehnologija veriženja blokov na področju zasebnosti in blockchain volitev sicer obljublja korenite spremembe – več v nadaljevanju).

Zavedati pa se moramo tudi, da absolutne varnosti in nezmotljivosti glasovanja seveda tudi pri klasičnih volitvah ne moremo zagotoviti. Razen argumentov potencialnih kibernetičnih vdorov in kraje podatkov, ki jih moramo obravnavati strogo resno in se pred njimi zaščititi, ni razloga, da bi v digitalno glasovanje zaupali manj kot v klasično glasovanje. Argument nezaupanja v vlado ne more biti zadosti resen in nikakor ne podlaga za naše nezaupanje v e-glasovanje, ker če ne zaupamo državi niti toliko, da bo ustrezno izvedla volitve, je to v taki državi verjetno naš najmanjši problem.

Vedeti moramo, da so javno glasovali že stari Grki, do leta 1870 pa so javne volitve poznali tudi v Angliji. Šele uredba iz leta 1872 je uvedla moderno tajno glasovnje, “cerkveno dvorano z lesenimi oddelki, svinčnik na vrVICI in volilnimi listki, ki so jih razdeljevali zagrizeni volilni prostovoljci” (Castella, 2015). Kaj se je zgodilo, da na določeni točki nismo mogli več zaupati sosedu, sodelavcu, družbi?

4.6.7) Blockchain volitve

Tehnologije, ki jih za prenos določene vrednosti v kontekstu veriženja blokov uporabljajo t. i. Privacy Coini, npr. Monero (Ring Signatures) in Zcash (Zero-Knowledge Proofs), bazirajo na naj sodobnejši kriptografiji in matematičnih modelih, ki naslavlajo vse znane zorne kote kibernetike varnosti (Ben-Sasson, 2014; Alonso, 2018). Na podlagi sorodnih protokolov bi lahko razvili e-volitve, ki bi bile tajne (AA) in hkrati preverljive (BB). Omenjeni protokoli omogočajo pošiljanje informacij na tak način, da lahko pošiljatelj A preveri, da je njegovo sporočilo (prenos določene vrednosti, volilni glas ipd.) dejansko prispelo tja, kamor je bilo namenjeno. Istočasno lahko prejemnik glasu bodisi potrdi prejem sporočila s strani pošiljatelja A, ne da bi bila pri tem razkrita vsebina oz. vrednost sporočila (kar onemogoča, da bi lahko ista oseba glasovala dvakrat), bodisi potrdi prejem določene vrednosti, ne da bi bila pri tem razkrita identiteta pošiljatelja. Hkrati pa lahko tudi splošna javnost preveri, koliko sporočil z določeno vrednostjo (npr. za ali proti) je bilo poslanih, ne da bi bile pri tem razkrite identitete pošiljateljev.

Tak postopek tajne preverljivosti je seveda mogoč le, če si med sabo pošiljajo sporočila več kot dve osebi; več kot je deležnikov vpletenih v postopek, bolj so prikrite sledi (ob vsaki poslani transakciji sistem naključno izbere in navidezno pripiše promet več uporabnikom sistema) (ibid.). Kljub temu imajo nekateri snovalci blockchain volitev še vedno pomisleke, kako zanesljivo zagotoviti tajni glas brez razkritja vsebine volivca tako, da bo istočasno volivec lahko preveril, ali je bil njegov glas pravilno zabeležen (Hindustan Times, 2020).

Indija kot največja demokracija na svetu z več kot 900 mio. volivcev intenzivno razvija program blockchain volitev, ki naj bi bil realiziran že v roku nekaj let (Kaaru, 2020). Leta 2018 so tehnologijo veriženja blokov uporabili za posredovanje volilnih rezultatov v Sieri Leone, Zahodna Virginija pa je leta 2018 postala prva zvezna država ZDA, ki je omogočila mednarodnim volivcem (vojaki, izseljenci), da so anonimno zabeležili svoj glas s pomočjo tehnologije veriženja blokov (Colzani, 2019), čeprav so dobro leto kasneje zaradi neupravičenih varnostnih pomislekov (kot se je izkazalo kasneje) blockchain volitve začasno ukiniteli (Sinclair, 2020). Pilotno so bile izvedene blockchain volitve tudi v švicarski občini Zug, ki je znana pod nadimkom "Crypto Walley" (Jesus, 2018).

4.7) E-kampanje

Spremenjene komunikacijske navade se kažejo tudi v spremenjenih načinih predvolilnega boja in propagande, novačenja volivcev in v personalizaciji politike, kjer posamezniki pogosteje kot stranke zavzemajo spletni medijski prostor (Fraunholz in Unnithan, 2008; Shiau, 2008). Mobilizacije volivcev pred volitvami in utrjevanje ugleda med volitvami potekajo s pomočjo spletnih orodij in pogosto neposrednega kontakta s parlamentarnim predstavnikom. Direktna in dneva komunikacija poteka preko Twitterja, Facebooka in YouToube kanalov, pisna komunikacija preko forumov, e-pošte itd.

Uporabniki interneta so po podatkih raziskave organizacije Pew bolj nagnjeni k politični aktivnosti kot neuporabniki, dvainpolkrat bolj verjetno se bodo udeležili političnega shoda, 78 % bolj verjetno bodo skušali vplivati na glas nekoga drugega in 53 % bolj verjetno se bodo udeležili volitev kot neuporabniki interneta (Abbott, 2012).

Razvoj političnih kampanj lahko opazujemo vse od predmoderne dobe (1920–1945) naprej, ko je bilo politično komuniciranje za mobilizacijo volivcev odvisno od moči lokalnih strankarskih odborov in osebnega kontakta. Drugi val mobilizacije pomeni posredovanje informacij državljanom skozi množične medije. V zadnjih dveh desetletjih pa preidemo v postindustrijskih družbah na profesionalizirano kampanjo, ki vključuje tudi komunikacijska sredstva, kot so direktna pošta, telemarketing, javnomnenjske raziskave, fokusne skupine ter internet (Roemmele, 2012). Politične stranke uporabljajo zabavna družbena omrežja za formiranje mnenj (lahko kontrolirajo in natančno plasirajo želene informacije, česar preko tradicionalnih medijev niso mogle v takem obsegu), mediacijo interesov (mobilizacija mladih in nezainteresiranih in utrjevalna funkcija pri že zainteresiranih) in kot organizacijsko orodje (znotrajstrankarska kadrovska organizacija in organizacija volilnih štabov in volitev) (ibid.).

Povodi za uporabo družbenih omrežij so še toliko močnejši, ker le-ti združujejo tri faktorje potrebne za učinkovito kampanjo: 1) “targeting” (ciljne skupine skozi pametno selekcijo, in ne “spamming” kot v tradicionalnih medijih); 2) viralnost (eksplozivno širjenje informacij preko blogov, družbenih omrežij, e-mailov); 3) odzivnost/interaktivnost (ne samo komunikacija eden-mnogim, temveč mnogi-mnogim) (Roemmele, 2012).

Internet naj bi ponujal odlične priložnosti mlajšim, manj znanim političnim obrazom, da hitreje in lažje prodrejo do množic. Čeprav je internet empirično dokazana platforma, ki

spreminja prodornost novih vsebin in novih obrazov na nov način (YouTube zvezde, Instagram fenomeni), pa je težava take prodornosti njen omejen rok trajanja, saj postajajo zaradi udeležbe številni stroški penetracije na trgu vedno višji (Fraunholz in Unnithan, 2008).

4.8) Aplikacije za zbiranje in obdelavo političnih podatkov

Strategija “odprte vlade” in “odprtih podatkov” (angl. Open Government, Open Data) vključuje participacijo državljanov v procesu političnega odločanja in omogoča prost dostop do informacij in statističnih podatkov javnega značaja (Kersting, 2012). Iz različnih razlogov so zanje zainteresirana podjetja, zasebniki in civilno-družbene, nevladne organizacije, ki lahko podatke zbirajo, združujejo in obdelujejo. Organizacije, kot so “Open Knowledge Foundation” in “My-Society” v Veliki Britaniji ali “LiberTIC” in “Regards Citoyens” v Franciji, delajo na zbiranju in prikazovanju takih podatkov skozi številne vizualizacijske procedure in tehnike, ki so nadalje uporabne za politično interpretacijo (Wojick, 2012).

Določene tovrstne aplikacije se specializirano ukvarjajo s prikazovanjem povezav med davki in financiranjem različnih javnih iniciativ (Whatwepayfor.co v ZDA), ali pa prikazujejo lobistične povezave (Followthemoney.org v ZDA), torej od kod pridejo sredstva, ki so kasneje uporabljena za volilne kampanje (Wojick, 2012). V slovenskem prostoru poznamo aplikacijo zakonodajni monitor (Zakonodajni-monitor.si), ki z analizo javno dostopnih podatkov in sledenja registriranim lobistom ter njihovim obiskom državnih institucij grafično prikaže lobistično mrežo, kako se sprejema zakonodaja, kdo vpliva na vsebino zakonov in kako glasujejo poslanci v Državnem zboru (Transparency.si, 2015; Doria v Albrecht, 2015).

Škotski parlament je med prvimi uvedel sistem elektronskih peticij, ki ga vodi parlamentarna komisija. Sistem omogoča vizualizacijo peticijskega teksta, moč je prebrati vso spremljajočo dokumentacijo, se pridružiti debatnemu forumu in podati komentar. Moderacijsko pripravljen povzetek diskusije nato poudari glavne argumente pozicij. Debate, ki sprva potekajo v virtualnem prostoru, se pogosto nadaljujejo na simpozijih v realnem svetu. Glavni kritiki spletnih peticij trdijo, da jih vlade izkoriščajo predvsem za legitimacijo navidezno pro-civilnega delovanja ter da take peticije nimajo nič skupnega z odprtim dialogom in deliberacijo (Wojick, 2012).

4.9) Volilno-svetovalne aplikacije

Spletne strani namenjene primerjavi stališč volivca in konkretnega volilnega programa oz. konkretnega politika v predvolilnih kampanjah spominjajo na številne aplikacije, preko katerih na spletu lahko najdemo bodočo ženo ali moža. Delujejo po enakih principih in sorodnih algoritmih. Stranka ali posamezni kandidati odgovorijo na serijo vprašanj, ki služijo programju za vzpostavitev njihove digitalne identitete (kakšen volilni program zastopajo, vrednote, pretekli uspehi) (Abbott, 2012). Enako naredijo volivci (kaj želijo voliti, kakšne spremembe bi radi videli v družbi), nato pa program poišče procentualno najbolj ustrezne predvolilne manifeste. Programje lajša pregled nad ponudbo, a tudi, kot svarijo nekateri raziskovalci, volivce poleni. Raziskave kažejo, da jih uporabljajo predvsem tisti, ki so že tako ali tako angažirani in ki so sicer iskali informacije že prej drugje (Ladner in Fivaz, 2012).

Leta 1996 je bila prva volilno svetovalna aplikacija "Stemwijzer" na Nizozemskem uporabljena 6500-krat, na volitvah 2002 je bilo izdelanih več kot 2 milijona priporočil, 2006 pa že 4,8 milijona priporočil. Na raziskavi švicarskih uporabnikov sistema "Smartvote" leta 2010 je 86 % uporabnikov zatrdilo, da so ta kanal uporabili kot primarni vir informacij, preostali mediji so bili na drugem mestu z 68 % uporabnikov, televizijski kanali in časopisi so pristali na tretjem mestu z 61 %. Le 15 % uporabnikov je upoštevalo priporočilo v celoti, 70 % pa jih je zatrdilo, da je imel "Smartvote" vpliv na njihovo odločitev (Ladner in Fivaz, 2012).

Volilno svetovalne aplikacije se med seboj ločijo glede na to, ali so usmerjene na posamezne kandidate ali na politične stranke, skupna točka vsem pa je vprašalnik. Aplikacija lahko vsebuje t. i. "killer" kriterij; če je ta kriterij izpolnjen, aplikacija uporabnika in stranke ne "poroči", čeprav se večina drugih kriterijev ujema (Ladner in Fivaz, 2012).

4.10) E-orodja

Andrej Lukšič v poročilu uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije na lokalni ravni v slovenskih občinah v skladu z raziskavo opravljeno leta 2006 ugotavlja, da Slovenija ni pripravljena na uveljavljanje orodij e-demokracije zaradi pomanjkanja interesa na ravni odločevalcev, ki večinoma niso zainteresirani za dvosmerni dialog zaradi bojzani anarhije

množice. Za tiste, ki v informacijsko-komunikacijski tehnologiji prepoznajo “zgolj možnost centraliziranega nadziranja” je ta deliberativno-participativni tip demokracije, “čeprav se ohranja hegemonška vloga predstavniško-parlamentarne demokracije, čista utopija ali celo zelo nevarna politična zahteva, ki nas vrača v obdobje samoupravljanja, tj. v totalitarizem” (Lukšič, 2006: 7). Različne slovenske občine so pred približno desetimi leti različno uporabljale spodaj naštetá orodja e-demokracije. To je Slovenijo postavljalo v povprečje evropskih držav po digitalni razvitosti, kot pa je razvidno iz poročila, je učinek prisotnosti posameznih orodij na različnih spletnih straneh vprašljiv. Leta 2006 je od 205 občin imelo spletno stran 174 občin, od tega je e-anketo oz. e-posvetovanje uporabljalo 64 občin, 31 pa jih je uporabljalo tudi e-forume (Lukšič, 2006). Obstoječa elita je izkazovala premalo politične volje za implementacijo spletnih orodij, ki bi dale državljanu večjo moč nad kontrolo uporabe in morebitne zlorabe moči izvoljenih predstavnikov, ker se z uporabo spletnih orodij “poveča stopnja javne in politične odgovornosti vseh akterjev v demokratičnem procesu” (ibid.: 19). Lukšič nadalje navaja, da je “med splošnejše razloge za neuspeh prvih poskusov uvajanja lokalne e-demokracije mogoče prišteti tudi začetno navdušenje nad tehničnimi lastnostmi interneta, ki pa ni bilo podkrepjeno s strokovnimi družboslovnimi in politološkimi premisleki o dizajniranju, vodenju ter moderiranju tovrstnih odločevalskih in komunikacijskih procesov” (ibid.: 20).

Splošna apatija, ki vlada v zadnjem desetletju med volivci, se odraža v nizki volilni udeležbi in nizkem političnem angažmaju (Kanadčani so (analiza 2005) skoraj zapustili svoje politične odgovornosti²⁷ (MORI v Fraunholz in Unnithan, 2008: 57)). Vlade te težave naslavljajo z uporabo e-orodij, uvedbo e-volitev in drugih aplikacij, ki jih ponuja internet 2.0. Po uvedbi e-volitev v Franciji leta 2004 je bil odziv volivcev izjemen. Volilna udeležba se je po dolgih letih upadanja povzdignila na kar 85 %. Ta uspeh je večinoma pripisan uporabi e-orodij (Fraunholz in Unnithan, 2008). Glavni predsedniški kandidati so na teh volitvah namreč ustanovili svoje otoke znotraj simulirane, virtualno-resničnostne igre Second Life. Državljeni so se tako preko svojih spletnih avatarjev, virtualnih teles, udeležili debat, političnih shodov in protestov v varnem okolju multidimenzionalnega sveta (ibid.: 52). “Politične bitke so se začele ..., ko so protestniki v namišljenem svetu napadli volilni štab ekstremistične kandidatke Jean-Marie Le Pen.” Nicolas Sarkozy je po ocenah uporabil 1 milijon evrov samo

---

²⁷ MORI (2005). E-democracy Survey.

na spletni kampanji in ustvaril svojo digitalizirano verzijo, “ki so jo ljudje lahko postavili na plesišče in mu dodelili vrsto plesnih gibov z različnimi glasbenimi podlagami” (ibid.: 65, 79).

Skoraj vsaka spletna komunikacijska aplikacija je lahko (prvenstveno) socialna, a hkrati tudi (potencialno) politično orodje za prenos informacij in mobilizacijo civilne družbe. Natančneje, vsako primarno družbeno omrežje lahko postane mesto javne sfere in politične komunikacije, če se preko tega omrežja pretakajo družbenopolitične vsebine. Demokracije se danes spreminjajo v e-demokracije z uporabo pristopov, ki temeljijo na sodobnih elektronskih tehnologijah, dobro vladovanje pa pogosto vidimo kot angažma državljanov pri javnem soodločanju skozi e-forume, e-posvetovanja, e-referendume, e-volitve in druge oblike e-participacije²⁸ (Gupta v Fraunholz in Unnithan, 2008: 55). Od e-maila preko messengerjev, blogov, vlogov, družbenih omrežij tipa Facebook, WeChat, SnapChat, enovrstičnih sporočilnikov tipa Twitter ali fotodokumentacij tipa Pinterest, Instagram, do spletnih peticij, anket, volilnih sistemov, forumov idr. Vsako od teh e-orodij je moč uporabiti tako v civilne kot v politične namene, nekatere z večjim, druge z manjšim učinkom (Fraunholz in Unnithan, 2008).

Analiza učinkov povezovanja (angl. Bonding) in premoščanja (angl. Bridging) spletnih aplikacij oz. e-orodij, kot sta Instant Messenger (IM) in WebLog oz. blog, je pokazala, da več vključenosti v IM lahko negativno vpliva na premostitev in akumulacijo socialnega kapitala, saj ustvarja znotraj-skupinsko pristranost. Premoščanje se zgodi, ko posamezniki iz različnih ozadij vzpostavijo povezave med različnimi omrežji. Premoščanje omogoča posameznikom širitev družbenega obzorja in svetovnih nazorov. V nasprotju s tem se povezovanje pripeti, ko močno povezani posamezniki zagotovijo podporo drug drugemu, kar omogoča mobilizacijo. Povezovanje pa lahko poveča izoliranost (Shiau, 2008: 88). “Pogostejši uporabniki IM-ja so bolj nagnjeni k zapiranju v manjše skupine in le redko pogledajo iz omrežja, da bi raziskali javne zadeve na obzorju,” istočasno pa odprta narava blogov bolj verjetno privlači ljudi iz različnih ozadij, zaradi česar je uporaba “blogov pozitivno povezana s premoščanjem in negativno s povezovanjem (ibid.:90). Manj kot je članov v mreži, bolj verjetno je, da se bo vršil proces povezovanja. Ko število uporabnikov v mreži naraste, pa posamezniki postanejo nagnjeni k premoščanju (ibid.: 93, 95). “Rezultati so pokazali, da je bolj verjetno, da se bodo

---

²⁸ GUPTA, Ravi (ur.) (2006). Whither E-Democracy?. June. V eGov. The eGovernment magazine for Asia and the Middle East. Volume 2, Issue 6.

uporabniki IM povezovali, medtem ko so uporabniki blogov bolj nagnjeni k premoščanju” (ibid.: 86).

Osnovno orodje e-demokracije je e-dostop, ki predstavlja osnovno spletno stran, na kateri običajno najdemo informacije o instituciji ter povezave do morebitnih zunanjih spletnih aplikacij. E-peticija daje državljanom možnost, da se po modelu “od spodaj navzgor” elektronsko organizirajo okoli posamezne predlagane teme in ob zbranem zadostnem številu podpisov zahtevajo obravnavo določene teme v občini ali na državni ravni. E-konzultacija omogočajo državljanom, da svojim predstavnikom naslovijo direktno vprašanje in prosijo za podrobnejšo pojasnitev določenega ukrepa ali odločitve oz. prosijo za nasvet ukrepanja glede določene zadeve. Z e-anketo običajno uradniki prosijo volivce, da se opredelijo glede točno določenega vprašanja, s čimer izmerijo splošno stališče državljanov glede vprašane vsebine (Lukšič, 2006; Noveck, 2010). E-forum je orodje namenjeno pogovoru med državljani, ki običajno poteka organizirano v tematske sklope in je moderirano s strani pooblaščenih oseb, vse bolj pa se uveljavljajo forumi, ki so moderirani s strani vseh akterjev, ki lahko neprimerne teme ali neustrezen jezik prav tako nemudoma sankcionirajo z izločitvijo (LiquidFeedback, Wikipedia). E-referendum in e-glasovanje omogočata tehnično realizacijo zavezujočega ali nezavezujočega merjenja končnih stališč in opredelitev do določenega vprašanja bodisi s preprostim glasovanjem “za” ali “proti” ali glede opredelitve med več možnimi opcijami, celo rangiranja več možnih opcij v vrstni red.

Med sodobnejša orodja spadajo geolociranje, ki preko IP-številke računalnika ali GPS lokacije mobilnega telefona ugotavlja lokacijo uporabnika sistema in mu temu primerno prioritarno prikazuje vsebine zanimive za lokacijo, kjer se nahaja. Vlog oz. video log je orodje, kjer uporabnik objavi sporočilo, ki ni zapisano, temveč povedano neposredno v kamero. Promocijska orodja lajšajo uporabniku izdelavo vizualno privlačnih video vsebin, letakov, pamfletov, grafičnih podob, spletnih strani in spletnih “one-pagerjev” (spletnih letakov namenjenih preusmeritvi na drugo lokacijo), s pomočjo prednastavljenih podlag in osnutkov, zaradi česar so današnje promocijske vsebine zelo všečne, prodorne in profesionalnega videza. Open text editor omogoča urejanje teksta več uporabnikom hkrati tako, da vsak od uporabnikov v realnem času vidi (običajno označeno z različnimi barvami pisave), kdo od uporabnikov ureja katere spremembe (Noveck, 2010). V prihodnje lahko pričakujemo predvsem razmah pametnih robotov, ki bodo znali brskati po ogromnih bazah tekstovnih, avdio in video podatkov in izločevati najrazličnejše parametre, združevati

podobne predloge v enega, izločevati najpogosteje uporabljene besede, obscene besede. E-roboti bodo služili kot spletni administratorji in čuvaji pravil igre in pomagali hitro pregledati in analizirati ogromne baze podatkov (Kharpal, 2016), iz video in avdio vsebin pa pripraviti tekstovni transkript.

Orodje za detekcijo in ponovno uporabo teksta oz. besedila (angl. Text Reuse Detection) omogoča ponovno uporabo vsebine iz enega ali več znanih virov bodisi dobesedno bodisi drugače prepisano. Te metode lahko apliciramo na katerakoli področja, od priprave političnih manifestov do zakonodajnih predlogov. Na področju zakonodajnih študij lahko npr. analiziramo, “katere ideje politik, ki so bile predlagane v tisočih različnih zakonih (ali osnutkih, op. a.), so bile dejansko uzakonjene” (Volkens et. al, 2016; Manifesto-project.wzb.eu).

“Speaker/Govorec” je pametno IT-orodje za avtomatično konverzijo slovenskega teksta v govor skozi samostojne module, kot so analiza teksta, generiranja zlogov in spajanja segmentov (Šef in Gams, 2003). “Danes številne aplikacije v različnih informacijskih sistemih vključujejo digitalne govorne tehnologije, kot so telekomunikacije, napovedi in sistemi opozarjanja, telefonski sistemi poizvedb, multimedijske aplikacije, branje elektronske pošte, pripomočki za slepe in osebe z motnjami govora” (ibid.: 278).

Sorodno z vključevanjem hiperlinkov v kontekst besedil na blogih (in katerihkoli drugih javno objavljenih vsebinah) aplikacije socialnih zaznamkov (Social bookmarking applications) pomagajo pri premreževanju svetovnega spleta. Flickr je aplikacija, kjer lahko vsakdo indeksira vsebine, na katere naleti s ključnimi besedami, t. i. “keywords” ali “tags”, ki opišejo, kaj vsebina predstavlja. Z uporabo spletnih iskalcev tipa Google lahko tako vsebino lažje in hitreje najdemo. Tovrstna orodja odsevajo idejo decentraliziranega spleta, v katerem vsakdo lahko prispeva k vsebini in s tem pripomore k demokratizaciji družbenopolitičnega prostora, v katerem “vsak posameznik definira politične prioritete” (Breindl in Francq, 2008).

Blogi in wikiji so med najbolj popularnimi primeri Web 2.0 aplikacij. Na blogih lahko kdorkoli objavi kakršnokoli vsebino, v tekst pa lahko vključuje tudi t. i. hiper-povezave na druga spletna mesta. Wikiji so t. i. kolaborativne vsebine, spletna mesta, kjer lahko različni uporabniki urejajo in dopolnjujejo skupni tekst po principu kolaborativne demokracije. Najbolj znan primer wikija je spletna enciklopedija Wikipedia (Breindl in Francq, 2008).

Aplikacije družbenega mreženja, kot so Facebook ali LinkedIn med seboj povezujejo posameznike, ki delijo sorodne interese ali imajo podobno izobrazbo ipd. Profili posameznikov pripomorejo k ustvarjanju novih povezav. Aplikacije družbenega mreženja vzpodbujajo javno ocenjevanje vsebin, dejanj in storitev na spletu (Breindl in Francq, 2008).

Orodja za organizacijo masovne deliberacije in likvidne demokracije LiquidFeedback, Adhocracy in Polis bodo podrobneje obravnavana v nadaljevanju.

4.11) Sistemi za implementacijo principov likvidne demokracije

Principe likvidne demokracije in njene implementacije sta izvorno razvili LiquidFeedback in Adhocracy. LiquidFeedback postavlja transparentnost demokratičnega procesa in delegiranje glasov v jedro delovanja. LiquidFeedback se posveča predvsem likvidnemu sprejemanju odločitev, Adhocracy pa se osredotoča na javno deliberacijo, ki vključuje možnost kolektivnega in sočasnega urejanja besedila, skozi katerega lahko predlog, osnutek dinamično pregovarjamo in spotoma urejamo (Ramos, 2014). Obravnavali bomo tudi sistem Polis.

4.11.1) LiquidFeedback

Sistem LiquidFeedback (Liquidfeedback.org) je med prvimi posvojila Piratska stranka Nemčije, s katerim stranka sprejema vse notranje odločitve in voli vodstvo stranke. Člani stranke lahko predlagajo parlamentarnim poslancem določene rešitve, ki jih nato v parlamentu lažje in bolj suvereno zastopajo; argumente lahko podkrepijo s podatki pridobljenimi preko sistema.

LiquidFeedback je odprto-kodni sistem, ki ga lahko brezplačno uporabijo katerakoli politična stranka (npr. italijanska Five Star Movement), občine (npr. Freisland), nevladna organizacija ali gospodarsko združenje (Ramos, 2014) za snovanje proračuna organizacije, spremembe manifesta in statuta, svetovanje parlamentarnim predstavnikom idr. V primerih, kjer tovrstne sisteme uporabljamo že za znotrajstrankarske odločitve, ni več prostora za netransparentno lobiranje in nepotizem (Behrens et al., 2014).

LiquidFeedback združuje koncept kolektivnega moderiranja vsebin, samoorganiziranega procesa razprave in drugih principov likvidne demokracije. V sistemu LiquidFeedback lahko

vsak uporabnik voli glede določenih pozicij in hkrati predlaga kakršnekoli amandmaje k obstoječim predlogom ali sproži svojo iniciativo, za katero skuša v pristopni fazi štirinivojskega procesa obravnave posamezne teme pridobiti zadostno število podpornikov (kvorum – npr. 10 % vseh članov), s čimer zadeva napreduje v drugo, razpravljalno fazo, ki jo lahko časovno prav tako omejimo. Na koncu druge faze sledi inkubacijska doba, v kateri lahko vsak uporabnik preveri, ali je izvorni predlagatelj v zadnjo, volilno fazo dejansko prijavil amandmirani predlog oz. ali ga je v zadnjem trenutku morda spremenil (v tretji fazi ne more nihče več predloga spreminjati).

Faza volitev omogoča tudi glasovanje na preferenčni način (v primeru več predlogov). V primeru preferenčnega rangiranja zmagovali predlog določi Schultzeva metoda (v Behrens et al., 2014), ki po matematični primerjavi dvojic in klonov izbere zmagovalni predlog, ki ni nujno tisti, ki je npr. v bitki med tremi predlogi prejel največ prvih mest, temveč je lahko zmagovalec tisti, ki je sprejel največ drugih mest, s čimer metoda zagotavlja uravnoteženo, harmonično izbrano odločitev, s katero se lahko strinjata obe, sicer diametralno nasprotni poziciji, kar zagotavlja najbolj demokratično izbrano pozicijo. Npr. če 50,1 % volivcev postavi opcijo A na prvo mesto, 49,9 % volivcev pa na prvo mesto postavi opcijo C, bi po tradicionalni metodi glasovanja zmagovalna opcija bila opcija A, kar bi do naslednjih volitev v družbi lahko predstavljalo veliko razklanost, saj jasnega zmagovalca v praksi ni. Po metodi preferenčnega glasu in rangiranja volilne izbire, pri katerem je npr. 100 % volivcev na drugo mesto postavilo opcijo B, bo v takem primeru zmagala opcija B, ki sicer ni prva izbira nikogar od volivcev, a je hkrati jasno, da bi vsi volivci raje sprejeli tako opcijo kot opcijo diametralnega nasprotja.

Sistem skrbi tudi za združevanje podobnih predlogov, klonov. Npr. leta 1969 je kanadsko mesto, ki je danes znano kot Thunder Bay, vprašalo meščane, kako želijo, da se mesto imenuje: A – Thunderbay, B – Lakehead, C – The lakehead (Behrens et al., 2014). Opcija A je dobila 15.870 glasov, opcija B 15.302 glasova, opcija C pa 8377 glasov, pri čemer je brez upoštevanja klonov zmagala opcija A, ki pa ima po združitvi klonov B in C bistveno manj glasov. Ob upoštevanju klonov bi torej zmagala opcija B, ker ima izmed klonov več glasov. Kraj se še danes imenuje tako, kot si večina tedanjih prebivalcev ni želela.

LiquidFeedback zagovarja strukturirano debato (na podlagi že oblikovanih stališč), ker se zaveda, da bi prosti “brainstorming” lahko zaradi velike količine izmenjanih informacij

pomenil uničenje transparentnosti debate. Za primere proste izmenjave idej predlaga zunanja orodja namenjena deliberaciji (npr. Adhocracy ali Polis).

Likvidna demokracija lahko pripelje do vpliva t. i. kulta slavnih, ki bi jim lahko veliko njihovih fanov zaupalo svoj glas, pretirani vpliv posameznikov pa je v nasprotju z načeli likvidne demokracije. Posameznik bi s trenutnim dobrim delom utegnil pridobiti nesorazmerno veliko moči, s čimer bi lahko zameglil vse druge deležnike. “Napadalec, ki bi želel preusmeriti glasove fanov določene TV-zvezde sebi v prid, lahko promovira tega TV-zvezdnika, ki nato v TV-oddaji nosi majico s QR kodo. Tak zvezdnik lahko hitro monopolizira politično moč” (Siri, 2017: 13). Iz tega razloga nekateri snovalci za stabilizacijo likvidne demokracije in preprečitev tiranije večine predlagajo t. i. kvadratne volitve (angl. Quadratic Voting), s katerimi stroški za delegiranje glasov posamezniku A naraščajo s številom glasov, ki jih je oseba A že prejela. “Ta metoda preprečuje vzpon monopolov znotraj dinamike trga likvidne demokracije, zaradi česar je pomembna participacija vseh članov” (Siri, 2017: 14). Sistem LiquidFeedback sicer omogoča funkcijo “zatečenosti” delegiranih glasov po določenem času neaktivnosti posameznega člana, ker bi sicer doživljenjsko, a hkrati neaktivno delegiranje glasu lahko pomenilo večjo utežno moč posameznega zastopnika, kot je mišljeno. Scenarij, kjer vpliven lobij podkupi slavno osebo, ki javno obljubljala eno, takoj po prejemu izjemnega števila delegacij pa stori nekaj povsem drugega, lahko dodatno omejimo prav s principi transdemokracije in nadaljnje vpeljave varovalnih sistemov, kot je kodiranje predvolilnih obljub v t. i. pametno pogodbo, ki lahko v primeru kršitev delegata takoj ustrezno sankcionira ali razreši.

Zaradi transparentnosti in sledljivosti odločitvam in zaradi težav z zagotavljanjem preverljivih tajnih internetnih volitev, LiquidFeedback omogoča samo javno glasovanje, kjer je mogoče istovetnost volivca formalno preveriti in celotnemu procesu volitev tudi slediti. Sistem sam predlaga, da če obstaja potreba po tajnih volitvah, naj deležniki omogočijo klasične volitve z volilno skrinjico.

Glasne manjšine nastanejo zaradi efekta korelacije med domnevnim kolektivnim mnenjem in motivacijo za angažiranje v debati. “Z drugimi besedami, odvisno od medija, v katerem poteka diskusija, lahko glasne manjšine povzročijo pri ljudeh občutek o široki razširjenosti javnega mnenja, ki je v resnici zastopan le s strani majhne manjšine” (Behrens et al., 2014: 84). LiquidFeedback v skladu s principi harmoničnega uteževanja poskrbi, da so ustrezno

reprezentirana in vidna tudi mnenja manjšin, hkrati pa algoritem proporcionalne reprezentacije omogoča izničenje škodljivih posledic t. i. glasnih manjšin.

“LiquidFeedback je bil od samega začetka mišljen kot prototip za verzijo demokracije prihodnosti” (Meyer, 2012), torej zavestno prvi korak do polnejših in inkluzivnejših sistemov.

4.11.2) Adhocracy

Adhocracy (Adhocracy.de) je prav tako berlinski projekt, ki je nastal leta 2009 kot rezultat potrebe po implementaciji principov likvidne demokracije v prakso. Za razliko od LiquidFeedbacka se Adhocracy osredotoča predvsem na deliberativni del oblikovanja predlogov in ne toliko na glasovanje oz. delegiranje. Uporabnikom omogoča, da prosto razpravljajo o političnih zadevah ali interesih in da se jih kritično udeležijo z uporabo orodij, kot so komentiranje, diskusija, rangiranje, kolaborativni tekst editor, snovanje osnutkov in iz tega oblikovanje celotnih odločitev (Adhocracy.de, 2017). Tudi Adhocracy je odprto-kodni sistem namenjen brezplačni uporabi političnih strank, zasebnih, poslovnih in civilnih institucij, ki omogoča participacijo velikega števila deležnikov. Med številnimi primeri lahko omenimo MeinBerlin (Urbanliving.berlin.de), ki je iniciativa, v kateri arhitekti predlagajo rešitve ureditve mesta, občani pa predloge komentirajo in predlagajo izboljšave; Berlinčani so z uporabo Adhocracy debatirali o tem, kaj naj bi se zgodilo z zapuščenim letališčem Tempelhof (Tempelhofer-feld.berlin.de); Adhocracy pa uporablja tudi komisija za digitalno politiko v zveznem parlamentu (Adhocracy.de, 2017; Meyer, 2012). Če združimo uporabnost sistemov Adhocracy in LiquidFeedback, se še bolj približamo idealni platformi za družbenopolitično odločanje prihodnosti.

4.11.3) Polis

Polis omogoča deliberacijo velike populacije. Udeleženci najprej izrazijo svoja mnenja glede izbrane teme, nato pa orodje izriše zemljevid razprave in vsem članom pokaže, kje na spektru stališč se nahajajo (Simonite, 2017). Platforma ne izpostavlja najbolj diametralno nasprotujočih si izjav, temveč izpostavlja soglasja; tiste izjave, ki ne najdejo podpore samo v eni skupini, temveč navzkrižno tudi v večini drugih skupin. Gre za stališča, ki presegajo polarizacijo in poudarjajo tiste vrednote, ki so skupne vsem ljudem ne glede na status, spol, izobrazno, izkušnje ipd. Socialni mediji „ljudi večinoma delijo. Vendar je možno isto tehnologijo oblikovati tudi na način, ki omogoča ljudem, da se zblížajo in s tem oblikujejo

politiko” (Tang v Miller, 2019). Polis to doseže tako, da onemogoča določene funkcije, ki so na družbenih omrežjih omni-prezentne, npr. gumb za odgovr, všečki, sobe odmevov idr. Več v nadaljevanju na primeru digitalne demokracije v Tajvanu.

4.12) Tehnologija veriženja blokov

Tehnologija veriženja blokov omogoča shranjevanje informacij na decentraliziran način, ki ga lahko revidira kdorkoli od koderkoli. Gre za sistem distribuirane javne knjige (angl. Public Ledger) oz. decentralizirane baze podatkov, v kateri so zapisane najrazličnejše informacije. Informacija je v tem kontekstu lahko vse, kar ima vrednost, ki jo je moč digitalizirati (lastništvo nepremičnine, delnice, kapital, volilni glas). Informacije se izmenjujejo na blockchainu na način, ki znižuje stroške in zmanjšuje tveganje za napake v transakcijah (IBM, 2018; Fortney, 2019). Pri tehnologiji veriženja blokov ne gre več za to, “da ne bi zaupali tistim, s katerimi poslujemo, temveč gre za to, da zaupanje sploh ni več potrebno” (angl. Trustless System) (Gupta, 2018). Gre za kanal, medij, skozi katerega tečejo digitalizirane informacije o dogodkih, ki se zapisujejo v oštevilčenih blokih, ki se med seboj verižijo z blokom pred sabo (in ob novi transakciji z blokom za sabo), pri tem pa lahko vsak posamezen blok nosi le določeno količino informacij.

Blockchain nima centralnega računalniškega serverja ali oblaka, kjer bi se na enem mestu shranjevale vse informacije. Zato obstaja kot komunikacija med številnimi računalniki po celem svetu, pri čemer ima vsak od računalnikov oz. vozlišč (angl. Node), ki je vključen v sistem oz. mrežo določene verige blokov v svojem spominu shranjeno celotno kopijo vseh transakcij (kopija se samostojno, realno-časno sinhronizira) (Siri, 2019). V tem smislu je vsak računalnik, ki gosti določeno verigo blokov server zase, ki za preračunavanje in zapis novih transakcij v verigo posoja svojo procesorsko moč (t. i. rudarjenje podatkov, angl. Mining), v zameno za to pa je računalnik nagrajen z določenim deležem transakcijskega goriva (angl. Gas). To pomeni tudi, da več kot je računalnikov vključenih v mrežo blokov, stabilnejša in varnejša je mreža. Lahko jih je nekaj sto ali nekaj tisoč. Ethereum ima trenutno pribl. 25.000 vozlišč, Bitcoin pribl. 9000 (Ethernodes, 2017; Bitnodes, 2019). Protokoli nagrajevanja verificiranja in zapisov transakcij v verigo blokov so sicer različni, npr. Proof of Work – POW (npr. Bitcoin, Ethereum) ali Proof of Stake – POS (npr. Tezos).

Vozlišča temeljijo na konsenznem algoritmu, ki zagotavlja vsem vozliščem bazo z enakimi informacijami in zgodovino. Če bi nekdo želel premagati tak algoritem, bi moral prevzeti nadzor nad več kot polovico računske moči, torej prestreči stotine ali tisoče točk (t. i. 51 % Attack) in prepričati omrežje, da podatke spremeni. Za spremembo podatkov na centraliziranem viru (npr. klasične spletne strani) zadostuje dostop že do ene same točke (centralni strežnik) (Siri, 2017). Iz tega razloga je blockchain neprimerljivo bolj varen protokol prenosa informacij in poganjanja aplikacij, kot je tradicionalni internet. Decentralizirane aplikacije (t. i. dApps) ne izvirajo iz ene točke, ki bi jo bilo moč kontrolirati in cenzurirati, temveč potekajo iz vseh računalnikov, ki gostijo določeno verigo blokov, preko katerega poteka določena decentralizirana aplikacija, zato je tako aplikacijo nemogoče zaustaviti. Če se npr. YouTube (centralizirana aplikacija) odloči, da bo določen video blokiral, lahko to naredi takoj. Na blockchainu je taka cenzura nemogoča.

Blockchain je torej železnica, infrastruktura, po kateri tečejo najrazličnejši vagoni, aplikacije. Verige blokov shranjujejo informacije javno in so preproste za revizijo, čeprav hkrati ohranjajo anonimnost. Vsak uporabnik ima namreč dva ključa: javnega, ki ga lahko vidi vsak (a na podlagi le-tega ne more izslediti uporabnika), in zasebnega, ki ga uporabniki uporabljajo za dostop do svojih podatkov (Siri, 2017).

Tehnologija veriženja blokov lahko nadomesti vlogo bank z možnostjo decentraliziranega prenosa digitaliziranih financ oz. t. i. kriptovalut (angl. Cryptocurrencies) neposredno med pošiljateljem in prejemnikom na način, ki je neprimerljivo hitrejši in cenejši od standardne uporabe centraliziranih bančnih storitev. Finančna sredstva je možno na drugo stran planeta prenesti popolnoma varno v le nekaj sekundah za nekaj centov provizije, medtem ko po tradicionalni poti tak prenos lahko traja več dni in stane več 10 evrov. Blockchain lahko igra vlogo posredniškega agenta (notar, sodišče ipd.) tako, da v javno knjigo preverljivo in nespremenljivo zabeleži določeno voljo izraženo med dvema ali več strankami v pogodbi (npr. prenos lastništva na nepremičnini). V analognem svetu so tovrstni dogodki dragi, časovno zahtevni, možnost za napake in manipulacijo podatkov pa visoke. S pomočjo t. i. pametnih pogodb (angl. Smart Contracts) lahko udeleženci v postopku sklenejo, da bo npr. prvi plačal drugemu 100 EUR za najem hotelske sobe, drugi pa bo prvemu sporočil digitalno kodo za vstop v sobo, ko bo plačilo prispelo; še več, prenos obeh dobrin se lahko izvrši istočasno (prvi deponira 100 EUR na račun v smislu fiduciarnega računa, drugi pa deponira elektronsko kodo za dostop do sobe), ali pa se sploh ne zgodi, npr. če poteče rok za izvršitev

dogovora, ki sta ga stranki sklenili ob sestavi pametne pogodbe. Pametna pogodba je “računalniška koda, ki jo je možno vgraditi v blockchain,” kjer obe oz. vse stranke dogovora “pošljejo svoj del dogovora pametni pogodbi, ki zadrži vse prispele deleže”, in jih sprostijo istočasno, če oz. ko so uresničeni vsi deli dogovora (Fortney, 2019). Tehnologija veriženja blokov pa ne pomeni, da moramo ukiniti tradicionalne nosilce legitimnosti in avtoritete tovrstnih transakcij; gre le za to, da imamo alternative, ki nam jih ni treba uporabiti, če tega ne želimo. Blockchain tehnologija ima torej izjemen potencial za demokratizacijo globalne družbe.

Tehnologija veriženja blokov, decentralizirane beležke dogodkov, finančni sistem brez centralnih bank in vladovanje brez centraliziranih vladnih institucij obljublja možnost za izgradnjo povsem novih držav (Liberland, Seasteading). S tehnologijami interneta stvari (angl. IoT), umetne inteligence (angl. AI) (Chandler, 2018), nove generacije mobilne tehnologije 5G (McCann, Moore in Lumb, 2020) in z dominacijo kvantnih računalnikov (Dwavesys.com, 2020, Katwala, 2020) bodo tovrstne družbe še hitreje dosegle povsem nove razsežnosti. Na temelju teh tehnologij namerava Kitajska v bližnji prihodnosti zgraditi 1000 pametnih mest, Estonija pa se že sedaj v celoti spreminja v t. i. pametno državo (Magas, 2018).

Če pretoka informacij ne moreš kontrolirati, ker poteka mimo centralnih strežnikov naravnost od deležnika do deležnika (Peer-to-Peer) (Gupta, 2018), lahko to pomeni radikalno demokratizacijo komunikacijskih protokolov in celotne družbe; pomeni spremembo načina upravljanja družbe, kot smo ga poznali, zato lahko tehnologija veriženja blokov spremeni družbeno realnost bolj kot katerikoli informacijska revolucija do sedaj, ni pa nujno, da bo do tega zares tudi prišlo zaradi zadržkov omenjenih v 2. poglavju.

4.13) Primeri digitalne demokracije

4.13.1) Open Ministry Finland

Marca 2012 je finska vlada sprejela “Citizens' Initiative Act”, s katerim je želela povečati družbeno participacijo v vladi. Katerikoli predlog, ki ga iniciirajo državljani in ga v šestih mesecih podpre 50.000 volivcev (kar predstavlja 1,7 % vseh volilno upravičenih), mora biti obravnavan v parlamentu. V skladu s tem zakonom so neprofitne organizacije pripravile

spletno iniciativo Open Ministry (Openministry.info), ob pomoči katere poteka omenjeni proces (Atlasofthefuture.org, 2015). Sistem Open Ministry potrdi identiteto volivcev na podlagi bančnih ali mobilnih potrdil, zaradi česar sta spaming in manipulacija sistema izredno težka (Eoerdoegh, 2012). Prvi uspešen predlog je bil sprejetje zakona o porokah istospolnih partnerjev, ki je zbral 107.000 podpisov v samo dveh dneh. Parlament, ki je pred tem že blokiral enak predlog, je tokrat zakon sprejel (Atlasofthefuture.org, 2015).

4.13.2) Piratske stranke

Prva Piratska stranka je bila ustanovljena na Švedskem leta 2006 z namenom boja za transparentnost, prost dostop do vsebin na internetu in proti cenzuri. Maja 2010 se je nemška Piratska stranka odločila, da bo za potrebe notranje organizacije stranke in sprejemanja odločitev vpeljala sistem LiquidFeedback (Swierczek, 2011), saj so od svoje ustanovitve leta 2009 eksplozivno pridobivali člane (Meyer, 2012) in s tem presegli meje "grass-root" gibanja. Potrebovali so sistem, v katerem bodo lahko v razprave vključeni vsi člani. Težavo je članom nemške Piratske stranke sprva predstavljala zaveza javnemu in ne tajnemu glasovanju in izpostavitvi pravih imen ob komentarjih in predlogih, čeprav se je vodstvo hitro začelo nagibati k temu, da bi psevdonime v celoti opustili in se prepustili popolni transparentnosti. "Zelo pomembno se je odločiti: ali se poslovimo od želje po anonimnosti ali pa se poslovimo od želje po dejanskem političnem vplivu" (Swierczek, 2011). Tudi švedska Piratska stranka uporablja serijo pripomočkov za spletno deliberacijo in organizacijo stranke na nacionalni ravni, najučinkoviteje pa likvidno demokracijo in spletno organizacijo razprave uporablja islandska Piratska stranka, ustanovljena leta 2012. Na volitvah leta 2013 je prejela 5 % vseh glasov, 2015 je bila največja stranka na Islandiji (Newsweek.com, 2015), na volitvah 2016 pa je prejela 14,5 % in je zaradi neskladja dveh zmagovalnih strank na pobudo predsednika države formirala koalicijo (France-Presse, 2016). Islandska Piratska stranka uporablja za generalne razprave forume na Facebooku, za strukturirano razpravo pa sistem LiquidFeedback, s katerim so oblikovali tudi "crowd sourced" osnutek nove ustave, ki vsebuje predloge novih pravil vladanja (John, 2016).

4.13.3) vTaiwan

Protesti proti trgovinskemu dogovoru s Pekingom so na tajvanske ulice leta 2014 privabili do pol milijona ljudi (Baković, 2014). T. i. sončnično študentsko gibanje je najlepši dokaz

revitalizacije demokracije v kontekstu digitalne države, ki plastično prikazuje, kako vlada lahko posluša svoje državljane in na podlagi tega sprejema drugačne odločitve (Rowen, 2015). Potem ko so študentje med protesti zavzeli parlament, je vlada v želji, da se kaj takega nikoli več ne bo zgodilo, povabila voditelje t. i. civilnih hekerjev G0v, da se priključijo parlamentu, ti pa so posledično ustanovili Javni prostor za digitalne inovacije (PDIS), njihova voditeljica Audrey Tang pa je s tem postala tajvanska digitalna ministrica (Miller, 2019).

Gibanje zaznava sistemski problem sodobne demokracije: občasne volitve onemogočajo informacijski tok med državljani in vlado. Sodobna (instrumentalna) direktna demokracija se je tudi na Tajvanu izkazala za neustrezen model, saj referendumski pogosto razdvajajo družbo. Rešitev se je skrivala na internetu, vendar ne v kontekstu klasične deliberacije. Potreben je bil nov politični proces, v katerem državljani niso več zgolj opazovalci, temveč tudi predlagatelji tem, zastavljene debate pa temeljijo na skupnih stališčih in ne na stališčih, ki družbo razdvajajo (ibid.). Ta proces, imenovan vTaiwan (vTaiwan.tw), za iskanje konsenznih stičnih točk uporablja platformo imenovano Polis (Pol.is).

vTaiwan torej ne poskuša nujno razrešiti ostrih nesoglasij, temveč oblikuje izhodišče debate na podlagi stališč, s katerimi se strinja večina ljudi. "Ena od najbolj dragocenih stvari soglasja je, da je na podlagi le-tega dejansko mogoče ukrepati. Z odpravljanjem šuma in družbene razdeljenosti je vlada lahko povezala rezultate razprave neposredno z odločitvami" (Miller, 2019). V primeru dovoljenja za obratovanje avtomobilske aplikacije Uber je sprva digitalna razprava preko sistema Polis pokazala, da so se nasprotujoča mnenja najbolj gostila okoli pozicij "prikladnost" in "nezakonitost", skupne točke pa okoli pozicij "regulacija". Debata se je nato osredotočila na skupno točko regulacija, konsenzna odločitev pa je nazadnje dopustila legalno uporabo storitve Uber, vendar le licenciranim voznikom. Na ta način je od leta 2014 vTaiwan pomagal oblikovati in sprejeti že 11 zakonov (izobraževane na daljavo, uporaba električnih vozil idr.), veliko pa jih je še v obravnavi (prepoved neavtorizirane uporabe fotografij telesa, spletna prodaja alkoholnih pijač, regulacija osebnih podatkov, fintech regulacije) (Miller, 2019).

Polarizirane in nestrpne vsebine nas dokazano zadržujejo na družbenih omrežjih, nas razdvajajo in s tem uničujejo tkanino globalne družbe in demokracije. Če pa ista orodja reprogramiramo tako, da nam bodo prikazovala stične točke (kot npr. Polis), bomo nemudoma videli porast prave debate. Tangova meni, da lahko vTaiwan postane sila, ki bo obstajala

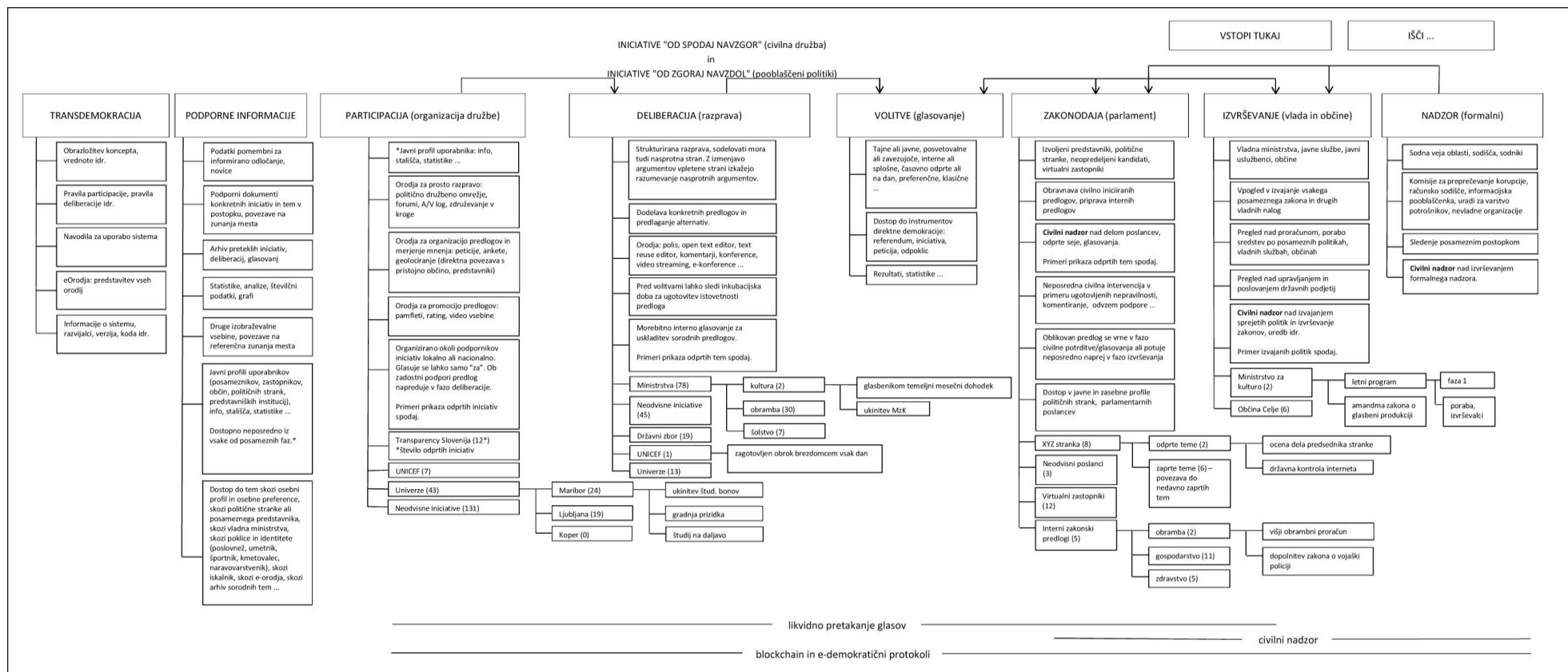
povsem ločeno od predstavnikov in ministrov. “Ko bodo ljudje razumeli, da za vladanje ne potrebuješ vlade, bodo prešli v resnični duh kolaborativne governance” (Tang v Miller, 2019).

4.14) VirtualnaSlovenija.si – spletna platforma za politično odločanje

Spletna platforma VirtualnaSlovenija.si upošteva obravnavane prednosti, pomanjkljivosti, nejasnosti, priložnosti in nevarnosti obstoja, uporabe in filozofije interneta, blockchaina in e-orodij za družbenopolitično participacijo. Platforma povzema in povzdiguje trenutno ponudbo na nov nivo, predstavi nove kreativne rešitve in orodja ter predstavlja novo filozofijo razumevanja celovitih sistemov “all in one”; nabor e-orodij za politično e-participacijo na enem spletnem mestu. “Utrdilo se je spoznanje ..., da se uporabo orodij e-demokracije na ravni občin prenese z njihovih spletnih strani preko povezave na posebno spletno stran neprofitno usmerjene institucije, ki bi premogla usposobljene strokovnjake, večče postavitve potrebnega orodja, usmerjanja in vodenja komunikacijskega procesa” (Lukšič, 2006: 37). Namen spodnje predstavitve ni poglobljanje v tehnično specifikacijo in podrobne pod-korake sistema. Večina orodij, ki jih vsebuje sistem, je bila na raztresenih lokacijah po internetu že uporabljena, zato razumevam, da je sistem VirtualnaSlovenija.si mogoče razviti že z današnjo tehnologijo, pri tem pa ne zanemarjam možnosti, da katera od rešitev tehnično morda še ni izvedljiva in bo zahtevala nadaljnjo obravnavo. Namen je torej predstaviti ideologijo in arhitekturo sistema, stroga tehnična specifikacija pa je lahko predmet ločenih raziskav.

Zagovarjam obstoj enega, centralnega, odprto-kodnega in hkrati tehnično gledano decentraliziranega sistema postavljenega v okolje veriženja blokov. Obstoj številnih sorodnih orodij (npr. vsaka občina ima svoje orodje za e-participacijo) je nezaželen, saj lahko le eno centralno orodje v določeni družbi zagotovi transparentnost, sinhron pretok informacij, kvalitetno izobraževanje družbe in kontrolo nad morebitnimi manipulacijami. Preprostost, preglednost in grafična berljivost so ključni do široke uporabnosti takega orodja. Sistem VirtualnaSlovenija.si mora biti razvit, financiran in vzdrževan s strani neodvisnih nacionalnih institucij in civilne družbe zaradi zagotavljanja nepristranosti finančnih podjetij in kontrole nad manipulacijo s podatki. Če bo VirtualnaSlovenija.si potekala v okolju tehnologije veriženja blokov, bo vsaka informacija zabeležena na decentraliziran, stalno in od koderkoli preverljiv način.

Slika 4.1: Arhitektura spletnega sistema VirtualnaSlovenija.si

Kot je razvidno s Slike 4.1²⁹, VirtualnaSlovenija.si še pred vstopom v prvo fazo demokratičnega kroga uporabniku v kategorijah “transdemokracija” in “podporne informacije” omogoča dostop do številnih informacij povezanih s konceptom transdemokracije in pravili vedenja v posameznih fazah političnega procesa, navodili za uporabo sistema in definicijo posameznih e-orodij. Zagotavlja dostop do vseh relevantnih informacij, ki jih posameznik potrebuje pred začetkom (so)oblikovanja iniciativ ali pred priključitvijo k obravnavi tem, ki so že v postopku. Informacije lahko vsebujejo pretekle sorodne zakonske predloge, obstoječe zakone, povzetke relevantnih tekstov, povezave na zunanje spletne strani, arhiv preteklih iniciativ in rezultatov, najrazličnejše statistike in analize ipd. Kategorija “podporne informacije” vsebuje tudi podatke, informacije, stališča, statistike vseh javnih profilov uporabnikov (posameznikov, zastopnikov, občin, političnih strank, predstavniških institucij), do katerih je sicer možno neposredno dostopiti iz katerekoli od posameznih kategorij. Do posameznih tem lahko dostopamo na več nivojih in na več načinov: skozi svoj profil in preference, skozi politične stranke ali posamezne zastopnike, skozi konkretne zakonske predloge in iniciative, skozi vladna ministrstva, skozi sektorje, skozi identitete (zdravnik, pravnik, kmetovalec, umetnik), skozi brskalnik ipd.

Državljeni začnejo politični proces organizirati v fazi participacije, pri čemer oblikujejo iniciative, predloge, spremembe zakonov ipd. Posamezniki lahko delujejo samostojno ali organizirani v skupine, gibanja. Faza participacije dopušča: 1) prosto in “neorganizirano” debato glede katerekoli politične teme v javnem ali zasebnem krogu povabljenih, ki ne more voditi v fazo deliberacije in služi bolj kot priprava na; 2) prosto, a “organizirano” participacijo okoli kreiranja konkretnih predlogov peticij, za katera morajo predlagatelji zbrati dovolj podpore (prag lahko določimo kontekstu primerno), da lahko predlog napreduje v fazo deliberacije. V sistemu VirtualnaSlovenija.si rubrika “participacija” ponuja vsa potrebna orodja za organizacijo iniciativ, peticij, združevanja v kroge, izražanje podpore, komentiranje ali delegiranje svojega glasu izbrani osebi (glas lahko sicer delegiramo v katerikoli fazi). E-orodja, ki so uporabljena v tej fazi, so predvsem, vendar ne izključno: forum, peticija,

---

²⁹ Slika, obrazložitev slike in pojasnitev procesa prehajanja posameznih faz političnega procesa znotraj arhitekture sistema VirtualnaSlovenija.si so v predmetnem primeru osnovane na predpostavki praktične implementacije transdemokracije v polni obliki (razen kjer bo iz opisa razvidno drugače), kot predvideno v drugem poglavju. Implementacije transdemokracije v omejenih oblikah, diagram in razlaga ne vsebujeta. Ker pa vse omejene oblike izhajajo iz polne oblike, je možno arhitekturo sistema VirtualnaSlovenija.si v takih primerih prilagoditi na preprost način s smiselnim odvzemanjem in/ali preoblikovanjem posameznih elementov.

politično družbeno omrežje za merjenje mnenj, zabavno družbeno omrežje za prosto organiziran pogovor, chat, video log, avdio log, blog, sistem za ocenjevanje predlogov (t. i. rating, upvoting), promocijo predlogov idr.

Če iniciativa v fazi participacije doseže prag določene podpore, napreduje v fazo deliberacije, kjer se sooči z vsaj enim kontrastališčem v obliki strogo formalizirane in organizirane razprave po vnaprej določenem vzorcu, ki je npr. lahko soroden postopku oblikovanja predlogov v sistemu LiquidFeedback ali Polis. Cilj deliberacije je odstranitev vseh šumov v komunikaciji, odprava nevrolingvističnih blokad brisanja, distorzije in generalizacije konteksta in prepoznavna enotnega zornega kota razumevanja sporočil. E-orodja, ki so namenjena tovrstni deliberaciji, so: polis, open text editor, text reuse detection, konzultacije, video konference, komentarji. Ko vse vpletene strani dokažejo, da vsebine razumejo iz enotnega zornega kota, lahko predlog, ki je lahko kompromisno usklajen ali pa nespremenjen v izvorni obliki, postavimo na glasovanje. Pred glasovanjem oz. volitvami lahko sledi inkubacijska doba, med katero lahko preverimo, ali zamrznjeni predlog dejansko odraža komunicirane vsebine. Pred glasovanjem oz. volitvami lahko za potrebe uskladitve sorodnih predlogov sledi interno predvolilno glasovanje že znotraj deliberativne faze.

V fazi glasovanja oz. volitev lahko vnaprej določimo različne parametre in pravila volilnega procesa in se odločimo med številnimi možnimi tipi volitev, npr. tajne ali javne, posvetovalne ali zavezujoče, interne ali splošne, časovno omejene ali na dan, preferenčne, klasične idr. Orodji referendum in peticija (kot ju obravnava sodobna (instrumentalna) direktna demokracija) sta vključeni v participativni fazi sistema VirtualnaSlovenija.si, odpoklic pa kasneje v fazi nadzora, kjer bolj logično odsevajo svoj namen, je pa tudi do teh orodij moč priti skozi rubriko volitve. Seznam možnih tipov in tehnoloških pristopov do e-volitev se lahko širi v skladu z razvojem tehnologije in idej.

Ko je rezultat volitev znan, potuje sprejeta odločitev bodisi neposredno v izvršilno fazo v izvrševanje bodisi v predstavniško zakonodajno fazo v nadaljnjo obravnavo (lahko znotrajstrankarsko parlamentarnemu poslancu v nadaljnje zastopanje ipd.), odvisno od širine implementacije modela transdemokracije, kot je predvideno v 2. poglavju. Od širine implementacije transdemokracije je odvisno tudi, kdo dejansko podaja zakonske pobude, kdo oblikuje zakone ipd.

Če so prejšnji koraki opisovali civilne iniciative “od spodaj navzgor”, lahko isti koraki služijo tudi za oblikovanje predlogov, deliberacijo in glasovanja “od zgoraj navzdol” na znotrajstrankarski ravni, občinski ravni ipd.

Če se rezultat glasovanja na posamezno temo najprej ustavi v zakonodajni fazi z namenom nadaljnje obravnave (odvisno od širine implementacije transdemokracije v praksi), imajo državljani nadzor nad celotnim postopkom take obravnave, amandmirani zakonski predlogi in iniciative pa morajo iz parlamenta praviloma najprej potovati nazaj v fazo volitev v potrditev državljanom. Če je predlog zavrnjen, lahko za dodatne amandmaje na pobudo državljanov poskrbi parlament, lahko se tak predlog pod določenimi pogoji vrne v fazo deliberacije, lahko pa tak zavrnjen predlog štejemo kot nepotrjen in ga (vsaj začasno) izločimo iz nadaljnje obravnave. Civilna družba ima v rubriki “zakonodaja” dostop do elektronskega parlamenta, kjer lahko v vsakem trenutku nadzoruje, kateri izvoljeni predstavniki (bodisi politični in strankarsko opredeljeni, neodvisni ali virtualni) razpolagajo s koliko glasovi in kako glasujejo, posameznik pa lahko skozi to rubriko sledi tudi drugim globinskim podatkom političnih strank, zastopnikov idr. Politične stranke in njihovi člani ter parlamentarni poslanci lahko v svoje interne ali javne profile in debate vstopajo tudi skozi rubriko “predstavniki”. Če civilna družba in nadzorniki ugotovijo kakršnokoli nepravilnost v delovanju pooblaščenih predstavnikov v zakonodajnem postopku, lahko kršitve takoj ustrezno naznanijo najprej formalni veji nadzorne oblasti in sprožijo postopke za njihovo odpravo in morebitno sankcioniranje kršiteljev (odvzem likvidne podpore, odpoklic idr.).

Odločitve prejete bodisi neposredno z glasovanjem mimo predstavnikov bodisi odločitve, ki jih sprejmejo zastopniki, nadaljujejo v fazo “izvrševanja”, kjer so natančno opredeljena vladna ministrstva, lokalna uprava (občine), javne službe, javni uslužbenci in jasen vpogled v njihovo delovanje. Državljeni v tej kategoriji lahko transparentno sledijo izvajanju vsakega posameznega zakona in drugih nalog vladnih služb in sledijo potrošnji javnega denarja in proračuna tako na nacionalni ravni kot na lokalnih ravneh (občine). V tej rubriki lahko civilna družba podrobno sledi tudi delovanju in poslovanju vseh podjetij v državni lasti. V primeru ugotovljenih nepravilnosti ali kršitev lahko civilna družba le-te takoj naznani najprej formalni veji nadzorne oblasti in sproži ustrezne postopke za odpravo in morebitno sankcioniranje kršiteljev.

Zadnja faza transdemokratičnega oblikovanja politik, faza “nadzora” je razdeljena na civilni in formalni del. Formalna veja nadzora kot zadnja kategorija v sistemu VirtualnaSlovenija.si

omogoča civilni družbi vpogled v delovanje sodne veje oblasti, v delovanje sodišč in sodnikov, ki so formalno izvoljeni in pooblaščen za strokovni nadzor delovanja zakonodajne in izvršilne veje oblasti ter v delovanje drugih neodvisnih nadzornih služb (komisije za preprečevanje korupcije, računsko sodišče, informacijska pooblaščenka, uradi za varstvo potrošnikov, nevladne organizacije, mediji ipd.). Potek preiskave in izvrševanje morebitnih sankcij za vse naznanjene nepravilnosti, ki jih je civilna družba priglasila v kontekstu delovanja zakonodajne in izvršilne faze političnega procesa, so razvidne v tej kategoriji. Istočasno so v tej kategoriji razvidni vsi postopki, ki jih proti javnim organom in uslužbencem vodijo sodišča in druge neodvisne službe in organizacije na podlagi lastnih pobud in ugotovljenih kršitev. Če civilna družba ugotovi nepravilnosti delovanja znotraj organov formalnega nadzora, lahko proti njim sproži civilno oblikovano iniciativo, zahtevo za odpravo nepravilnosti in morebitno sankcioniranje v obliki odvzema podpore, odpoklica idr.

Civilni del faze nadzora je torej vsebovan v vseh treh in hkrati v vsaki posamezni od treh formalnih vej oblasti; v zakonodajni, izvršni in formalno-nadzorni (sodni). V vsaki od teh treh faz lahko civilna družba torej prepozna nepravilnosti ali nepopolnosti v postopku sprejemanja ali potrjevanja zakonov, v že potrjenem zakonu, v izvajanju sprejetih proračunskih programov, v poslovanju države in državnih podjetij ali v delovanju formalne sodne veje oblasti, sodišč in sodnikov, nevladnih organizacij, neodvisnih nadzornih služb, na podlagi tega pa lahko posamezniki sprožijo iniciativo za sprejem zakonskih sprememb, korektur v poslovanju posameznega ministrstva, državnega podjetja ipd., ki potuje k ustreznemu državnemu organu v nadaljnjo obravnavno ali nazaj v ustrezno fazo političnega procesa v uskladitve, sankcioniranje in potencialno potrjevanje z volilnim glasovanjem. S tem je transdemokratski krog oblikovanja politike sklenjen in zaokrožen.

VirtualnaSlovenija.si mora biti državljanom stalno na razpolago, mora biti v trajni politični ponudbi demokracije in mora državljanom omogočiti oblikovanje iniciativ, predlogov, zakonskih sprememb, dopolnitev, referendumov, komunikacije s politično stranko, parlamentarnim predstavnikom, vlado in drugimi državnimi institucijami in komunikacijo znotraj civilne družbe. Že zgolj obstoj takega sistema lahko spremeni vedenje tako državljanov kot politikov. Tako normalni državljanji kot izvoljeni predstavniki bi morali uporabljati sistem za promocijo svojih iniciativ in stališč.

Prednosti: celotna zbirka naj sodobnejših e-orodij namenjenih političnemu angažiranju je zbrana na enem mestu, decentralizirana narava zapisa informacij preprečuje centralizirane

možnosti cenzure in ponarejanja podatkov, preglednost in logična organizacija vsebine omogoča preprosto uporabo osnovnih funkcionalnosti vsakemu uporabniku brez potrebne predhodne izobrazbe, razen osnovnega poznavanja uporabe IKT-sistemov, transparenten in realno-časen pregled nad zakonodajnim postopkom in poslovanjem države ter upravljanjem državnega premoženja, nov komunikacijski kanal med državljani in državo, realizacija transdemokracije v polni (ali omejeni) obliki.

Pomanjkljivosti: sistem anonimnih in preverljivih e-volitev na tej točki razvoja tehnologije še ni v celoti razvit, vprašanje varnosti e-volitev, sistem je v celoti odvisen od dostopa do interneta, ranljivost za hekerske napade, relativna kompleksnost razumevanja uporabe.

Skozi raziskavo sem zadostil vsem metodološkim kriterijem snovanja tehničnih orodij za izvajanje e-demokracije po Bourasu (2008). Opredelil sem tehnološki pristop naslona na sinergično združevanje že obstoječih in bodočih e-aplikacij, celoten postopek pa sem naslonil na logiko funkcioniranja aplikacij LiquidFeedback, Adhocracy in Polis. Analiziral sem bibliografske vire in vire dobre prakse, opisal sem postopek implementacije sistema, podrobno pa sem opisal tudi storitve in funkcionalnost sistema ter opredelil prednosti in slabosti, priložnosti in nevarnosti zamišljene digitalizacije političnega postopka. Sistem zagotavlja bogate storitve personaliziranega dostopa, številne administratorske storitve, storitve interne organizacije, informacijske in participativne storitve ter komunikacijske in kolaborativne storitve. Sistem je tudi premišljeno grafično enovit in pregleden ter funkcionalno preprost za uporabo.

4.15) Zaključek

Demokracija je za svojo operacionalizacijo in masovno adaptacijo že od nekdaj potrebovala medij, ki bo presegal prostor (in čas) in omogočil komunikacijo po principu mnogi-mnogim; medij, ki je bil iznajden šele dobrih 2000 let po rojstvu ideje o demokraciji.

Sistem za spletno politiko nove generacije VirtualnaSlovenija.si temelji na poenotenju političnih modulov, ki jih programsko razvija in upravlja civilna družba in ne zasebni kapital. Ob tem se moramo zavedati, da implementaciji tovrstnih sistemov na poti stoji veliko preprek in odprtih vprašanj, ki jih moramo v nadaljevanju še rešiti. Ali so ljudje množično sploh pripravljeni na masovno e-participacijo, ki ne bo zgolj nova oblika zabave, temveč jedro

resnega in predvsem trajnega angažmaja? Ali premoremo dovolj moči in modrosti za brzdanje strasti in dovolj razuma, da bomo znali pogledati preko ozkega polja lastnega sveta na drugo stran širokega horizonta tisočerih različnih idej? Ali bomo sposobni ustvariti sintezo mnogoterih pogledov in ob ohranjanju in negovanju družbene raznolikosti najti skupni jezik?

Murdock meni, da nam je digitalizacija prinesla tri stvari: 1) porast fundamentalizma (radikalci so dobili odlično novo platformo skoraj necenzurirane promocije idej strahu, sovraštva in diskriminacije); 2) varnostne države (podatki zbrani s strani neodgovornih uporabnikov interneta so najboljši način za monitoring državljanov, nacionalnih in globalnih trendov); 3) končno fazo globalne "marketizacije" (impulzivni nakupi, impulzivno vedenje, patološki razvoj kulta samopomembnosti in pojav orodij, ki sledijo vsakemu našemu kliku in nas spreminjajo v digitalne potrošniške profile namenjene nadaljnji eksploataciji) (Murdock, 2013). Celoten internet obvladuje le peščica korporacij, mi pa si še vedno drznemo govoriti o svobodnem trgu?

V analognem svetu je dovolj prostora za milijon taksi služb, v digitalnem je prostor le za enega (Uber in nekaj njegovih klonov). Milijone analognih hotelov v digitalnem prostoru nadomešča le en hotel, hotel AirBnB. Milijon analognih debatnih krožkov, a le eden ali dva na spletu (Facebook, Twitter). Svetovni splet počasi postaja zgolj pogojno "svetovni" in v najboljšem primeru le še seštevek tihega pristajanja nacionalnih držav in družbe na konzumacijo v glavnem enosmerne produkcije vsebin. Kar se je sprva zdelo kot polje neskončnih možnosti, je v resnici grozljivo končno. Kot svetuje Murdock, moramo naše bodoče raziskave in javne debate peljati stran od ortodoksnega prostega trga in proti skupnim, komunitarnim vrednotam (Murdock, 2013) in se ob tem zavedati, da "najhujše" šele prihaja.

Morda obdobje množične civilne mobilizacije s pomočjo interneta res nosi riziko preobilja demokracije, a hkrati "nove tehnologije predstavljajo tudi našo največje upanje za ozdravitev demokracije ... Osvojili smo hitre in zastonske oblike masovne komunikacije, ki omogočajo masovno mobilizacijo in zmanjšujejo moč elitističnih institucij; zdaj je čas, da zgradimo globlja orodja za učenje, neposredno akcijo in odgovornost" (Brigade, 2017). Predpogoj za to je preusmeritev diskurza iz nivoja tehnološke inteligence v smer razvoja človeške inteligence.

Zanimivo je, da smo v preplavljenosti "pametnih" vsebin, pametnih naprav, pametnih telefonov, pametnih televizorjev, pametnih mest, pametnih občin, pametne ekonomije in pametnega iskanja naslednjega partnerja nekako pozabili na pametnega človeka. Ne nasloviti

“pametnih ljudi”, človeške inteligence, modrosti in evolucije v prepričanju, da smo ljudje sposobni doseči “pametna” stanja zavesti in družbene organizacije že s tem, da je pametno vse okoli nas (in da zato nam samim očitno ni treba več biti?), je naivno in nevarno za razvoj družbe prihodnosti. Danes, bolj kot kadarkoli prej, potrebujemo usklajeno sodelovanje znanstvenikov z vseh področij družboslovja in naravoslovja; bogatenje človeške modrosti in znanja, stran od praznega potrošništva, pa mora postati imperativna naloga.

Do sedaj ni internet videl ničesar, razen ekstremnega vzpona. Zdi se, kot da se napihuje največji balon v zgodovini, ki le še čaka na gigantsko eksplozijo. Misliti, da gredo sodobne tehnologije in internet lahko izključno le navzgor, ni le zavajajoče, temveč je tudi ekstremno nevarno, saj lahko pošlje celotne generacije na popolnoma napačne poti navidezne samorealizacije. Vse ima svoje vzpone in padce, brez izjeme. Kot nas uči zgodovina, so po tisočletjih navidezne nedotakljivosti propadli še tako veliki imperiji, kot so bili egipčanski, starogrški, rimski. Religije, ki so tisočletja veljale za edine, so v celoti izumrle. V pozabo potopljena politeistična, poganska verovanja. Nekaterih se danes v pogovoru sploh ne spomnimo več, druge zasmehujemo kot primitivne ostanke nekoč neumne civilizacije.

Mnenje, da je lahko družba v kontekstu interneta končno osvobodjena avtoritarnosti, ker imajo dostop do njega “vsi” in da lahko zato komunikacija poteka vsesmerno, vertikalno-horizotalno, in da se lahko zato civilna družba lažje in za relativno nizke stroške masovno organizira, zapostavlja dejstvo, da moramo med “vse” šteti tudi elito, ki ima kapital in moč, da na svobodnem trgu, torej tudi na internetu, kupi frontalne oglasne prostore enako agresivno, kot so to počeli (in še počnejo) v času tradicionalnih medijev. Internet kot tak bojnega polja za vidnost in izpostavljenost določenih pozicij in idej, obrazov in prominentnosti bistveno ne spreminja, spreminja se le oblika medijev, tako kot se je že nekajkrat v zgodovini, a so mediji vedno znova pristali v (tihu) oblasti vedno istih elit in interesov. Če se družba lahko kreativno emancipira, kot sta pokazala Arabska pomlad in Okupiraj Wall Street, se lahko tudi reaktivno organizira, kot so nekaj let po tem pokazale mobilizacijske zmožnosti ISIS-a. Logično namreč izhaja, da če internet lahko mobilizira “revne” množice skorajda brezplačno, lahko še bistveno lažje mobilizira bogate elite, pa čeprav plačljivo (s produkcijo lažnih novic, zasledovanjem aktivistov na družbenih omrežjih, vzponom pojava vedenjskega izključevanja, ki vodi v potencial ne le absolutne kontrole, temveč tudi absolutne cenzure).

Precenjevanje pozitivnih učinkov interneta (WikiLeaks, Panama Papers) in podcenjevanje negativnih učinkov (cenzura, kontrola) nas lahko privede do napačnih zaključkov o mobilizacijski moči interneta. Internet lahko sicer ustvari “skupinsko zavest javnega in zasebnega življenja³⁰” (Shirky v Abbott, 2012: 85), a ne smemo pozabiti, da lahko isti kanal povzroči tudi skupinsko slepoto. Internet je orodje in orožje, premočno, da bi ga pustili povsem prostemu razvoju in trgu v skladu z neoliberalno doktrino. Kontrolo nad njim mora prevzeti družba, to pa lahko naredi na nivoju nacionalnih držav in transnacionalnih dogovorov. Izkazuje se, da je skupinska slepota bistveno bolj očitna posledica interneta, kot je skupinska zavest. Množice je skozi internet še bistveno lažje zavajati kot skozi tradicionalne medije. Internet je za produkcijo kolektivne slepote idealno orodje.

Brez dileme moramo družbo zaščititi pred fragmentacijo in politiko pred privatizacijo ter ju izločiti iz neusmiljenega boja za kapitalsko prevlado in moč. Le tako si lahko dolgoročno zagotovimo varnost družbe v analognem in digitalnem svetu.

Raziskava je pokazala, da internet sicer lahko ključno pripomore pri demokratizaciji demokracije v vseh že omenjenih kontekstih, da pa je internet zaradi centralizirane narave serverjev možno z izjemno lahkoto kontrolirati, s postopki vedenjskega izključevanja podatke srhljivo preprosto prikrivati, s sledenjem metapodatkov pa sovražnike režima odkriti in cenzurirati hitreje kot kadarkoli v zgodovini človeka, zato internet nikakor ni več prostor neskončnih možnosti, kot se je zdelo sprva, temveč prostor zaskrbljujoče omejenih možnosti, zaradi neizbrisnosti in večnosti sledi našega spletnega vedenja pa je internet postal predvsem ultimativna manifestacija benthamovskega panoptikona.

Transdemokracija in VirtualnaSlovenija.si nam ponujata celoten nabor postopkov in orodij, ki jih potrebujemo za intelektualno in politično transformacijo družbe. Vprašanje pa ostaja, ali si česa takega zares sploh želimo in ali smo česa takega zares sploh sposobni?

---

³⁰ SHIRKY, Clay (2010). The Political Power of Social Media. Foreign Affairs, Jan/Feb 2011. Vol. 90. No. 1. 28-41.

5) Četrto poglavje – Kako naprej?

Dosedanja raziskava je obravnavala področje rekonceptualizacije in revitalizacije demokracije v kontekstu normativnega in proceduralnega razumevanja le-te. Rezultati raziskave so jasni in zadovoljivi, kar pa še ne pomeni, da se lahko naše raziskovanje družbenopolitičnih sistemov in procesov tukaj tudi zaključimo. Kateri so nadaljnji možni koraki?

5.1) Rekonceptualizacija predstavniškega sistema – dodatek k 2. poglavju

Spoznali smo, da predstavništvo, predstavniki in politične stranke niso nujno anti-demokratska materija, temveč da so lahko pod določenimi pogoji celo njen vitalni sodelavec, ki celoten proces političnega odločanja ne samo olajša, temveč zaradi prešibkega splošnega interesa ljudi za politiko le-tega sploh omogoča. Zastopnike zdrava demokracija nujno potrebuje predvsem v smislu ponudnikov političnih storitev; strokovnjake na posameznih področjih, ki lahko pod jasno določenimi etičnimi in instrumentalnimi pravili zastopajo naša stališča pred drugimi stališči. Ugled predstavnštva moramo vrniti na začetek, ko zastopniška funkcija še ni bila obremenjena z bitko za oblast, moč, ugled in kapital, v čas, ko ta funkcija še ni bila zlorabljena s strani nezanesljivih posameznikov.

Teorija predstavniške demokracije, kot jo poznamo, nikakor ni več uporabna v sodobnem času in je potrebna popolne redefinicije, saj je zaradi napačne interpretacije predstavniška demokracija za seboj v globine skorajšnjega propada potegnila tudi koncept demokracije kot tak. Si pa lahko v procesu rekonceptualizacije od neoliberalizma in kapitalizma sposodimo določeno terminologijo, ki lepše zrcali dejansko stanje sodobne družbe in z njo nadomestimo določeno politično izrazoslovje, kot bo razvidno iz konteksta.

Nekaj predlogov za rekonceptualizacijo predstavniškega sistema sem nakazal že v prejšnjih poglavjih (ločitev izvoljivosti zakonodajne in izvršilne oblasti, predrugačenje funkcij predstavniških institucij ipd.), tukaj pa naslavljam nekaj nadaljnjih smernic.

Vloga parlamentarnih poslancev: poslanec je izenačen s funkcijo pooblaščenega borznega posrednika. Preimenuje se jih v npr. "pooblaščen politični zastopnik". Volivci pooblastijo parlamentarnega poslanca za zastopanje svojih glasov (delnic) v izbranih primerih. Zastopniki se nato v parlamentu (fizičnem ali digitalnem) tako kot na fizičnem ali digitalnem borznem

parketu med seboj pogajajo z dejanskim zaupanim številom glasov (delnic). Pooblastilo za zastopanje z našimi glasovi (delnicami) lahko kadarkoli prekličemo. Za zlorabo položaja odgovarjajo osebno. Tako kot borzni posredniki morajo tudi politični zastopnik opraviti t. i. politični izpit.

Vloga političnega izpita: če mora borzni posrednik pridobiti ustrezen certifikat, da lahko legalno opravlja svoje delo, če mora odvetnik opraviti pravosodni izpit, če je učitelj lahko le tisti, ki je opravil pedagoški izpit, in če mora celo nepremičninski agent pridobiti licenco, da lahko opravlja svoj posel, je bil do sedaj lahko politik, bizarno, (skorajda) vsak. Funkcija politika in političnega zastopnika, funkcija, ki je vrhovna instanca v upravljanju družbe, odgovorna za usodo celotne družbe, odgovorna za napake, ki se dotaknejo milijonov ljudi in ne zgolj posameznikov, je v rekonceptualiziranem predstavniškem sistemu zaupana le tistim, ki za opravljanje te funkcije opravijo habilitacijo oz. t. i. politični izpit, s katerim dokažejo poznavanje področja, zrelost za opravljanje funkcije, visoka moralna načela, dokazljive pretekle praktične reference idr.

Vloga ministrov in izvrševalcev sprejetih odločitev: so visoko izobraženi profesionalci in strokovnjaki s posameznega področja civilno-družbenih interesov z dokazano zgodovino uspešnega delovanja v zasebnem ali javnem sektorju. Ministri kot direktorji. Volimo jih direktno in ločeno od parlamentarcev oz. zastopnikov. Njihova funkcija je “depolitizirana” in neodvisna od menjave strankarskih pozicij v parlamentu, kar omogoča stabilno vlogo upravljanja države oz. že sprejetih odločitev. Število mandatov zaporedne izvoljivosti ni omejeno, je pa stalno pod kontrolo civilne družbe. Za zlorabo položaja odgovarjajo osebno.

Vloga poslanske in ministrske plače: plačni sistem pooblaščenih zastopnikov in ministrov mora biti sinhroniziran s primerljivimi plačami v zasebnem sektorju, s čimer bo stimuliran najboljši kader, da se priključi upravljanju družbe, hkrati pa moramo uvesti jasen sistem nagrajevanja (za dobro opravljene naloge) in sankcij (za neustrezno opravljene naloge).

Poleg izpostavljenega bi morali rekonceptualizirati in na novo definirati še najmanj naslednja področja: vloga predsednika, vloga premierja, vloga političnih strank, vloga civilno-družbenih organizacij, vloga sodišč, vloga nadzornih organov, vloga medijev idr. Za celostno in strokovno utemeljeno rekonceptualizacijo predstavniškega sistema so potrebne dodatne raziskave.

5.2) Transdemokratični manifest in temeljne vrednote

Temeljni transdemokratični manifest (ali program transdemokratičnega gibanja) se ne sme obremenjevati s kartelizacijo levo-desnih pozicij, temveč mora zastopati meta-vrednote in pozicije enega človeštva, tako da jasna opredelitev kumulativnega transpolitičnega programa na levo ali desno (ali sredino) ni mogoča. Transdemokratični programi presegajo tradicionalno sfero političnega in se zavzemajo za najširše in hkrati najbolj temeljne vrednote družbe in demokracije, iz katere izhajajo vse druge vrednote: družba je družba vseh in ne samo peščice, demokracija je politični sistem vseh za vse, država je v lasti vseh državljanov in ne elite, država je v lasti državljanov in ne obratno.

Če si vsi Zemljani delimo skupne temeljne emocije (Scollon et al. 2004) in temeljne moralne vrednote (pomoč družini in svoji skupini, vračanje uslug, pogum, pokoriti se nadrejenim, pravična delitev virov, spoštovanje tuje lastnine) (Curry, Mullins in Whitehouse, 2019), potem takih vrednot človeka ne moremo umeščati na kontinuum levo-desno; po svoji naravi le-te namreč presegajo vse obstoječe klasifikacije, ki so (za razliko od naravnih temeljnih vrednot) lahko le umetna, kulturno-politično pogojena človeška tvorba.

Vrednote in stališča, ki so skupne vsem političnim programom, lahko jasno definiramo npr. s sistemom Manifesto Project (Volkens et. al, 2016; manifesto-project.wzb.eu) in z navzkrižno analizo političnih stališč, ki jih vsebujejo vsi politični programi ne glede na to, kako daleč na ideološkem spektrumu levo-desno se nahajajo. Spodaj navajam nekatera vrednotna izhodišča.

Vloga državljana: državljan je delničar države. Zavedati se mora, da je politika dolžnost in priložnost, prav tako pa storitev, ki si jo mora želeli uporabljati v prizadevanju za boljše življenjsko okolje in se ji posvečati dnevno. Izbere si področja, ki ga najbolj zanimajo in v skladu s tem prejema e-obvestila, ki jih preleti zjutraj in popoldne, se informira o družbenem dogajanju ter po potrebi odda svoj glas za to ali ono opcijo. Država smo vsi.

Vloga državnega premoženja: ker smo vsi državljani delničarji države, nam država na koncu obračunskega leta izplača dividende, dobiček, če smo ustvarili proračunski presežek, in s tem stimulira vsakega državljana, da pri upravljanju države aktivno sodeluje in pomaga do čim boljšega rezultata. Država mora povečati lastništvo v vseh strateško pomembnih panogah.

Ekonomija in gospodarstvo: spoštovanje principov prostega trga pri dejavnostih prostega trga in spoštovanje reguliranega trga pri družbeno pomembnih dejavnostih. Vzpostavitev

protimonopolne zakonodaje na področju fizičnih oseb in omejitev brezmejnega bogatenja posameznikov z določitvijo maksimalnega premoženja (npr. 100 milijonov EUR), nad mejo katerega mora posameznik vložiti presežna sredstva (npr. 90 % le-teh) v deficitarne dejavnosti zasebnega ali javnega sektorja. Preprečitev prekomerne koncentracije moči posameznikov, morda v ustrezno interpretiranem konteksta starogrške ostrake.

Znanost: izdatno povečanje sredstev za raziskave in razvoj, predvsem na področju družboslovja in sorazmerno na področju naravoslovnih in tehničnih znanosti.

Zdravstvo: stroga ločitev na javno in zasebno zdravstvo. Ukinitvev razprodaje javnega zdravstva skozi zavarovalniške programe, kot so “zakup prednostne obravnave mimo čakalnih vrst” in obvezna zaščita javnega zdravstva.

Kultura: država kot kulturna akademija, središče razvoja umetnosti. Izenačitev javnih sredstev in zasebnih donacij za šport in kulturo. Enaka zastopanost športa, kulture in znanosti v javnih medijskih poročilih.

Vloga volitev in volilnega glasu: možnost rekonceptualizacije obstoječe forme “en človek-en glas”, pri čemer en človek ni nujno več en glas, temveč se faktor ena uteži glede na starost, angažiranost (preteklo volilno udeležbo) in geografsko lokacijo bivanja (če se volitve nanašajo na geografsko občutljivo temo) tako, da je posameznikov glas lahko vreden več kot en glas ali manj kot en glas. Npr. starejšim državljanom se utež postopoma zmanjšuje, ker bodo imele posledice odločitve na njih manj časa vpliv, razen če se odločitev nanaša prav na določeno problematiko starejših, kjer se utež poveča. Kdor voli redno, ima večjo utež kot nekdo, ki je v 40. letu starosti volil prvič.

Izpostavljeni so zgolj grobi orisi potencialov posameznega področja. Poleg izpostavljenega bi morali na novo definirati programske smernice in vrednote še najmanj na naslednjih področjih: turizem, mediji, vojska in policija, lokalna samouprava, sodstvo, davki, šolstvo, zunanja politika, vloga opozicije idr. Potrebne so dodatne raziskave.

5.3) Hibridna, virtualno-analogna država

Transdemokracija je teoretična osnova inovativnega družbenopolitičnega sistema, ki lahko hkrati služi tudi za nadaljnje raziskave družbenopolitičnih sistemov in morebitno vzpostavitev

prave virtualne države, ki bo postavila globalno družbo v objem medmrežja in preverila, ali bi s predhodno diskurzivno oblikovano podporo digitalnih državljanov njeni principi lahko imeli realne možnosti za uspešno implementacijo tudi v analognem okolju in morda celo (v oddaljeni možnosti nadaljnjega razvoja) v okviru prve sintetizirane, virtualno-analogne hibridne države.

V nadaljevanju razvoja transdemokracije (hibridokracije) se lahko torej poigramo tudi z možnostjo vzpostavitve hibridne virtualno-analogne države. V tem procesu bi lahko uspešno delujoča virtualna država kateri od obstoječih suverenih držav, ki bi jih taka združitev zanimala, ponudila do tedaj konsenzualno oblikovan in v digitalnem okolju že delujoč politični, pravni in ekonomski sistem, virtualne državljane (ki bi s tem lahko avtomatično postali dejanski državljani analogne države) ter vsa sredstva, proračun, s katerim bi taka digitalna država do tedaj že razpolagala (npr. prispevki digitalnih državljanov, prihodki od prodaje storitev).

Gospodarsko in socialno slabše pozicionirane analogne države bi s takšno fuzijo lahko čez noč pridobile najsodobnejši, akademsko utemeljen, socialno-konsenzualno podprt in delujoč najsodobnejši družbenopolitično-gospodarski model, nove državljane in svež kapital za projekte, digitalni državljani pa bi čez noč pridobili realno, zemeljsko državo, kjer bi vladali zakoni in oblika družbe, ki so jo predhodno v participativnem procesu že izoblikovali in ki ji želijo pripadati. V takem procesu lahko pridobita obe strani.

5.4) Totalitarizmi

V interesu širšega pogleda na rekonceptualizacijo politike kot take bi bilo z uporabo univerzalnega orodja za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov vredno primerjati in ovrednotiti tudi nedemokratske družbenopolitično-gospodarske režime od fašizma, komunizma, socializma, nacizma do fevdalizma, monarhije, diktature in drugih oblik političnega in gospodarskega upravljanja družbe.

Podrobneje bi veljalo analizirati kapitalizem, ki z ekstremno radikalizacijo individualizma skozi neoliberalno doktrino v današnjem času deluje vse prej kot demokratični gospodarski režim, saj se zdi, da so temeljni moralni koncepti demokracije, kot so enakost, enakopravnost

in pravičnost, na tankem robu zdrsa v transmutirani totalitarizem, najmanj v totalitarizem kapitala. Izkazuje se, da v okolju ultimativnega individualizma ni prostora za demokracijo.

Z analizo teh gospodarsko-političnih fenomenov bi lahko pridobili globinski vpogled v slabosti, a hkrati tudi v morebitne prednosti takih režimov, domnevne prednosti pa bi lahko nato implementirali v še izboljšano in nadgrajeno verzijo transdemokracije kot hibridokracije.

5.5) Antiteza – interdisciplinarna obravnava družbenopolitičnih režimov

V tej disertaciji sem vlogo rekonceptualizirane demokracije oplemenitil z (rekonceptualiziranim) sistemom predstavništva in ju združil v koncept transdemokracije. Ta je na tej točki ustrezen in takoj uporaben koncept, bomo pa v prihodnjih raziskavah v oblikovanje družbenopolitičnih sistemov poleg družboslovne znanosti obvezno morali interdisciplinarno vključiti tudi naravoslovne znanosti in s tem oblikovati še učinkovitejši, večplastni družbenopolitični sistem, v katerem bosta demokracija in predstavništvo igrala le eno od številnih vlog.

Demokracija namreč temelji na precej naivni in dolgoročno napačni ideji, da mora vsak državljan sodelovati ali vsaj razmišljati o skupnosti, ne le bolj pozorno, temveč tudi pravilno, pri tem pa deliti prava prepričanja, ki zahtevajo emancipiranega, samokontroliranega, povzdignjenega in inteligentnega državljana. Zgodovina kaže ravno obratno; da posamezniki, kaj šele množice, komaj razmišljajo sami zase, želijo, da bi namesto njih vladali drugi in celo da bi bili vladani (Mutz, 2006; Brennan, 2016; Ankersmit, 2017). Demokracija zahteva enakost vseh posameznikov v družbi, v kateri si vsi posamezniki niti ne želijo biti enaki in so se podrejenemu položaju pripravljene (prehitro) prilagoditi, svobodo pa zamenjati za varnost; v družbi, ki brez hierarhije ne zna in ne more obstajati. Hierarhija pa s seboj avtomatično prinese neenakosti; neenako porazdeljeno moč, neenako porazdeljene resurse in posledično neenako družbo, kar je v nasprotju z demokratičnimi načeli.

V spodnjem sklopu bom nakazal, da morajo v prihodnje fizika, biologija in kemija igrati pri snovanju družbenopolitičnih sistemov enako vlogo kot družboslovje in sociologija.

Namreč, čeprav povsem zanemarimo sociološke, biološke in okoljske faktorje, logična izpeljava veleva, da nas že fizikalne zakonitosti časa, prostora in materije (Smart, Schuster in

Mazziotti, 2019) postavljajo (celo silijo) v hierarhično razmerje drug do drugega, nas omejujejo pri oblikovanju vertikalno-horizontalne enakovrednosti in nam zapovedujejo, da npr. neke določene ene stvari, ki ni deljiva na dva enaka dela, ne moreta imeti dve osebi hkrati, prav tako kot ene nedeljive naloge ne moreta opravljati dve osebi hkrati, prav tako kot na isti geografski mikrotokčki ne moreta stati dve osebi hkrati, zaradi česar bo vedno potreben dogovor (ali nasilna prilastitev), kdo bo imel "privilegij" stvar opraviti oz. je ne opraviti, imeti ali ne imeti.

To seveda ne pomeni, da popolna enakovrednost (ki je ne gre enačiti z enakopravnostjo) med dvema osebama ne more obstajati. Dve osebi (oz. katerikoli družbeni odnos) sta brez težav med seboj v ne-hierarhičnem, enakovrednem razmerju, vendar samo do tedaj, dokler si v istem prostor/času ne zaželite iste, na enake dele ne-deljive stvari (pozicije moči, objekta ipd.). V takem primeru že fizika (torej osnovna, aksiomatična zakonitost narave), če nič drugega, od obeh oseb zahteva, da situacijo rešita tako, da se bodisi ena oseba drugi podredi, da si ena oseba pravico do posedovanja nečesa nad drugo prilasti, odkupi ali kakorkoli drugače pridobi, zaradi česar sta ti dve osebi (hote ali nehote) avtomatično postavljeni v hierarhičen odnos. To seveda še ne pomeni, da je oz. da postane z vstopom v hierarhično razmerje ena oseba več "vredna" kot druga, saj je oz. naj bi bila moralna enakost prav tako kot formalna enakopravnost kateregakoli posameznika v luči liberalne doktrine in v objemu moralnih pozicij sodobne družbe absolutno zagotovljena. Če si ena oseba torej zaželi posedovati nekaj, kar v tistem trenutku že poseduje druga oseba, se mora prva oseba drugi zato bodisi podrediti in hierarhično razmerje s tem nadaljevati bodisi drugo oz. nadrejeno osebo z njegovega mesta izriniti in si zaželeno pozicijo ali materijo prilastiti, ali pa se povsem umakniti, če je to sploh mogoče, in med konkretnima posameznikoma s tem hierarhično razmerje prekiniti. Na ravni dveh posameznikov je vse kombinacije matematično bistveno lažje izračunati, neprimerljivo bolj zapleteno pa to postane v permutiranih družbenih odnosih, v katerih izstop iz hierarhičnega razmerja pogosto sploh ni mogoč. V takih, realno-življenjskih razmerah moralna enakovrednost hitro izgubi tla pod nogami in primat prepusti organski neenakovrednosti, pri kateri se na podlagi dominacije aktualnih človeških vrednot (npr. kapital, socialna moč) vzpostavi stalno hierarhično razmerje med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki nimajo, med tistimi, ki so tukaj, in tistimi, ki so tam zunaj. Taka razmerja pa po definiciji razumevanja družbenih vrednot v dvodimenzionalnem prostoru (kjer sta zgoraj in

spodaj jasno določena in kolektivno nezavedno sprejeta) ne morejo biti ne enakovredna in ne demokratična.

Družbo brez hierarhije bi si bilo moč predstavljati morda le v kontekstu robotiziranih subjektov/objektov, ki delujejo po identičnem programu in brez premišljanja opravljajo svoje naloge ter se skozi senzorično zaznavo drug drugemu izogibajo-zbližujejo le v toliko, da se ne poškodujejo oz. da opravijo skupno nalogo, ter da si opravljanja ali posedovanja nalog, ki jim niso programsko dodeljene, nikoli ne zaželi.

Hierarhija bo v družbi vedno obstajala, saj nam torej že fizika (če druge faktorje v celoti zanemarimo) drugega niti ne dopušča. Nekdo bo vedno nekemu nadrejen in vedno se bodo našli nekateri, ki jim to ne bo všeč, istočasno pa bodo živeli vsi preostali, ki se bodo s tem hitro sprijaznili ali pa se razmerij sploh ne bodo zavedali. Fizika ne omogoča enakovredne porazdelitve pozicij moči v zavestnem sistemu, ki se je fizike sposoben zavedati.

Demokracije ni nikjer v vesolju (Jha, 2013). Ni je v zasebnem prostoru (Sait, 1940). Ni je v gospodarstvu in ne na delovnem mestu (Eidlin in Uetrict, 2017). Zakaj jo potem silimo v javni prostor? Če ljudje niti v preprosti zasebni sferi, niti v relativno preprostih ekonomskih odnosih nismo sposobni gojiti principov demokracije, in če v socialnih konfrontacijah dnevno pristajamo na vse kaj drugega kot na demokratična razmerja, je nemogoče pričakovati, da bomo demokracijo lahko gojili na tako kompleksni ravni, kot sta družba in država.

Izhodiščna teza te disertacije je bila, da je demokracija idealen družbenopolitični sistem, in da smo ljudje sposobni samo-vladanja.

Antiteza, ki jo utemeljujem na podlagi zgornje izpeljave, pa predpostavlja:

da narava demokracije ne omogoča, da je demokracija nenaravna tvorba in da človek po naravi ni demokratično bitje. Demokracija je naravno in družbeno neuresničljiv ideal, ki si je človek kot biološka vrsta in družba kot njegova neposredna naravna izpeljava organsko sploh ne želita, je nista pripravljena živeti in je nista sposobna ponotranjiti.

Človek je naravno nedemokratična vrsta, zato je lahko demokracija, ki za ideal postavlja in zahteva enakost in enakovrednost vseh, lahko kvečjemu vsiljeni tujek; plod sicer plemenitih razsvetljenih idej nekega časa, ne pa naravna pozicija človeka in družbe. Demokracija je kot edina oblika družbenega upravljanja lahko le utopični ideal, kar pa seveda ne pomeni, da je

odgovor na to avtoritarni režim. Pomeni le to, da se bomo morali na področju inoviranja boljših in ustrežnejših političnih sistemov še zelo potruditi.

Zastavlja se ključno raziskovalno vprašanje: ali je mogoče z matematično-fizikalno izpeljavo formulaično dokazati, da demokracija ni naravna in da je tudi v zavestni družni ni mogoče realizirati? Oziroma obratno; ali lahko matematično dokažemo, da (človeška) narava dopušča demokracijo?

Družbenopolitični sistem prihodnosti bodo morali temeljiti na drugačnih osnovah in več konstitutivnih elementih kot dosedanji, bo pa večstoletno eksperimentiranje z demokracijo vsekakor v veliko pomoč pri oblikovanju takega sistema. Kakšen bo ta sistem, seveda ne ve še nihče, in brez radikalno povečane kreativnosti v snovanju družbenopolitičnih sistemov ga morda nikoli ne bomo niti iznašli, do takrat pa lahko transdemokracija zadovoljivo pokriva potrebe povsem aktualne družbe.

Gre za kompleksen nastavek, ki ga ta disertacija ne more obravnavati, a to tudi ni njen namen. Pomembna je predvsem ugotovitev, da družba nikakor ni samo enodimenzionalen in, paradoksalno, ne samo družbeni (in družboslovni) pojav, temveč v prvi vrsti rezultat biologije, nevrokemije in fizike.

Na sintezo teze in antiteze, ki bo pojasnila demokratični antagonizem, ki se surovo zrcali v razklanosti sodobne družbe, polne paradoksov in nasprotujočih si vrednot, bomo morali torej še počakati. Morda nam dodatne globinske raziskave samo-izključujočih tendenc demokracije lahko pojasnijo današnjo shizofrenijo družbe, ki se po infantilnem stanju brezpogojnega sledništva avtoriteti zdaj očitno nahaja v obdobju pubertete in uporniškega iskanja prave identitete. Upamo lahko na – s pristopom do kreativnega inoviranja družbenih sistemov opisanih v tej disertaciji pa morda celo pospešimo – skorajšnjo tranzicijo v obdobje samostojnosti in miru, kjer ne sledništvo ne upor ne bosta več potrebna.

Raziskovalci moramo v prihodnje nujno posegati po interdisciplinarni obravnavi družbe (in snovanju družbenopolitičnih ureditev) in le-to začeti obravnavati kot trans-disciplinarni fenomen, saj se tako kompleksnega fenomena, kot je zavestna družba (iz katere logično izvira koncept zavesti, ki pa je prej biološka, konkretnije, nevrolška in nevrokemijska komponenta kot pa družbena, sociološka (Kotchoubey, 2018)), očitno ne da zadostno pojasniti zgolj z družboslovnimi teorijami. Če ne želimo zapadati v aksiome in sprejeti, “da je človek pač tak, kot je”, in če želimo razumeti, zakaj nekateri stremijo po prevladi (v mikrokontekstu

domačega, družinskega okolja, ali v makrokontekstu predsedovanja državi, podjetju), zakaj drugih to sploh ne zanima in zakaj se tretji raje podredijo vseživljenjskemu sledništvu, kot da bi morali svobodno sprejemati svoje odločitve in nositi odgovornost za morebitne posledice slabih odločitev, bomo morali družbo in posameznika v prihodnje nujno naslavljati tudi zunaj okvirov družboslovne znanosti in v celostno obravnavo vpoklicati tudi teorije s področja naravoslovnih znanosti nevrologije, kemije, biologije tudi fizike in matematike ter družbo obravnavati ne le kot sociološki pojav, temveč kot hiperkompleksni, multidimenzionalni in obvezno interdisciplinarni pojav. Tak pogled na človeka nam gotovo lahko poda bistveno bolj zadovoljiv odgovor na družbena vprašanja, predvsem pa poda "odgovor", saj zanašanje na dogmo, da "tako pač je", ni nikakršen, še najmanj pa znanstven odgovor.

6) Sklepne misli in povzetki

Demokracija je rezultat človeške potrebe po pravičnosti, pravičnem upravljanju družbe brez razlik, kjer ima vsak posameznik enake možnosti in dolžnosti. Korenine demokracije segajo v staro Grčijo, kjer je volilno upravičeni demos direktno glasoval za ta ali oni predlog. Šlo je za obliko neposredne demokracije, ki od posameznika zahteva udeležbo v odločevalskem procesu, le-ta pa se odvija na določeni fizični lokaciji pogosto desetine kilometrov stran od prebivališča volivca. Ker se je neposredna oblika demokracije skozi čas izkazala za nepraktično (fizične in časovne omejitve, ni vsak enako zainteresiran za udeležbo v politiki), se je v ta vrhunski design človeškega razuma in etike postopoma prikradla alternativa, ki je danes globalno prepoznana kot legitimna vrsta demokracije, čeprav nam že desetletja megli pogled na pravo demokracijo; predstavniška demokracija je zasidrana v družbo tako globoko, da prave demokracije pogosto sploh nismo več sposobni prepoznati.

Predstavnštvo uživa svojo legitimacijo ravno zato, ker je (bilo) neposredno demokracijo v vsakdanji praksi iz omenjenih razlogov skorajda nemogoče izvajati. Bolj praktično naj bi torej bilo podeliti svoje glasove predstavnikom, ki naj bi nas pravično zastopali v daljšem časovnem obdobju med volitvami. A posameznik ima v tem obdobju le malo vpliva na dejansko izvrševanje obljubljenega, politična elita pa se po demokratičnih volitvah zapre v izrazito nedemokratičen balon, kamor civilna družba praktično nima vstopa.

Preložitve odgovornosti za našo družbo na zastopnike nas razbremenjuje skrbi. Še več; naše zaupanje v idealiziranega predstavnika, ki bo sposoben vsak dan opravljati natanko to, za kar smo ga navidezno sprogramirali na volitvah, nas pomirja. In res, vsaka predstavniška demokracija, in ne nazadnje tudi vsaka diktatura ali monarhija lahko deluje odlično, dokler deluje v imenu ljudstva, za ljudstvo in ob upoštevanju načel pravičnosti, etike in spoštovanja človekovih pravic. Z drugimi besedami: dokler nam gre vsem dobro, je skoraj vseeno, kakšen političen sistem nas upravlja.

Čim pa se v vladajoči politični ustroj prikrajuje anti-vrednote, kot so pohlep, zahrbtnost, dvoiličnost, hipokrizija in zasvojenost z močjo, se ideje delegiranega miru in pravičnih zastopnikov v trenutku porušijo. Če ne prej, takrat posamezniki zagotovo obžalujemo, da nimamo večjega vpliva na vladajočo strukturo, in če ne prej, takrat spoznamo, da predstavniška demokracija v praksi ne zastopa demokracije enake za vse, kot nam je vsakič znova prodano pred volitvami, temveč demokracijo, ki je enaka le za nekatere. Zato se lahko

upravičeno vprašamo, ali je sistem, v katerem živimo, sploh prava demokracija? Še zlasti, ko politična elita avtoritarno izključuje iz polja komunikacije in deliberacije tiste, za katere meni, da niso upravičeni do luksuza demokracije. To pa so, precej nedemokratsko, skoraj vsi posamezniki in organizacije civilne družbe. Da, že v besedi “predstavniški” se skriva izključnost, izključevalnost in elitizem. Ekskluzivnost. Redka dobrina, kjer so predstavniki tukaj, višje, vsi drugi pa tam zunaj, nižje. Luksuz. Prava demokracija je postala luksuzna dobrina.

6.1) Redefinicija demokracije (Uvod)

V uvodu sem definiral raziskovalni problem in analiziral aktualno stanje demokracije in države na podlagi fenomenov globalne kompleksnosti, postdemokracije, depolitizacije, družbe tveganja, (neo)liberalizma in kapitalizma ter likvidne modernosti. Definiral sem potrebo po revitalizaciji demokracije, utemeljil razširjeno normativno razumevanje demokracije in jo imenoval (idealno-tipska) demokracija. Izvedel sem raziskovalne hipoteze in predstavil temeljni metodološki okvir raziskave.

6.2) Družboslovna inovativnost in politično izumiteljstvo (1. poglavje)

V prvem poglavju sem definiral potrebo po preusmeritvi pozornosti s področja tehnološke inovativnosti na področje družbenopolitične kreativnosti. S pomočjo teorije družbenih inovacij Williama Footea Whytea sem analiziral nekaj obstoječih predlogov alternativnih družbenih sistemov (nukracijo, ciberokracijo, singleton, svetovno družbo, družbo praznovanja, gerontokracijo, demarhijo, panarhijo in futarhijo), na podlagi rezultatov pa sem definiral »orodje za celovito oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov“. V luči izsledkov sem se v nadaljevanju lotil oblikovanja avtorskega koncepta političnega sistema.

6.3) Rekonceptualizacija demokracije in transdemokracija (2. poglavje)

V drugem poglavju sem na podlagi primerjave političnih teorij Williama Moora in drugih izvedenih kriterijev oblikoval “univerzalno orodje za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov”. S to matriko sem analiziral in med seboj primerjal prevladujoče demokratične tipe: izvorno in sodobno direktno demokracijo, participativno in deliberativno demokracijo, elektronsko, blockchain in likvidno demokracijo, participativno in kontra-demokracijo. Na podlagi ugotovitev sem najprej definiral rekonceptualizirano demokracijo in ugotovil, da demokracija ne more obstajati kot edini in samostojni politični sistem, nato pa sem izvedel še avtorski koncept političnega sistema, t. i. transdemokracijo, ki kombinira lastnosti rekonceptualizirane demokracije in sistema predstavništva. Ker je transdemokracijo moč operacionalizirati le ob pomoči tehnološke podpore, sem v naslednjem poglavju analiziral aktualne tehnološke trende v političnem odločanju.

6.4) Tehnološka podpora – VirtualnaSlovenija.si (3. poglavje)

V tretjem poglavju sem na podlagi metodologije za oblikovanje in adaptacijo e-storitev Christasa Bourasa analiziral sodobne tehnološke trende na področju elektronskih medijev in elektronske demokracije, vodilne tehnološke demokratične aplikacije, potencial decentralizacije demokracije v kontekstu blockchain tehnologije in na podlagi ugotovljenega arhitekturno oblikoval avtorsko definiran informacijski spletni sistem VirtualnaSlovenija.si, ki v celoti podpira implementacijo transdemokracije v prakso.

6.5) Antiteza in nadaljnje raziskave (4. poglavje)

V četrtem poglavju sem naslovil nekaj neizbežnih dodatnih vprašanj, ki so se odprla ob raziskavi. Nakazal sem potrebo po koreniti rekonceptualizaciji predstavniškega sistema, politike in drugih ključnih družbenih konceptov.

Istočasno pa sem z namenom korekture izhodiščne teze, namreč da je demokracija idealen družbenopolitični sistem, na podlagi fizikalnih zakonitosti prostora in časa opredelil anti-tezo, ki pravi, da je demokracija nenaravna tvorba, da narava demokracije ne omogoča, in da

človek po naravi ni demokratično bitje, zaradi česar bomo morali raziskovalci v prihodnje nujno posegati po interdisciplinarni obravnavi družbe in politike, saj se tako kompleksnega fenomena, kot je zavestna družba, ne da zadostno pojasniti zgolj z družboslovnimi teorijami, temveč moramo v celostno obravnavo političnih sistemov vpoklicati tudi teorije s področja naravoslovnih znanosti; fizike, kemije, biologije, matematike.

6.6) Poziv k nadaljnjim raziskavam (Zaključek)

Politično inoviranje je intrigantno, a hkrati radikalno podhranjeno področje. Skozi rekonceptualizacijo demokracije želim opozoriti na pomanjkanje strokovnega in laičnega premišljevanja in na velik razkorak med tehnološko in družbenopolitično inovativnostjo ter poudariti, da med obema področjema obstaja velika vrzel tako v popularnosti, zaželenosti in elitnosti področij kot v dostopu do investicijskih finančnih sredstev. Potrebna je popularizacija in bistveno večja medijska izpostavljenost področja družbenopolitične inovativnosti in bistveno večja kreativnost v politiki in snovanju družbenih ureditev prihodnosti.

Gre za zasuk paradigme v načinu razumevanja demokracije in politike kot take; za pogled na politiko kot na storitev in ne kot na nadomestilo za odsotnost političnega interesa nekaterih, manko družbene participacije ali nezmožnost udejanjanja demokracije v praksi; za multidisciplinarni pogled na obravnavo političnih sistemov. Transdemokracija je model za reintegracijo politike in revitalizacijo družbenega odnosa do nje, temeljni priročnik za oblikovanje alternativnih družbenopolitičnih sistemov in povabilo k nadaljnjim empiričnim raziskavam.

Disertacija je družbeni poskus razvoja boljše oblike političnega sistema enega človeštva, ki bo v nadaljnjih fazah lahko podlaga za dodatne raziskave in oblikovanje prave digitalne države zgrajene na prodornih tehnologijah veriženja blokov, umetne inteligence in interneta stvari, v oddaljeni fazi pa podlaga za morebitno zlitje v hibridno, digitalno-analogno državo.

Družbe, ki bodo prve uporabljale tovrstne protokole, se lahko zavihtijo med najnaprednejše družbe in stopijo v vodilno pozicijo pri oblikovanju socialnih razmerij globalne prihodnosti in razvoja političnih sistemov nove generacije.

6.7) Doprinos disertacije k družboslovni znanosti

Disertacija predstavlja zaokroženo celoto političnih inovacij na področju družbenopolitične ureditve globalne družbe in k znanosti prinaša: 1) celostno oblikovan inovativni politični sistem nove generacije; 2) arhitekturno specifikacijo okolja, v katerem lahko tak režim uresničimo v praksi; 3) orodje in navodila za oblikovanje inovativnih družbenopolitičnih sistemov; 4) univerzalno orodje za analizo, vrednotenje in primerjavo političnih fenomenov; 5) redefinicijo demokracije; 6) revizijo deliberativnih in participativnih zahtev demokracije; 7) rekonceptualizacijo predstavništva.

6.8) Sklepne misli (Zasoljena politika ...)

Dogaja se nova razporeditev sveta in svetovnega premoženja, ki jo omogočajo nebrzdano potrošništvo, tehnološki napredek in internet. V času prve industrijske revolucije se je kapitalna moč začela kopičiti v rokah novega razreda, buržoazije (Marx in Engels, 1848), ki je med fevdalizmom in kapitalizmom kot posledica transferja socialne in gospodarske moči iz starega režima na novo elito sprožila pojav sodobne države (Wimmera in Feinstein, 2010) kot zaščitnice premoženja in moči nove elite. Sorodno utegnejo v prihodnje novi tehnološki milijarderji speljati primat iz rok bogatim industrialcem in za zaščito svojega premoženja uvesti novo obliko vladavine; morda umetne zasebne države na morju, morda nakup kakšne bankrotirane klasične države, morda selitev na kolonije na Marsu. "Obstaja le malo, če sploh kaj navodil za državljane glede praktičnih veščin uporabe politike. Potrebujemo navodila in eksplicitne norme, kako naj politične razlike obvladujemo spoštljivo" (Mutz, 2006: 150), in navodila, kako naj oblikujemo družbene sisteme, ki se jim bo uspelo kosati z vsemi spremembami v naravnem, družbenem, gospodarskem, ekonomskem, verskem in zunajzemeljskem okolju.

Ključna pri tem sta izobrazba in obvezna promocija politike. Stvari brez vsebine in brez blagovne znamke so danes nepomembne, blede, dolgočasne. Tako se vsaj zadnjih 50 let nihče ni kaj dosti obremenjeval npr. s soljo (za potrebe naslednje parabole namenoma zanemarjam pomen soli za človeški organizem in visoko cenovno vrednost, ki jo je dosegala v zgodovini). V času izobilja je ni nihče niti zavestno registriral. Sol je bila pač sol in to je to. In zakaj tudi naj ne bi bilo tako? Ko pa so Piranske soline spoznale, da ni nujno, da je sol samo sol, in da je

sol lahko tudi Sol, so soli naredi lepo grafično podobo, udarne slogane, jo postavili na prestižna prodajna mesta in jo za piko na i še klasificirali, razbili v razrede med tisto navadno, manjvredno sol za vsak dan in vsakogar, in tisto prestižno, večvredno sol, ki si jo lahko privoščijo za vsak dan le najboljši, ostali pa le v trenutkih izjemnih presežkov. In po kupu vložnega denarja v promocijo se danes vsakomur od nas zdi skoraj neverjetno, da je bila sol nekoč res lahko samo sol, prezrta, spregledana in brez prave vrednosti, samoumevna, in da je bil res že skrajni čas, da nas je nekdo podučil, da sol prav zares ni samo sol, temveč da je sol Sol. In če lahko danes nekaj tako vsakdanjega, kot je sol, dobi posebno mesto v naših nakupovalnih srcih, potem bi bil greh, če ne bi poskusili narediti nekaj podobnega s storitvijo, ki si promocijo zaradi svoje neprecenljive vrednosti zagotovo zasluži bolj kot marsikatera ekonomska, gospodarska storitev; s politiko. Vse, kar potrebuje, je vrhunska in razumljiva vsebina, lepa embalaža in dobra marketinška akcija. Politiko moramo, tako kot sol, končno pripeljati nazaj na nakupovalne police, na vidno mesto. Politiko je treba končno oglasiti kot tako kot je; kot nekaj posebnega, kot nekaj, za kar se splača potruditi, a hkrati kot storitev, ki je namenjena vsem, ne le "najboljšim".

"Z razmahom transnacionalnih korporacij in drugih organizacij, ki lahko voljo nacionalnih držav enostavno obidejo", se lahko oblikujejo "globalni akterji s fragmentirano globalno politično močjo, ki jim šibke (majhne) nacionalne države ne morejo biti kos" (Lukšič, 2006:7), zaradi česar transnacionalne korporacije in transnacionalna družba potrebujejo nov politični koncept, ki se bo sposoben upogibati zahtevam transnacionalnega sveta. Je transdemokracija, demokracija enega človeštva, politika ene družbe, lahko prvi osnutek takega političnega sistema?

6.9) Sklepne misli (... v zlati kletki)

V desetih letih trajanja zadnje globalne gospodarske recesije je po ugotovitvah neodvisnega instituta Freedom House na področju demokratizacije nazadovalo najmanj 105 držav, nekatere med njimi pa so se obrnile nazaj v avtoritarni sistem in neliberalne demokracije, npr. Madžarska, Poljska (Rizman, 2018). K rušenju demokracij danes pomagajo tako, kot so že v preteklosti, tudi trojanski konji, v katerih se vse prej kot demokratični posamezniki pretihotapijo na vrh demokratično zastavljene družbe, po prevzemu oblasti pa z raznimi taktikami zamenjajo obliko vladavine. Najbolj razvpit primer takega preobrata je zagotovo

izvolitev Adolfa Hitlerja, ki je z “uporabo nasilja zamenjal demokratični sistem s krvavo avtoritarnim (totalitarnim)” (ibid.). Čeprav vsak avtoritarni voditelj še ni Hitler, pa smo prav danes priča sorodnim procesom z izvolitvami Viktorja Orbana, Jaroslawa Kaczynskega, Recepta Tayyipa Erdogana, Donalda Trumpa, ki ne morejo opraviti “lakmusovega testa” (po Juanu Linzu), s katerim lahko državljani na podlagi štirih indikatorjev preverimo, ali politični kandidati spadajo v skupino demokratov ali avtoritarnih, populističnih figur: zavračanje demokratičnih pravil igre, odrekanje legitimnosti njihovim nasprotnikom, toleriranje ali spodbujanje nasilja, odrekanje političnih (državljskih) pravic njihovim nasprotnikom in medijem (v Rizman, 2018).

Trend sodobne (liberalne) demokracije je vse kaj drugega kot Fukuyamova vizija o dokončni obliki človeške ideološke evolucije z etabliranjem liberalne demokracije kot končne oblike človeške vladavine, pri kateri “napredek od liberalne demokracije k alternativnim sistemom ni (več) mogoč” (Fukuyama, 1992). Fukuyama seveda ne trdi, da v liberalni demokraciji ni težav, da pa tam, kjer so, le-te niso posledica liberalne demokracije, temveč posledica njene nezadostne ali neustrezne implementacije. “Tiste manifestacije megalotimije (tiranskih ambicij in potrebe biti nadrejen vsem drugim, op. a.), ki so preživele v modernih demokracijah, obstajajo v določenem trenju z javno prepoznanimi družbenimi ideali” (Fukuyama, 1992: 321). No, zdi se, da je ravno obratno; da tiste manifestacije demokracije, ki so preživele v modernih megalotimijah po vsem svetu, obstajajo samo še zaradi nekaterih idealistov, ki se z obstoječim svetovnim redom preprosto ne morejo sprijazniti in se proti temu aktivno borijo. Pa nas je dovolj takih, da demokracijo potegnemo iz krempljev megalotimije?

“Če nas zgodovina tako ali drugače vodi v liberalno demokracijo, potem to vprašanje postane vprašanje dobrote liberalne demokracije in načel svobode in enakosti, na katerih temelji. Zdrav razum bi pokazal, da ima liberalna demokracija veliko prednosti pred velikimi tekmeči dvajsetega stoletja, fašizmom in komunizmom, lojalnost do naših podedovanih vrednot in tradicij pa bi narekovala nesporno zavezanost demokraciji” (Fukuyama, 1992: 287). Vsekakor, a to demokracije še ne rešuje pred samo seboj; le ob radikalni primerjavi s fašizmom in implementiranim komunizmom se zdi kot nekoliko bolj prijetna alternativa. “Ostanki stare liberalne demokracije morajo biti zamenjani – popolnoma in brez izjem, če želimo, da demokracija kot taka preživi” (Gajdzinski, 2016: 87). Voljeni parlamenti so zastareli in niso več prizorišče za odprto razpravo in sklepanje odločitev (Crouch, 2004).

Emil Durkheim je dejal, da je človek po naravi sebičen in nenasiten in da zato potrebuje strukturo družbe, ki ga bo pri eksploataciji teh nagonov omejila in socializirala v pokornega občana (Jones, Bradbury in Boutillier, 2003; Paoletti, 2012). Čeprav Durkheim s socializacijo in pokornostjo najverjetneje ni mislil izključevalnosti, pa se zdi, da mora struktura obstajati predvsem zato, da drži večinske "nas" stran od privilegiranih "njih", pri tem pa je dodatna težava v tem, da nimamo nobenega dokaza, da se kdorkoli od "nas" ne bi prej ali slej prelevil v "njih", če bi mu le bila dana možnost za to. Še več, imamo kar nekaj dokazov, da so prehodi v tej smeri bistveno lažji, pogostejši in skoraj pravilnejši kot prehodi v obratni smeri. Dokler ne razčistimo biološko-nevroloških vzvodov, ki nas delajo take, kot smo, dokler ne bomo razumeli, da posedovanje razuma in samozavesti avtomatično še ne pomeni posedovanja modrosti in intelekta, nas s teoretiziranjem ne bomo mogli rešiti pred samimi seboj, demokracije pred razkrojem in družbe, kot jo poznamo, pred zatonom. Zdi se, da človek, ki ga pogosto opisujemo v idealizirani futuristični prihodnosti, človek miru in sinhronosti (Fresco, 1995), nismo mi, temveč vrsta, ki se bo nekoč morda razvila iz nas, če bo za to imela dovolj časa; vrsta, ki bo v razvojnem smislu morda oddaljena od nas toliko, kot smo mi od naših prednikov, primatov. Morda imamo priložnost ta razkorak zmanjšati in nova vrsta postati že mi sami, a bomo morali k tej transformaciji pristopiti takoj, zavestno in aktivno. Naš razum smo namreč še vedno prepogosto pripravljene zamenjati za cenene vsebine in naslado pozabe. Kot pravi Foucault, je neoliberalna svoboda samo še en način kontrole populacije v sklopu predvidljivega vedenja (Mavelli, 2016).

Zlata kletka. Skozi kapitalizem posredovana sodobna oblika razpršenega totalitarizma, ki nima stalnega naslova bivanja in enega obraza, proti kateremu bi lahko usmeriti bitko, razen če jo usmerimo proti nam vsem. In skozi bančno kreditiranje svetovnega prebivalstva realizirana sodobna oblika sužnjelastništva, za katerega ne moremo obsoditi nikogar, saj nanj pristajamo prostovoljno. Zlata kletka.

Vanjo se navdušeno zaklenemo sami in nato še bolj navdušeno odvržemo ključ skozi rešetke, daleč stran od sebe, potem pa stisnemo pesti in upamo, da ne bomo nikoli zares razumeli, kaj smo naredili, spregledali, kje smo in kdo smo. Ne. Bolje je, da zamižimo, se zapremo v navidezno resničnost, si predstavljamo, da smo svobodni in da o naših usodah odločamo le mi sami. Vsakič, ko plesen pritisne na površje, pa jo preprosto samo še enkrat prebelimo. Tehnološke virtualne resničnosti nam niti ni treba več razvijati; v njej namreč že živimo. Da.

Neoliberalizem je samo še en način kontrole populacije. In svoboda je postala zgolj navidezna resničnost.

Tako je Webrova železna kletka (Jones, Bradbury in Boutillier, 2003) skozi neoliberalizem evolvirala v zlato kletko; popoln sistem kontrole globalne populacije, ki ji po letih prizadevanja za ponovno oblast končno spet vlada kakistokracija (Spicer, 2018). Vladavina najslabših. Psihično moteni voditelji (Lee, 2019; Masciotra, 2020), nedopustno centralno reševanje propadlega neokapitalističnega sistema s konstantnim prepleškavanjem gnilega zidu v interesu zaščite najbogatejšega sloja prebivalstva (Roubini, 2020; Decambre 2020, Roberts in Durden, 2020) in nemogoči poskusi reševanja demokracije s samo še več kontrole in nadzora "nas potiskajo, kot so to stanje imenovali stari Grki, proti aporiji: intenzivnemu stanju popolne nesposobnosti razumevanja ali pojasnjevanja česar koli, to pa urgentno zahteva (radikalno, op. a.) nov model sveta, v katerem živimo" (Varoufakis, 2018). A kot vse kaže, se utegnemo pred izhodom v nekaj novega, nekaj svežega najprej vrniti v čas ekstremov tridesetih let prejšnjega stoletja (Rizman, 2018).

Jasno je torej, da moramo nekaj urgentno narediti. Globalna družba potrebuje nov politični koncept, ki bo zmožen presežati nacionalne meje in razširiti razumevanje enega človeštva, za to pa potrebujemo drugačno politično osnovo. Odgovor na ta izziv je bistveno večja kreativnost na področju družboslovja in snovanje alternativnih družbenih ureditev, ki bodo bolj odsevale potrebe sodobne družbe, tehnoloških in okoljskih danosti. Del potencialne rešitve je nakazan v tej disertaciji, zdaj pa je na nas vseh, da temu segmentu zavestne družbe, izumljanju novih družbenopolitičnih ureditev posvetimo bistveno več časa.

Transdemokracija ni zgolj analiza normativnih zakonitosti politike, temveč je tudi kritika človeškega razuma, ki ga samo s tehnologijo in sodobnimi sredstvi ne moremo bistveno spremeniti. Transdemokracija je predvsem demokracija preseganja; preseganja neumnosti, preseganja nestrpnosti in preseganja omejenosti. Demokracija vseh, in ne samo izbrane elite.

Demokracija seveda še zdaleč ni mrtva. Kako naj bi tudi bila, če pa v pravem pomenu besede še niti zaživela ni? Demokracija ostaja vrhovni ideal upravljanja družbe in najčistejša etična vrednota razsvetljenega človeškega duha, na podlagi katere je treba graditi možne oblike družbenopolitičnih sistemov prihodnosti.

7) Viri

1. ABBOTT, Jason (2012). *Social Media*. V *Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series*. 77-102. Berlin. Barbara Budrich Publishers.
2. AICHHOLZER, Georg, STRAUSS, Stefan (2016). *Electronic Participation in Europe*. V *Electronic Democracy in Europe. Prospects and Challenges of E-Publics, E-Participation and E-Voting*. 55-132. Springer.
3. AIGNER, Florian (2017). *The Beam of Invisibility. A new cloaking technology has been developed at TU Wien: a special kind of material is irradiated from above in such a way that another beam of light can pass completely uninhibited*. TU Wien. Dostopno prek https://www.tuwien.ac.at/en/news/news_detail/article/125132/
4. ALBREHT, Matjaž (2015). *Prenovljena platforma Zakonodajni monitor*. V *Delo*. Dostopno prek <http://www.delo.si/novice/politika/prenovljena-platforma-zakonodajni-monitor.html>
5. ALLISON, Ian (2019). *Binance Is Pitching Its Stablecoin as a Government-Friendly Libra*. Coindesk. Dostopno prek <https://www.coindesk.com/binance-is-pitching-its-stablecoin-as-a-government-friendly-libra-competitor>
6. ALONSO, Kurt M., KOE (2018). *Zero to Monero: First Edition. Monero*. Dostopno prek <https://www.getmonero.org/library/Zero-to-Monero-1-0-0.pdf>
7. ALONSO, Sonia (2011). *Representative democracy and the multinational demos*. V *The Future of Representative Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press.
8. ALTMAN, David (2014). *Direct Democracy Worldwide*. Cambridge. Cambridge University Press.
9. ANKERSMIT, Frank (2017). *Representative democracy and Populism*. *Clingendael Spectator* 3 – 2017 (vol. 71). Item 4 of 7. Clingendael. Dostopno prek <https://www.clingendael.org/pub/2017/3/representative-democracy-and-populism/>
10. ARAGONÈS, Enriqueta, SÁNCHEZ-PAGÉS, Santiago (2006). *A theory of participatory democracy based on the real case of Porto Alegre*. V *European*

- Economic Review. Volume 53. Issue 1. 56-72. Dostopno prek <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0014292108000962>
11. ARISTOTLE (XXXX). *The Politics*. V Aristotle The Politics. T. A. Sinclair, Trevor J. Saunders. Penguin Classics (1962, 1981, 1992).
  12. AYRES, Crystal (2019). *19 Pros and Cons of Direct Democracy*. Vittana. Dostopno prek <https://vittana.org/19-pros-and-cons-of-direct-democracy>
  13. BAKER, Chris (2002). *Making Sense of Cultural Studies. Central Problems and Critical Debates*. Sage.
  14. BAKOVIĆ, Zorana (2014). *Revolucija: Razcvetele sončnice v Tajvanu*. Delo. Dostopno prek <https://www.delo.si/novice/svet/revolucija-razcvetele-soncnice-v-tajvanu.html>
  15. BALWIT, Avital (2018). *Liquid democracy could help answer Europe's legitimacy crisis*. Chatman House. Dostopno prek <https://demtech.chathamhouse.org/liquid-democracy-could-help-answer-europes-legitimacy-crisis/>
  16. BARBER, Benjamin R. (1984). *Strong Democracy*. California. University of California Press.
  17. BARRIBEAU, Tim (2010). *Scientists create "artificial life" - synthetic DNA that can self-replicate*. Dostopno prek <https://io9.gizmodo.com/5543843/scientists-create-artificial-life---synthetic-dna-that-can-self-replicate>
  18. BARTLETT, Jamie (2017). *Radicals Chasing Utopia*. New York. Nation Books.
  19. BARTLETT, Jamie (2017). *Return of the city-state*. Dostopno prek <https://aeon.co/essays/the-end-of-a-world-of-nation-states- Maj-be-upon-us>
  20. BATALHA, Luisa (2012). *A deliberative proposal for psychological experimentation*. Centre for Deliberative Democracy & Global Governance. Dostopno prek <http://deldem.weblogs.anu.edu.au/2012/07/24/a-deliberative-proposal-for-psychological-experimentation/>
  21. BAUMAN, Zygmunt (2000). *Liquid Modernity*. Polity.
  22. BECK, Hans (2013). *Companion to Ancient Greek Government*. Wiley-Blackwell.
  23. BECK, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage.
  24. BECK, Ulrich (2000). *What is Globalization?*. Polity.

25. BEETHAM, David (2011). *Do Parliaments Have a Future?*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press.
26. BEHRENS, Jan, KISTNER, Axel, NITSCHKE, Andreas, SWIERCZEK, Bjorn (2014). *The Principles of LiquidFeedback*. Berlin. Interaktive Demokratie e. V.
27. BENKLER, Yochai (2006). *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. Yale University Press.
28. BEN-SASSON, Eli et al. (2014). *Zerocash: Decentralized Anonymous Payments from Bitcoin*. ZCash. Dostopno prek <http://zerocash-project.org/media/pdf/zerocash-extended-20140518.pdf>
29. BERAMENDI, Virginia et al. (2008). *Direct Democracy*. The International IDEA Handbook. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
30. BERGSTROM, Hannah (2019). *How can Democracy be Reimagined to Solve Global Issues?*. Dostopno prek <https://www.diplomaticcourier.com/posts/how-can-democracy-be-reimagined-to-solve-global-issues>
31. BEYME, Kalus Von (2011). *Representative democracy and the populist temptation*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press.
32. BIEKART, Kees (2015). *Guillermo O'Donnell's 'Thoughtful Wishing' about Democracy and Regime Change*. Wiley. Dostopno prek <https://doi.org/10.1111/dech.12167>
33. BITNATION (2014). Dostopno prek <https://tse.bitnation.co/>
34. BITNATION (2019). *The world's first blockchain marriage*. Bitnation. Dostopno prek <https://tse.bitnation.co/>
35. BITNODES (2019). *Bitcoin Nodes*. Dostopno prek <https://bitnodes.earn.com/>
36. BLACKWELL, Christopher W. (2003). *Athenian Democracy: a brief overview*. V Adriaan Lanni, ed., *Athenian Law in its Democratic Context*. Center for Hellenic Studies. Dēmos: Classical Athenian Democracy. STOA.
37. BLOCKCHAIN, Invest In (2019). *Tech Tomorrow Starts Today: Creating A Blockchain-Powered City*. Invest In Blockchain. Dostopno prek <https://www.investinblockchain.com/noah-project/>
38. BOISSONEAULT, Lorraine (2017). *The True Story of Brainwashing and How It Shaped America*. Smithsonian Magazine. Dostopno prek

- <https://www.smithsonianmag.com/history/true-story-brainwashing-and-how-it-shaped-america-180963400/>
39. BOSCAROL, Ivo (2017, 1. maj). [intervju] *Pipistrelova zračna vozila za Uber*. V Dnevnik RTV Slovenija [televizijska oddaja]. Arhiv RTV Slovenija.
  40. BOSTROM, Nick (2005). *What is a Singleton?*. Future of Humanity Institute Faculty of Philosophy Oxford University. Linguistic and Philosophical Investigations, Vol. 5, No. 2. 48-54. Dostopno prek <https://nickbostrom.com/fut/singleton.html>
  41. BOURAS, Christos J., GIANNAKA, Eri, KAROUNOS, Theodoros G., PRIFTIS, Athanasios, POULOPOULOS, Vassilis, TSIATSOS, Th. (2008). *A unified framework for political parties to support e-democracy practices: the case of a Greek party*. Int. J. Electronic Democracy. Vol. 1. No. 1. 98–117. Inderscience Enterprises. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/228641165_A_unified_framework_for_-_political_parties_to_support_e-democracy_practices_the_case_of_a_Greek_party
  42. BOURICIUS, Terrill, SCHECTER, David, WALLACE, Campbell, GASTIL, John (2016). *Imagine a Democracy Built on Lotteries, Not Elections. We Already Randomly Select Our Juries. Why Not Do the Same With Congress?*. Zocalo Public Square. Dostopno prek <http://www.zocalopublicsquare.org/2016/04/05/imagine-democracy-built-lotteries-not-elections/ideas/nexus/>
  43. BOZZO, Peter, IRVINE, Andrew (2010). *The Dangers of Direct Democracy. Religion in America*. Harvard Politics. Dostopno prek <http://harvardpolitics.com/united-states/the-dangers-of-direct-democracy/>
  44. BRADFORD, University of (2019). *Academic Skills*. University of Bradford. Dostopno prek <https://www.brad.ac.uk/academic-skills/>
  45. BREINDL, Yana., FRANCO, Pascal (2008). *Can Web 2.0 applications save e-democracy? A study of how new internet applications may enhance citizen participation in the political process online*. Int. J. Electronic Democracy. Vol. 1. No. 1. 14–31. Inderscience Enterprises
  46. BRENNAN, Jason (2016). *Against Democracy*. Princeton University Press. Princeton and Oxford.

47. BREZOVŠEK, Marjan, HAČEK, Miro (2012). *Politični sistem republike Slovenije*. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
48. BRIGADE.com (2016). *How Brigade Voters Forecasted a Trump Victory When Polls Didn't*. V Brigade Media, Dostopno prek <https://brigade.news/how-brigade-voters-forecasted-a-trump-victory-when-polls-didnt-eaf436b72e8f>
49. BRUCE, Gary (2003). *The Prelude to Nationwide Surveillance in East Germany: Stasi Operations and Threat Perceptions, 1945-1953*. Journal of Cold War Studies, 5:2, Spring 2003, 3-31. Dostopno prek <https://sites.fas.harvard.edu/~hpcws/bruce.htm>
50. BRYMAN, Alan (2001). *Social Research Methods*. Oxford, New York. Oxford University Press.
51. BUČAR, Bojko, ŠABIČ, Zlatko, BRGLEZ, Milan, KALIN-GOLOB, Monika (2002). *Navodila za pisanje: seminarske naloge in diplomska dela*. II. izdaja. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
52. BUHR, Sarah (2017). *Google's life sciences unit is releasing 20 million bacteria-infected mosquitoes in Fresno*. Dostopno prek <https://techcrunch.com/2017/07/14/googles-life-sciences-unit-is-releasing-20-million-bacteria-infected-mosquitoes-in-fresno/>
53. BURNHEIM, John (1985, 2006). *Is Democracy Possible? The alternative to electoral politics*. Sidney University Press. Dostopno prek <http://setis.library.usyd.edu.au/pubotbin/toccer-new?id=burisde.xml&data=/usr/ot/&tag=democracy&part=front>
54. BURNHEIM, John (2016). *The Demarchy Manifesto: For Better Public Policy*. Imprint Academic.
55. CAMP, John McK. II (2017). *Were Ancient Democracies Better than our Own?*. Greece Is. Dostopno prek <http://www.greece-is.com/ancient-democracies-better/>
56. CAMPBELL, Jamie (2015). *Welcome to Liberland: Europe's tiny new country where taxes are optional and you're allowed to move in as long as you're not a Nazi*. Independent. Dostopno prek <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/welcome-to-liberland-europes-tiny-new-country-where-taxes-are-optional-and-youre-allowed-to-move-in-10185477.html>

57. CARTLEDGE, Paul (2011). *The Democratic Experiment*. BBC. Dostopno prek http://www.bbc.co.uk/history/ancient/greeks/-greekdemocracy_01.shtml
58. CASTELLA, Tom de (2015). Election 2015: *How feasible would it be to introduce online voting?* V BBC News Magazine. Dostopno prek <https://www.bbc.com/news/magazine-32421086>
59. CASTILLO, Walbert (2015). *Introducing Brigade, the 'Tinder for politics'*. V CNN. Dostopno prek <http://edition.cnn.com/2015/06/21/politics/brigade-app-politics-iphone-android/>
60. CHANDLER, Simon (2018). *Bitnation, Liberland, Puertopia and Other Micronations Are Gaining Independence via Crypto, but Crypto Alone May Not Be Enough*. Cointelegraph. Dostopno prek [https://cointelegraph.com/news/bitnation-liberland-puertopia-and-other-micronations-are-gaining-independence-via-crypto-but-crypto-alone- Maj-not-be-enough](https://cointelegraph.com/news/bitnation-liberland-puertopia-and-other-micronations-are-gaining-independence-via-crypto-but-crypto-alone-maj-not-be-enough)
61. CHATFIELD, Tom (2011). *The Net Delusion: How Not to Liberate the World by Evgeny Morozov – review*. Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/books/2011/jan/09/net-delusion-morozov-review>
62. CHRISTIANO, Tom (2006). *Democracy*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. Dostopno prek <https://plato.stanford.edu/entries/democracy/>
63. CIVICUS (2018). *Reimagining democracy requires better participation in political and economic decisions*. Dostopno prek <https://civicus.org/index.php/media-resources/media-releases/3607-reimagining-democracy-requires-better-participation-in-political-and-economic-decisions>
64. COALICHAIN (2018). *The Tools We Need to Implement Liquid Democracy*. *HackerNoon*. Dostopno prek <https://hackernoon.com/the-tools-we-need-to-implement-liquid-democracy-10cc5206891c>
65. COLZANI, Jesse (2019). *Blockchain - A Digital Solution for Modern Democracies?*. IAI. Issue 19/34. Dostopno prek <https://www.iai.it/en/publicazioni/blockchain-digital-solution-modern-democracies>
66. CONCA, Ken (1996). *Greening the UN: Environmental Organizations and the UN System*. V *NGOs, the UN, and Global Governance*. 103–120. London. Lynne Rienner Publishers.

67. CORBYN, Zoe (2015). *Live for ever: Scientists say they'll soon extend life 'well beyond 120'*. The Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/science/2015/jan/11/-sp-live-forever-extend-life-calico-google-longevity>
68. CRICHTON, Danny (2018). *Liquid democracy uses blockchain to fix politics, and now you can vote for it*. Techcrunch. Dostopno prek <https://techcrunch.com/2018/02/24/liquid-democracy-uses-blockchain/>
69. CROUCH, Colin (2000). *Coping with Post-Democracy*. Fabian Society. Dostopno prek <https://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/07/Post-Democracy.pdf>
70. CROUCH, Colin (2004). *Post-Democracy*. Polity.
71. CUNNINGHAM, Frank (2002). *Theories of Democracy. A critical introduction*. Routledge.
72. CURATO, Nicole (2012). *A sequential analysis of democratic deliberation*. V Acta Politica 47(4). Centre for Deliberative Democracy and Global Governance, Australian National University. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/263325149_A_sequential_analysis_of_democratic_deliberation
73. CURATO, Nicole, DRYZEK, John S., ERCAN, Selen A., HENDRIKS, Carolyn M., NIEMEYER, Simon (2017). *Twelve Key Findings in Deliberative Democracy Research*. V Daedalus. The Prospects & Limits of Deliberative Democracy. 28-38. Journal of the American Academy of Arts & Sciences. Summer 2017.
74. CURRY, Oliver Scott, MULLINS, Daniel Austin, WHITEHOUSE, Harvey (2019). *Is It Good to Cooperate? Testing the Theory of Morality-as-Cooperation in 60 Societies*. Current Anthropology. Volume 60, Number 1. The Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. University of Chicago Press. Dostopno prek <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/701478>
75. DAHL, Robert A. (1971). *Polyarchy*. Yale University.
76. DAHLERUP, Drude (2011). *Engendering representative democracy*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press

77. DAHLGREN, Peter (2002). *In Search of the Talkative Public: Media, Deliberative Democracy and Civic Culture*. *Javnost - The Public*, 9:3, 5-25. Dostopno prek <http://dx.doi.org/10.1080/13183222.2002.11008804>
78. DE PUYDT, Paul-Emile (1860). *Panarchy*. First published in French in the *Revue Trimestrielle*, Brussels. *Panarchy*. Dostopno prek <http://www.panarchy.org/depuydt/1860.eng.html>
79. DECAMBRE, Mark (2020). *S&P 500 companies spent \$7 trillion on buybacks and dividends and "been rewarded" by coronavirus bailouts, says Social Capital CEO*. MarketWatch. Dostopno prek https://www.marketwatch.com/story/sp-500-companies-spent-7-trillion-on-buybacks-and-dividends-and-been-rewarded-by-coronavirus-bailouts-says-social-capital-ceo-2020-04-22?mod=mw_more_headlines
80. DEMOCRACY EARTH (2013). Dostopno prek <https://www.democracy.earth/>
81. DEMOCRACY, Direct (2019). *Switzerland's Direct Democracy. Switzerland's political system of direct democracy*. Dostopno prek <http://direct-democracy.geschichte-schweiz.ch/>
82. DEMOCRACY, Earth (2018). *Democracy By Click. Prioritizing open source. Democracy Earth*. Dostopno prek <https://words.democracy.earth/democracy-by-click-6f89ce28a4e>
83. DEMOCRACY, International (2019). *Direct democracy*. Democracy International. Dostopno prek <https://www.democracy-international.org/direct-democracy>
84. DEŽELAN, Tomaž (2011). *In the name of the nation or/and Europe? Determinants of the Slovenian citizenship regime*. V *Citizenship Studies*. Vol. 16, No. 3-4, June 2012. 413-429. Routledge.
85. DITLER, Joe (2014). *Shipwreck Monte Carlo Visible – New History Comes To Light*. Coronado Times. Dostopno prek <https://coronadotimes.com/news/2014/03/10/shipwreck-monte-carlo-visible-new-history-comes-to-light/>
86. DONINI, Antonio (1996). *The Bureaucracy and the Free Spirits: Stagnation and Innovation in the Relationship Between the UN and NGOs*. V *NGOs, the UN, and Global Governance*. 83–102. London. Lynne Rienner Publishers.

87. DOUGLAS, Josh (2014). *The constitutional right to a secret ballot*. Courier Journal. USA Today. Dostopno prek <https://eu.courier-journal.com/story/opinion/contributors/2014/10/15/constitutional-right-secret-ballot/17297235/>
88. DOUGLASS, Robin (2013). *Rousseau's Critique of Representative Sovereignty: Principled or Pragmatic?* American Journal of Political Science. Vol. 57, No. 3. 735-747. Midwest Political Science Association.
89. DRYZEK, John S. (2000). *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals. Critics. Contestations*. Oxford University Press.
90. DRYZEK, John, NIEMEYER, Simon J. (2012). *What is deliberative democracy?*. Centre for Deliberative Democracy & Global Governance. Dostopno prek <http://deldem.weblogs.anu.edu.au/2012/02/15/what-is-deliberative-democracy/>
91. DVORSKY, George (2013). *How Much Longer Until Humanity Becomes A Hive Mind?*. Dostopno prek <https://io9.gizmodo.com/how-much-longer-until-humanity-becomes-a-hive-mind-453848055>
92. DVORSKY, George (2013). *Will Old People Take Over the World?*. Dostopno prek <https://io9.gizmodo.com/will-old-people-take-over-the-world-458358266>
93. DWAVES (1999). Dostopno prek <https://www.dwavesys.com/>
94. ECKERSLEY, Robin (2011). *Representing nature*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press.
95. EDITORIAL, BBC (2014). *Scottish referendum: Scotland votes 'No' to independence*. BBC. Dostopno prek <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-29270441>
96. EDITORIAL, H Plus Magazine (2011). *The Singleton Solution*. H Plus Magazine. Dostopno prek <http://hplusmagazine.com/2011/09/06/the-singleton-solution/>
97. EIDLIN, Barry, UETRICHT, Micah (2017). *The Problem of Workplace Democracy*. Sage. Dostopno prek <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1095796017745037>
98. ENGELENA, Bart, NYSB, Thomas R.V. (2013). *Against the secret ballot: Toward a new proposal for open voting*. Acta Politica Vol. 48, 4. 490–507. Macmillan Publishers. Dostopno prek

- https://www.researchgate.net/publication/262855066_Against_the_secret_ballot_Toward_a_new_proposal_for_open_voting
99. EOERDOEGH, Fruzsina (2012). *In Crazy Open-Source Project, Finnish Citizens Propose Laws for Parliament To Consider*. V Slate. Dostopno prek http://www.slate.com/blogs/future_tense/2012/11/05/open_ministry_finland_s_open_source_project_to_let_citizens_propose_laws.html
  100. EPLANETE (2019). *Participatory Democracy and Public Participation*. Eplanete. Dostopno prek <https://proxy.eplanete.net/galleries/broceliande7/participatory-democracy-and-public-participation>
  101. ESTONIA, Republic of (2019). *e-Residency 2.0. White Paper*. Republic of Estonia. Dostopno prek <https://e-resident.gov.ee/>
  102. ETHERNODES (2017). *Ethereum Nodes*. Dostopno prek <https://www.ethernodes.org/network/1>
  103. EUROPE, Council of (2009). *Electronic democracy (“e-democracy”)*. Recommendation CM/Rec(2009)1 and explanatory memorandum. Council of Europe Publishing.
  104. EUROPE, Emerging (2018). *Pope Francis becomes Estonian e-resident*. Emerging Europe. Dostopno prek <https://emerging-europe.com/news-in-pictures/pope-francis-becomes-estonian-e-resident/>
  105. FARRELL, David M. (2011). *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. Second Edition. Red Globe Press.
  106. FATH-LIHIC, Annette Monika (2016). *The instruments of direct democracy*. IDEA. Dostopno prek <https://www.idea.int/news-media/news/instruments-direct-democracy>
  107. FELD, Lars P., KIRCHGÄSSNER, Gebhard (2003). *The Role of Direct Democracy in the European Union*. CESifo Working Paper no. 1083. Category 2: public choice. Presented at cesifo conference “a constitution for the european union. February 2003. Dostopno prek https://www.ifo.de/DocDL/cesifo1_wp1083.pdf
  108. FINK-HAFNER, Danica (2001). *Politične stranke*. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.

109. FINLEY, Klint (2014). *An app that makes easy to pester your congress member*. V Wired. Dostopno prek <https://www.wired.com/2014/05/countable/>
110. FISHKIN, James S., MANSBRIDGE, Jane (2017). *The Prospects & Limits of Deliberative Democracy. Introduction*. V Daedalus. 6-13. Journal of the American Academy of Arts & Sciences. Summer 2017.
111. FITZGERALD, Caitriona, SMITH, Pamela, GOODMAN, Susannah (2016). *The Secret Ballot At Risk: Recommendations for Protecting Democracy. Electronic Privacy Information Center, Verified Voting, and Common Cause*. Dostopno prek <https://secretballotatrisk.org/Secret-Ballot-At-Risk.pdf>
112. FMF (2018). *Sklepanje – logične implikacije. Fakulteta za matematiko in fiziko*. Univerza v Ljubljani. Dostopno prek <http://www.educa.fmf.uni-lj.si/izodel/sola/2000/di/budna/sklep/impli.htm>
113. FOLD IT (2008). Dostopno prek <https://fold.it/>
114. FORTNEY, Luke (2019). *Blockchain, Explained*. Investopedia. Dostopno prek <https://www.investopedia.com/terms/b/blockchain.asp>
115. FRANCE-PRESSE Agence in Reykjavik (2016). *Iceland's Pirate party invited to form government*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/02/iceland-pirate-party-invited-form-government-coalition>
116. FRAUNHOLZ, Bardo, UNNITHAN, Chandana (2008). *Anti apathy approaches in representative democracies: e-governance and web 2.0 – facilitating citizen involvement?*. Int. J. Electronic Democracy. Vol. 1. No. 1. 51–84. Inderscience Enterprises.
117. FREEDOMHOUSE (2018). *China. Internet Freedom Score*. Dostopno prek <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/china>
118. FRESCO, Jacque (1995). *The Venus Project*. Dostopno prek <https://www.thevenusproject.com/the-venus-project/>
119. FRESCO, Jacque (1995). *The Venus Project: The Redesign of a Culture. Global Cybervisions*. Dostopno prek <http://www.jacquefresco.info/main/books/books/the-redesign-of-culture>
120. FRETWELL, Luke (2019). *Liquid democracy: Blockchains and governance in the post nation-state era*. GovFresh. Dostopno prek

- <https://govfresh.com/2019/01/liquid-democracy-blockchains-and-governance-in-the-post-nation-state-era/>
121. FREY, Bruno S. (2005). *Functional, Overlapping, Competing Jurisdictions: Redrawing the Geographic Borders of Administration*. European Journal of Law Reform, Vol. V, No. 3/4. 542-555.
  122. FRIEDMAN, Patri, TAYLOR, Brad (2012). *Seasteading: Competitive Governments on the Ocean*. Kyklos 65 (2).
  123. FRONTIERS, Blue (2017). Dostopno prek <https://www.blue-frontiers.com/>
  124. FROST, Liam (2019). *Aeternity Blockchain Brings 'Liquid Democracy' to Uruguay*. Cointelegraph. Dostopno prek <https://cointelegraph.com/news/ternity-blockchain-brings-liquid-democracy-to-uruguay>
  125. FUKUYAMA, Francis (1992). *The end of history and the last man*. The Free Press. MacMillan.
  126. FUTURETHINKERS (2018). FTP51: *Vít Jedlička – Liberland: Prototype For a Decentralized State*. Podcast. Dostopno prek <https://futurethinkers.org/vit-jedlicka-liberland/>
  127. GABER, Slavko, MOJŠKERC, Nataša (2014). *E-participation as a possible upgrading of representative democracy*. Teorija in praksa. Let. 51. 6/2014. Fakulteta za družbene vede.
  128. GAER, Felice D. (1996). *Reality Check: Human Rights NGOs Confront Governments at the UN*. V NGOs, the UN, and Global Governance. 51-66. London. Lynne Rienner Publishers.
  129. GAJDZINSKI, Jakub Napoleon (2016). *The Age of Counter--Democracy*. Studia Krytyczne/Critical Studies. 2/2016. 86-96. Dostopno prek https://www.academia.edu/31473201/Studia_Krytyczne_Critical_Studies_2_2016
  130. GALLAGHER, Michael, LAVER, Michael, MAIR, Peter (2005). *Representative government in Modern Europe – Institutions, Partee, and Governments*. Fourth Edition. McGraw-Hill Higher Education.
  131. GAMBLE, Andrew (2000). *Politics and Fate*. Polity.
  132. GAMS, Matjaž, DROBNIČ, Matija, PETKOVŠEK, Marko (1991). *Learning from examples-a uniform view*. V International Journal of Man-Machine Studies. 34(1). 49-68. January 1991. Dostopno prek

https://www.researchgate.net/publication/220107162_Learning_from_Examples_-_A_Uniform_View

133. GAREIS, Karsten (2010). *Social Impacts of ICT: Comparison between Europe and other parts of the world*. V Study on the Social Impact of ICT (cpp no 55a – smart no 2007/0068). 414-474. Brussel. Europese Commissie. DG Informatiemaatschappij en Digitale Agenda.
134. GELMAN, Andrew (2005). “*Questions about Futarchy*”. *Statistical Modeling, Causal Inference, and Social Science (blog)*. Dostopno prek https://statmodeling.stat.columbia.edu/2005/11/21/questions_about/
135. GERON, Tomio (2013). *Causes Acquires Votizen, In Tie-Up Of Sean Parker Startups*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/tomiogeron/2013/01/10/causes-acquires-votizen-both-sean-parker-startups/#203ea885786b>
136. GILMAN, Hollie Russon (2017). *The Moment for Participatory Democracy*. *Stanford Social Innovation Review*. Dostopno prek https://ssir.org/articles/entry/the_moment_for_participatory_democracy#%201/4
137. GOLDENBERG, Sueanne (2016). *Masdars Zero-carbon Dream Could Become Worlds First Green Ghost-town*. The Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/environment/2016/feb/16/masdars-zero-carbon-dream-could-become-worlds-first-green-ghost-town>
138. GONZALEZ, Lucas (2014). *Unpacking Delegative Democracy: Digging into the Empirical Content of a Rich Theoretical Concept*. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/265683996_Unpacking_Delegative_Democracy_Digging_into_the_Empirical_Content_of_a_Rich_Theoretical_Concept
139. GONZALEZ, Robbie (2013). *Brain-to-brain interfaces have arrived, and they are absolutely mindblowing*. Gizmodo. Dostopno prek <https://io9.gizmodo.com/5987567/brain-to-brain-interfaces-have-arrived-and-they-are-absolutely-mindblowing>
140. GORDENKER, Leon, WEISS, Thomas G. (1996). *NGO Participation in the International Policy Process*. V NGOs, the UN, and Global Governance. 209-222. London. Lynne Rienner Publishers.

141. GORDENKER, Leon, WEISS, Thomas G. (1996). *Pluralizing Global Governance: Analytical Approaches and Dimensions*. V NGOs, the UN, and Global Governance. 17-50. London. Lynne Rienner Publishers.
142. GORNY, Helene (2014). *Participatory Democracy in the European Union: An Evaluation of the European Citizens' Initiative*. MODUL University Vienna. 3 Dec 2018. Dostopno prek <https://www.modul.ac.at/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=5239&token=5c45f1c0887ec542f4a335fafb3ba52f0ea9fcfa>
143. GOOS, Kersin, BECKERT, Bernd, LINDNER, Ralf (2016). *Electronic, Internet-Based Voting*. V *Electronic Democracy in Europe: Prospects and Challenges of E-Publics, E-Participation and E-Voting*. Springer.
144. GREINER, 78 (2017). *Delegative Democracy, A Failure of Consolidation*. V *Week 7: Democratic Consolidation?*. The Ohio State University. Dostopno prek <https://u.osu.edu/latampolitics17/2017/02/19/delegative-democracy-a-failure-of-consolidation/>
145. GRIMLEY, Naomi (2016). *Identity 2016: 'Global citizenship' rising, poll suggests*. BBC. Dostopno prek <https://www.bbc.com/news/world-36139904>
146. GUBA, Egon G., LINCOLN, Yvonna S. (1994). *Competing paradigms in qualitative research*. V *Handbook of qualitative research*. 105-117. Thousand Oaks, CA. Sage. Dostopno prek <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP356/Guba%20%26%20Lincoln%201994.pdf>
147. GUPTA, Manav (2018). *Blockchain For Dummies*. 2nd IBM Limited Edition. IBM. Wiley & Sons. Dostopno prek <https://www.ibm.com/blockchain>
148. HABERMAS, Juergen (1992, 1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Blackwell.
149. HALL, Thad (2012). *Electronic voting*. V *Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series*. 153 – 176. Berlin. Barbara Budrich Publishers.
150. HANSEN, Mogens Herman (2005). *The Tradition of Ancient Greek Democracy and its Importance for Modern Democracy*. The Royal Danish Academy of Sciences and Letters. Copenhagen.

151. HANSON, Robin (1998). *Burning the Cosmic Commons: Evolutionary Strategies for Interstellar Colonization*. George Mason University.
152. HANSON, Robin (2013). *Shall We Vote on Values, But Bet on Beliefs?*. The Journal of Political Philosophy: Volume 21, Number 2. 151-178. George Mason University. John Wiley & Sons Ltd.
153. HARRELL, Bradley M. (2009). *Data collection methods. Semi-structured interviews and focus groups*. Dostopno prek http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR718.html
154. HINDUSTAN TIMES (2020). *Cybersecurity firm Kaspersky Lab launches blockchain-based EVM for secure online voting*. Hindustan Times. Dostopno prek <https://www.hindustantimes.com/tech/cybersecurity-firm-kaspersky-lab-launches-blockchain-based-evm-for-secure-online-voting/story-V8IKyivg0AWjjgIdaGhJ0O.html>
155. HIRST, Paul (1988). *Representative Democracy and Its Limits*. The Political Quarterly. Vol. 59, No. 2, April–June 1988. 190-205. Wiley. Dostopno prek <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-923X.1988.tb02392.x>
156. HOGSTROM, John (2011). *Evaluating Political Systems: Focus on the Political Performance and the Quality of Democracy*. 6th ECPR General Conference University of Iceland. Evaluating the State of Democracy: Different Approaches and Methodologies. Department of Social Sciences. Mid Sweden University. Dostopno prek <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:663508/FULLTEXT01.pdf>
157. HORIZONSTATE (2018). *21st century community empowerment and secure voting systems*. Technology Pioneers 2018. Horizon State has been selected as a World Economic Forum Technology Pioneer, joining the ranks of Airbnb, Google, Kickstarter and Spotify. Horizonstate. Dostopno prek <https://horizonstate.com/>
158. HORIZONSTATE (2018). *How blockchain powers e-voting*. Horizon State, a startup building citizen engagement platforms, is changing the way elections work. Gov Insider. Dostopno prek <https://govinsider.asia/connected-gov/blockchain-e-voting-horizon-state-community-engagement/>
159. HOWARD, Alexander (2016). *Brigade Seeks To Reboot Political Engagement In America With Civic Social Media*. Huffington Post. Dostopno prek

- http://www.huffingtonpost.com/alexander-howard/brigade-seeks-to-reboot-political-engagement_b_7607306.html
160. HUGHES, James (2004). *Citizen Cyborg: Why Democratic Societies Must Respond to the Redesigned Human of the Future*. Cambridge. Westview Press.
  161. IBM (2018). *What is blockchain?*. IBM. Dostopno prek <https://www.ibm.com/blockchain/what-is-blockchain>
  162. IDEA (2008). International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Dostopno prek <https://www.idea.int/>
  163. IDEA (2019). *The Global State of Democracy 2019. Addressing the Ills, Reviving the Promise*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
  164. ILLING, Sean (2018). *Epistocracy: a political theorist's case for letting only the informed vote. A political theorist's provocative idea for how to fix democracy*. Vox. Dostopno prek <https://www.vox.com/2018/7/23/17581394/against-democracy-book-epistocracy-jason-brennan>
  165. INGLIS-ARHELL, Esther (2012). *What comes next after the Noosphere?*. Dostopno prek <https://io9.gizmodo.com/5948744/what-comes-next-after-the-noosphere>
  166. IVESJAN, Mike (2017). *As Climate Change Accelerates, Floating Cities Look Like Less of a Pipe Dream*. Dostopno prek https://www.nytimes.com/2017/01/27/world/australia/climate-change-floating-islands.html?_r=0
  167. JAYAL, Niraja Gopal (2009). *The Limits of Representative Democracy*. South Asia: Journal of South Asian Studies. 32:3. 326-337. Jawaharlal Nehru University. New Delhi. Routledge. Dostopno prek <http://dx.doi.org/10.1080/00856400903374269>
  168. JESUS, Cecille de (2018). *West Virginia taps blockchain to enable remote voting for overseas troops*. Coingeek. Dostopno prek <https://coingeek.com/west-virginia-taps-blockchain-enable-remote-voting-overseas-troops/>
  169. JHA, Alok (2013). *Newton's Universal Law of Gravitation*. The Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/science/2013/Okt/13/newtons-universal-law-of-gravitation>

170. JOHN, Tara (2016). *Everything You Need to Know About Iceland's Pirate Party*. V Time. Dostopno prek <http://time.com/4549089/iceland-pirate-party-general-election-populist/>
171. JONES, Pip, BRADBURY, Liz, BOUTILLIER, Shaun Le. (2003, 2011). *Introducing social theory*. Cambridge. Polity Press.
172. JONES, Sam, BURGEM, Stephen (2017). *Catalan referendum: preliminary results show 90% in favour of independence*. The Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2017/Okt/01/dozens-injured-as-riot-police-storm-catalan-ref-polling-stations>
173. KAARU, Steve (2020). *India is working on a blockchain-based voting system: Report*. Coingeek. Dostopno prek <https://coingeek.com/india-is-working-on-a-blockchain-based-voting-system-report/>
174. KATWALA, Amit (2020). *Quantum computers will change the world (if they work)*. Wired. Dostopno prek <https://www.wired.co.uk/article/quantum-computing-explained>
175. KATZ, Claudio J. (1993). *Karl Marx on the transition from feudalism to capitalism*. Theory and Society 22. 363-389, Kluwer Academic Publishers. Dostopno prek <https://libcom.org/files/feudalism%20to%20capitalism.pdf>
176. KAUFMANN, Bruno (2019). *The way to modern direct democracy in Switzerland*. House of Switzerland. Dostopno prek <https://houseofswitzerland.org/swissstories/history/way-modern-direct-democracy-switzerland>
177. KAUFMANN, Bruno, MATHEWS, Joe (2018). *Democracy doomsday prophets are missing this critical shift*. Washington Post. Dostopno prek https://www.washingtonpost.com/news/theworldpost/wp/2018/05/08/direct-democracy-is-thriving/?utm_term=.b213505549da
178. KEANE, John (2011). *Monitory Democracy?*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press
179. KELLEY, Judith G. (2012). *Monitoring Democracy. When International Election Observation Works, and Why it Often Fails*. Princeton University Press.
180. KELSO, Edward C. (2018). *Crypto Floating Island Project Closer to Realization*. Bitcoin.com. Dostopno prek <https://flipboard.com/@flipboard/-crypto-floating-island-project-closer-t/f-0f6061b7ce%2Fbitcoin.com>

181. KERSTING, Norbert (2012). *The Future of Electronic Democracy*. V Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series. 11-54. Berlin. Barbara Budrich Publishers.
182. KHANNA, Parag (2015). *ISIS is everywhere -- is it time for a global passport?*. CNN. Dostopno prek <https://edition.cnn.com/2015/12/11/opinions/isis-iraq-syria-global-passport/index.html>
183. KHARPAL, Arjun (2016). *Trump will win the election and is more popular than Obama in 2008, AI system finds*. V CNBC. Dostopno prek <http://www.cnbc.com/2016/10/28/donald-trump-will-win-the-election-and-is-more-popular-than-obama-in-2008-ai-system-finds.html>
184. KNOEMA (2016). *Wealth of the world's richest people vs gdp of countries*. Dostopno prek <https://knoema.com/wqezguc/wealth-of-the-world-s-richest-people-vs-gdp-of-countries>
185. KOFMEL, Erich (2010). *Twenty-First Century Anti-Democracy: Theory and Practice in the World*. International Conference on World Philosophy Day 2010 of the Iranian Institute of Philosophy (IRIP), National Library and Archives of the Islamic Republic of Iran. Dostopno prek https://www.academia.edu/932043/Twenty-First_Century_Anti-Democracy_Theory_and_Practice_in_the_World
186. KOLBER, Jonathan (2015). *A Celebration Society*. Inciti Publishing.
187. KOTCHOUBEY, Boris (2018). *Human Consciousness: Where Is It From and What Is It for*. *Frontiers in Psychology*, 9: 567. Frontiers Media. US National Library of Medicine National Institutes of Health. Dostopno prek <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5924785/>
188. KOVNER, Aliyah (2018). *Are Humans Really On The Brink Of Achieving Immortality?*. IFL Science. Dostopno prek <https://www.iflscience.com/technology/are-humans-really-on-the-brink-of-achieving-immortality/>
189. KYRIACOS (2016). *The Political System of The Future is Already Here*. Dostopno prek <https://steemit.com/politics/@kyriacos/the-political-system-of-the-future-is-already-here>

190. LADNER, Andreas, FIVAZ, Jan (2012). *Voting Advice Applications*. V Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series. 177-198. Berlin. Barbara Budrich Publishers.
191. LAMBERT, Jonathan (2019). *Trump administration weakens Endangered Species Act*. Nature. Dostopno prek <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02439-1>
192. LANDEMORE, Helene (2008). *Is representative democracy really democratic?*. Interview of Bernard Manin and Nadia Urbinati - New York, April 10, 2007. Dossier: Democracy: Bridging the Representation Gap. Dostopno prek <https://booksandideas.net/Is-representative-democracy-really-democratic.html>
193. LEARN, Open (2017). *What is politics?*. The Open University. Dostopno prek <https://www.open.edu/openlearn/society-politics-law/what-politics/content-section-0?intro=1>
194. LEE, Bandy X. (2019). *Mental health experts see Trump is dangerous, but our professional gatekeepers protect him*. USA Today. Dostopno prek <https://eu.usatoday.com/story/opinion/voices/2019/10/11/donald-trump-mentally-unfit-american-psychiatric-association-column/3917647002/>
195. LIBERLAND (2019). *Free Republic of Liberland*. Liberland. Dostopno prek <https://liberland.org/en/>
196. LIN LIM, Chhay (2014). *A Philosophical Investigation Into Seasteading as a Means to Discover Better Forms of Social Organization*. University College Dublin.
197. LOW, Nicholas, GLEESON, Brendan (1998). *Justice, Society and Nature: An exploration of political ecology*. Routledge.
198. LUHMANN, Niklas (1982) *The world society as a social system*. International Journal of General Systems 8(3). 131–138. CEPA eprint 2814. Dostopno prek <http://www.cepa.info/2814>
199. LUKŠIČ, Andrej A. (2001). *Rizične tehnologije kot izziv za premislek o odločevalnih formah*. Teorija in praksa. let. 38, 3/2001. 412-422. FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE. Dostopno prek <http://dk.Fakulteta za druzbene vede.uni-lj.si/tip/tip20013Luksic.PDF>
200. LUKŠIČ, Andrej A. (2003). *Digitalna demokracija. Teoretski premislek*. V Politologija informacijske dobe. Teorija in praksa. Let. 40, 3/2003. 487-499.

- Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek [http://dk.Fakulteta za družbene vede.uni-lj.si/db/pdfs/tip20033luksic.pdf](http://dk.Fakulteta%20za%20dru%C5%BEbene%20vede.uni-lj.si/db/pdfs/tip20033luksic.pdf)
201. LUKŠIČ, Andrej A. (2006). *Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije v procesih odločanja na lokalni ravni. Služba vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko*. CRP "Konkurenčnost Slovenije 2001-2006". Fakulteta za družbene vede.
  202. LUKŠIČ, Igor (1997). *Politics between mechanismism and quantizm*. XVII IPSA World Congress. Seoul. Fakulteta za družbene vede.
  203. MACAULAY, Thomas (2017). *Meet Captain Cyborg: the man that biohacked his own body*. Techworld. Dostopno prek <https://www.techworld.com/apps-wearables/professor-cyborg-reveals-secrets-of-cybernetic-communication-3659400/>
  204. MAGAS, Julia (2018). *Smart Cities and Blockchain Four Countries Where AI and DLT Exist Hand-in-Hand*. Cointelegraph. Dostopno prek <https://cointelegraph.com/news/smart-cities-and-blockchain-four-countries-where-ai-and-dlt-exist-hand-in-hand>
  205. MANCINI, Pia, SIRI, Santiago (2018). *A borderless peer to peer democracy. Become Self Sovereign*. Crunchbase. Dostopno prek <https://www.crunchbase.com/organization/democracyos#section-overview>
  206. MANIFESTO PROJECT DATABASE (2003). Dostopno prek <https://manifesto-project.wzb.eu/>
  207. MANIN, Bernard (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge University Press.
  208. MARKOVICH, Steven J. (2012). *Promoting Innovation Through R&D. Spending on research and development is important to a globally competitive economy, but a crucial U.S. advantage appears to be eroding*. Council on Foreign Relations. Dostopno prek <https://www.cfr.org/background/promoting-innovation-through-rd>
  209. MARRIS, Emma (2017). *Why fake islands might be a real boon for science. The seasteading movement is getting close to building its first prototype, an artificial archipelago where people will live, play and do research*. Nature. Dostopno prek <https://www.nature.com/news/why-fake-islands-might-be-a-real-boon-for-science-1.22752>

210. MARTIN, Brian (1992). *Demarchy: A Democratic Alternative to Electoral Politics*. Kick It Over, No. 30, Fall 1992. 11-13. <http://www.bmartin.cc/pubs/92kio/index.html>
211. MARWECKI, Daniel (2019). *Why Did the U.S. and Israel Leave UNESCO?*. E-International Relations. Dostopno prek <https://www.e-ir.info/2019/02/14/why-did-the-u-s-and-israel-leave-unesco/>
212. MARX, Karl, ENGELS, Friedrich (1848). *The Communist Manifesto*. V Manifesto. Three classical essays on how to change the world. 2005, 2015. 27 – 67. Melbourne. Ocean Press.
213. MASCIOTRA, David (2020). *Trump is insane: And it's time for leading Democrats to say that out loud*. Salon. Dostopno prek <https://www.salon.com/2020/04/18/trump-is-insane-and-its-time-for-leading-democrats-to-say-that-out-loud/>
214. MAVELLI, Luca (2016). *Governing the resilience of neoliberalism through biopolitics*. European Journal of International Relations 2017 Vol. 23(3). 489–512. Sage. Dostopno prek https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5732618/pdf/10.1177_1354066116676321.pdf
215. MAVROPALIS, Georgios (2017). *Demos & Kratos*. Dostopno prek <https://democracy.foundation/demos-kratos/>
216. MCCANN, John, MOORE, Mike, LUMB, David (2020). *5G: everything you need to know*. Techradar. Dostopno prek <https://www.techradar.com/news/what-is-5g-everything-you-need-to-know>
217. MEIER, Patrick Philippe (2009). *The Prospects for Cyberocracy*. Dostopno prek <https://irevolutions.org/2009/01/17/the-prospects-for-cyberocracy>
218. MEIER, Patrick Philippe (2013). *Crisis Maps: Harnessing the Power of Big Data to Deliver Humanitarian Assistance*. Forbes. Dostopno prek <https://www.forbes.com/sites/skollworldforum/2013/05/02/crisis-maps-harnessing-the-power-of-big-data-to-deliver-humanitarian-assistance/#fa2a081115c7>
219. MERKEL, Wolfgang (2014). *“Crisis of Democracy”: Analytical Concept or Empty Signifier?*. ECPR 8th General Conference. Dostopno prek <https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=21847&EventID=14>

220. MERKEL, Wolfgang, KEANE, John, ALONSO, Sonia (2011). *Rethinking the future of representative democracy*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press.
221. MERZ, Nicolas, REGEL, Sven, LEWANDOWSKI, Jirka (2016). *The Manifesto Corpus: A new resource for research on political parties and quantitative text analysis*. V Research and Politics. Sage. Dostopno prek <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2053168016643346>
222. METHODOLOGY, Research (2019). *Descriptive Research*. Dostopno prek <https://research-methodology.net/descriptive-research/>
223. MEYER, David (2012). *How the German Pirate Party's "Liquid Democracy" Works*. V Tech President. Dostopno prek <http://techpresident.com/news/wegov/22154/how-german-pirate-partys-liquid-democracy-works>
224. MEZEY, Michael L. (2008). *Representative Democracy. Legislators and Their Constituents*. De Paul University. Rowman & Littlefield Publishers.
225. MILL, J. Stuart (1991). *Considerations on Representative Government*. Prometheus Books.
226. MILL, John Stuart (1861, 1977). *Essays on politics and society (Collected works of John Stuart Mill)*. University of Toronto Press. Routledge & Kegan Paul.
227. MILLER, Carl (2019). *Taiwan is making democracy work again. It's time we paid attention*. Wired. Dostopno prek <https://www.wired.co.uk/article/taiwan-democracy-social-media>
228. MIT Emerging Technology (2016). *How Network Neuroscience Is Creating a New Era of Mind Control*. MIT Technology Review. V <https://www.technologyreview.com/s/602695/how-network-neuroscience-is-creating-a-new-era-of-mind-control/>
229. MOORE, William H. (2001). *Evaluating Theory in Political Science*. Department of Political Science. The Florida State University. Dostopno prek <https://www.researchgate.net/publication/242315803>
230. MOROZOV, Evgeny (2011). *The Net Delusion. The Dark Side of Internet Freedom*. PublicAffairs.

231. MOSAICLAB (2019). *Long term community planning*. Future Melbourne 2026. Mosaiclab. Dostopno prek <https://www.mosaiclab.com.au/project-long-term-community-planning>
232. MOSAICLAB (2019). *What is deliberative engagement (deliberative democracy?)*. Mosaiclab. Dostopno prek <https://www.mosaiclab.com.au/what-is-deliberative-democracy>
233. MOSELEY, Alexander (2019). *Political Philosophy: Methodology*. IEP: *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno prek <https://www.iep.utm.edu/polphil/>
234. MOSS, Chris (2015). *Dynamic digital democracy*. Open ministry. V Atlas of the world. Dostopno prek <http://atlasofthefuture.org/project/open-ministry/>
235. MOUZA, Margarita (2018). *What is Theory?*. Northcentral University. Dostopno prek <https://www.researchgate.net/publication/327079505>
236. MSU, Michigan State University (2019). *Logical Argument. The Philosophy of Inquiry*. Michigan State University. Dostopno prek <https://msu.edu/course/sw/891/stocks/reserve/phiinde.pdf>
237. MULLIN, Emily (2017). *Rewriting Life. Verily Robot Will Raise 20 Million Sterile Mosquitoes for Release in California*. Dostopno prek <https://www.technologyreview.com/s/608280/alphabet-has-built-a-robot-that-is-releasing-millions-of-sterile-mosquitoes-in-california/>
238. MURDOCK, Graham (2013). *Communication in Common*. V International Journal of Communication 7. 154–172.
239. MUSK, Elon (2017). *Making Humans a Multi-Planetary Species*. New Space, 5(2). 46 - 61. Dostopno prek <https://doi.org/10.1089/space.2017.29009.emu>
240. MUTZ, Diana C. (2006). *Hearing the Other Side – Deliberative versus Participatory Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press.
241. NATURE (2010). *Life after the synthetic cell. Challenges of our own making: The successful transplantation of a synthesized genome highlights unresolved ethical and security issues posed by synthetic biology*. Vol 465, Issue no. 7297. Macmillan Publishers Limited. Dostopno prek <https://www.nature.com/nature/journal/v465/n7297/full/465397a.html>
242. NEUMAN, W. Lawrence (2009). *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. Pearson.

243. NIEMEYER, Simon J. (2013). *Deliberative democracy and the media*. Centre for Deliberative Democracy & Global Governance. Dostopno prek <http://deldem.weblogs.anu.edu.au/2013/02/14/deliberative-democracy-and-the-media/>
244. NOLAN, Daniel (2015). *Liberland: hundreds of thousands apply to live in world's newest 'country'. Eurosceptic Czech politician Vit Jedlicka reveals aspirations for 'anti-state' on 7 sq km patch of Serbo-Croat no man's land*. The Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2015/apr/24/liberland-hundreds-of-thousands-apply-to-live-in-worlds-newest-country>
245. NORRIS, Pippa (2012). *Political mobilization and social networks. The example of arab spring*. V *Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series*. 55-76. Berlin. Barbara Budrich Publishers.
246. NOVECK, Beth Simone (2010). *Wiki Government: How Technology Can Make Government Better, Democracy Stronger, and Citizens More*. Brookings Institution Press.
247. O'DONNELL, Guillermo (1993). *Delegative Democracy?*. Helen Kellogg Institute for International Studies. Dostopno prek https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/172_0.pdf
248. ODUSANYA, Rachael (2018). *The four pillars of democracy*. Legit. Dostopno prek <https://www.legit.ng/1172490-the-pillars-democracy.html>
249. OFFE, Claus (2017). *Referendum vs. Institutionalized Deliberation: What Democratic Theorists Can Learn from the 2016 Brexit Decision*. V *Daedalus. The Prospects & Limits of Deliberative Democracy*. 14-27. Journal of the American Academy of Arts & Sciences. Summer 2017.
250. OSLER, Audrey (2011). *10 Reasons for Social Science. Campaign for Social Science*. Palgrave MacMillan. Dostopno prek <https://campaignforsocialscience.org.uk/>
251. PAIS-VIEIRA, Miguel et al. (2013). *A Brain-to-Brain Interface for Real-Time Sharing of Sensorimotor Information*. Nature. Scientific Reports 3, Article number: 1319. Dostopno prek <https://www.nature.com/articles/srep01319>

252. PANAGIS, Yiannis, SAKKOPOULOS, Evangelos, TSAKALIDIS, Athanasios, TZIMAS, Giannis, SIRMAKESSIS, S., LYTRAS, M.D. (2008). *Techniques for mining the design of e-government services to enhance end-user experience*. Int. J. Electronic Democracy, Vol. 1, No. 1, 32–50. Inderscience Enterprises.
253. PANIZZA, Francisco (2000). *Beyond 'Delegative Democracy': 'Old Politics' and 'New Economics' in Latin America*. V Journal of Latin American Studies Vol. 32, No. 3 (Okt., 2000). 737-763. Cambridge University Press. Dostopno prek <https://www.jstor.org/stable/158616>
254. PAOLETTI, Giovanni (2012). *Durkheim's 'Dualism of Human Nature': Personal Identity and Social Links*. Durkheimian Studies. New Series. Vol. 18 (2012). 61-80. Berghahn Books. Dostopno prek https://www.jstor.org/stable/23867097?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
255. PARTZ, Helen (2020). *China's Nationwide Blockchain Network BSN Will Launch in April 2020*. Cointelegraph. Dostopno prek https://cointelegraph.com/news/chinas-nationwide-blockchain-network-bsn-will-launch-in-april-2020?utm_source=Newsletter1&utm_medium=email
256. PATEMAN, Carole (2012). *Participatory Democracy Revisited*. APSA Presidential Address. V Perspectives on Politics. Volume 10, Issue 1. 7-19. Dostopno prek <https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/participatory-democracy-revisited/A6D459BB654AD3AA9152FDDC682AC364>
257. PECK, Morgen (2018). *The radical politics of the blockchain*. Wired. Dostopno prek <https://www.wired.com/2015/12/the-radical-politics-of-the-blockchain/>
258. PEREZ, Oren (2004). *Global Legal Pluralism and Electronic Democracy*. Bar Ilan Univ. Pub Law Working Paper No. 3-04. Dostopno prek <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.552281>
259. PIKALO, Jernej, TRDINA, Andrej (2009). *Depolitizacija Političnega. Primer Obravnavanja Političnih Tem V Slovenskih Dnevnikih*. Javnost – The Public. Journal of the European Institute for Communication and Culture. Volume 16. 41-61. Routledge. Dostopno prek <http://dx.doi.org/10.1080/13183222.2009.11009018>

260. PLATO (360 b.c.). *The Republic*. Translated by Benjamin Jowett. MIT. Dostopno prek <http://classics.mit.edu/Plato/republic.html>
261. POLIS (2011). Dostopno prek <https://pol.is/home>
262. PORTA, Donatella della (2010). *Democracy and Distrust. A Discussion of Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust*. Perspectives on Politics. Vol. 8. No. 3. 890-892. Review Symposium. American Political Science Association. Dostopno prek https://www.jstor.org/stable/40984653?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
263. PORTA, Donatella della (2013). *Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements*. Cambridge. Polity Press.
264. PORTER, Jon (2019). *Amazon will launch thousands of satellites to provide internet around the world. 3,236 satellites will provide internet from low Earth orbit*. The Verge. Dostopno prek <https://www.theverge.com/2019/4/4/18295310/amazon-project-kuiper-satellite-internet-low-earth-orbit-facebook-spacex-starlink>
265. PRANDINI, Marco, RAMILLI, Marco (2012). *A Model for E-voting Systems Evaluation Based on International Standards: Definition and Experimental Validation*. e-Service Journal. Vol. 8, No. 3 (Summer 2012). 42-72. Indiana University Press. Dostopno prek https://www.jstor.org/stable/10.2979/eservicej.8.3.42?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=e-voting&searchText=systems&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3De-voting%2Bsystems%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-4693%2Fcontrol&refreqid=search%3Aca28f26b562a985768bec15050f2806d#metadata_info_tab_contents
266. RAMOS, Jose (2014). *Liquid Democracy: The app that turns everyone into a politician*. Shareable. Dostopno prek <http://www.shareable.net/blog/liquid-democracy-the-app-that-turns-everyone-into-a-politician>
267. REGALDO, Antonio (2016). *Are Altered Mosquitoes a Public Health Project, or a Business*. Dostopno prek <https://www.technologyreview.com/s/602720/are-altered-mosquitoes-a-public-health-project-or-a-business/>

268. RITCHIE, Cyril (1996). *Coordinate? Cooperate? Harmonise? NGO Policy and Operational Coalitions*. V *NGOs, the UN, and Global Governance*. 177–188. London. Lynne Rienner Publishers.
269. RIZMAN, Rudi (2010). *Globalizacija - odprta sociološka agenda*. Teorija in praksa, let. 47, 2-3. 374 – 391. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
270. RIZMAN, Rudi (2012). *Anatomija krize. Kam so izginili ljudje?* V *Prispevki k razumevanju časa*. Alternative. Mladina.
271. RIZMAN, Rudi (2015). *Če bo prevladal strah, bi bilo to najboljše zagotovilo za zmago ali prevlado fašizma*. Mladina. Dostopno prek <https://www.mladina.si/170757/ddr-rudi-rizman/>
272. RIZMAN, Rudi (2018). *Ko demokracija umolkne*. Delo. Dostopno prek <https://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/ko-demokracija-umolkne.html>
273. RIZMAN, Rudolf M. (2016). *Globalization*. V *International Encyclopedia of Political Communication*. Wiley.
274. ROBERTS, Hannah (2014). *Venice votes to split from Italy as 89% of the city's residents opt to form a new independent state*. Daily Mail. Dostopno prek <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2586531/Venice-votes-split-Italy-89-citys-residents-opt-form-new-independent-state.html>
275. ROBERTS, Lance, DURDEN, Tyler (2020). *The Fed's Only Choice – Exacerbate The Wealth Gap, Or Else....* Zero Hedge. Dostopno prek <https://www.zerohedge.com/economics/feds-only-choice-exacerbate-wealth-gap-or-else>
276. ROBERTSON, Horace B. Jr. (1982). *The suppression of pirate radio broadcasting: A test case of the international system for control of activities outside national territory*. 45 *Law and Contemporary Problems*. 71-101. Dostopno prek <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://en.wikipedia.org/&httpsredir=1&article=3647&context=lcp>
277. ROBINSON, Eric W., MORRIS, Ian et al. (2004). *Ancient Greek Democracy*. Readings and Sources.
278. ROEMMELE, Andrea (2012). *Electronic political campaigning*. V *Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series*. 103-124. Berlin. Barbara Budrich Publishers.

279. ROMEO, Nick (2016). *What Modern Democracies Didn't Copy From Ancient Greece. Ancient Greece was a model for the U.S. government, but the founders left a few things out.* National Geographic. Dostopno prek <https://news.nationalgeographic.com/2016/11/greek-ancient-origins-modern-politics/>
280. RONFELDT, David (1992). *Cyberocracy Is Comming.* The Information Society, Vol. 8. 243–296. Taylor & Francis.
281. RONFELDT, David, VARDA, Danielle (2008). *The Prospects For Cyberocracy (Revisited).* Dostopno prek <http://ssrn.com/abstract=1325809>
282. ROSANVALLON, Pierre (2008). *Counter-Democracy. Politics in an age of Distrust.* Cambridge. Cambridge University Press.
283. ROSTBOLL, Christian F. (2008). *Deliberative Freedom. Deliberative Democracy as Critical Theory.* State University of New York Press.
284. ROUBINI, Nouriel (2020). *A Greater Depression?.* Project Syndicate. Dostopno prek <https://www.project-syndicate.org/commentary/coronavirus-greater-great-depression-by-nouriel-roubini-2020-03>
285. ROWEN, Ian (2015). *Inside Taiwan's Sunflower Movement: Twenty-Four Days in a Student-Occupied Parliament, and the Future of the Region.* The Journal of Asian Studies Vol. 74, No. 1. 5–21. The Association for Asian Studies. Cambridge University Press. Dostopno prek <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/S0021911814002174>
286. RUESCAS, David, DESERIIS, Marco (2017). *Agora Voting. nVotes.* V OpenDemocracy. Dostopno prek <https://www.opendemocracy.net/marco-deseriis-david-ruescas/agora-votingnvotes>
287. SAIT, Una Bernard (1940). *Democracy and the Family.* Living. Vol. 2, No.1. 5-7, 35-36. The Role and Function of the Family in a Democracy. National Council on Family Relations. Dostopno prek <https://www.jstor.org/stable/346502?seq=1>
288. SANDBERG, Anders (2006). *We, Borg. Speculations on Hive Minds as a Posthuman State.* Dostopno prek <https://www.aleph.se/Trans/Global/Posthumanity/WeBorg.html>

289. SAWARD, Michael (2011). *The wider canvas: representation and democracy in state and society*. V *The Future of Representative Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press.
290. SCHLICHTE, Klaus (2006). *Theories of World Society and War. Luhmann and the Alternatives Chapter*. Routledge. Researchgate. Dostopno prek <https://www.researchgate.net/publication/263938560>
291. SCHMIDT, Manfred G. (2002). *Political performance and types of democracy: Findings from comparative studies*. V *European Journal of Political Research* 41. 147-163.
292. SCHMITTER, Philippe C. (2010). *Democracy and Distrust. A Discussion of Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. *Perspectives on Politics*. Vol. 8. No. 3. 887-895. Review Symposium. American Political Science Association. Dostopno prek https://www.jstor.org/stable/40984653?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
293. SCHMITTER, Phillippe C. (2011). *Diagnosing and designing democracy in Europe*. V *The Future of Representative Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press.
294. SCHOFIELD, Jack (2009). *Sweden's Pirate Party wins EU seat*. V *The Guardian*. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/technology/blog/2009/jun/08/elections-pirate-party-sweden>
295. SCOLA, Nancy (2015). *Sean Parker unveils social network for politics*. V *Politico*. Dostopno prek <http://www.politico.com/story/2015/06/brigade-politics-social-network-sean-parker-119108>
296. SCOLLON, Christie N., DIENER, Ed, OISHI, Shigehiro, BISWAS-DIENER, Robert (2004). *Emotions across Cultures and Methods*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(3). 304-326. Dostopno prek https://ink.library.smu.edu.sg/soss_research/924
297. SCOTT, Robyn (2019). *Democracy will be the next hot investment space*. *The Wired World in 2020*. *Wired*.
298. SECOND LIFE (2003). Dostopno prek <https://secondlife.com/>
299. SEERS, Kate (2012). *What is a qualitative synthesis?*. University of Warwick. Dostopno prek <http://ebn.bmj.com/>

300. SHAPIRO, Ian (2017). *Collusion in Restraint of Democracy: Against Political Deliberation*. V Daedalus. The Prospects & Limits of Deliberative Democracy. 77-84. Journal of the American Academy of Arts & Sciences. Summer 2017.
301. SHIAU, Hong-Chi. (2008). *Revisiting 'bridging or binding': social capital and the uses of Instant Messenger (IM) and blog*. Int. J. Electronic Democracy, Vol. 1, No. 1, 85-97. Inderscience Enterprises. Ltd.
302. SHIEBER, Jonathan (2018). *Implantable 3D-printed organs could be coming sooner than you think*. Techcrunch. Dostopno prek <https://techcrunch.com/2018/06/25/implantable-3d-printed-organs-could-be-coming-sooner-than-you-think/?guccounter=1>
303. SIMONITE, Tom (2017). *The Internet Doesn't Have to Be Bad for Democracy*. MIT Technology Review. Dostopno prek <https://www.technologyreview.com/2017/06/02/151413/the-internet-doesnt-have-to-be-bad-for-democracy/>
304. SINCLAIR, Sebastian (2020). *West Virginia Ditches Blockchain Voting App Provider Voatz*. Coindesk. Dostopno prek <https://www.coindesk.com/west-virginia-ditches-blockchain-voting-app-provider-voatz>
305. SIRI, Santiago (2017). *Democracy Earth. The Social Smart Contract. An open source white paper*. Dostopno prek <https://github.com/DemocracyEarth/paper>
306. SIRI, Santiago (2019). *Democracy Earth. Token Economics. Proof of stake democracy*. Dostopno prek <https://www.dropbox.com/s/8q35dvht2hkfva/Democracy%20Earth%20-%20Token%20Economics.pdf?dl=0>
307. SKELL, Eloise (2018). *Horizon State joins Google, Dropbox and Spotify as World Economic Forum Technology Pioneers*. Medium. Dostopno prek <https://medium.com/horizonstate/horizon-state-joins-google-dropbox-and-spotify-as-world-economic-forum-technology-pioneers-78df2063d1fc>
308. SMART, Scott E., SCHUSTER, David I., MAZZIOTTI, David A. (2019). *Experimental data from a quantum computer verifies the generalized Pauli exclusion principle*. Nature. Dostopno prek <https://www.nature.com/articles/s42005-019-0110-3>
309. SMITH, Lamar, McPHERSON, Peter, RAWLINGS, Hunter (2014). *Is Social Science Research in the National Interest? A battle is raging in the House of*

- Representatives over an effort to clip the National Science Foundation's wings.* Scientific American. Dostopno prek <https://www.scientificamerican.com/article/is-social-science-research-in-the-national-interest/>
310. SOMIN, Ilya (2015). *Lessons of ancient Greek democracy for the modern world.* *The Volokh Conspiracy.* Washington Post. Dostopno prek https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2015/08/10/lessons-of-ancient-greek-democracy/?utm_term=.68d01e8d75d2
311. SOUTHEASTERN, Louisiana University (2019). *Critical Analysis.* Southeastern Louisiana University. Dostopno prek <https://www2.southeastern.edu/Academics/Faculty/elejeune/critique.htm>
312. SPICER, Andre (2018). *Donald Trump's 'kakistocracy' is not the first, but it's revived an old word.* The Guardian. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/apr/18/donald-trump-kakistocracy-john-brennan-us-twitter>
313. SPIRAKIS, Grigorios., SPIRAKI, Christina., NIKOLOPOULOS, Konstantinos. (2010). *The impact of electronic government on democracy: e-democracy through e-participation.* Electronic Government. An International Journal. Vol. 7. No. 1. 75–88. Inderscience Enterprises.
314. SPLICHAL , Slavko (2016). *Privacy.* V International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy. JohnWiley & Sons
315. SPLICHAL , Slavko (2016). *Publicness, Publicity.* V International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy. JohnWiley & Sons
316. SPLICHAL, Slavko (2011). *Transnationalization of the public sphere and the fate of the public.* New York. Hampton Press.
317. SRNICEK, Nick, WILLIAMS, Alex (2015). *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work.* London. Verso.
318. STARAMBA (2010). Dostopno prek <https://www.staramba.com/>
319. STEEL, Catherine (2014). *Introduction: The Legacy of the Republican Roman Senate.* Classical Receptions Journal Vol 7. Iss. 1 (2015). 1–10. Oxford University Press. Dostopno prek <https://academic.oup.com/crj/article/7/1/1/337767/>

320. STIGLITZ, Joseph E. (1999). *The World Bank at the Millennium*. The Economic Journal. Vol. 109. No. 459. Features (Nov., 1999). F577-F597. Oxford University Press on behalf of the Royal Economic Society. Dostopno prek <https://www.jstor.org/stable/2566064>
321. SUROYO, Gayatri, DIELA, Tabita (2018). *Indonesia looks to blockchain to fix its dodgy data challenges*. Reuters. Dostopno prek <https://www.reuters.com/article/us-indonesia-blockchain/indonesia-looks-to-blockchain-to-fix-its-dodgy-data-challenges-idUSKBN1I503R>
322. SWIERCZEK, Bjorn (2011). *5 years of Liquid Democracy in Germany*. V Liquid Democracy Journal. Dostopno prek http://www.liquid-democracy-journal.org/issue/1/The_Liquid_Democracy_Journal-Issue001-02-Five_years_of_Liquid_Democracy_in_Germany.html
323. ŠEF, Tomaž, GAMS, Matjaž (2003). *SPEAKER (GOVOREC): A Complete Slovenian Text-to Speech System*. Institut Jožefa Stefana. International journal of speech technology 6, 277–287, 2003. Kluwer Academic Publishers. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/226459734_Speaker_GOVOREC_A_complete_Slovenian_text-to_speech_system
324. TAYLOR, Adam (2017). *Liberland, a self-proclaimed country in Eastern Europe, hopes for recognition from Trump*. Washington Post. Dostopno prek https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/01/22/liberland-a-self-proclaimed-country-in-eastern-europe-hopes-for-recognition-from-president-trump/?noredirect=on&utm_term=.09de70fad00f
325. TAYLOR, Brad (2010). *Governing Seasteads: An Outline of the Options*. Dostopno prek www.seasteading.org
326. TAYLOR, Jerome (2010). *Google chief: My fears for Generation Facebook*. The Independent. Dostopno prek <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/google-chief-my-fears-for-generation-facebook-2055390.html>
327. TECHSUTRAM (2020). *Accenture revealed third Innovation centre in India with focus on IoT, AI, and Blockchain technologies*. Techsutram. Dostopno prek <https://www.techsutram.com/2020/03/accenture-opens-innovation-hub-pune-india-iot-ai-blockchain->

- quantum.html?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed:+TechsutramHeadlines+(TechSutram+-+Headlines+-+NewsNow.co.uk)&m=1
328. TEMPELHOF, Susanne Tarkowski, TEISSONNIERE, Eliott, TEMPELHOF, James Fennell, EDWARDS, Dana (2017). *Bitnation Pangea Whitepaper. Pangea Jurisdiction and Pangea Arbitration Token (PAT)*. Bitnation. Dostopno prek <https://tse.bitnation.co/>
329. THE NAVIGATOR TO DIRECT DEMOCRACY. (2013). Dostopno prek <https://www.direct-democracy-navigator.org/>
330. THOMPSON, Andrew (2018). *Australian blockchain innovators seeking to provide greater voting transparency in emerging democracies*. Abc. Dostopno prek <https://www.abc.net.au/news/2018-07-24/blockchain-innovators-look-to-disrupt-indonesian-electoral-fraud/10025900>
331. TRABESINGER, Andreas (2017). *Quantum computing: towards reality*. Nature. Volume 543. Dostopno prek <https://www.nature.com/articles/54351a>
332. TRANSPARENCY (2015). *Zakonodajni monitor. Imaš pravico vedeti!* V Transparency, <http://www.transparency.si/8-novice/118-zakonodajni-monitor-in-animirani-film-kdo-vpliva-imas-pravico-vedeti>
333. UN.org (2014). *World's population increasingly urban with more than half living in urban areas*. Dostopno prek <http://www.un.org/en/development/desa/news/population/world-urbanization-prospects-2014.html>
334. URBAN FOOTPRINT (2012). Dostopno prek <https://urbanfootprint.com/>
335. URBINATI, Nadia (2006). *Representative Democracy. Principles & Genealogy*. The University of Chicago Press.
336. URBINATI, Nadia (2011). *Representative democracy and its critics*. V The Future of Representative Democracy. Cambridge. Cambridge University Press.
337. URRY, John (2003). *Global Complexity*. Polity. Blackwell Publishing.
338. VAGGI, Gianni (1996). *Adam Smith and the Economic Policy of Laissez-faire*. History of Economic Ideas. Vol. 4, No. 1/2 (1996), 107-147. Accademia Editoriale. Dostopno prek <https://www.jstor.org/stable/23722184>
339. VAROUFAKIS, Yanis (2018). *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World – review*. The Guardian. Dostopno prek

- <https://www.theguardian.com/books/2018/Avg/12/crashed-adam-tooze-decade-of-financial-crisis-review>
340. VEDEL, Thierry (2006). *The Idea of Electronic Democracy: Origins, Visions and Questions*. Parliamentary Affairs. Volume 59. Issue 2. 226–235. Oxford University Press.
341. VEHRKAMP, Robert, TILLMANN Christina (2019). *Monitoring Democracy*. Bertelsmann Stiftung. Dostopno prek <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/our-projects/monitoring-democracy/project-description>
342. VERNADSKY, Vladimir I. (1943). *The Biosphere and the Noosphere*. American Scientist. Jan 1945. Dostopno prek https://larouchepub.com/other/2005/site_packages/vernadsky/3207bios_and_noos.html
343. VOGRINC, Janez (2008). *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana. Pedagoška fakulteta.
344. VOLKENS, Andrea, LEHMANN, Pola, MATHIESS, Theres, MERZ, Nicolas, REGEL, Sven (2016): *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR)*. Version 2016b. BerIV Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). V Manifesto Project. Dostopno prek <https://manifestoproject.wzb.eu/>
345. VOZLIČ, Andrej (2019). *Alternative demokraciji – inovativni družbenopolitični sistemi prihodnosti*. V Časopis za kritiko znanosti. Št. 275. 178-200.
346. VTAIWAN (2014). Dostopno prek <https://vtaiwan.tw/>
347. WALK, Kerry (1998). *How to Write a Comparative Analysis*. Writing Center at Harvard University. Dostopno prek <https://writingcenter.fas.harvard.edu/pages/how-write-comparative-analysis>
348. WALL, Mike (2017). *SpaceX's Mars Colony Plan: How Elon Musk Plans to Build a Million-Person Martian City*. Space.com. Dostopno prek <https://www.space.com/37200-read-elon-musk-spacex-mars-colony-plan.html>
349. WALTZ, Kenneth N. (1997). *Evaluating Theories*. American Political Science Review. Vol. 91. No. 4. University of California. Berkeley. Dostopno prek <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/evaluating-theories/E0E78936FEA21501A9E8A4863E30C60E>

350. WARREN, Mark E. (2008). *Democracy and Distrust. A Discussion of Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Perspectives on Politics. Vol. 8. No. 3. 887-895. Review Symposium. American Political Science Association. Dostopno prek https://www.jstor.org/stable/40984653?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents
351. WEBSTER, Merriam (2019). *This is the Difference Between a Hypothesis and a Theory. In scientific reasoning, they're two completely different things*. Merriam-Webster. Dostopno prek <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/difference-between-hypothesis-and-theory-usage>
352. WEINERSMITH, Zach (2014). *Polystate: A Thought Experiment in Distributed Government*. Amazon Digital Services.
353. WESSELS, Bernhard (2011). *Performance and deficits of present-day representation*. V *The Future of Representative Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press.
354. WESTCOTT, Lucy (2015). *The Pirate Party, an international movement for Internet and data freedom, is now*. V *Newsweek*. Dostopno prek <http://www.newsweek.com/pirate-party-now-icelands-biggest-political-party-315068>
355. WHO (2019). *WHO Global Report on Traditional and Complementary Medicine 2019*. World Health Organization. Dostopno prek <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/312342/9789241515436-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
356. WHYTE, William Foote (1987). *Social Inventions for Solving Human Problems*. *Clinical Sociology Review*: Vol. 5. 45–63. Dostopno prek <http://digitalcommons.wayne.edu/csr/vol5/iss1/24>
357. WIMMERA, Andreas, FEINSTEIN, Yuval (2010). *The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001*. *American Sociological Review* 75(5). 764-790. Sage. Dostopno prek <http://www.columbia.edu/~aw2951/WimmerFeinstein.pdf>
358. WOJCIK, Stephanie (2012). *Open government and open data*. V *Electronic Democracy. The World of Political Science – The development of the discipline Book Series*. 125-152. Berlin. Barbara Budrich Publishers.
359. WONG, Julia Carrie (2017). *Seasteading: tech leaders' plans for floating city trouble French Polynesians*. Dostopno prek

- <https://www.theguardian.com/technology/2017/jan/02/seasteading-peter-thiel-french-polynesia>
360. WORLD FORUM FOR DEMOCRACY (2012). *Incubator for participatory democracy*. Dostopno prek <https://www.coe.int/en/web/world-forum-democracy/incubator>
361. WORSHAM, Lynn, OLSON, Gary A. (1999). *Hegemony and the Future of Democracy: Ernesto Laclau's Political Philosophy*. JAC. Vol. 19. No. 1 (1999). 1-34. Dostopno prek <https://www.jaconlinejournal.com/archives/vol19.1/worsham-hegemony.pdf>
362. YOUNGS, Richard (2018). *Getting Europe's Direct Democracy Right*. Centre for European policy studies. Carnegie Europe. Dostopno prek <https://carnegieeurope.eu/2018/11/15/getting-europe-s-direct-democracy-right-pub-77750>
363. ZUBE, John (1986). *The Gospel of Panarchy according to sinner John*. Panarchy. Dostopno prek <http://www.panarchy.org/zube/gospel.1986.html>
364. ZUERN, Michael, WALTER-DROP, Gregor (2011). *Democracy and representation beyond the nation state*. V *The Future of Representative Democracy*. Cambridge. Cambridge University Press.
365. ŽIŽEK, Slavoj (2012). *Remarks on Occupy Wall Street*. Log. No. 25. 118-120. Anyone Corporation. Dostopno prek <https://www.jstor.org/stable/41765745>

8) Stvarno in imensko kazalo

- (idealno-tipska) demokracija, 29, 222, 296
- Adhocracy, 266, 268, 269, 281
- Agora Voting, 256, 331
- Altman, David, 26, 28, 35, 69, 70, 128, 129, 133, 134, 135, 137, 143, 198
- analizna paraliza, 123
- Andreessen Horowitz, 58
- Ankersmit, Frank, 182, 183, 185, 190, 290
- antična direktna demokracija, 90, 96, 145
- Antika, 90, 93
- apolitično, 209
- Arabska pomlad, 27, 211, 243, 244, 283
- aristokracija, 93
- Aristotel, 90
- Barber, Benjamin, 25, 26, 35, 62, 99, 100, 105, 118, 186, 192, 197, 198
- Bauman, Zygmunt, 23, 35
- Beck, Ulrich, 22, 23, 25, 28, 35, 207
- Behrens, Jan, 26, 60, 148, 152, 154, 185, 252, 253, 256, 266, 267, 268
- Benkler, Yochai, 18
- Berners-Lee, Tim, 164, 240
- Beyme, Klaus von, 28, 35, 181, 196
- Bitnation, 27, 57, 172, 173, 175, 306, 309, 336
- Blockchain, 26, 34, 58, 170, 176, 217, 258, 270, 271, 306, 314, 315, 317, 328, 333, 335
- blockchain demokracija, 14, 34, 72, 152, 153, 171, 178, 216
- Boscarol, Ivo, 167
- boule, 92
- Bouras, Christos, 160, 241
- Brennan, Jason, 28, 35, 67, 108, 113, 114, 115, 116, 165, 188, 290
- Bretton Woods, 201
- Brexit, 98, 106, 136, 138, 139, 144, 185, 327
- Brigade, 236, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 282, 308, 309, 318
- ciberokracija, 47, 51, 52
- Cicero, 93
- civilna iniciativa, 130
- Countable, 236, 247, 249
- Crouch, Collin, 21, 29, 35, 149, 301
- Curato, Nicole, 107, 110, 115, 117, 118, 120
- Dahl, Robert, 65
- delegativna demokracija, 148, 149, 150, 151, 152
- deliberacija, 101, 107, 122, 123, 220
- deliberativna demokracija, 25, 26, 99, 100, 107, 109, 110, 111, 113, 117, 120, 126, 214
- delopitizacija, 22
- demarhija, 45
- Democracy Earth, 27, 172, 174, 175, 311, 333
- demokracija občinstva, 205
- demos, 90, 324
- depolitizacija, 20, 22, 201, 207, 209, 210, 296

Deželan, Tomaž, 184
 dikasterija, 91, 93
 direktna demokracija, 14, 33, 126, 128,
     134, 135, 141, 144, 215
 družba praznovanja, 45
 družba tveganja, 23
 družbena omrežja, 27, 236
 družbene inovacije, 35, 42, 61
 Dryzek, John, 107, 109, 110, 111, 112,
     115, 117, 118, 120, 121
 e-administracija, 157
 e-anketa, 262, 264
 e-demokracija, 14, 26, 34, 153, 157, 158,
     163, 166, 216, 217, 219
 e-forum, 264
 e-kampanije, 259
 eklezija, 91
 e-konzultacija, 264
 elektronska demokracija, 157, 159
 elitizem, 95, 111, 127, 296
 epistokracija, 28, 116
 Estonija, 141, 165, 174, 254, 272
 EU, 24, 103, 112, 131, 136, 138, 139, 141,
     142, 165, 166, 184, 192, 332
 e-vlada, 157
 e-volitve, 162
 Evropska komisija, 103, 163
 Evropski svet, 101
 Facebook, 39, 48, 70, 162, 172, 236, 238,
     242, 244, 245, 247, 250, 251, 263, 266,
     273, 282, 335
 Fake News, 164, 243
 Finska, 140, 166
 Fold.it, 57, 162
 Freedom House, 208, 300
 Fresco, Jacques, 41, 49, 55, 302
 Fukuyama, Francis, 301
 futarhija, 50
 Gajdzinski, Jakub, 203, 207, 211, 246, 301
 Gams, Matjaž, 249, 265
 gerontokracija, 50, 296
 globalizacija, 18, 20, 21, 22, 23, 27, 41, 42
 globalna kompleksnost, 20
 Grčija, 90
 Habermas, Juergen, 27, 62, 108, 164
 hibridna država, 288
 Horizon State, 27, 174, 318, 333
 Hughes, James, 35, 42, 45, 50
 Hyperledger, 176
 IKT, 27, 157, 163, 165, 168, 228, 237, 246,
     250, 281
 Instant Messenger, 263, 333
 internet, 27, 35, 60, 148, 153, 157, 159,
     160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168,
     169, 175, 185, 204, 211, 216, 223, 236,
     238, 239, 240, 243, 245, 254, 255, 259,
     262, 271, 282, 283, 284, 299, 307, 329,
     333
 internetija, 240
 invented space, 163
 invited space, 163
 Jayal, Niraja Gopal, 187
 Jedlička, Vit, 20, 55, 60, 315
 kapitalizem, 20, 24, 40, 151, 196, 209, 210,
     211, 285, 289, 296, 302
 Kaufmann, Bruno, 66, 127, 128, 140, 143

Keane, John, 19, 27, 202, 204, 205, 206
 Kersting, Norbert, 27, 35, 153, 159, 163,
 164, 166, 243, 247, 260
 kontra-demokracija, 14, 27, 33, 149, 201,
 202, 204, 206, 208, 211, 212, 215
 kvalitativna raziskava, 35
 kvantno računalništvo, 58
 laboratorij, 19, 53, 56, 59
 Landsgemeinde, 94, 140
 liberalizem, 20, 182, 197, 296
 Liberland, 19, 56, 57, 172, 272, 308, 309,
 315, 322, 327, 335
 libertarijanci, 19, 20
 likvidna demokracija, 34, 147, 152, 153,
 154, 155, 217, 268
 likvidna modernost, 23
 LiquidFeedback, 253, 264, 266, 267, 268,
 269, 273, 278, 281, 306
 Lukšič, Andrej, 11, 22, 23, 26, 107, 115,
 123, 124, 158, 182, 237, 261, 264, 275,
 300
 manifest, 53, 85, 229, 287
 Manifesto Project, 287, 337
 Mars, 40, 54, 58, 59, 299
 Marx, Karl, 62, 299, 320
 mediji, 48, 76, 110, 203, 213, 233, 243,
 244, 245, 246, 261, 269, 280, 288
 Mednarodni monetarni sklad, 201
 metodologija, 35, 42, 72, 240
 Mezey, Michael, 181, 182, 184, 186, 187,
 188, 189, 190
 mikrolizacija, 60
 Mill, John Stuart, 180, 188, 193, 325
 mini-javnosti, 102, 108, 117, 118, 236
 močna demokracija, 100, 192
 monarhija, 65, 90, 94, 289
 Moore, William H., 72, 73, 74, 76, 272
 Morozov, Evgeny, 35, 238, 243, 245, 309
 Murdock, Graham, 236, 251, 282
 Musk, Elon, 42, 54, 60, 166, 337
 Mutz, Diana C., 25, 26, 35, 97, 99, 100,
 110, 117, 122, 123, 247, 290, 299
 nadzorna demokracija, 202, 204, 212, 219
 Nemčija, 128, 255
 neoliberalizem, 22, 23, 177, 190, 196, 197,
 209, 285
 Nizozemska, 165, 166
 Norveška, 165, 166, 255
 nukracija, 48, 51
 O'Donnell, Guillermo, 148, 150, 151, 306
 odpoklic, 26, 130, 131, 132, 148, 278, 279
 odpovsodnost, 28, 82, 96, 164, 213
 Offe, Claus, 138, 139
 Okupiraj Wall Street, 27, 211, 245, 283
 oligarhija, 67, 94
 Open Ministry Finland, 272
 Open text editor, 264
 ostraka, 93
 panarhija, 46
 parlament, 45, 75, 273
 participativna demokracija, 14, 26, 32, 96,
 97, 99, 100, 102, 104, 107, 109, 125,
 126, 214
 participativno sprejemanje proračunov,
 101
 peticija, 26, 130, 264, 277, 278

Pikalo, Jernej, 22, 64, 71
 piratska stranka, 273
 Platon, 28, 49, 116
 plavajoč označevalec, 67
 poliarhija, 65, 148, 151
 polidržava, 46, 51, 52
 Polis, 266, 268, 269, 274, 278, 281
 politična spletna omrežja, 246
 politični izpit, 286
 politični režim, 66
 politika, 24, 64, 71, 184, 234
 Porta, Donatella della, 19, 163, 206
 post-demokracija, 21, 296
 predstavniška demokracija, 14, 17, 19, 25,
 32, 71, 94, 118, 139, 142, 143, 172, 179,
 181, 183, 185, 186, 190, 191, 192, 197,
 200, 204, 211, 237, 285, 295
 predstavniški oksimoron, 182
 prekariat, 207
 referendum, 26, 127, 130, 131, 133, 134,
 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 153,
 246, 264, 278, 312, 320
 rekonceptualizirana demokracija, 89, 218,
 297
 Ring Signatures, 171, 258
 Rizman, Rudolf, 11, 18, 19, 23, 41, 70,
 300, 303
 Rosanvallon, Pierre, 27, 137, 201, 202,
 203, 204, 206
 Schmitter, Phillippe C., 27, 191, 206, 239
 Seasteading, 19, 54, 55, 57, 172, 175, 207,
 272, 315, 322, 338
 Second Life, 57, 243, 262
 šibka demokracija, 197
 socialna omrežja, 236, 243
 sodstvo, 76, 213, 224, 288
 SpaceX, 54, 337
 Speaker/Govorec, 265
 Stiglitz, Joseph E., 201
 Svetovna banka, 24, 201
 svetovna družba, 44
 Švica, 127, 140, 141, 165, 255
 tehnologija veriženja blokov, 170, 270,
 272
 transdemokracija, 11, 38, 63, 219, 222,
 224, 226, 229, 231, 232, 233, 234, 277,
 284, 288, 293, 297, 298, 300, 303
 Twitter, 48, 162, 236, 242, 244, 245, 251,
 263, 282
 Uber, 167, 274, 282, 307
 UI Singleton, 48
 umetna inteligenca, 45, 54, 58, 59, 170,
 249, 250, 272, 298
 Urbinati, Nadia, 94, 104, 179, 180, 181,
 182, 187, 188, 193, 198, 205, 322
 Urry, John, 20, 35, 236, 237
 Vedel, Thierry, 157, 160, 165, 166, 167
 virtualna resničnost, 58, 302
 VirtualnaSlovenija.si, 38, 275, 276, 277,
 278, 279, 280, 281, 284, 297
 vlada, 19, 33, 47, 49, 55, 60, 64, 70, 75,
 118, 134, 148, 157, 159, 170, 174, 180,
 181, 182, 183, 184, 187, 214, 245, 255,
 262, 272, 274, 303
 volilna pravica, 91

volitve, 37, 65, 67, 76, 81, 97, 98, 99, 109,
119, 120, 145, 151, 158, 161, 162, 172,
174, 175, 181, 202, 203, 205, 208, 209,
221, 225, 226, 251, 252, 254, 255, 256,
257, 258, 263, 268, 274, 278, 288

voljena aristokracija, 182, 183, 191, 195

vTaiwan, 270, 273, 274

Web 2.0, 162, 243, 265, 307

WeChat, 263

Wessels, Bernhard, 28, 181

Whyte, William Foote, 36, 42, 58, 61, 80,
296

Wikipedia, 243, 264, 265

Y Combinator, 58

Youngs, Richard, 135, 136, 139, 141

ZDA, 19, 24, 39, 55, 65, 70, 94, 113, 118,
128, 141, 142, 166, 175, 181, 258, 260

Zero-Knowledge Proofs, 171

p. s.

Kako pomemben je čas, v katerem nastaja raziskovalno delo? Kako pomembno je obdobje? Je res, da se vsaki generaciji zdi, da je prav doba, v kateri živi, najpomembnejša? Da se prav takrat dogaja največ sprememb in da "nič več ni tako, kot je bilo"? Je to zgolj nostalgija? In ali je nostalgija potemtakem lahko ekvivalentna teoriji relativnosti? Popularna kultura nas že napeljuje na to. Dialogi v filmih, besedila v rock in pop pesmih. Polna opisov minljivosti, hrepenenja in obžalovanja za tistim, kar je bilo. In skoraj nikoli o tem, kako fino nam je danes, ker že jutri morda več ne bo tako? Da. Dojemanje časa je, vsaj v tem prenesenem pomenu, zares relativno.

Morda je zato časovni okvir, v katerem nastajajo znanstvena dela, običajno nepomemben. Einsteinova teorija relativnosti ali Darwinova teorija o evoluciji vrst; obe bi bili pomembni za človeštvo ne glede na to, v katerem časovnem obdobju bi nastali.

A kljub temu si težko predstavljamo (s polnim zavedanjem in spoštovanjem do vseh napornih tranzicij in krutih časov v človeški zgodovini), da bi bilo lahko kritično premišljevanje o razvoju novih družbenih sistemov bolj pomembno v kateremkoli drugem obdobju, kot je ravno današnje: 1) živimo v času, ko se pospešeno lomijo zakoni narave ob pritisku človeško ustvarjenega tehnološkega napredka in ko bo sama teorija o evoluciji vrst slej ko prej morala evolvirati v nekaj drugega; 2) živimo v času nepredstavljenih družbenih zasukov in političnih smernic, ki bi morale po zdravi pameti že zdavnaj priti do konca svoje evolutijske poti, v času, ko je bilo zgolj zadnjih nekaj let daleč najbolj destruktivnih za demokracijo oz. vsaj za sentiment, ki ga imamo v mislih, ko govorimo o demokraciji; 3) živimo v času, ki še vedno skoraj v vseh aspektih nasprotuje temu, kar si predstavljamo v najbolj romantičnih definicijah homo sapiensa; vrste, ki naj bi bila sposobna višje kalkulacijske metodologije sožitja, sobivanja, solidarnosti, pravičnosti, strpnosti, razumevanja, napredka, zaščite okolja in ohranjanja življenja, kot je to sposobna narediti žival; 4) in živimo v času, ko se človeštvo pravkar sooča z najhujšo zdravstveno krizo, kar je pomni "IKT človek"; pandemijo nove koronavirusne bolezni Covid-19, v luči katere se razpoke v družbenopolitičnem sistemu le še potencirajo; virusom, ki v celoti razgalja človeško pablaznjenost in nesposobnost kontroliranja najbolj osnovnih psiholoških procesov, ki bi jih kot napredna vrsta, za katero se imamo, sploh v sodobnem tehnološkem okolju, kjer je vsaka napaka lahko eks-potencirana, morali znati obvladati "ob treh zjutraj". Namesto tega pa en dan evforično in pablaznjeno proslavljamo navidezni konec navidezne vojne z ekscesno potrošnjo in ultimativnim razvratom, že naslednji dan zopet depresivno in anksiozno razmišljamo o minevanju in koncu sveta, tretji dan pa katatonično zremo v daljavo, medtem ko mimo nas v tovornjakih na pokopališča odvažajo (in to ne zaradi posledic virusa) svobodo govora, integriteto pravne enakosti, temelje solidarnosti in praktično vse, za kar smo se kot višja vrsta, sposobna razumevanja, ljubezni in sočutja, nekoč krstili. Tak psihološki ustroj človeka nikakor še ni evolviral dovolj, da bi bil sposoben kontrolirati okolje, ki smo si ga zgradili.

To obdobje neobvladljivo hitrega tehnološkega napredka, obdobje zdrsa demokracije nazaj proti avtoritarnim režimom in obdobje kakofoničnega in shizofrenega poskusa reševanja pandemije si je treba še posebej globoko vtisniti v spomin. Relevantno je ne le za meritev uspešnosti tukaj postavljenega sistema, temveč tudi za meritev družbenopolitičnega napredka po obdobju konsolidacije. Če v takem času kot je današnji ne bomo sposobni dvigniti družbene frekvence in političnega upravljanja na drugačen (višji?) nivo, bodo posledice neprimerljivo hujše kot ob podobnih neuspešnih poskusih kadarkoli v preteklosti.

Čeravno se kljub vsemu naštetemu še vedno lahko zdi nesmiselno, neupravičeno, smešno ali celo pretenciozno, si je vredno to naše obdobje posebej zapomniti; nekje od leta 1990, morda že desetletje ali dve pred tem, še posebej aktualno obdobje v okolici 2020 in morda še prihodnjih 30 let. Prav o teh dobrih 50 letih človeške zgodovine se bodo učenci v šolskih klopeh (kakršnekoli že bodo) čez 500 let in čez 5000 let učili kot o ključnih letih razvoja človeka prihodnosti. Prav to obdobje bodo obravnavali z enako zgodovinsko relevantnostjo, kot smo mi obravnavali egipčanski imperij, rojstvo Jezusa ali srednjeveške razprtije kraljev in kraljic. Morda utegnejo v dolgoročnem spominu ostati Einstein, da Vinci in njima sorodni ustvarjalci. A prva mesta bodo nesporno zasedali predvsem novi kolonizatorji. Osvajalci sveta in vesolja.

O Billu Gatesu in Elonu Musku se bodo generacije učile z enako ali še večjo zgodovinsko težo, kot smo se mi učili o Džingiskanu, Krištofu Kolumbu, Juliju Cezarju ali morda Mahatma Gandhiju. Jeff Bezos bo obravnavan kot veliki faraon, Larry Page kot mogočni kralj. Cesar Ma. Apostol Jobs. Princ Zuckerberg. Medičejci za novo tisočletje.

Težko si je predstavljati, a tudi čez 2000 let se bodo zanamci o nečem učili (kakorkoli bo že učenje takrat videti). Znanje se bo vedno in večno pretakalo, dokler bo obstajala enota, ki bo sposobna pomnjenja ali razmišljanja, pa naj si bo to v obliki organskih človeških možganov, kot jih poznamo danes, ali v obliki čipov, sposobnih samostojnega mišljenja.

Naše obdobje naj bi bilo obdobje velikega izobilja. Če je to res, potem nimamo nobenega izgovora več, da bi mižali na eno oko. Izobilje namreč s seboj vedno prinese tudi presežek prostega časa, ta pa za seboj potegne veliko odgovornost. Odgovornost, da se v prostem času končno začnemo zavedati samega koncepta časa in samih sebe. To obdobje je torej še posebej pomembno tudi zato, ker ima naša generacija večjo odgovornost kot katerakoli prej, da izkoristi privilegij zavedanja časa, ki ga pretekle generacije zaradi povsem elementarnih življenjskih bitk niso imele možnosti zaznavati na enak način kot ga lahko zaznavamo mi. Če se bomo tega zavedali, bomo morda s časom začeli ravnati bolj odgovorno in spoštljivo in ga investirali tudi v oblikovanje družbeno konstruktivnih vsebin. Res je. Veliko ljudi danes živi v prekomernem izobilju. A naj nas to ne zavede. Izobilje samo po sebi namreč ni ekvivalentno napredku.

Da. Dobro se je zavedati, v kako zelo pomembnem času živimo. Pomemben bo tudi takrat, ko bomo znali potovati med zvezdami, saj bodo ti preboji imeli tehnološke korenine prav tukaj (kjer prehajajo iz domene fikcije v realnost). In v času, ko se bo odločalo, ali bo tudi človeška družba sposobna narediti ta veliki korak naprej, ali pa bomo zdrsnili še globlje nazaj proti srednjemu veku. Živimo v času največje konsolidacije v zgodovini človeka. Bo razvoj družbe tokrat tisti, ki bo dokončno prešel iz domene realnosti v fikcijo? Ali se bo trend obrnil?

Če je torej kje na tem planetu kdo, ki si je kdaj želel potovati s časovnim strojem nazaj v preteklost in izkusiti pomembnost velikih zgodovinskih trenutkov, o katerih smo se učili v šoli, biti zraven, biti v trenutku, ki bo odzvanjal v večnosti, danes take želje ne potrebuje več. V enem od takih trenutkov, ki bo za vedno zvenel v zgodovini prihodnosti, se namreč nahaja prav danes.

V takem obdobju, v obdobju turbulentnih družbenopolitičnih zasukov, v obdobju virusov, v obdobju kolektivne histerije in v obdobju podivjanega tehnološkega razvoja je nastalo tudi to delo.

Ljubljana, 4. november 2020

za Anjo